T. C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
A N K A R A

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ

OSMANLI DEVRİ
OSMANLI - RUS KIRIM HARBİ
KAFKAS CEPHESİ HAREKÂTI
(1853 - 1856)

Bununla beraber noksan da olsa,
Harbi Kaf
arşiv belg
belgelerde
kitap ve
mıştır.
Başk
Hikmet SUNA tarafından

GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI KÜTÜPHANESİ
15-29-0-1-2

Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları

A N K A R A
Gnkur. Basımevi
1 9 8 6

Demirbaş: 00007120

956.1015
TUR
1986
K.2

ÖNSÖZ

Tarihimize Kırım Harbi olarak geçen 1853-1856 Osmanlı - Rus Savaşı'nda Kafkas Cephesi Harekâtı, sevk ve idare yönünden incelenmesi ve üzerinde dikkatle durulması gereken önemli bir konudur.

Orduların sevk ve idaresinde yapılan hatalar, kaçırılan fırsatlar kullanılamayan yetki ve sorumluluklar yönünden çok boyutlu bir savaş örneğidir. Özellikle, Bayındır, Kars ve Ingur Muharebeleri'nden alınacak derslerin var olduğu, bu savaşta ortaya çıkan önemli bir husustur.

Siyasetin askerlik sanatı ve mesleği üzerine olan etkisinin iyice belirgin bir halde kendisini hissettirmesidir. Savaşın diğer önemli bir yönü de, bağlaşık savaşlarında harbin bir karakteri olarak daima ortaya çıkan milli çıkarların; yani, çoğu kez bağlaşıklar arasında birbirleriyle olan çıkarsal çelişkilerin, daha zayıf olan ortak tarafa yaptığı olumsuz etkilerin, o devlet için nelere mal olduğunun eserde gösterilmiş olmasıdır.

Diğer taraftan bağlaşıklar arasında bu sürtüşme halinin ve bu ters oluşumun savaş boyunca askeri "fikri müdirî" ne şekilde zedelediği ve sonuç üzerine nasıl olumsuz etki yaptığının açıkça görülmesi de bu eserin başka yönden önemini ayrıca artırmaktadır.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nda bu harbe ait arşiv belgeleri oldukça çok olmasına rağmen, Kafkas Cephesi bölgesinde yapılan ve muharebelerin cereyan tarzını ve komutanın mütalâasını yansıtan asıl harp planı veya harp ceridesi arşivlerimiz arasında yoktur.

Bununla beraber noksan da olsa, 1853-1856 Osmanlı - Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı için, Başkanlığımızda mevcut olan diğer arşiv belgelerinin yanı sıra, İstanbul Başbakanlık Arşivi'nden sağlanan belgelerden de yararlanılmıştır. Ayrıca yerli ve yabancı dilde yazılmış kitap ve hatıralar da taranarak eser zenginleştirilip meydana çıkarılmıştır.

Başkanlığımızın Tarih Yazar Uzmanlarından Em. Hv. Tuğgeneral Hikmet SÜER tarafından hazırlanan eser, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yetkili kurullarınca incelenerek yayına hazırlanmıştır.

İhsan BAKIREZEN
Hv. Korgeneral
As. T. ve Str. E. Bşk.

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ I

İÇİNDEKİLER III

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ, COĞRAFİ DURUM VE ASKERİ GÜÇLER

A. SİYASİ DURUM 3

1. Dış Siyasi Durum 3

2. İç Siyasi Durum 6

B. COĞRAFİ DURUM 10

1. Bölgenin Doğal Coğrafyası 10

a. Harekât Alanının Coğrafi Konumu, Sınırları ve Yüzölçümü 10

b. Bölgenin Doğal Coğrafi Yapısı 10

c. Bölgenin İklimi (Hava Şartları) 19

2. Harekât Alanının Suni Arızaları 20

a. Bölgedeki Başlıca Şehirler ve Tahkimli Yerler 20

b. Bölgenin Karayolları 21

3. Doğal Coğrafya ve Suni Arızaların Harekâta Olan Etkileri 26

4. Bölgenin Sosyolojik Durumu, Toplumsal Yapı ve Eğilimler 29

a. Halkın Milliyeti, İnancı, Yaşayışları, Gelenekleri . . . 29

b. Sosyolojik Durumun Harekâta Etkisi 31

5. Bölgenin Ekonomik Durumu 31

a. Ulaştırma 31

b. Tarım ve Hayvancılık 32
c. Sanayi 32
d. Ekonomik Durumun Harekâta Etkisi 32
6. Sonuç 32
C. ASKERİ GÜÇLER 33
1. Türk Silahlı Kuvvetleri 33
a. Kara Kuvvetleri 33
(1) Osmanlı Ordusu'nun Teşkilat, Kuruluş ve Konuşu .. 34
(2) Sevk ve İdare, Eğitim Usulleri ve Durumu 37
(3) Personel Durumu 38
(4) Lojistik Durumu 39
(5) Moral Durumu 39
b. Deniz Kuvvetleri 40
2. Rus Silahlı Kuvvetleri 40
a. Kara Kuvvetleri 40
(1) Rus Ordusunun Teşkilat, Kuruluş ve Konuşu 42
(2) Sevk ve İdare, Eğitim Usulleri ve Durumu 47
(3) Personel Durumu 48
(4) Lojistik Durum 49
(5) Moral Durumu 49
b. Rus Deniz Kuvvetleri 50

İKİNCİ BÖLÜM

SEFER PLANI, SEFERBERLİK VE YIĞINAK PLANLARI VE UYGULANMALARI

A. SEFER PLANLARI 51
1. Türk Ordusunun Sefer Planı (Harp Planı) 51
2. Rus Ordusunun Sefer Planı (Harp Planı) 51

B. SEFERBERLİK PLANLARI 59

1. Türk Ordusunun Seferberlik Planı 59

2. Rus Ordusunun Seferberlik Planı 60

C. YIĞINAK PLANLARI 61

1. Türk Ordusunun Yığınak Planı 61

2. Rus Ordusunun Yığınak Planı 61

D. SEFERBERLİĞİN VE YIĞINAĞIN UYGULANMASI ... 62

1. Türk Seferberliğinin Uygulanması 62

2. Türk Yığınağının Uygulanması 65

3. Rus Seferberliğinin ve Yığınağının Uygulanması 66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARBİN İLANI, HAREKÂT VE MUHAREBELER

A. HARBİN İLANI 67

B. HAREKÂT VE MUHAREBELER 70

1. 1853 Yılında Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'ndeki Harekât ve Muharebeler 70

a. Şekvetil Muharebesi 72

b. Ahıska ve Ahılkelek Muharebeleri 74

c. Bayındır Muharebesi 77

d. Gedikler Muharebesi 80

e. Sinop Baskını 83

f. 1853 Yılında Cereyan Eden Muharebeler Hakkında Düşünceler 87

2. 1854 Yılı Harekât ve Muharebeleri 92

a. Guria Muharebesi 96

b. Doğubeyazıt Muharebesi 100

c. Gökdere Muharebesi 102

d. Şeyh Şamil Harekâtı 107

e. 1854 Yılında Siyasi Durum ve Kafkas Cephesi'nde Cereyan Eden Muharebeler Hakkında Düşünceler 120

3. 1855 Yılı Harekât ve Muharebeleri 122

a. Kars'ın Muhasarası, Kars Muharebeleri ve Kars'ın Düşmesi 125

b. Sohum Çıkarması ve Ingur Muharebesi 141

c. 1855 Yılı Sonunda ve 1856 Yılı Başında Siyasi ve Askeri Durum 150

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOJİSTİK VE İDARİ FAALİYETLER

A. TEŞKİLAT 155

1. Yurt İçinde 155

2. Ordu Hizmetleri Bölgesinde 156

B. LOJİSTİK 156

1. İkmal 156

a. İkmal Kaynakları 156

b. Kadro İhtiyacı ve Bu İhtiyacın İkmal Faaliyetleri ... 157

c. Bütünleme İhtiyacı ve Bu İhtiyacın İkmal Faaliyetleri 157

d. Diğer İkmal Faaliyetleri 161

2. Ulaştırma 161

3. Sıhhiye, Veteriner ve Tahliye 161

a. İnsan Sağlığı 161

b. Hayvan Sağlığı 164

C. PERSONEL FAALİYETLERİ 165

1. Personel Kuvvetleri 165

2. Personel İkmali 165

3. Personel İdaresi 166

4. Moralin Geliştirilmesi ve İdamesi 168

5. Disiplin, Kanun ve Nizam 169

D. SİVİL İŞLER 169

Genel Sonuç 170

Ekler 179

Kronoloji 189

Yararlanılan Kaynaklar 199

HARİTA VE KROKİLER

KURULUŞLAR

RESİMLER

EKLER

(Ek : 1) Rumeli Ordusu Komutanı Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa'nın Rus Ordusu Cephe Başkomutanı Prens Gorçokof'a Bir Anlaşmaya Varılmak Maksadıyla Muhasamatın Kesilmesi Hakkında Mektubu.

(Ek : 2) Osmanlı-Rus, Kırım Harbi'ne Son Veren Paris Antlaşması Sureti (Özet Olarak)

HARİTALAR

(Harita : 1) Doğu Anadolu-Kafkas Cephesi'nin Coğrafi Durumu

(Harita : 2) Kafkasya'da Yaşayan Kavimler

KROKİLER

(Kroki : 1) Osmanlı Ordusu'nun Konuşu

(Kroki : 2) Rus Ordusu'nun Konuşu

(Kroki : 3) Kafkas Bölgesindeki Rus Kuvvetlerinin Konuşu

(Kroki : 4) Kafkas Cephesi'nde Türk ve Rus Ordularının Yığınak Durumu

(Kroki : 5) Şekvetil Muharebesi

(Kroki : 6) Ahıska ve Ahılkelek Muharebeleri

(Kroki : 7) Bayındır Muharebesi

(Kroki : 8) Gedikler Muharebesi

(Kroki : 9) Guria Muharebesi

(Kroki : 10) Doğubeyazıt Muharebesi

(Kroki : 11) Gökdere Muharebesi

(Kroki : 12) Kars Kalesi Tahkimatı

(Kroki : 13) Rus Kuvvetlerinin Kars - Erzurum İstikametinde İleri Harekâtı

(Kroki : 14) Kars Kalesi'ne Rus Taarruzu

(Kroki : 15) Sohum Çıkarması ve Ingur Muharebesi

KURULUŞLAR

(Kuruluş : 1) Osmanlı Kara Kuvvetleri Kuruluşu

(Kuruluş : 2) Rus Ordusu'nun Kuruluşu

RESİMLER

(Resim : 1) Kırım Savaşı'nda Osmanlı İmparatoru Sultan Abdülmecid

(Resim : 2) Kırım Savaşı'nda Bağlaşık Orduları Başkomutanları Mareşal Saint Arnoud, Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa, Lord Ragdand

(Resim : 3) 25 Eylül 1853'de Siyasi Müşkül Durum Dolayısıyla İçinde Fevkalâde Bir Toplantı Yapılan Eski Çırağan Sarayı

(Resim : 4) Sadrazam Büyük Mustafa Reşit Paşa

(Resim : 5) Sadrazam Giritli Mustafa Naili Paşa

(Resim : 6) Dışişleri Bakanı, Sonra Sadrazam Olan M. Emin Âli Paşa

(Resim : 7) Sadrazam Damat Mehmet Ali Paşa (Ayrıca Seraskerlik de Yapmıştır)

(Resim : 8) İngiltere Büyükelçisi Lord "Sir" Stredfort de Redeliffe (Lord Stredfort Canning)

(Resim : 9) Olağanüstü Başdelege Olarak 1853'de İstanbul'a Gelen Karadeniz Donanma Komutanı Mençikof

(Resim : 10) 1853 - 1856 Osmanlı - Rus Kırım Harbi'ne Neden Olan Mukaddes Şehir Kudüs'ten Bir Görünüş

(Resim : 11) Dağıstan Lideri Şeyh Şamil

(Resim : 12) Kırım Harbi'nde İngiltere Kraliçesi Viktorya

Gakur.
Kara Tarihi Dek.
...

(Resim : 13) Kırım Harbi Sırasında İngiltere Kraliçesi Viktorya ile Fransa İmparatoru III. Napolyon Bir Arada

(Resim : 14) 1853 - 1856 Kırım Harbi'nde Türk Donanmasında Çalışan Tuğamiral A. Slade (Müşavir Paşa)

(Resim : 15) Kırım Harbi'nde Türk Hastahanelerinde Çalışan Hemşire Nightingale (Naytingel)

(Resim : 16) 1853 Yıllarında Avrupa'ya Meydan Okuyan Rus Çarı 1. Nicola

(Resim : 17) Rusların Batı Orduları Komutanı General Gorçakof

(Resim : 18) Paris Konferansı'nda Osmanlı Delegeleri Âli Paşa ve Mehmet Cemil Bey

(Resim : 19) Paris Konferansı'nda Rus Delegeleri Prens Orlof ve Baron Brunof

(Resim : 20) Kırım Harbi'nde Bağlaşıklarımızdan Piyemonte (Sardunya) Kralı II. Viktor Emanuel

(Resim : 21) Kırım Harbi'nde Yeni Avusturya İmparatoru Fransuva Josef

(Resim : 22) Kırım Harbi'nden Önce Avusturya İmparatoru I. Ferdinand

(Resim : 23) Sadrazam (Başbakan) Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa

(Resim : 24) Sadrazam ve Hariciye Naziri Keçecizade Fuat Paşa

(Resim : 25) Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın Çıkarma Yaptığı Sohumkalesi'nin Görünüşü

(Resim : 26) Rusların Karadeniz Donanma Komutanı Amiral Nahimof

(Resim : 27) Sinop Deniz Muharebesi

(Resim : 28) Başıbozuk Rus Askerleri

(Resim : 29) Muntazam Rus Askerleri

(Resim : 30) Rus Orduları Başkomutan Vekili Mareşal Paskiyeviç

(Resim : 31) 1853 - 1856 Harbi'nde Bir Türk Filosu

(Resim : 32) Eski Şumnu'dan Bir Görünüş

(Resim : 33) 1853 - 1856 Harbinde Fransa Kralı II. Napolyon

GİRİŞ

XVII. yüzyıldan itibaren zayıflamakta olan Osmanlı İmparatorluğu'na, tarihi ve siyasi emelleri yüzünden daha o zamandan göz diken Çarlık Rusyası, Boğazlar ve Kafkasya'yı ele geçirip sıcak denizlere çıkmak için fırsat arıyor ve bu uğurda çaba sarf ediyordu. Nitekim Çarlık Rusyası ile bu konuda en son yapılan 1828 - 1829 Osmanlı-Rus Harbi onlar için bir dönüm noktası olmuştu. Çünkü bu harp sonunda Ruslar, Osmanlı toprakları üzerinde önemli kazançlar sağlamışlardı.

Bu harpten sonra daha da kuvvetlenen Çarlık Rusyası siyasi ve tarihi emellerine bir an önce ulaşabilmek için artık sebep aramaya başlamıştı. Beklenen fırsat 1853 yılında Kudüs olayı ile ortaya çıkmıştı. Çarlık Rusyası bu olaydan yararlanarak işi büyütmek istemiş ve olayı abartarak Osmanlı İmparatorluğu'na müdahale imkânları aramaya başlamıştı.

İşte; 1853-1856 Osmanlı-Rus Kırım Harbi'nin birçok tarih kitaplarında Ruslar tarafından hiç yoktan yaratılmış olan dünyaca kutsal olarak da tanınan Kudüs meselesi yüzünden çıkmış olduğu söylenir. Hakikatte ise asıl sebebi çok daha derinlerde yatar. Bu harp yakın tarihimizde görüldüğü üzere az ile hiçbir zaman tatmin olmamış olan Rus milli çıkarları ve Rus çarlarının dinmek bilmeyen siyasi ve askeri ihtirasları yüzünden çıkmıştır. Rusya'nın bu tutumu ve çarların ihtirasları zamanın Avrupası'nda büyük devletlerden sayılan İngiliz ve Fransızları da ürkütmüş olduğundan bu savaş önce Osmanlılarla-Rusya arasında başlamış ve sonra bu korku yüzünden bir bağlaşık harbine dönüşmüştür. Fakat bu eserde de görüleceği üzere Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Fransa ve İngiltere de çok kere kendi milli çıkarları doğrultusunda olarak bu harbi yürütmüşlerdir.

Yukarıda açıklanan nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu için çok önemli ve hayati bir durum gösteren Kafkasya bölgesi, bu harbin kısa vadedeki amacı bakımından kendi çıkarlarına ters düştüğünden bağlaşıklar tarafından harp süresince ne yazık ki tali bir cephe olarak mütalaa edilmiştir. Bu durum Osmanlı Orduları Başkomutanı olan Padişah'a da öyle gösterilmiş ve bu konuda ikna edilmiş olduğundan bu cephede Osmanlılarla Ruslar adı geçen bağlaşıklar tarafından başbaşa bırakılmışlar ve esaslı hiçbir yardım yapmamışlardır. Aksine bağlaşıklara yardım amacıyla Kırım'da Müşir Ömer Lütfü Paşa komutası altında bulunan en iyi eğitim görmüş Türk ordusunun ve donanmasının Kafkasya'ya yardım yapmasını bile önlemişlerdir.

Bu bağlaşıklar birbirlerine karşı kendi çıkarlarının çatışması sebebiyle düşman iselerse de bunların arasında yine çok kuvvetli ve genel bir bağlantı vardır. O da birlikte sömürmekte oldukları imparatorluğun asıl

sahibi olan millete karşı duyulan husumet ve kinde bir oranda birleşebilmeleridir. Bu düşüncenin tohumları, bugünkü Rusya ve Avrupa'nın büyük kısımlarını fetheden büyük Türk hakanlarıyla birlikte ve tarihin derinliklerinde gömülüdür. Bu tohumun filizleri ise Haçlı Seferleri'nden beri devam etmektedir. Bu olumsuz gelişmelere ilaveten Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çöküş döneminde bağımsızlık kavramı da çok zayıflamıştır.

İşte bu koşullar altında Rusya'ya önce yalnız başına savaş açmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, muharebenin başlangıcında da bağlaşıklar tarafından oyalanmış ve uzun süre tek başına bırakılmıştır. Türk ordusu uzun süren bu savaş boyunca iki cephede kahramanca çarpışmış, onbinlerce Türk subay ve eri asil kanını vatanı ve ülküsü uğruna severek akıtmıştır. Harbin sonunda müttefikler cephesi harbi kazanmış olmasına rağmen Osmanlı Devleti bu harpten borçlu, yorgun ve 1828-1829 Seferi'nin acısını çıkaramadığı gibi daha büyük yaralar almış olarak çıkmıştır. Bu yüzden harpten önce tasarladığı ve başlamış olduğu ıslahat hareketi geri kalmış ve harp içinde aldığı borcu ödeyemediğinden ekonomik yük zamanla ve gittikçe büyümüştür. Bu acı durum Kırım Harbi sonunda Kafkasya üzerinde ilk defa olarak Rus hâkimiyeti hakkının dünyaca tanınmasını da sağlamıştır.

Yine bu harbin başlarında Müşir Ömer Lütfü Paşa Ordusu Kırım'a değil de Kafkasya'ya gönderilmiş olsaydı, Türkistan hanları ile Buhara Emiri, Dağıstanlılarla, Azerbaycan Türkleri ve Çerkezistan Beyleri kendilerini daha emniyet içinde hissederlerdi. 30 yıldır vatanları için savaşan 500.000 Kafkas Türkü de bu harp sonunda topraklarından kovularak zavallı bir göçmen haline gelmemiş olur ve Çerkezistan da Dağıstan da bütünlüğünü, egemenliğini, vatanını korumuş olurdu.

Sonuç olarak denebilir ki bağlaşıklarla beraber yapılan bu Kırım Savaşı'nda, Türk orduları müttefiklerinin arzu ettiği her yerde büyük can ve mal kaybına uğramış, bütün maddi ve manevi kaynaklarını onların emrine cömertçe vermiştir. Fakat müttefikler Türk ordusunun istediği hemen hemen hiçbir şeyi yapmamış ve özellikle Doğu Anadolu ordusuna yardım elini uzatmamakta ısrar etmiş ve bu suretle Kafkasya'nın Türk hâkimiyetinden çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca Kars'ta bulunan binlerce yetişmiş subay ve er ile onbinlerce masum halkın açlıktan ve sefaletten ölmesine ve Kars Kalesi'nin teslim olmasına sebep olmuştur. Kırım Harbi'nde kazanılan nihai zaferlerin yanında Türk ordusu, halkıyla birlikte Kars'ta uğradığı felâket ve hakkı olmadığı bu yenilginin yanısıra Kafkasya'daki Çerkezistan ve Dağıstan'daki Türkler de egemenliğini ve yurtlarını yitirmiş ve bunun bitmez tükenmez büyük acısını anavatandaki Türk Milletine de çektirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ, COĞRAFİ DURUM VE ASKERİ GÜÇLER

A. SİYASİ DURUM

1. Dış Siyasi Durum

Osmanlı-Rus, Kırım Harbi öncesinde Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirler ve özgürlükçü akımlar, 1815 ile 1848 arasında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yer yer ve zaman zaman çıkan ihtilallere, ayaklanmalara neden olmuştu. Bu eylemler sonunda mutlakiyetçi rejimle ihtilalciler ve muhafazakârlarla hür düşünenler arasında daima çatışmalar olmuş, fakat Fransız İhtilali'nin getirdiği hürriyetçilik akımı her çatışmada biraz daha ileriye doğru mesafe almıştı. İşte bu süre içerisinde vukua gelen başarılı veya başarısız ihtilaller ve yapılan reformlar sonunda sosyalist fikir akımına da hız verilmişti. Yine bu evrede ortaya çıkan kuvvetli diğer bir akım da nasyonalizmdi. Bu arada millet ve milliyetçilik teorisinin işlenmesi nasyonalizim akımını kuvvetlendirmişti.

İşte toplumların kazanmış olduğu bu yeni koşullar, bu tarihi süreç içinde oluşa oluşa ve gelişe gelişe nihayet yeni bir patlama ile bütün Avrupa'yı sarsmıştı.

Ancak Avrupa'da başlayan bu sarsıntı daha başlamadan önce bu safhada Osmanlı İmparatorluğu'nda 3 Kasım 1839 günü Gülhane Parkı'nda okunan Tanzimat Fermanı ile vuku bulan yenileştirme (reform) hareketi bu imparatorluğun içindeki Rum azınlığı ile liberalizmin düşmanı olan Rusya ve Avusturya tarafından hoş karşılanmamıştı. [1] Çeşitli milletlerden kurulu olan Avusturya İmparatorluğu'nun hoşnutsuzluğu ise Rusya'ya oranla daha fazla idi. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun amansız düşmanı olduğundan bu Tanzimat Fermanı onun içişlerine karışmak için iyi bir fırsattı. Nitekim kısa bir süre sonra Fermandaki prensiplerin Ortodoks teb'aya iyi tatbik edilmediğinden yakınarak Osmanlı Devleti'ni ikaz ve ona akıl vermeye kalktılar.

İngiltere ve Fransa; Osmanlı Devleti'nin bu ıslahatta göstereceği başarı ile kuvvetleneceğini ve bu kuvvetlenmenin Rusya'yı Akdeniz'e indirmeyeceğini düşünerek bir yandan memnun olurken, öbür yandan on-

---

[1] Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, c. V, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960, s. 170, 188.

larda kendilerine yakın hissettikleri azınlıklar yüzünden Rusya gibi Osmanlıların içişlerine karışmayı fırsat bilmişlerdi. Nitekim Rusya'nın himaye etmek istediği Ortodokslara karşın onlar da Katolik ve Protestanların bu reform hareketinden faydalanmaları için Osmanlı Devleti'ne müdahaleye başlamışlardı.

Osmanlı-Rus Kırım Savaşı'na takaddüm eden bu dönemde, Avrupa'da meydana gelen akımların muhtelif ülkeler üzerindeki etkileri ve politikalarına tesirleri devam ederken bundan yararlanan Rusya da öteden beri gayesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak ve bu suretle Boğazlar ve İstanbul'u ele geçirmek, Akdeniz'e inmek ve sıcak denizlere ulaşmak politikasını takip etmekteydi. Buna karşı Avrupa devletleri özellikle İngiltere, Rusların Akdeniz'e inmelerini hele Boğazları ellerine geçirmelerini hiçbir zaman kabul edemiyordu. Çünkü İngiltere kendisi için önemli olan Hindistan ve Hint ticaret yollarının tehlikeye düşmesine razı olamazdı. Fransa'nın da ötedenberi dünyadaki Katolikliğin müdafii olması, Kudüs meselesiyle yakından ilgili bulunması ve Yakındoğu'da emeller beslemesi gibi nedenlerle onlar da Rusya'nın Akdeniz'e inmesine taraftar bulunmuyordu.

Diğer yandan Rusya, hasta adam olarak kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun bir an evvel parçalanıp paylaşılması siyasetini sürdürdüğü ve bu maksadı sağlamak için yaptığı işbirliği teklifini İngiltere her defasında reddediyordu. Rus Çarı I. Nikola bu durum karşısında bağımsız olarak yani, yalnız başına harekete geçmek üzere olaylar yaratma çabası içine girdi. Maksadı da Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı ile giriştiği ıslahat (reform) hareketi ile gelişmeden ve güçlenmeden bu devlet üzerindeki emellerine bir an önce kavuşmaktı.

Avrupa büyük devletleri, özellikle İngiltere ve Fransa ise bu Rus politikasına tamamen karşı idiler. Bunlar çok zayıflamış olan Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın hâkimiyetini ve nüfuzunu istememekteydiler. Ayrıca bu sıralarda Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın ortaya çıkardığı bir gerçek daha vardı. O'da bir süre önce kendisine bağlı bir valinin ordusu ile başa çıkamayan koca Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kadar köhnemiş olduğu gerçeğinin artık iyice belli olmuş bulunması idi.

Onun için Osmanlı İmparatorluğu'nun bu zayıf zamanında, başkası tarafından yapılacak bir müdahaleye imkân ve fırsat vermeden, ön alıp hemen harekete geçmek, Rusya için yegâne çıkar yoldu. İşte 1853 yıllarında çıkan Kudüs meselesini bahane ederek bu yıkılmayı çabuklaştırmak isteyen Rusya'nın uzun süreden beri izlediği milli emel ve çıkarını elde etmek için, zamanın geldiğine inanması, Kırım Harbi'nin çıkmasına sebep olan birinci faktördür.

Kırım Savaşı'nı doğuran ikinci ana sebep de; İsa'nın doğduğu büyüdüğü, Hıristiyanlık dininin yayıldığı ve nihayet çarmıha gerilerek öldüğü yerlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutları içinde olması ve bundan ötürü bazı Hıristiyan devletlere verilen imtiyazlar meselesinin dünya Hıristiyanlığı ve özellikle Rus Ortodoks Kilisesi için doğurduğu sonuçtur.

Osmanlı Devleti; İmparatorluğun geniş toprakları içerisinde yaşayan teb'alarından Katoliklere, Ortadokslara çeşitli yıllarda o kadar geniş imtiyaz hakkı tanımıştı ki, kutsal yerler problemi ortaya çıktığında kimin ne gibi imtiyazlara sahip olduğunu saptamak bile mümkün olamamıştı.

İşte Rusya Avrupa'nın bu karışık ve anlaşmaz durumundan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf anından faydalanarak sonuca varmak üzere Kudüs olayını bahane ederek Prens Mençikof'u sözde anlaşmak için İstanbul'a göndermişti. Bu görüşmelerde Osmanlı İmparatorluğu sürekli bir ittifak antlaşması yapmaya zorlanıyor ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki bütün Ortodoksların (12 milyon kadar) korunmasının Rusya'ya bırakılması isteniyordu. Bu isteğin altında yatan gerçeği bilen Osmanlı Devleti, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri vasıtasiyle bu devletlere bilgi vererek, egemenlik haklarına tecavüz sayılan böyle bir teklifi kabul edemiyeceğini bildirdi. [2]

Osmanlı Devleti'nin olumsuz cevabını alan Prens Mençikof İstanbul'dan döner dönmez Rusya, harp ilanına lüzum görmeden Prut Nehri'ni aştı ve savaşı fiilen başlattı. Bu olay İngiltere ve Fransa'nın müşterek menfaatleri açısından birleşmesini ve birlikte hareketini sağladı.

Avusturya ve Prusya ise, İngiliz ve Fransız baskısına rağmen ittifaka dahil olmaya yanaşmadılar. Savaşa katılmadan önce Tuna'daki çıkarları açısından İngiltere ve Fransa tekrar Avusturya'ya başvurdular. Avusturya yine yanaşmayınca bu iki devlet 12 Mart 1854'de Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzaladılar. Bu suretle İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nden beş ay sonra 29 Mart 1854 tarihinde Rusya'ya resmen harp ilan ederek savaşa katıldılar.

Buna karşılık durumu kendisi için elverişli mütalaa eden Piyemonte (Sardunya) Krallığı, bundan faydalanmak ve ileride İtalyan birliğinin kurulması için harekete geçtiği zaman İngiltere ve Fransa'nın yardımına şiddetle ihtiyacı olacağını düşünerek, O da bu savaşa katılmak istedi. Mesafenin uzaklığı dolayısiyle asker ihtiyacını duyan bağlaşıklar Piyemon-

[2] a. g. e.; s. 221, 222.

te'nin bu isteğini memnunlukla karşıladılar. Bunun üzerine 1855 Ocak ayında İngiltere ve Fransa Piyemonte Krallığı ile, 1855 Mart ayında da Osmanlı Devleti ile Piyemonte arasında birer anlaşma yapıldı. Piyemonte bu anlaşmadan sonra Rusya'ya harp ilan etti ve 15.000 kişilik bir kuvveti Kırım'a gönderdi.

2. İç Siyasi Durum

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl sonlarıyla, XIX. yüzyıl ilk yarısında yaptığı savaşların çoğu zaman yenilgi ile sonuçlanması, dış etkilerin memleketin sosyal hayatına tesiri, bununla birlikte milliyetçilik hislerinin belirgin hale gelmesi ve din ayrılıkları, Osmanlı Devleti topluluğunu oluşturan unsurları geniş çapta etkilemişti.

Devletin idari kademelerinin başlarında bulunanların beceriksiz ve kabiliyetsiz oluşları, idaredeki bozuklukları gittikçe arttırmıştı. Bunun neticesinde memleketin idaresindeki adaletsiz düzen daha da bozulmuş ve bunun meydana getirdiği rüşvet ve iltimas alışkanlık haline gelmişti. Buna eklenen ekonomik ve mali zorluklar bu sıkıntıları daha da çoğaltıyordu. Ayrıca Avrupa'da ortaya çıkan yeni akımlar sonucu, birtakım gelişmeler olurken Osmanlı Devleti içindeki birçok kişi ve zümreler bu yenilikleri kabul etmek istemiyor ve buna engel olmaya çalışıyorlardı. Bu yüzden de birtakım huzursuzluklara neden oluyorlardı. Bu durum ise Osmanlılarla Avrupalılar arasındaki mesafeyi durmadan açıyordu. Bu olumsuz hareketlere rağmen sayıları az da olsa Batı'ya dönük bir kısım aydınların Batı tekniğini ve reformunu izlemeye başlaması ve bununla ilgili yayınların memlekete sokulup dağıtılması hususundaki çalışmaları devam ediyordu.

İlk zamanlarda yeniliklere karşı olan medrese zamanla biraz uyanmıştı. Fakat kendilerine zarar getireceği ve o güne kadar elde ettiği kazanç ve nimetlerden faydalanmaya devam etmek isteyen Yeniçeri Ocağı ise başka bir yeni örgütün kendi yerine geçmesini istemiyor ve bu konuda devamlı bir şekilde direniyordu.

Yeniçerilerin ıslah olmayacağını anlayan, Avrupa'daki yenilikleri benimseyen III. Selim, bütün güçlüklere rağmen yeniçeri ocaklarını lağvederek yerine Avrupai düşüncelere uygun ve yenilikleri kapsayan "Nizam-ı Cedit" ordusunun kurulmasına karar vermiş ve uygulamasına geçmişti. Ancak kısa bir müddet sonra bu teşkilat henüz yerleşmeden ortaya çıkan yeni durumlar muvacehesinde III. Selim'in tahtından indirilmesi ile bu teşkilatın kökleşmesi mümkün olamamıştı.

III. Selim'in yerine geçen IV. Mustafa zamanında memleketteki bunalım devam etmekte olup, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak isteyenlerle, O'nu öldürmek isteyen IV. Mustafa taraftarlarının çatışmaları sürüp gidiyordu. Sonunda yenilik taraftarı ve Tuna Seraskeri olan Alemdar Mustafa Paşa, ordusu ile evvela Edirne, sonra da İstanbul'a gelişinden bir süre sonra IV. Mustafa, kuvvet zoru ile tahttan indirilmiş, fakat o sırada III. Selim öldürülmüş olduğundan yerine II. Mahmut tahta çıkmıştı. III. Selim'in öldürülmesinden sonra Yeniçeri ayaklanmasiyle, yenilik hareketleri bir süre duraklamıştı. Ancak II. Mahmut tahta çıkınca devletin sarsılan düzenini korumak ve nüfuzunu kuvvetlendirmek için büyük çaba harcadı ve başlatılan yeni düzenin kurulması çalışmalarına devam edildi. II. Mahmut memleketin ileri gelenlerini İstanbul'da toplayarak yapılacak yenilikleri ve eğitim sistemini açıklayıp kabul ettirdi. Batı tekniği ve kültürüne yönelik bu yenilik hareketine paralel olarak orduda da kapukulu ocaklarına bağlı "Sekban-ı Cedit" adlı yeni bir teşkilat kurulmaya başlandı. Ancak bu değişikliği de istemeyen yeniçeriler, çıkarlarının bozulmasını istemeyen şahıs ve zümrelerin de kışkırtmasıyle isyan çıkardıklarından (Bab-ı Âli'yi sardıkları ayaklanma) sonunda bu teşkilat da nihayet dağıtıldı. Bir süre sonra bu yozlaşmış ocağa yeni bir düzen verilmek istenmesi ve eğitim yapılması emredilince yeniçeriler, 16 Haziran 1826 günü tekrar ayaklandılar ve Bab-ı Âli'yi (Başbakanlığı) bastılar. Başta II. Mahmut olmak üzere devlet üst kademesindeki görevlilerin ciddi tutumu, halk ve öğrencilerin de yardımı ile ayaklanma bastırıldı.

Nihayet, görevi vatan savunması olan yeniçerilerin varlığı memleket ve millet için yokluğundan daha zararlı bir hal alınca disipline girmeyen ve başkaldırmayı âdet haline getiren bu topluluğun kaldırılması zorunlu duruma geldi ve yeniçeri ocağı bu kez tamamen lağvedildi. Yerine zamanın icaplarına uygun şekilde yetiştirilmek üzere "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adlı teşkilat kurulmaya başlandı. Orduda yeni eğitim sistemini uygulamak üzere Avrupa'ya bol miktarda personel gönderildi. İşte Osmanlı-Rus Kırım Harbi'ne bu yeni teşkilatın geliştirilmesi çalışmalarıyla gelindi.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl ilk yarısında bir yandan memleketin huzur ve güvenini sağlamaya çalışırken, diğer yandan Avrupa'daki bilim ve teknoloji alanındaki mesafeyi kapatmak için uğraşıyordu. III. Ahmet zamanında başlayan yenilik hareketi III. Selim ile devam etmişse de, memleket içindeki gerici zümrenin muhalefeti ile karşılaşmış, ne III. Selim'in ne de Alemdar Mustafa Paşa'nın gayretleri yetmemiş, aksine bunların ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştı. Geçirilen bu acı tecrübenin ışığında çalışarak iktidarı zamanında gittikçe kuvvetlenen II. Mahmut,

ordu bünyesinde kurulmuş olan bu yeni teşkilattan başka daha birçok yenilikler yapmayı başarmıştı. Nitekim yine O'nun zamanında devlet örgütünde de Maliye Nezareti, Dış ve İçişleri Nezareti, Ticaret Nezareti (Bakanlığı) kurulmuş, kurulan bu bakanlıklara müsteşarlar atanmıştı. Ayrıca posta hizmeti ve vergilerin ıslahı için önlemler alınmıştı. Yine bu dönemde ilk defa nüfus sayımı yapılmış, harbiye ve tıbbiye mektepleri açılmış ve Avrupa'ya pek çok öğrenci gönderilmeye başlanmıştı.

Ne var ki bu yenilik hareketlerinin başlatılmış olmasına rağmen II. Mahmut gerici ve irticai zihniyete açık olarak karşı çıkacak mücadeleden kaçınmış, III. Selim ve O'nun Veziri Alemdar Mustafa Paşa'nın feci sonuçları O'nun cesaretini kırdığından bu reform hareketlerinin genişletilmesi ve istenilen düzeyde ileri götürülmesi sağlanamamıştır.

Burada, bu dönem içinde cereyan eden ve Osmanlı Devleti'nin iç bünyesinin ne kadar zayıfladığını gösteren Mehmet Ali Paşa'nın başkaldırmasından kısaca bahsetmek de yararlı olacaktır.

Osmanlı Devleti doğuda önemli birçok topraklarla, batıda Mora Ayaklanması'yla bir kısım topraklarını ve Cezayir'i kaybetmesinin sarsıntılarını henüz gidermeye başladığı bir sırada, Mısır Valisi olan Mehmet Ali Paşa isyan etti. İyi eğitim görmüş olan ordusu, karşısına çıkan Osmanlı kuvvetini yenerek Suriye'yi eline geçirdi ve İstanbul istikametinde ilerlemesine devam etti. Güç durumda kalan ve Mısır gibi hem ekonomik hem de stratejik önemi haiz bir bölgeyi elden çıkarmak istemeyen Osmanlı Devleti, boyutları çok genişleyen bu başkaldırmayı kuvvet kullanarak durduramayınca, siyasi yola baş vurmuş ve İngiltere'ye müracaatla yardım isteğinde bulunmuştur. [3] Bu isteğin reddi üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun zararına olacağı bilindiği halde Rusya'dan yardım istenmiştir. Rus donanmasının İstanbul Boğazı'na gelmesi ve kıyılara asker çıkarması karşısında Mehmet Ali Paşa Çukurova ve Suriye'yi Osmanlı İmparatorluğu'na bırakarak Mısır'a çekilmek zorunda kalmış ve bu bunalım da 10 Temmuz 1841'de Londra'da imzalanan bir protokol ile kapanmıştı. Yalnız bu olay Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kadar güçsüz bir durumda bulunduğunu meydana koymuş, bu hal ise Türk unsurları içinde devamlı surette ayaklanma çıkaran çıkarcı zümre ile gericileri, aynı zamanda bağımsızlık peşinde koşan Türk unsurları dışındaki toplulukları cesaretlendirmişti. Nitekim Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında yaşayan ve bağımsızlık peşinde koşan azınlıklardan Yunanlılar bu durumdan faydalanma yoluna girmişlerdi. İşte bu durum Osmanlı Devleti için devamlı bir huzursuzluk ve endişe kaynağı olmuştu.

---

[3] Ataç, A. M.; Rusya Tarihi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1952, s. 150.

II. Mahmut'tan sonra Mısır meselesinin buhranlı bir safhasında tahta çıkan Padişah Abdülmecit, saltanatının başlangıcında Batı kültürü ile yetişmesinden ve kişisel niteliğinden ötürü öncekilerden çok değişik bir yenilik hareketine girişti. Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Mustafa Reşit Paşa Gülhane Meydanı'nda yeni Padişah'ın reform niteliğindeki bir Hatt-ı Hümayunu'nu okudu (3 Kasım 1839). Bu sırada Padişah'dan başka hükümetin bütün nazırları (bakanları), uleması (ilim adamları) devletin asker ve sivil yüksek kademedeki memurları, Hıristiyan tebaasının dini temsilcileri, esnaf teşkilatının temsilcileri ve yabancı elçiler de bu okumada hazır bulundu. Tarihte "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" veya "Tanzimat Fermanı" denen işte bu vesikadır. [4]

Bu ıslahatta en önemli husus bütün Osmanlı tebaasının ırz, namus, can ve mal güvenliğinin temini, verginin düzenli olarak ayarlanması ve toplanması, nihayet askerliğin ekonomik ve sosyal durumu ve kendi kurallarına uygun bir şekle sokulması isteğidir. Okunmasından kısa bir süre sonra bu vesikada bildirilen tedbirler alınmaya başlandı. Bireysel hakların korunması için yeni bir ceza kanunu yapıldı. Yeni bir idare kanunu yapılarak rüşvetin önü alındı. Vergilerde adaletsizliği getiren iltizam ve aşar usulleri kaldırıldı. Defterdarlık kuruldu. Vergi toplanmasında belediye ve vilayetlere bazı yetkiler tanındı ise de bu vergi isinde gereği kadar ıslahat yapılamadı. Askerlikte kura usulüne dönüldü ve memleket askerlik yönünden bölgelere ayrıldı. Her aileden ancak bir kişi askere alındı. Tek çocuklu aileden asker alınmadı. Hıristiyanlardan da askere alınmak istendi ise de bunda da başarı sağlanamadı. Böylece Müslüman-Hıristiyan eşitliği Hıristiyan lehine tekrar bozuldu. Diğer taraftan ulemanın elinde bulunan medrese ile de başa çıkılamadı ve eğitimde bu yüzden gerekli ıslahat yapılamadı.

Yapılabilen yenilikler sonuçta Osmanlı Devleti'nin kendi içinde de birtakım düşmanlıklar ve ayrıcalıklar doğmasına yol açtı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan tebaa içinde en imtiyazlı bir zümre olan Ruslar, bu reform hareketinden hiç memnun değillerdi. Çünkü Tanzimat'la eşitlik geliyordu ve bu suretle imtiyazlar ortadan kalkıyordu. Bundan başka bir derebeyi gibi yaşayan ve çıkarları bozulan kimseler de özellikle paşalar, valiler bu hareketten memnun olmamıslardı. Fakat bütün bu karşı çıkmalara rağmen Osmanlı Devleti ve hükümetleri bu ıslahat hareketini bir süre olsun uygulama fırsatını bulmuştu.

Çünkü Mehmet Ali Paşa İsyanı'ndan sonra Osmanlı Devleti dış siyaset bakımından ortalama on beş yıl kadar nispi bir sükûnete kavuşmuştu. Fakat bu şüphesiz tam bir sükûnet ve huzur devresi halinde olma-

[4] Karal, E. Ziya; Osmanlı Tarihi, c. V, Ankara, TTK Basımevi, 1960, s. 170.

mıştı. Nitekim bu evrede Eflâk - Buğdan'da, Suriye ve Lübnan'da bazı ayaklanmalarla mülteciler meselesi gibi bazı problemler çıkmıştı. Ancak bu gaileler Osmanlı Devleti'ni fazla uğraştırmamıştı. İşte bu nispi sükûnetten yararlanan Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı ile başlayan ıslahat hareketlerini ancak bu kısa süre içinde yürütebilmişti.

Sonuç olarak özetlenirse: Yukarıda açıklanan gaileler içersinde derlenip toparlanmaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu ne yazıkki güçlenemeden Kırım Harbi'ne girmek zorunda kalmıştı.

B. COĞRAFİ DURUM

1. Bölgenin Doğal Coğrafyası (Harita : 1)

a. Harekât Alanının Coğrafi Konumu, Sınırları ve Yüzölçümü

Van Gölü, Gökçe Gölü, Aras Nehri, Kuzey Kafkas Dağları, Karadeniz'in doğu kıyısı ile çevrelenen ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin tümünü içine alan bu coğrafi kesime, Doğu Anadolu veya Kafkas Harekât Alanı denir. Bu bölgenin özelliği bu alanın çoğunlukla dağlık olmasıdır. Geriye kalan az kısmı ise bölgede mevcut nehirlerin açtığı çukurlar ile bunların oluşturduğu vadiler ve ovalardır. Bölgede en büyük çukurlar Van Gölü, Gökçe Gölü, Kura, Riyon Nehirleri ile Orta Aras, Yukarı Dicle Vadileridir. İşte bu bölgeler başlıca harekât alanlarını teşkil eder. Geriye kalan Yukarı Fırat ve Yukarı Murat Vadileri ve bunların teşkil ettikleri ovalar ise büyüklük itibariyle ikinci derecede düzlüklerdir. Bunlar da ikinci derecedeki önemli harekât alanlarıdır. Harekât alanlarındaki bölgede dağlar çok, düzlükler azdır. Dağların en yüksekleri Büyük Kafkas ve Ağrı Dağlarıdır. Bunlardan sonra 3.000 metreyi geçen başlıca dağlar Süphan Dağı, Köse Dağı, Tendürük Dağı, Bingöl Dağı ve Rize Sıradağlarıdır.

Bölgenin diğer dağları 2.000-3.000 metre arasındadır. Ovaların birçoğu 1.000 metreden yüksekliktedirler.

b. Bölgenin Doğal Coğrafi Yapısı

Yüzey Şekilleri (Dağlar, Platolar, Ovalar) :

Bölgelerin Dağları : (Harita : 1)

Bölgenin kuzey ve kuzeydoğu yanını Büyük Kafkas Sıradağları örter. Bu dağlardan güneybatıya doğru ayrılan bir kol Suram Silsilelerini vücuda getirir. Bu Suram Silsilesi Büyük Kafkas Sıradağları ile Küçük Kafkas Sıradağlarını (Trans Kafkas) birbirine bağlar.

Küçük Kafkas Sıradağları da Acara ve Mokri Dağ Silsilesi vasıtası ile Doğu Anadolu Dağları ile irtibattadır.

Bunlardan Büyük Kafkas Silsilesi; Kafkasya'nın kuzeyini baştan başa kaplayan heybetli ve üzerleri yer yer buzullarla örtülü olup bu sıra dağlar Apşeron Yarımadası'ndan Tamansk Yarımadası'na kadar, diğer bir deyimle Hazar Denizi'nden Karadeniz'deki Kerç Boğazı'na kadar adeta kalın dişli bir tarak şeklinde uzanır. Uzunluğu 1.430 kilometreyi bulan bu büyük sıradağların aynı zamanda Asya Kıtası ile Avrupa'yı birbirinden ayıran bir niteliği de vardır.

Büyük Kafkas Silsilesi'nin kuzey kısmındaki bölgeye, Kafkaslar önü, güney kısmına da Trans Kafkas (Maverayı Kafkas) adı verilir. Bu sıradağların en yüksek tepesi 5.633 metre ile Elburuz ve 5.047 metre ile Kazbek Dağı'dır. Kazbek Dağı'ndan itibaren doğuya doğru uzanan kısmı, batıya doğru uzanan kola nazaran daha alçak ve daha geniştir. Doğuya doğru uzanan kısım başlıca iki büyük kol halinde Hazar Denizi'ne uzanır. İşte bu doğu bölgesindeki dağlık kısma Dağıstan adı verilir ve burada Orta Asya'dan gelme Türk asıllı Dağıstanlılar oturur. Ayrıca bu doğu kısım Batı Kafkas Dağları'na nazaran çok daha ormanlıktır. Bu dağların 2.000 metre üstündeki kısımları ise çayırlıktır. Bu bölgedeki en büyük geçitler, orta kısımda Daryal Geçidi ile Hazar kıyısında Derbend Boğazı ve Daryal Boğazı'nın hemen batısındaki Mamisonski Geçidi'dir.

Batı Kafkaslar ise hemen, hemen hiç geçit vermez ve bu kısımda silsilenin en yüksek tepeleri daima buzullarla (cumudiyelerle) kaplıdır. Ancak Karadeniz'e yakın kısımda Nevinmomiski'yi Sohumkale'ye bağlayan bir geçit vardır.

O günkü koşullar altında bu boğazlar dışında kuzeyden güneye Kafkasya'ya ulaşmak mümkün değildi.

Suram Silsilesi : Büyük Kafkas Sıradağlarını Küçük Kafkas Silsilesi'ne bağlayan ve Kura Havzası ile Rion Havzası'nı birbirinden ayıran küçük bir sıradağ görünüşündedir. Bu sıradağ üzerinde Suram ve Borcum geçitleri vardır. Bu geçitler tutulduğu müddetçe harekâtı esaslı bir surette engeller.

Küçük Kafkas Silsilesi : Riyon ve Orta Kura nehirleriyle Orta Aras ve Aşağı Çoruh nehirleri arasında kalan Gökçe Göl Havzası; Arpaçay, Çıldır Gölü, Yalnızçam Silsilesi ve Aşağı Çoruh Ovası'nı dolduran dağlardır. Bu dağlar, Türkiye'den Kafkasya'ya çıkış ve bu bölgeden Anadolu'ya giriş için gerekli yol ve geçitleri ihtiva eder. Bu silsilenin doğu kısmı volkaniktir. Yüksekliği genellikle 2.000 metreyi geçmez, bu Küçük Kafkas Sıradağları doğudan batıya doğru Zengezor, Karabağ, Sahda, Kazah, Triyaltski ve Acara gibi birtakım grup sıradağlarından müteşekkildir. Bunların gerisindeki Ahmanağa, Podobiski, Bezoldas ve Mokri Sıradağları

nispeten ormanlık olup aralarında vadiler ve üzerlerinde çeşitli boğazlar vardır. Bu geçitler Gence'yi, Kazah'ı, Tiflis'i ve Suram'ı Türk sınırlarına yani Anadolu'ya birleştiren oldukça müsait yol ve giriş istikametlerini ihtiva eder. Bu sıradağlar üzerindeki en önemli geçit ve boğazlar şunlardır:

— Gence'yi Doğubeyazit'e bağlayan Haçiski (Salinehaç) ve Selimkan Geçidi.

— Kazah-Delican yolundan sonra Erivan Ovası'nı açan Seminoviski Geçidi.

— Yine Kazah ve Delican'ı Leninakan'a (Gümrü'ye) bağlayan Nikitina ve Akbulak Geçidi.

— Tiflis'i Gümrü'ye bağlayan Koravl ve Akbulak Geçidi.

— Yine Tiflis'i Gümrü'ye ulaştıran Güllübulak (Karahaç) Geçidi.

— Tiflis'i Ahılkelek'e bağlayan Akçal ve Dikmentaş Geçidi.

— Tiflis'i, Gori ve Suram'ı Ahıska'ya bağlayan Kura Nehri'nin geçtiği Borcum Boğazı vardır.

— Kütais'i Ahıska'ya bağlayan Zekorski Geçidi.

— Yine Suram ve Borcum'u Ahılkelek'e bağlayan Safir Geçidi.

— Ahıska'yı Batum'a bağlayan Gudaruski Geçidi vardır.

İşte bu doğal yapısıyle Küçük Kafkas Sıradağları, Acara Silsilesi'nden itibaren Zengezor Dağlarına kadar uzanan bir silsiledir. Bu sıradağlar Kafkasya'nın merkezi olan Tiflis'i ve Kura Nehri'nin açtığı Tiflis Vadisi'ni o zamanki koşullar içinde emniyetle örten önemli bir savunma hattıdır. Bu hattın doğusu Orta Aras Nehri'ne, kuzeybatısı Borcum Boğazı'na ve Sarp Acara Sıradağlarına, güney yanı da yine çok sarp ve kayalık olan Alagöz Dağı'na, derin vadili Arpa Çayı'na, Çıldır Gölü'ne ve Yalnızçam Silsilesi'ne dayanır.

Acara Dağları : Küçük Kafkas Dağları'nın kuzeybatısını teşkil eden bu dağlar sık ormanlıktır. Genellikle sarptır ve geçidi çok azdır, yegâne geçiti Kütais'i Ahıska'ya bağlayan Zekarski Geçididir. Bu silsilenin güneyinde Posof Vadisi'ni Acara Vadisi'ne bağlayan Gudoruski Geçidi vardır. Bu dağ silsilesinin kuzey ve güneyinde bulunan bu önemli mevkileri birbirine bağlayan yollarda Acara Dağları üzerindeki geçitlerden veya bu silsilenin kenarından geçtikleri için, bu sıradağlar bu bölgede yapılacak herhangi bir taarruz veya savunma harekâtında önemli rol oynarlar.

Kafkas Cephesi'nin Anadolu kesiminde kalan dağlar ise kuzeyden itibaren birbirine paralel olarak uzanır. Bu hali ile birbirinden ayrı ve Kafkas doğrultusunda girişe müsait iki büyük bir küçük havzayı meydana getiren başlıca dört sıradağlarından oluşur. Bu sıradağlar, yer yer birbirine düğümlenmiştir. Düğümlendiği yerlerde de doğuya karşı büyük bir engel teşkil eden birtakım diğer dağ kümelerinden kuruludur.

Bunlardan en kuzeyde olan Çoruh Nehri'nden itibaren Karadeniz kıyısına paralel, batıya doğru uzanan Rize, Trabzon, Gümüşhane sıradağlarından kurulu olan Zigana Silsilesi'dir. Bu sıradağları Batı Karadeniz'e doğru yer yer değişik isimler altında İstanbul Boğazı'na kadar uzanırlar.

Bunlardan Rize Dağlarının ortalama yüksekliği denize nazaran 3.000 metredir. Çoruh Vadisi'ne nazaran yüksekliği ise değişiktir. Bayburt Ovası'na göre 1.000 metre, İspir Ovası'na göre 1.700 metre, Yusufeli doğusuna nazaran da 2.500 metredir. Bu yükseklik Artvin'de 2.900 metreyi bulur. Bu dağlar sarp ve diktir. Harekâta elverişli değildir. Kuzey yamaçları ormanlık olup güney yamaçlarına oranla daha yatıktır. Güney yamaçları ise dik, sarp ve ormanı yok denecek kadar azdır.

Trabzon Dağları : Ortalama yüksekliği 2.500 metre olup Zigana Geçidi'nde bu yükseklik 2.000 metre civarına düşer. Harşit Çayı civarında ise 1.100 metre kadardır. Daha batıda kalan Gümüşhane Sıradağları da 2.000 metre civarındadır. Bu Zigana Sıradağları üzerindeki başlıca geçitler şunlardır :

— Hopa'yı Borçka ve Artvin'e bağlayan Kösebastı (Iskaresti) Geçidi.

— Fındıklı, Ardeşen ve Pazar ilçelerini İspir'e bağlayan Tatus (Tartus) Geçidi.

— Rize'yi İspir'e bağlayan Dağbaşı beli (Demirdağ) Geçidi.

— Rize'yi, Of'u Sürmene'yi Bayburt'a bağlayan Soğanlı Boynu (Havnus) Geçidi.

— Trabzon'u Bayburt'a ve Erzurum'a bağlayan Zigana Boğazı ve Kolat Boynu (Vavuk Geçidi) vardır.

Doğu Anadolu Cephesinin İkinci Sıradağları : Bu sıradağlar Çoruh Havzası'nı, Aras - Karasu Havzası'ndan ayıran bir dağ silsilesidir. Bu sıradağlar Posof hudut bölgesinin doğusundaki Küçük Kafkas Sıradağlarından Mokri Sıradağları'nın bir parçası olan Zotimeria Dağı'nın batıya doğru uzanımı olan ve Türkiye sınırları içerisinde Harman Tepe, Tilil ve Arsiyan adını taşıyan dağlardan başlar. Batıya doğru önce Yalnızçam

Sıradağları ile devam eder. Oltu Çayı'nın batısında Akdağ'dan itibaren Kop Sıradağları oluşur. Bu sıradağ, önce Karasu ile Yukarı Çoruh Vadileri arasını doldurur, sonra daha batıda yukarı Kelkit Çayı ile Erzincan kuzeyine kadar uzanır. Ancak bu iki silsileden oluşan ikinci sıradağları; Yalnızçam Silsilesi üzerindeki Çapayur (Çalkavur) Dağı'ndan itibaren 90 derecelik bir dirsek ile güneydoğuya doğru döner. İşte bu kısım Yukarı Kura Nehri ile Oltu Çayı'nın yukarı kısımları arasını dolduran Allahuekber Dağ blokunu vücuda getirir. Bundan sonra doğuya doğru hududa yakın Akbaba Dağı'na, batıda da Karga Pazarı Dağı'na kadar başka bir silsile halinde uzanırki, bu sıradağlarına da Pasinler Silsilesi denir. Bu Pasinler Silsilesinin doğu kısmı, Kara Çayı ile Yukarı Kura Nehri'nin arasını dolduran dağların düzlüklerini teşkil eder. Bu düzlüklerde bölgenin en büyük yaylası olan Kars ile Ardahan yaylalarını meydana getirir.

Diğer taraftan bölgenin doğudan gelecek taarruzlara karşı savunmaya en elverişli bir arazi kesimi olan Soğanlı Dağları da yine bu ikinci sıradağ şeridinin en önemli diğer bir koludur.

İkinci ve üçüncü sıradağların doğudan itibaren bellibaşlı geçitleri şunlardır :

Kütais - Batum ve dolayısiyle Aşağı Riyon ve Aşağı Çoruh'u Artvin'e bağlayan Borçka Boğazı (Artvin Boğazı). Ahıska'yı Artvin'e bağlayan Demirkapı Geçidi.

— Ahıska'yı Erzurum'a bağlayan ve huduttan itibaren sırasıyla Yalnızçam Geçidi, Çavul Geçidi, Türkeşan Geçidi, Mardenek Geçidi (Kılıç Gediği), Kosor Boğazı, Kale Boğazı, Gürcü Boğazı.

— Borcum ve Ahılkelek'i -Kars'a bağlayan Pınar Gediği, Çıldır Gediği.

— Tiflis -Gümrü-Kars'ı Erzurum'a bağlayan ve Soğanlı savunma hattı üzerinde bulunan Soğanlı, Sarıkamış ve Bardız geçitleri vardır. Ayrıca bu ana istikametlerden başka bu ikinci dağ silsilesi üzerinde yan irtibatları sağlayan geçitlerde şunlardır :

— Artvin'i, Pasinler'e bağlayan Salaşur Geçidi, Narman Boğazı ve Dazlakbeli Geçidi,

— Ardahan'ı Kars'a bağlayan Ömerağa ve Akkum Geçidi.

— Yukarı Çoruh'u Aşkale'ye bağlayan Pınar Geçidi.

— Bayburt'u Erzurum'a bağlayan Kop Geçidi, en önemli olanlarındandır.

Ayrıca Erivan'ı Kars'a bağlayan Digor Geçidi ile Gümrü'yü Kars'a bağlayan Yahniler Geçidi bu ikinci sıradağların üzerindedir.

Doğu Anadolu Cephesindeki Üçüncü Sıradağ Şeridi : Bu dağ şeridi ikinci dağ şeridine paralel olup bu silsilenin hududa yakın kısmında bulunan Ağrı Dağı ve Ağrı Silsilesi ile Munzur Silsilesi adı altında batıya doğru uzanır. Bu dağ silsileleri, Erivan, Tiflis ve Gümrü bölgesindeki düşmanın Murad Havzası'na inmesine engel olur. Dolayısıyla Yukarı Aras, Karasu ve Yukarı Fırat Havzası'nı Murad Havzası'ndan ayırır.

Bunlardan Ağrı Silsilesi iki blok halindedir. Birinci kısmı Büyük Ağrı Dağı'ndan itibaren Diyadin Gediği, Yukarı Murad, Tahir Gediği ve Velibaba Boğazı'nın doğusundaki Velibaba Dağı'na (Köse Dağı'na) kadar uzanır. İkinci kısmı ise Ağrı-Kılıç Gediği, Hamur Boğazı, Tutak ile Velibaba Dağı'nın batı ve güneyinde kalan ve Pasinler-Hınıs hattına kadar uzanan sıradağlardır. Bu kısımda bulunan dağların en önemlisi Çakmak Dağlarıdır. Ağrı Silsilesi'yle Munzur Silsilesi'nin ortasında kalan kısmı oluşturan dağlar da iki gruba ayrılır. Birinci grup kuzeyde Palandöken, Karagöl ve Şakşak Dağları, diğeri güneyde Bingöl, Şeytan ve Şerafettin Dağlarıdır. Üçüncü kısım sıradağlarının batısını boydan boya kaplayan Munzur Silsilesi ise; Yukarı Fırat Nehri üzerinde bulunan Kemaliye ve Balaban Boğazı'na kadar devam eder. Ancak bu Munzurların güneyinde Perisuyu ile Malazgirt Deresi arasındaki bölgeyi Kiğı Dağları ve Malazgirt ile Orta Fırat arasındaki Şanuşya Boğazı'na kadar olan bölgeyi de Dersim Dağları doldurmaktadır.

Dördüncü Sıradağ Şeridi : Van cephesini teşkil eden bu sıradağlar, Murad Havzası'nı, Van Havzası ile Yukarı Dicle Havzası'ndan ayırır. Genel durumu ile Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'nin güney kesimini kapsar.

Bu sıradağlar, Ağrı Dağı'nın güneyinden ve Van Gölü doğusundan başlar. Türk - İran hududunu teşkil eden Zağros Silsilesi'nden ayrılan iki kol, Van Gölü'nü kuzey ve güneyden kuşatarak gölün batısında Bitlis'in kuzeyinde Keltepe'de birleşir. Bu sıradağlar, burdan itibaren dördüncü sıradağ şeridinin orta kısmını teşkil eden Sason Dağları olmak üzere Genç Dağları ve Maden Dağları adı altında Elazığ batısında Fırat'a kadar uzanır.

— Bölgenin Başlıca Ovaları :

Azerbaycan Ovası, Tiflis Ovası, Kütais Ovası, Acara Ovası, Erivan Ovası ve Mingeçaur Ovası olup bunlar Kafkas bölgesindedir. Ardahan Ovası, Kars Ovası, Ağrı Ovası, Malazgirt Ovası, Muş Ovası, Erzurum Ovası, Tercan Ovası, Bayburt Ovası ve Erzincan Ovası da Türkiye hudutları içinde kalan başlıca ovalardır. Bu ovalar bu bölgede hareket yapan birliklerin ikmal ve iaşesine kolaylık sağladığı gibi ayrıca bu birliklerin sürekli iskânına da elverişli olan yerlerdir.

— Bölgenin Akarsuları, Gölleri ve Bataklıkları :

— Bölgenin Nehirleri :

Doğu Anadolu -Kafkas Cephesi'nde mevcut nehirler Hazar Denizi'ne, Karadeniz'e ve Basra Körfezi'ne olmak üzere muhtelif yönlerde ve uzaklıklarda bulunan üç ayrı denize akarlar.

Kafkasya'daki Nehirler :

Rion Nehri: Bir kolu ile büyük Kafkas Dağları'ndan, diğer kolu ile Suram Dağları'ndan çıkar. Derin ve sarp bir yataktan akar. Sametredi Ovası'nı sular birçok çay ve dereler aldıktan sonra Poli'de Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu ortalama 400 kilometredir.

Kura Nehri: Türkiye hudutları içinde Allahuekber Dağ grubuna dahil Bahar ve Kadahman Dağları'ndan çıkar. Önce Kuruçay adı ile Ardahan Yaylası'nı sular, sınırı geçtikten sonra (Kor) Kura Nehri adını alır. Küçük Kafkas Sıradağlarını Borcum Boğazı'ndan aştıktan sonra Gori ve Tiflis ovalarını sular. Küçük Kafkaslardan çıkan Algem, Hram, Mashevara ve Akstafa sularını alır. Bundan sonra büyük ve küçük Kafkaslar arasından geçip Azerbaycan Ovası'na dahil olur. Burada İora ile Terter (Alazan) ırmaklarını alarak bu ovayı sular ve bu bölgede birçok çay ve dereler daha alır, iki kol ile Hazar Denizi'ne dökülür.

Aras Nehri: Bu nehir de Kura Nehri gibi Türkiye hudutları içinden çıkar. Aras'ın asıl kolu, Bingöl Dağları'nın kuzeydoğu yamaçlarından yedi göz halinde çıkar. Önce kuzeydoğuya doğru Ağrı Silsilesi'yle Karagöl Dağları arasında akar, Akbaba Boğazı'ndan geçer ve Pasin Ovası'na dahil olur. Aras'ın diğer bir kolu Karga Pazarı ve Palandöken Dağları eteklerinden çıkar ve Pasinler Ovası'nda asıl Aras kolu ile birleşir. Sağdan Yayan Suyu'nu, soldan Hasankale Suyu'nu alır Bir süre doğuya doğru ikinci ve üçüncü sıradağları arasından akar ve Horasan'da soldan Zivin Suyu'nu sağdan Velibaba Suyu'nu aldıktan sonra Mecingert Boğazı'na girer. Bir süre bu dar boğazda akışına devam eder. Tuzluca kuzeyinde Arpa Çayı'nı aldıktan sonra vadi genişler ve Ağrı Dağı doğusuna kadar Türk -Rus hududunu teşkil eder. Buradan itibaren Rus-İran hududunu teşkil ederek Küçük Kafkas Silsilesi'nin güneyini dolaşır. Bölgede birçok mevcut çay ve dereleri alarak Azerbaycan Ovası'nı sular ve Hazar Denizi'ne dökülür. Uzunluğu 750 kilometreyi bulan Aras Nehri'nin 360 kilometresi Türkiye hudutları içinde 390 kilometresi de Kafkasya'dadır.

Nehrin genişliği Pasinler'e kadar 20 metre, daha sonra 50-60 metreyi bulmaktadır. Nehrin derinliği de değişiktir. Pasinler'e kadar ortalama bir metre kadardır. Daha aşağılarda bir metreden fazladır.

Nehrin yukarı kısmında yatağı sert olduğundan derinliği az olan yerlerde kolaylıkla geçilir. Yağmurlu mevsimlerde kabaran nehir geçit vermez, bu zamanlarda ancak baş taraflarından geçilir.

Doğu Anadolu'daki Nehirler :

Çoruh Nehri: Bu nehir Kırık civarında Hortik Dağı'ndan çıkar. Bir süre batıya doğru akar. Bayburt Ovası'nı sulayan Pulur, Lori ve Sarı derelerinin oluşturduğu Kop Suyu'nu aldıktan sonra doğuya döner. Rize Sıradağları ile bunun güneyindeki ikinci sıradağlarını birbirinden ayıran Çoruh Vadisi'ne adını verir. Nehir derin ve dar bir vadiden akar. Yusufeli civarında sağdan Oltu Çayı'nı ve Artvin civarında da Ardanuç Suyu'nu aldıktan sonra kuzeye döner. Sarp'ın doğusunda (Muratlı bölgesinde) hududu terk eder. Hududu geçer geçmez Acara Suyu'nu alır ve Batum civarında denize dökülür.

Fırat Nehri: Bu nehir iki koldan teşekkül eder. Bunlardan birisi Karasu diğeri Murat Nehri'dir. Fırat Nehri Erzurum kuzeyindeki Gâvur Dağları'nın eteklerinde Dumlu Tepesin'nden çıkar. Çıktığı yerde adı Dumlu Suyu olup ilerde Karasu adı ile güneybatı doğrultusunda önce Erzurum Ovası'nı sular sonra Aşkale Boğazı'ndan geçerek Aşkale Ovası'nı sular. Az sonra Tercan (Mamahatun) Ovası'na dahil olur. Burada Tercan Ovası'nı sulayan Tuzla Suyu'nu alır ve Sansa Boğazı'na girer. Bu Boğaz'dan sonra Erzincan Ovası'nı sular. Kemah Boğazı'nı geçer ve Batı Fırat adını alır. Divrik doğusunda Çalti mevkiinde Karabel (Çalti) Çayı'nı alır ve bir kavis çizerek güneye döner. Burada Balaban ve Sanüşya Boğazı'ndan geçer ve sağından solundan birkaç su daha alır. Keban'ın kuzeyinde Murat Nehri ile birleşir. Fırat Nehri Keban'dan sonra aldığı birçok sularla Malatya Ovası'nı sular. Sonra 125 kilometre uzunluğunda Kömürhan Boğazı'ndan geçer. Bundan sonra Kâhta, Göksu, Nizip sularını alarak Adıyaman ve Nizip ovalarını sular ve hududu Barak'tan geçerek Cerablus'da Suriye'ye dahil olur. Sonra Irak'a geçer Bağdat civarında Dicle ile birleşir ve Basra Körfezi'ne dökülür.

Murat Nehri: Bu nehir de iki koldan oluşur. Bunlardan biri asıl Murat Nehri'ni teşkil eder. Murat Nehri'ne adını veren ve Muratbaşı Dağı'ndan çıkan su, Murat Suyu'dur. Bu su Diyadin'den sonra Ağrı Ovası'nı sular. Murat Nehri'nin diğer kolu ise Ağrı İli civarında bu suya karışan Güzel (Şiryan) Çayı'dır. Murat Nehri'nin bu ikinci kolu Çakmak Dağı'ndan çıkar. Tahir Geçidi ile Mızrak Gediği arasından geçerek doğuya doğru akar. Aldığı sularla Eleşkirt Ovası'nı sular ve hafif bir kavis çizerek Ağrı güneyinde Murat Suyu ile birleşir.

Bu iki kol birleştikten sonra Murat Nehri adını alır ve Hamur Boğazı'ndan geçerek Tutak Ovası'na dahil olur, oradan Malazgirt ve Bulanık Ova-

larını suladıktan sonra Çuhtu Geçidi'nden geçerek bir dirsek yapar ve Muş Ovası'na girer. Bu ovada Nemrut Dağı'ndan çıkan Karasu'yu aldıktan sonra Genç Boğazı'na girer. Daha sonra Bingöl Ovası'na dahil olur. Burayı suladıktan sonra Palu Boğazı'nı geçer ve Mazgirt Deresi'yle Peri Suyu'nun oluşturduğu Munzur Suyu'nu ve Çemişkezek Çayı'nı alarak Elazığ Ovası'nı sular ve Keban'ın kuzeyinde Batı Fırat ile birleşir.

— Bölgenin Göl ve Bataklıkları :

Bölgede mevcut üç büyük gölden Van Gölü, Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'nin güney yanında, Gökçe Göl ve Çıldır Gölü de cephenin üzerinde ve derinliğindedir. Bundan başka bu bölgede birçok göller daha vardır.

Van Gölü: Türkiye'nin en büyük gölüdür. Deniz seviyesinden 1.720 metre yüksekliktedir. Etrafı çıplak dağlarla çevrilidir. Derinliği en çok 100 metre civarındadır. Suyu sodalı ve tuzlu olduğundan acıdır. İçinde bugün gemiler ve motorlu deniz araçları işler. Dört küçük adası vardır. Alanı 3.764 km². dir.

Van Gölü'nün etrafında birçok küçük göller daha vardır.

Bölgede ikinci büyük göl Gökçe Gölü'dür. Bu Göl'ün de etrafı çıplak dağlarla çevrilidir. Göl bu çıplak dağlardan çıkan birçok küçük sularla beslenir. Denizden yüksekliği 1.925 metre olup yüzölçümü 1.416 km. dir Gölün en derin yeri 95 metredir.

Çıldır Gölü : Kars'ın kuzeyinde hududa yakın Akbaba Dağı ile Kısır Dağı arasında lâv akıntısı ve moloz yığınının zamanla set yapması ile meydana gelmiş bir göldür. Yüzölçümü 128 km² dir. Biçimi üçgeni andıran bu gölün denizden yüksekliği 1.959 metre, uzunluğu 18 km., genişliği de 12 km. dir. En derin yeri 130 metre civarındadır. Gölün yağışlarla artan suları güneydeki ucundan çıkarak bir dere halinde Arpaçay'a dökülür.

Göl, Ahılkelek'ten Kars yönüne yaklaşmak isteyen bir düşmana karşı savunmada Akbaba ve Kısır Dağları'na dayanarak büyük ölçüde bir engel teşkil eder. Doğu ve özellikle batısından geçen yol ve geçitler az kuvvetle savunmaya elverişlidir.

— Kafkas Bölgesindeki Bataklıklar :

Kura ve özellikle Aras nehirlerinin Hazar Denizi'ne döküldüğü kıyıdan itibaren 100-150 km. içerilere kadar olan kısmı yer yer ve Karadeniz bölgesinde Ochemcihiri ile Poti arasındaki bölge bataklıktır.

Yine aynı bölgede Aşağı Rion Nehri'nin güney kısmı Şekvetil Kalesi'ne (St. Nicolas) kadar, Şekvetil'de denize dökülen güney kısmı Kabuleti kuzeyine kadar bataklıktır. Buralarda hiçbir mevsimde harekât yapılamaz.

Doğu Anadolu Bölgesindeki Bataklıklar :

Bu bölgede Kafkasya'da olduğu gibi büyük bataklıklar yoktur. Bellibaşlıları Büyük Ağrı Dağı'nın batısı ve batı güneyindeki Şeyhler Gölü civarı bataklıktır.

Van Gölü bölgesinde Muradiye Ovası'nda Bendimahi Suyu ağzında, Süphan Dağı ile Nazik Gölü Ovası'nda, Muş Ovası'nda, Göle kuzeyinde Kura Nehri'nin suladığı başlangıç bölgesinde mevzii ufak bataklıklar vardır. Bölgede önemli ve harekâta mani olacak büyük bataklıklar yoktur.

c. Bölgenin İklimi (Hava Şartları) :

Bölgenin iklimi genellikle sert olup değişik şekiller gösterir. Türkiye'nin kuzeydoğusuna isabet eden Karadeniz kısmı ile Kafkasya'nın Kıyı kısmı ve Riyon Havzası'nın Karadeniz'e yakın kısmının iklimi genel olarak mutedil ve rutubetlidir. Bunun için bu bölgede limon, portakal gibi sıcak iklim bitkileri yetişir. Kış mevsimleri de lâtiftir. Doğu Anadolu Cephesi'ndeki yaylalar ile Van Gölü Havzası ise, Kafkas bölgesinin Gökçe Göl etrafındaki kısma benzer. Yani buraların iklimi kuru ve serttir. Kafkas Dağları, Van Gölü kuzey kısmı ile Rize Dağları arasındaki alana çok kar yağar. Bu kesimde gece ile gündüz ve yıllık ısı değişiklikleri çok farklıdır. Bu durum bölgedeki harekâtı güçleştirir.

Türk kesiminde Iğdır Ovası, Rus kesiminde Erivan Ovası ve Kafkasya'nın Hazar bölgesindeki iklim şartları ise, civarlarına nazaran çok daha değişik belirtiler gösterir. Buralarda her türlü sebze ve meyve yetişir.

Bölgenin iklim yönünden bir başkalığı da Dicle ve Fırat havzalarında yazların çok sıcak ve kurak oluşudur. Buna karşılık aynı kesimde kış mevsimi ise o kadar sert değildir. Ancak her iki kesimde de kış mevsimi uzun sürer, yazlar da oldukça kısadır. Harekât için en uygun mevsim haziran ve ekim ayları arasıdır.

Yukarıda özet halinde açıklandığı gibi Doğu Anadolu - Kafkas Cephesi'nin iklimi; tropik, kuru, Akdeniz ve yağışlı iklim olmak üzere biribirinden tamamen farklı dört iklim bölgesine ayrılmış olduğunu görürüz.

Bu dört iklimi bünyesinde taşıyan bölgenin başlıca karakteristikleri şöyledir :

Riyon Havzası ile Hazar Denizi'nin Kafkas kesimine isabet eden tropik bölgede yağmurlar çok olup buralarda hayvan ve bitkiler çok iyi gelişir. Devamlı yağan bu yağış mevsiminde yol dışında hareket etmek mümkün değildir. Bu gibi hallerde yollar da balçık halinde olup tekerlekli araçların yürümesi olanak dışıdır.

Genkur. Harp Tarihi Bşk. Kütüphanesi

Kuru iklim bölgesini teşkil eden Kura Havzası'nda yağmur azdır. Kuru bölgenin doğu kısmındaki kesimde gece ve gündüz ısı bakımından büyük fark gösterir. Ancak Doğu Anadolu'da yağmur miktarı diğer kuru iklim yerlerine oranla biraz fazladır.

Akdeniz iklimini sürdüren Rize, Batum, Riyon Nehri ağzı ve Poti'ye kadar olan kıyı kısmı ise senenin dört ayında kuru olup sekiz ayında yağışlı bölge kadar fazla yağmur alır.

Mutedil bölge iklimi; Avrupa mutedil iklimini andıran Trans Kafkas kıyı kısmı, Orta Aras, Aşağı Çoruh, Orta Fırat, Yukarı Dicle gibi yerlerde yağmur miktarı çok olmakla beraber her mevsime göre bu miktar bölünmüştür denebilir. Yağışlı yerlerde iklim mutedil geçer.

Doğu Anadolu'nun iklim yönünden diğer bir niteliği de Kafkas Dağlarının etkisi ve örtüsü altında kalışıdır. Bu yüzden bölgenin en yüksek ova ve yaylalarını içinde saklayan Doğu Anadolu, kar yağışı bakımından dört kısma ayrılır.

Birincisi : Zağros Silsilelerinin kuzey kısmı, Doğu Toros ve Rize Sıradağları arasında kalan bölgedir. Burası en çok kar tutan ve en uzun süre yerde kar kalan bölgedir.

İkincisi : Karadeniz kıyı kısmıdır. Bu bölgeye kar az yağar ve yerde kalış süresi de pek kısadır.

Üçüncüsü : Van Gölü bölgesidir. Bu bölgeye çok kar yağar fakat yerde kalış süresi azdır.

Dördüncüsü : Güney hududa civar olan Dicle bölgesidir ki bu bölgede kar normal yağar ve yerde birkaç gün kalır. İşte Doğu Anadolu Kafkas Cephesi, bu iklim özelliğinden dolayı kış mevsiminde harekâta elverişli belirli yollar ve ovalar dışındaki bölgelerde büyük çapta bir harekâtın yapılmasına imkân vermez veya en azından harekâta çok zorluk verir.

2. Harekât Alanının Suni Arızaları

a. Bölgedeki Başlıca Şehirler ve Tahkimli Yerler

Kafkas bölgesinde harekâta etkisi bakımından en önemli şehir ve tahkimli yerler şunlardır :

Erivan, Leninakan, Ahılkelek, Ahıska, Atkshur, Zugeti, Poti, Redutkale, Sohum, Kütais, Tiflis, Kazah ve Gence'dir.

Rus kalelerinin durumuna gelince; bunlardan Ahıska, Ahılkelek, ve Atkshur kaleleri *1828-1829 Harbi'nde Türklerden alındığı gibi muhafaza*

ediliyordu. Oldukça iyi tahkim edilmiş bulunan bu kaleler, belli mahdut kuvvetlerle korunuyordu. Gümrü Kalesi ise bunların içinde en iyi tahkim edilmiş olanıydı. Ancak etrafındaki yeni yapılmakta olan tahkimatın genişletilmesi işi henüz tamamlanmamıştı. Bu kale dikdörtken şeklinde olup, bir kenarının uzunluğu 225 metre idi. İçerisinde kilise dahil, kışlası, erzak ve su depoları, eğitim alanları ve topçu mazgalları ile donatılmıştı. [5]

Doğu Anadolu bölgesinde bulunan önemli şehir ve tahkimli yerler ise; Batum, Artvin, Ardahan, Kars, Doğubeyazıt, Ağrı, Sarıkamış, Erzurum, Erzincan ve Trabzon'du. Bunlardan Batum ve Kars kaleleri o günün şartlarına göre iyi tahkim edilmiş durumda bulunuyordu. Ardahan ve Doğubeyazıt kalelerinin durumları ise iyi değildi.

b. Bölgenin Karayolları

Kafkas kesiminde 1853-1856 tarihlerinde harekâta elverişli başlıca yollar şunlardı :

— Birincisi : Büyük Kafkas Sıradağları üzerindeki Daryal Geçidi'nden geçen ve Vilâdı Kafkas'dan Tiflis'e gelen askeri ve ticari önemi olan Gürcistan Şosesi olup bölgenin en iyi yolu buydu ve devamlı bakım görmekteydi.

— İkincisi : Kafkas ötesinden gelip Memisonski Geçidi'nden geçen ve Kütais'e gelen Asetin (Asetya) adı verilmiş olan yoldur. Bu yol da sırf askeri maksat ve nakliyat için yapılmıştı. Ancak bu yolun geçtiği yerlerde yılın çoğu aylarında kar bulunur, onun için harekât zorlaşır ve o tarihlerde yolu açacak fenni araç ve gereçler de olmadığından uzun süre bu yol kapalı kalırdı. Bu bölgede yılın yalnız temmuz, ağustos ve eylül aylarında kar yoktur.

— Üçüncüsü : Sohum Askeri Yolu'dur. Bu yol iki cihetten Rusya'nın derinliklerine bağlıdır. Birincisi Kuzey Kafkasya'dan gelerek Nevinnomisk'den geçen ve oradan Karadeniz kıyısındaki askeri önemi haiz olan Sohumkale'ye giden yoldur. İkincisi Armavir-Tuapse, Soçiden gelen yoldur. Her iki yol Sohumkale'de birleşir. Buradan da önce Karadeniz kıyısını takip eder ve Ochemcihiri'ye gelir. Kütais, Tiflis veya Batum'a gitmek üzere Ochemcihiri'den sonra kıyıdan ayrılarak Zugeti'ye gelir. Bu yol da Rusya'nın derinliklerinden gelip Kafkasya'nın batı harekât alanını her yönden takviye eden askeri önemi büyük olan bir yoldur.

---

[5] Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Arşivi; No: 1/1, Kls. 3, Dos. 8, Fih. 31-1.

— Dördüncüsü : Hazar Denizi batı kıyısını takiben Mohaçkaleden gelip Bakû'ye ulaşan bir yol varsa da bu yol Kafkas Harekât Alanı'na çok uzak olduğu için demiryolu yapılıncaya kadar 1853-1856'larda ikinci derecede önemli olan tali bir yoldu.

— Beşincisi : Türk hududuna dikey olarak gelmediği halde Rusya'nın Türkiye'ye yapacağı her türlü harekâtta bir manevra hattı olarak serbestçe kullanılabileceği ve Kafkasya'yı adeta ortasından bölen ve Hazar Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan Bakû-Gence-Tiflis-Kütais yoludur. Bu yol Rusya'nın derinliklerinden Kafkasya'ya gelen başlıca beş yolu birbirine birleştirir ve bu manevra hattı sayesinde Türkiye'ye teveccüh edecek her yöndeki harekâtı derinliklerden destekleyebilecek nitelikte manevra kabiliyetini haiz çok önemli bir yoldur.

Küçük Kafkas Dağlarını aşan güney Kafkas yollarına gelince bunlar:

— Kütais-Sametredi-Zurgeti, Kabuleti-Batum yolu. Batum'a kadar oldukça iyi olan bu yol Batum'dan sonra bugünkü Türk-Rus hududuna girerek ikiye ayrılır. Biri Çoruh boyunca Artvin Boğazı'ndan geçerek Artvin-Ersis-Tortum-Erzurum yoludur. Bu yol o zaman adi bir yoldu. Büyük kuvvetlerin harekâtına elverişli değildi. Ancak mahdut kuvvetlerle harekâta elverişliydi. Bu yolun önemi Soğanlı hattının gerisini ve Erzurum'u yandan tahdit etmesidir. Gürcü Boğazı tutulduğu takdirde bu yolun Erzurum bölgesine olan etkisi giderilmiş olur.

Diğeri Sarp mevkiinde Türkiye'ye dahil olarak Hopa-Rize-Trabzon sahil yolunu teşkil eder. Bu yol da o zaman için adi bir yoldu. Denize hâkim olan taraf ancak bu yoldan yararlanabilirdi. Bu yolun önemi Trabzon ve Samsun'dan memleketin derinliklerine inilebilmesidir. Trabzon'a çıkıldığında Doğu Anadolu Cephesi'nin gerisi tehdide uğrar ve Samsun'a çıkıldığında ise Anadolu'yu ortasından bölecek bir nitelik ve ihtimal belirir.

Gerçi bu kıyı yolunu Çoruh Havzası'na ve oradan Aras-Karasu Havzasına bağlayan başka tali yollar mevcut ise de 1 No.lu Harita'da görüleceği üzere o tarihlerde bu yollar patika halinde olduğundan önem taşımamakta idiler.

— Kütais'ten uzanan ve Zekarski Geçidi'nden sonra eski çarların sayfiye mahalli olan Abbastuman'a ve oradan Ahıska'ya gelen bir yol vardır. Bu yol Abbastuman'dan sonra Posof Vadisi'ne inerek Türkiye'ye dahil olur. Posof Vadisi'nde ikiye ayrılan bu yolun birincisi Posof-Artvin üzerinden Çoruh Vadisi'ne iner. Diğeri Caul Geçidi'nden Ardahan'a ulaşır ve burada tekrar ikiye ayrılır biri Kars'a diğeri Türkeşen-Kosor Boğazı-Oltu-Kale ve Gürcü Boğazı üzerinden Erzurum'a ulaşır. Bu yol da

1853'lerde büyük kuvvetlerin harekâtına tam olarak elverişli olmamakla beraber doğrultuları ve Kütais-Ahıska'yı Aras Havzası'na en kısa yoldan bağlaması bakımından önem kazanır.

— Diğer taraftan Küçük Kafkas Sıradağlarının güneydoğusunda uzanan ve Ahıska'dan sonra Türk-Rus hududuna adeta paralel olarak devam eden Ahıska'yı, Ahılkelek, Leninakan'a ve Erivan'a bağlayan bir yol daha vardır. Gence-Tiflis-Gori-Suram-Kütais büyük manevra hattına adeta paralel olan ve hudut boyunca devam eden bu yol da Doğu Anadolu Cephesi'nde ve sınır derinliklerinde cereyan eden muharebelerde cephenin bir yerinden diğer bir yerine kuvvet kaydırmada çok kolaylık sağlar ve hasma bu manevra imkânını verebilir. Bu yol üzerinde bulunan Ahıska' dan sonra Ahılkelek'ten, Leninakan'dan ve Erivan'dan Türk hududuna ve oradan da Doğu Anadolu Cephesi'nin derinliklerine ulaşan şu yollar mevcuttur.

Bunlardan biri Ahıska'dan sonra Ardahan -Kars yolu ikincisi Ahılkelek-Arpaçay-Kars-Sarıkamış-Erzurum yoludur. Bu yol Doğu Anadolu Cephesi'nin omurgasını teşkil eden bütün savunma mevzilerine çarptığından önemlidir.

Ahılkelek'ten sonra gelen üçüncü yol; Tiflis'ten gelip Leninakan'dan geçen ve Kars'a ulaşan ve burada Ahılkelek'ten gelen yol ile birleşen bir yoldur. Bu yol da derinliklerde bundan önceki yolda sayılan askeri hedefleri kapsadığından aynı önemi taşır.

Dördüncü yol; Kazıh'ı Erivan'a birleştiren ve daha sonra Doğubeyazıt veya Iğdır Ovalarından Türkiye'ye dahil olan yoldur. Bu yol Ağrı İli'nde Diyadin'de birleşir. Bu yolun, Tahir ve Velibaba boğazlarından geçerek Aras Havzası'na ulaşması halinde, Kars Kalesi'nin ve Sarıkamış mevzilerinin gerisine düşülmüş olur. Bu durum yolun stratejik önemini artırır. Kaldıki bu yol diğer taraftan Ağrı'dan sonra Hamur Boğazı'nı geçerek Murat Havzası'nı aşması halinde, ayrı bir önem taşır. Aynı zamanda bu Kazah -Eriyan -Iğdır veya Doğubeyazıt yolu Küçük Kafkas Sıradağları üzerinden Orta Kura Nehri Havzası ile Orta Aras Nehri Havzası'nı en kısa bir tarzda birbiri ile irtibatını sağlar, Ermenistan'ı takviye eder. Doğu Anadolu'nun Ağrı bölgesinden gelen bir ordu için de, Tiflis'i yan ve geriden vurur ve aynı zamanda Azerbaycan'la işbirliği yapmak için en önemli bir doğrultudur.

Türkiye derinliklerinden Doğu Anadolu Cephesi'ne ulaşan yollar :

— Samsun -Ordu -Giresun -Trabzon sahil yolu; Bu yolun 1853'de Samsun -Tirebolu arası ancak mekkâre ile gidilirdi. Tirebolu'dan Batum'a

kadar ise adi bir araba yolu vardı. Bu hali ile bu yol o kadar önemli değildir. Esasen bu niteliği ile dahi bu yoldan faydalanmak için Karadeniz'e hâkim olmak gerekir.

— Amasya -Tokat -Niksar -Reşadiye -Bayburt -İspir -Artvin -Ahıska veya Ahılkelek yolu. Bu yolun bazı yerlerinden güç geçilmekle beraber o zaman için adi bir araba yolu olup büyük bir kısmı patika halindeydi. Bu yolun bir özelliği de Bayburt'tan sonra Tortum-Oltu-Göle üzerinden Ardahan ve oradan tekrar Ahıska ve Ahılkelek gibi iki önemli kaleye ulaşılmasıdır. Ancak bu yolun büyük bir kısmının o tarihlerde patika halinde oluşundan askerlik yönünden önemi büyük değildi. Birinci Dünya Harbi'nde bu yol araba yolu haline getirilmiş ve şimdi de Tortum' dan sonraki kısım daha iyi bir duruma sokulmuş ve motorlu araçlar bile yararlanmaktadır.

Ayrıca bu yol, Bayburt'tan sonra Kop Boğazı'ndan geçerek Erzurum'a da ulaşması, önemini daha da artırır. Bu yolun bir dördüncü niteliği de İspir-Ovacık ve Ersis-Tortum üzerlerinden Çoruh ile Aras-Karasu havzalarını birleştirmesidir. Yolun bu özelliği dolayısiyle Çoruh ve Aras havzalarında harekât yapan kuvvetlerin yan irtibatları ve kuvvet kaydırmaları sağlanır. Bu da yola ayrı bir önem kazandırır.

Bu yollar, Ardahan ve Artvin bölgesinde yapılacak taarruzi yığınaklar için kullanılabileceği gibi, aksine hasım tarafından Kütais-Batum ve Suram-Ahıska ve Ahılkelek yönlerinden Çoruh ile Yukarı Kura ve Erzurum doğrultusunda yapılacak taarruzlarda, Türk kuvvetlerinin hasma karşı yararlanacağı önemli doğrultulardır.

Kayseri -Sıvas -Erzincan -Erzurum -Kars -Gümrü stratejik ana yolu: Bu yol askerlik yönünden en önemli olanıdır. O tarihlerde bir kısmı şose bir kısmı muntazam araba yolu halindeydi ve her türlü harekâta elverişliydi. Kars Kalesi'nin ve Erzurum Müstahkem Mevkii'nin bu hat üzerinde bulunması ve Anadolu derinliklerinde mevcut kaynaklara oldukça muntazam başka yollarla bağlı olması bu yolun önemini arttırır.

Bu yol Horasan'da üçe ayrılır. Birinci ve önemli kol Velibaba Boğazı'ndan geçerek Ağrı-Doğubeyazıt ve buradan İran ve Rus sınırlarına doğru uzanan yoldur. Bu yolun daha o zamanlarda dahi şose ve oldukça muntazam araba yolu oluşu ve Aras Havzası'nı Murat Havzası'na birleştirmesi, önemini çoğaltıyordu.

İkinci kol, Horasan Kağızman -Tuzluca -Iğdır ve oradan Erivan'a uzanan yoldur. Fakat bu yol o zaman adi bir patika idi ve büyük kuvvetlerin harekâtına elverişli değildi.

Üçüncü kol, Horasan -Sarıkamış -Kars -Leninakan araba yoludur. Bu yolun önceden görüldüğü üzere muntazam oluşu Erzurum'u Kars'a ve Leninakan'a bağlayışı ve dolayısiyle ana taarruz mihveri üzerinde oluşu önemini arttırır.

İskederun -Maraş -Malatya -Elazığ -Bingöl -Muş -Malazgirt -Ağrı yolu :

Bu yol; doğrultu bakımından stratejik önemi büyük olan bir güzergâh üzerinde ise de 1853 yılında bu yolun da adi araba yolu ve patika halinde oluşu ayrıca büyük bir kısmı bakımsız bulunuşu nedeniyle özellikle kış aylarında harekâta elverişli değildi. Bu yüzden o tarihlerde stratejik önemi az olan bir istikametti. Bugün bu doğrultunun önemi artmıştır. Stratejik nitelikte olan İskenderun Körfezi'ni dolayısıyle Akdeniz'i ve Murat Havzası'nı Kafkasya'ya en kestirme yoldan bağlamış olması, bu yolun askeri ve ekonomik yönden öneminin daha da artmasına neden olmuştur.

İskenderun -Gaziantep -Urfa -Diyarbakır -Bitlis Tatvan -Malazgirt -Ağrı yolu :

Bu yol da Akdeniz bölgesini ve memleketin zengin bir havzası olan Çukurova'yı, Urfa ve Diyarbakır gibi Güneydoğu Anadolu'yu Murat Havzası'na bağlaması dolasiyle stratejik önemi haiz bir mihverdir. Ayrıca o zaman Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde bulunan Suriye'yi de Doğu Anadolu ve Kafkas Havzası'na bağlaması dolayısiyle bu doğrultunun stratejik önemi daha da büyüktü. Fakat yolun büyük bir kısmının, o zaman adi patika veya adi araba yolu halinde bakımsız bir halde bulunuşu bu önemini kaybettirmekteydi.

Doğu Anadolu Cephesi'ni memleketin derinliklerine bağlayan bu ana yol ve istikametlerden başka, tâli olarak birçok yol daha varsa da bunlar önemsizdirler.

Bu yol durumuna göre Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılacak bir harekâtta taarruz harekât mihverleri, başlıca üç noktada düğümlenir.

Birincisi, Murat Havzası'nda Eleşkirt-Ağrı bölgesinde, diğeri Kars ve Sarıkamış bölgesinde. Üçüncüsü Çoruh ve Yukarı Kura bölgesi olan Artvin-Ardahan bölgesinde ve nihayet Kafkas Cephesi'yle birlikte denizden yapılacak bir harekâtda ise Karadeniz kıyısı olan Trabzon bölgesinde toplanır düğümlenir. Bunların gerisinde merkezi bir durumda olan Erzurum bölgesi, bunlarla birlikte ve o zamanki koşullar içinde Doğu Anadolu Harekât Alanı'nın en önemli kilit noktasını teşkil ediyordu.

3. Doğal Coğrafya ve Suni Arızaların Harekâta Olan Etkileri

Doğu Anadolu ve Kafkas Harekât Bölgesi denince; son olarak yakın tarihimizde geçmiş bütün harplerde doğrudan doğruya Türk-Rus Mücadelesi'ne sahne olan ve harekâta çeşitli yönlerden etkili olarak rol oynamış bulunan, Batı Kafkasya-Doğu Anadolu ve bunların derinlikleri akla gelir. Adı geçen bu önemli bölge, tarih boyunca Türk-Rus Mücadelisi'nden başka diğer birçok milletlerin de çatışmalarına sahne olmuştur.

Bölgenin stratejik değerini artıran etkenler, Rusya'nın engin ve bereketli ovalarının ve yeraltı servetleri ile büyük ticari ve sanai merkezlerinin, o günkü koşullar altında aşılması güç Büyük Kafkas Silsilesi'nin arkasında bulunuşundandır. Veya bunun aksine başka bir açıdan bakıldığında Kafkas bölgesinin değeri; bu bölgenin Basra Körfezi'ne, Doğu Akdeniz'e, Arap Yarımadası'nın zengin yeraltı kaynaklarına ve dolayısiyle sıcak denizlere çıkabilmek amacını güden kuvvetler için çok önemli stratejik bir dayanak ve çıkış bölgesi ve üssü olmasından ileri gelmektedir.

Bu bakımdan tarih boyunca bu bölge, yalnız Türkiye ile Rusya arasında değil, Avrupa ile Asya arasında da esaslı bir köprü durumunda bulunmuş ve stratejik önemi büyük olan bir coğrafi mevkidir. Bölgenin stratejik nüvesini, ortalama son 150 yıldan beri Rus hâkimiyeti altına girmiş ve Türk hâkimiyetinden çıkmış olan kısımlar teşkil eder. Bu ana harekât alanının civar bölgelerinde bulunan İran, Irak ve Suriye'de esas kilit durumunda olan bu bölgenin, gerisinde ve yanlarında önemli birer yardımcı stratejik alanlardır.

Kafkas ve Doğu Anadolu Harekât Alanı, tipik olarak yüksek dağlık bölge karakterini taşır. Bu arada bölgeye hâkim olan çeşitli iklim değişiklikleri de özellikle dikkati çeker.

Kafkasya'nın kuzey yanını örten Büyük Kafkas Sıradağları sarp bir engeldir. O tarihlerde bu engel o zamanın koşulları içinde ya kıyılardan denizyolu ile veya belli geçitlerden geçen mahdut karayolları ile aşılabilirdi (Şimdi ise demir ve havayolları ile de kolaylıkla aşılmaktadır). Bu durum, harekâtın mahdut ve belli istikametlerden yapılmasını zorunlu kılar. Bu hal ise mütearrız için olumsuz, müdafi için elverişlilik sağlıyordu.

Büyük Kafkas Dağlarından ayrılan Suram Silsilesi Kafkas Ovası'nı ikiye böler. Bu bölme olayı, Maverayı Kafkas bölgesinde iki operasyon alanı yaratır. Bu harekât alanlarına ulaşabilmek veya buralardan Doğu Anadolu harekât alanlarına etki yapabilmek için Küçük Kafkas Sıradağlarını aşmak icap eder.

Onun için bu dağlar belli geçitlerden geçilmek suretiyle ancak aşılalabilir. Bu geçitlerden geçen yollarla kuzeydoğuya doğru gidildiğinde Riyon, Kura ve Orta Aras havzalarına ulaşılır veya aynı geçitlerden geçerek güneybatıya doğru uzanan yine aynı yollar ile Yukarı Murat, Yukarı Aras, Karasu, Yukarı Kura ve Çoruh havzalarına ulaşılır. İşte harekât bu akarsuların geçtiği düzlüklerde veya yolların civarındaki yaylalarda cereyan edebilir.

Bu arazinin gösterdiği tabii karakter değişikliği, boğaz ve geçitlerin mahdut oluşu, bir havzadan diğerine atlamanın mevcut yan yollarının kifayetsizliğinden dolayı çok kere mümkün olamayışı, ve o zamanların harp silah araç ve gereçlerinin belli olanakları yüzünden yapılacak harekâtın ancak bölgeden bölgeye kademeli olarak uygulanması ile mümkün oluyordu.

Doğu Anadolu ve Kafkas bölgesinin bu özelliği yüzünden, yapılacak harekâtın sevk ve idaresinde ve lojistik hizmetlerinde de birçok ayrıntılı icraata girmek ihtiyacı başgösterir.

Gerek Kafkas ve gerek Doğu Anadolu harekât alanlarındaki arazinin yapı itibariyle yüksek dağlarla çevrili bulunması, bu bölgede yapılacak bir harekâtın ancak belli geçit ve yollardan faydalanmak suretiyle yapılmasını zorunlu kıldığı yukarıda belirtilmişti. Bu nedenle yapılacak bir harekâtta savunan taraf için bu geçitlerden faydalanma ve az kuvvetlerle büyük kuvvetlere karşı koyma kolaylığı sağladığı gibi taarruz eden taraf için ise o nispette güçlük çıkarır.

Arazinin teşekkülatı bakımından Doğu Anadolu'dan Kafkas Harekât Alanı'na veya Kafkas Harekât Alanı'ndan Doğu Anadolu'ya doğru cereyan edecek bir harekâtta şu doğrultular veya yollar başlıca rol oynarlar. Bunlar önem sırasına göre şunlardır :

Birinci doğrultu; Doğu Anadolu'dan Kafkasya'ya doğru olmak üzere Sivas -Erzincan -Erzurum -Sarıkamış -Kars -Gümrü (Leninakan) doğrultusunu açan Karasu -Aras genel doğrultu veya yoludur.

İkincisi ise; Malatya -Elazığ -Bingöl -Malazgirt -Ağrı -Doğubeyazıt Erivan doğrultusunu açan Murat Vadisi doğrultusu veya yoludur.

Bu iki ana istikamet ve yoldan başka kuzeyde Karadeniz kıyısını takip eden Samsun -Giresun -Trabzon -Rize -Hopa -Batum -Poti -Kutais sahil yolu ile bu doğrultunun güneyinde Yeşilırmak ve Çoruh vadilerinin açtığı Amasya-Niksar Reşadiye -Kelkit -Bayburt -İspir -Artvin -Ahıska istikameti veya yolu ikinci derecede önemli olan istikametlerdir.

Bu ana ve tali istikametler üzerinde doğal arızalar, geçitler ve yollar ile bunların harekât üzerindeki etkilerine coğrafi bölümün kendi konuları içinde yeterli yer verilmiştir.

İklim bakımından ise, bu harekât alanında iklim sert geçtiğinden kış aylarında yapılacak harekâta büyük ölçüde etki yapar. Bu itibarla harekât daha ziyade yaz aylarına inhisar eder.

Sonuç Olarak :

Doğu Anadolu bölgesi kadar derinlikte savaşmaya ve müdafaaya elverişli bir cephe, doğal arazi yapısı bakımından çok ender bulunur. Ancak bu cephede savunmaya nereden başlanabilinileceğinin iyi hesap edilmesi düşünülmeye değer niteliktedir. Savunmaya mümkün olduğu kadar, ileride başlamakla hem arazi kaybedilmemiş hem de derinlikte savaşmak için lüzumlu arazi kesimlerinden azami derecede tasarruf sağlanmış olur. Bu faidelere karşılık cephe ileride geniş, geride ise yarı yarıya daralır. Bu da büyük ölçüde kuvvet tasarrufu sağlar.

Bu cephenin savunması, yukarıda açıklanmış olan harekât mihverleri üzerindeki daralan veya tıkanan kesimlerde yapılır. Bu kesimler en iyi müdafaa mevzileridir. İşte savunma muharebeleri bu çeşitli arazi düğümlerinde mütearrızı karşılamak, kuvvet dengesini sağlayıncaya kadar, hasmın başını bu çetin engebelere çarptırmak suretiyle onu yıpratmak ve nihayet karşı taarruzlarla kati neticeyi elde etmek şeklinde cereyan eder. Fakat bunlardan bazı savunma mevzileri diğer bir harekât ekseninden veya yan ve gerilerinden tehdit edilebileceği daima düşünülmelidir. Böylece çeşitli harekât doğrultuları üzerindeki müdafaa tertipleri tutarlı bir hat teşkil edecek şekilde birleştirilir ve bu tarz uygulanarak içerilere doğru uzanan derinlik boyunca tertiplenilirse, Doğu Anadolu Cephesi'nin savunma manzarası genel olarak çizilmiş olur. Bölgenin stratejik savunması bu tarifin ışığında düşünülecek olursa, söz konusu arazinin de bu tarifin isteğine uygun olduğu görülür.

Doğu Anadolu Cephesi, savunmaya olduğu kadar karşı taarruzlara da elverişlidir. Mütearrız ileri harekâtını düzenli ve koordineli bir şekilde yürütememesi halinde, bu harekât mihverleri üzerindeki koridorlardan birinden diğerine kuvvet kaydırmak suretiyle müdafi taraf daima iyi ve parlak neticeler alabilir.

Bu bakımdan gerek taarruz gerekse savunma bütünlüğünü sağlamak amacıyla ana giriş istikametlerindeki taarruz doğrultularının ve savunma bölgeleri arasındaki mevcut yan yolların ıslahı ve noksan olanların yapılması elzemdir.

Tarih, Doğu Anadolu Cephesi'ndeki bu giriş ana doğrultuların ehil ellerde meharetle kullanıldığına şahittir.

4. Bölgenin Sosyolojik Durumu, Toplumsal Yapı ve Eğilimler

a. Halkın Milliyeti, İnancı, Yaşayışı, Gelenekleri

Doğu Anadolu bölgesinin halkı çoğunlukla Türktür. O tarihlerde bölgede biraz Ermeni mevcut ise de bu azınlık unsuru yaşayış ve gelenekleri bakımından Türkleşmişlerdi. Türkçe konuşurlar, Türk âdetlerine uygun olarak hareket ederlerdi. Bu nedenle Osmanlı hükümetleri de devlete bağlılığından dolayı bu Ermeni azınlığa, devlet yönetiminin en yüksek katında görev vermekte bir sakınca görmemişlerdi. Onlar da bu sadakata layık bir topluluk olarak o evre içinde devlete karşı olumlu tutumlarını sürdürmekteydiler.

Bundan başka bu bölgenin bir kısmında soyu sopu Türk ırkından olan Orta Asya'dan gelip bu bölgede Osmanlı İmparatorluğu ile yüzyıllarca beraber yaşadığı sürece, sadakatten başka bir şey göstermeyen İslam Dini'ne bağlı, hükümete sadık, tek kusuru ve noksanı çoğunluğu ile Türkçe lisanını konuşamayan, eğitimden yoksun, daha ziyade dağlık bölgelerde yaşayan Doğu Türkleri Osmanlı Tarihi boyunca yapılan her muharebede cesaret ve fedakârlık göstermiş muti insanlardı.

1853 yılında ve o evrede dış mihraklardan kaynaklanan aşırı ideoloji akımları ve olayları yoktu. Ayrıca içinde bulunulan sosyo ekonomik bunalımdan yararlanarak bir kısım halkı örgütlemek ve hatta Osmanlı Devleti'ni bölmek ve yıkmak istendiği bir ortam da mevcut değildi. Onun için Doğu Anadolu halkının çoğunluğu milliyeti ve kökeni Türk ve inancı Müslüman olan, geriye kalan çok az kısmı Hıristiyan olup onların da yaşayışı ve gelenekleri tamamen Türk âdet ve örfüne uygun Türkçe konuşan devlete bağlı bir toplumdu.

Kafkasya'da yaşayan halkın milliyeti de çoğunlukla Türk ırkından ve Orta Asya'dan gelme Müslümanlardı. Kafkasya'daki siyasi ve sosyal durumu anlayabilmek için bu halkın tarih içindeki hakiki durumunu mütalaa etmek en doğru yoldur. 1853-1856 yıllarında Kafkasya'yı oluşturan halkın başlıcaları şunlardı.

Çerkezler, Gürcüler, Azeriler, Ermeniler, Dağıstanlılar (Çeçen, Lezki, Avarlar) dır. Bu büyük gruplardan başka daha küçük gruplar halinde Abazalar, Kabaraylar, Balkanlar, Assetinler, Karaçaylar, Acarlar, Germenler, Nemçeler gibi bir kısım halkda yine bu bölgede yaşamakta idiler.

Görülüyorki Kafkasya, tarih boyunca bir geçit yolu olduğundan birçok ırk ve kavimlerin kalıntıları burada yerleşip soylarının idamesini o güne kadar sürdürebilmişlerdir.

Bunlardan Çerkezler, Gürcüler, Azeriler ve Dağıstanlılar diğerlerine oranla çok daha geniş bir alana yayılmış olup esaslı bir köke sahiptirler. Özellikle bunlardan Çerkezce yer isimleri Ukrayna'ya kadar Rusya'nın derinliklerine yayılmış bulunmaktaydı. Çerkezler; Orta Asya'dan gelme zarif oldukları kadar cesur ve cengâver bir soylu ırktır. Hatta eski Rus belgelerine göre Kazak süvarilerinden sık sık Çerkezler diyerek bahsedilmektedir.

Gürcüler : Bu halk Kafkasya'da yaşayan en kalabalık ve en medeni bir guruptur. Orta Asya'daki atalarından orijinal bir edebiyat ve zengin bir sanat devralmışlardır. Müslüman Gürcü Prensleri özellikle XIX. yüzyılda yapılan savaşlarda Rusların en şaşmaz düşmanları olarak kalmışlardı. Hıristiyan Gürcüler ise 1853'lerde Rusların en sadık azınlıkları arasında idi. Diğer taraftan Gürcülerin bir kısmı da Kafkas berzahının en ilkel halkının nesillerini ihtiva ediyordu. Konuştukları dil genellikle Svano -Colchian Grubu'na mensuptur. Bu ırkın konuştuğu dil Acara ve Laz dediğimiz Türk türlerini de içine almaktadır.

Azeriler : Özellikle Aral-Hazer Çukuru'nun batısında ve Doğu Trans Kafkasya'nın vadi ve ovalarında yaşarlar. Bunllar dilleri ve yaşayış tarzları itibariyle birbirine çok benzeyen Orta Asya'nın Türk tatarlarıdır. Azerbaycan Türkleri, Anadolu, Kırım, Azerbaycan, Hamedan ve Horasan'ı içine alan ve Türkçe konuşan bu halk aslında bir Türkmen Oğuz koludur.

Dağıstanlılar : Doğu Kafkas Dağları'nda kendine özgü demokratik bir nizam ve hürriyet içinde yaşarlar. Bu bölgede yaşayan Türk boyları Orta Asya'dan buraya göç etmiş cengâver Türk soylarındandır. Dağıstan'da Çeçenler, Lezkiler ve Avar Türkleri vardır. Fakat bu ilkel halk toplulukları dağlık, ormanlık, sarp ve yolsuz yerlerde bağımsız olarak cengâver kabileler halinde hemcinslerinden çok uzaklarda münzevi bir halde ve ilkel bir şekilde yaşadıklarından hemcinsleri olan Çerkez ve Müslüman Gürcülerle geçinememişlerdir. Nitekim 1853 yılında Ruslara karşı ayaklanmış bulunan bu kabilelerin sevilen lideri Şeyh Şamil'i bunlar yeteri kadar desteklememişlerdi.

Assetinler : Büyük Kafkas Sıradağları'nın orta kısmının her iki tarafında yerleşmiş olan bu kendine özgü halk, ırk bakımından çok karışıktır. Ancak bu Assetin veya Ossetler konuştukları dilin yapısı bakımından Ermeniler gibi Hint -Avrupa zümresine bağlıdırlar. Bunların milattan hemen sonra Rusya steplerindeki Cermen göçlerinden arta kalan kimselerden olmaları da mümkündür.

Ossetler: Rusya'ya tamamen bağlıdırlar. Bunlar iki nehir havzasını ayıran Büyük Kafkas Sıradağları'nın orta kesiminden geçen Askeri Gür-

cü Yolu boyunda yaşadıklarından dolayı Rusya'nın Trans Kafkası istila hareketinde, bu bölgeye yayılışında ve Şeyh Şamil ayaklanmasında Rus kuvvetlerine çok yardımları olmuştur.

Ermeniler : Bunlar da muhtelif yerlerden buraya göç etmiş ve bir kısmı da yerli olarak (Autachthone) halen bulundukları Trans Kafkasya'nın bu dağlık bölgesinde tarihi doğuşunu ve gelişimini yaşamış olan ve kendilerine (Hai-Kh) adını veren bir millettir. Lisanları itibariyle Hint-Avrupa zümresine mensupturlar. Osmanlı Tarihi boyunca zaman zaman Türkleri ve bu imparatorluğun çöküşü sırasında ise Rusya'yı destekleyen bu millet, aslında hiçbirisini tutmamakta ve tam bağımsızlık istediği bir gerçektir.

Sonuç olarak denebilirki; Orta Asya'nın çeşitli Türk kökenli milletleri ile Kafkasya'daki diğer topluluklar arasında fiziki yapı, lisan, din ve gelenek bakımından pek büyük yakınlıklar ve benzerlikler vardır.

Esasen bugünkü modern Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni oluşturan çeşitli halk toplulukları da genel ve köken olarak daha çok büyük kısmını teşkil eden Rus, Beyaz Rus, Slav, Leh, Türk ve Kazak unsurlarından oluşan bir karışımı temsil etmektedirler.

b. Sosyolojik Durumun Harekâta Etkisi

1853 yıllarında Kafkasya'yı oluşturan halkın bu karmaşıklığı ve özelliği, Kafkasya'ya yönelecek kuvvetli bir müteaarrızın lehinedir. Kaldıki bu sıralarda Dağıstan Fatihi diye adlandırılan Dağıstanlı Lider Şeyh Şamil de Ruslara karşı ayaklanmış bulunuyordu.

İşte Kafkas halkının o zamanki tutumu ve buna karşılık Osmanlıların Doğu Anadolu'da söz konusu edilmeyecek oranda ufak bir Ermeni azınlığı hariç birlik ve beraberlik içinde bulunuşu bu Doğu Anadolu Kafkas Harekâtı'nda olumlu etki yapan çok sağlam bir değer taşır.

5. Bölgenin Ekonomik Durumu

a. Ulaştırma

O tarihlerde demiryolları ulaşımından yoksun olan Doğu Anadolu ve Kafkasya'da her türlü ticari ve askeri ulaşım ufak bir kısmı denizden olmak üzere daha ziyade karayolları ile yapılırdı. Mevcut yollara göre her iki taraf eşit durumda sayılabilecek kara ulaşımına sahip bulunuyordu. Yalnız Rusya deniz ulaştırmasında üstünlüğe malikti.

b. Tarım ve Hayvancılık

Osmanlı ülkesinde yaşayan nüfusa göre Doğu Anadolu'da yetişen tahıl o zaman için kendine yetiyordu. Bölgede mevcut ovalar özellikle tahıl tarımının kümelendiği kesimlerdi. Bu bölge aynı zamanda otlaklık olduğu için buralarda hayvancılık da gelişmişti.

Çarlık Rusya'ya gelince; Kafkas bölgesinde tarım yönünden pamukçuluk, bağcılık, şarapçılık pek ileri idi. Tahıl tarımı ise Azerbaycan stepleri ile Doğu Gürcistan ve kısmen Ermenistan'da kümelenmişti.

Hayvan durumunda domuz hariç Doğu Anadolu'ya nazaran fakirdi.

c. Sanayi

Eskiden Doğu Anadolu bölgesinde hemen hiçbir sanayi tesis yok denecek derecede idi. Kafkas bölgesinde de çok mahdut ve basit bazı imalâthaneler vardı. Esasen 1853'lerde teknoloji de pek ilkeldi. Buharlı gemiler yeni yeni servise girmekte idi. Demiryolu da ne Kafkasya'da ne de Anadolu'nun hiçbir şehrinde henüz yapılmış değildi.

Elektrik sanayii de yoktu. Benzinle çalışan otomobil de henüz yapılmamıştı.

Ancak genel olarak mali durum ve o zamanki teknoloji koşulları altındaki mevcut sınai potonsiyel bakımından Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na nazaran çok daha zengin idi.

d. Ekonomik Durumun Harekâta Etkisi

Yukarıda özet olarak açıklanan tarafların bölgesel ekonomik durumları dikkate alınacak olursa, Türklerin Doğu Anadolu'da ve Rusların Kafkasya da eşite yakın koşullar içerisinde bulundukları görülür. Esasen o zaman topyekûn harp kuralları da bilinmiyordu. Bu duruma göre, bölgesel ekonominin taraf ordularına yaptığı olumlu veya olumsuz yönden etkileri aynı mütalaaya dayanarak az bir kısmı Rusya lehine olmak üzere genel olarak birçok hususlarda eşitti denebilir.

6. Sonuç

Doğu Anadolu'nun ve Kafkasya'nın coğrafi durumu, yukarıda oldukça ayrıntılı olarak incelenmiş olup arazi, tabiatı itibariyle aynı karaktere sahip olduğu görülür. Bu durum her iki taraf için aynı güçlük veya kolaylığı sağlar. Sosyolojik bakımdan dezavantajlı durumda olan Ruslar buna karşılık ekonomik yönden avantaj sahibidirler. Şu hale göre bu faktörler bir arada mütalaa edildiği takdirde görülürki, o tarihlerde bu bölgede cereyan eden harekâta katılan tarafların her yönden hemen hemen aynı derecede olumlu veya olumsuz etkende bulunacak eşit güçte oldukları söylenebilir.

C. ASKERİ GÜÇLER

1. Türk Silahlı Kuvvetleri

a. Kara Kuvvetleri

Kırım Savaşı'na ön alan evrede 1850 yıllarında Türk ordusunda 140.000 muvazzaf er vardı. Bir muharebe sırasında bu muvazzaf kuvvete ilaveten de 140.000 redif ve ayrıca İmparatorluğa bağlı Mısır, Tunus ve Trablusgarp'tan gelecek olan 100.000 asker ile nihayet 60.000 civarında toplanması tahmin edilen gönüllü erlerle birlikte toplam 440.000 civarında bir kuvvete sahip olacağı tahmin ediliyordu.

Bu tahminin dayandığı bir sebep de o evrede Osmanlı İmparatorluğu'na çeşitli şekilde bağlı olan ve harpte asker vermekle yükümlü bulunan Mısır, Tunus, Trablusgarp valiliklerinde, Eflâk -Buğdan prensliklerinde ve Sırp, Karadağ emaretlerinde yerel askeri kuvvetlerinin mevcudiyetidir.

O tarihlerde 5.120.000 nufusu olan Mısır'da daimi muvazzaf kuvvet olarak altı piyade alayı, bir şişhane taburu, dört süvari alayı, bir topçu alayı ve iki istihkâm alayı vardı. Bir seferberlik halinde ise en az 50.000 kişilik bir kuvvet çıkaracağı tahmin olunmaktaydı. [6] Nitekim Mısır bu harpte 20.000'i aşkın bir kuvvetle beraber birçok gemiyle bu savaşa katılmıştı.

Tunus'a gelince; bu Osmanlı vilayetinde de 10.000 kişilik muntazam bir kuvvet vardı. Seferde bu kuvveti iki katına çıkarması tahmin edilmekteydi. Nitekim bu kardeş ülke de bu harbe 6.000 kişilik bir kuvvetini Batum ordusuna göndermek suretiyle Osmanlı ordusunu takviye etmişti.

Eflâk -Buğdan da ise, yedi piyade alayı, bir istihkâm taburu, bir şişhane taburu, iki süvari alayı, iki topçu alayından müteşekkil 14.458 kişilik bir kuvvet bulunuyordu. Ayrıca 4.736 kişilik bir jandarma kuvvetiyle 7.985 kişilik bir hudut birliği personeli de mevcuttu.

Keza Sırp emaretinde, 3.448 kişilik muvazzaf bir kuvvet ile, kuvveti belli olmayan bir jandarma tümeni ve 5.500 kişilik bir ihtiyat askeri bulunuyordu.

Karadağ'da da 5.000 kişilik muntazam bir kuvvet mevcuttu. Bir savaş halinde ise 30.000 kişilik bir kuvveti silah altına alabileceği tahmin olunuyordu.

Ancak bu takviyeye rağmen harbin başında tahmin olunan 440.000 kişilik ordunun teşkili bir türlü tamamlanamamış ve 1853-1856 Osmanlı Rus Kırım Harbi'nde, Osmanlı ordusu 220.000 kişiyi ancak bulmuştu.

---

[6] Gürel, A. Tevfik; 1853-1856 Kırım Savaşı, İstanbul, Askeri Matbaa, 1935, s. 10.

(1) Osmanlı Ordusu'nun Teşkilat, Kuruluş ve Konuşu (Kuruluş:1)

Osmanlı ordusu barışta altı ordu halinde teşkil edilmişti.

Bunlar : 1 nci veya Hassa Ordusu

: 2 nci veya Dersaadet Ordusu,

: 3 ncü veya Rumeli Ordusu,

: 4 ncü veya Anadolu Ordusu,

: 5 nci veya Arabistan-Hicaz Ordusu,

: 6 ncı veya Bağdat Ordusu'ndan ibaretti. [7]

Her ordu altı piyade alayı, bir şişhane taburu, dört süvari alayı, ve bir topçu alayından kurulu idi. Bundan başka bağlı birlik olarak altı talia taburu (avcı veya nişancı taburu) ve bir istihkâm bölüğü vardı. [8]

Ancak mevcut her ordu da tam olarak bu kuruluşa uymuyordu. Nitekim 1 nci ve 3 ncü ordularda yukarıda açıklanan ordu kuruluşunda mevcut olan birliklerden fazla olarak birer piyade alayı, birer süvari alayı ve birer talia taburu vardı. 3 ncü Ordu'da, bundan da fazla olarak bir Kazak ve bir Dragon Alayı bulunuyordu.

6 ncı Ordu'nun teşkilatı ise; diğerlerine hiç benzemiyordu. Bu ordunun kuruluşunda tüm olarak dört piyade alayı, iki süvari alayı, dört talia taburu ve bir topçu alayı mevcuttu. Bu duruma göre ordular genellikle 30 taburdan ve taburlar da 1.000 erden oluşurdu. [9]

Ordu kuruluşlarının dışında Bosna hududunu korumak için üç taburdan kurulu iki piyade alayı ve Yunan hududunu korumak için de bir piyade alayı vardı. [10]

Her piyade alayı üç taburdan, taburlar sekiz piyade bölüğünden kurulu idi. Bunlardan dört bölüğü sağda bulunurdu. Bunlara sağ kol denirdi. Komutanı da sağ kolağası idi. Sol kolda bulunan diğer dört bölüğe de sol kol adı verilirdi. Komutanına da sol kolağası denilirdi. Süvari alayları ise altı bölüklü idi.

---

[7] Ubicini, M. A.; Türkiye 1850, Çev.: Kemal Karaağaçlı, c. I, s. 71, 72, 73.

[8] ATASE Arşivi; No: 1/1, Kls. 4, Dos. 11, Fih. 58-1.
Gürel, A. Tevfik; 1853-1856 Kırım Savaşı, İstanbul, Askeri Matbaa, 1935, s. 7.
Naili, Ömer; Fenni Harp ve Tarih-i Askeri, İstanbul, Harp Okulu Matbaası, 1283, s. 90.

[9] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 11, Fih. 58-1.

[10] Gürel, A. Tevfik; s. 8.

Bir topçu alayı dört topçu taburundan, her topçu taburu üç bataryadan kurulu idi. Böylece bir alay on iki bataryadan kurulu olup bir topçu bataryasında da altı top vardı. Yalnız 12 nci topçu bataryaları dört toplu idi.

İstihkâm birlikleri hassa ordusunda alay, diğer ordularda tabur veya bölük halinde idiler.

İstihkâm Alayları : İkişer taburdan, her istihkâm taburu iki bölükten ibaretti. Bundan başka her istihkâm alayında bir köprücü bölüğü, bir lağımcı bölüğü ve iki sepetçi bölüğü vardı.

Orduların birinci ve ikinci alaylarına "zuhaf" ve diğer alaylarına "sağ" adı verilmişti.

Talia taburunun birinci ve ikinci bölüklerine "Sür'at Talia" bölükleri deniyordu. Bu sür'at talia bölükleri estere (katıra) binmiş olarak görev yapacakları öngörüldüğünden bu ad verilmişti. Fakat Kırım Savaşı'nda bu husus tahakkuk ettirilememiştir. Talia taburlarının bölükleri aynen piyade bölükleri gibi olup aradaki fark her bölükte bir çavuş fazla bulunması idi.

Bu altı ordudan başka İstanbul Tophane-i Amire emrinde bir ihtiyat topçu alayı (iki taburlu ve her tabur 800 erden kurulu), iki istihkâm alayı ve bir sanayi alayı vardı. Yine Tophane Amirliği'ne bağlı Çanakkale Boğazı kalelerinde iki ve Karedeniz Boğazı kalelerinde iki olmak üzere toplam dört alay topçu kuvveti mevcuttu.

Ayrıca bu topçu kuvvetinden başka da İmparatorluğun içinde mevcut diğer önemli kalelerde dört topçu alayı daha vardı.

Kırım Savaşı'na ön alan evredeki Türk ordusunu teşkil eden Yeniçeri Ocağı'nın bünyesi bilindiği üzere artık çoktan bozulmuş ve kendisinden beklenen görevi yapamaz duruma gelmişti. İşte Kırım Harbi'nden 28 yıl önce bu sebepten ötürü bu tarihi ocak (teşkilat) ortadan kaldırılmıştı. Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı ile yeni bir ordu kurulmuştu. Bundan sonra Gülhane Hatt-ı Hümayunu esasları dahilinde icraata başlayan Osmanlı İmparatorluğu bütün yurt düzeyinde büyük çapta ve her alanda bu yeni düzeni kurmak istemiş ve bu düzen değişikliği üzerinde orduya da kendine özgü gerekli değeri vermeye başlamıştı.

Ancak ordude yapılması istenen ıslahat bu devreye rastlayan iç ve dış siyasetin doğurduğu savaş ve ayaklanmalar nedeniyle tam olarak yapılamamıştı. Yine teşkilatın yeteri kadar işleyememesine ve gelişmemesine diğer bir sebep de yetişmiş eleman ve kadro eksikliği idi. Gerçi bu

safhada kalifiye subay yetiştirmek için yurdun çeşitli yerlerinde birçok askeri okullar açılmıştı. Fakat henüz yeteri kadar meyvesini verememişti.

Ordunun subay kadrosunu teşkil eden alaylı subayların yerini bu yeni açılmış olan askeri okullardan çıkan subayların alması, şüphe yok ki bir zaman meselesiydi. Bu da bilindiği üzere istenildiği anda mümkün olmadığından Kırım Harbi patlak verdiği zaman orduda daha çok alaylı subay bulunuyordu. Bu durumda ordunun yeni esaslar dahilinde bilinçli bir şekilde ve kısa süre içerisinde eğitim görmesine olanak yoktu. Nitekim Kırım Harbi'nden önce Türk ordusunda ıslahata başlanmış olmasına rağmen general, subay ve astsubay kadroları çoğunlukla boş olup birliklerin bu nedenle emir ve komuta makamları henüz yeterince ehil kimselerle doldurulmamıştı.

Muvazzaf ordudan başka, ihtiyat askeri olarak redif ve lüzumunda gönüllü "Nefir-i am" diye adlandırılmış başıbozuk askerlerden teşkil olunan birlikler de vardı. Her muvazzaf ordunun redif alayları ve onların redif taburları kendi bölgesine isabet eden il ve ilçe merkezlerinde bulunurdu. Başıbozuk (gönüllü) askerler ise, silahlarını kendileri sağlardı. Ancak devlet bunlara barış zamanında bir miktar maaş, tayin bedeli ve eğitimleri için cephane verirdi.

Ordularda kolordu, tümen, tugay teşkilatı henüz yoktu. Ordudan sonra birlikler alay, tabur ve bölük esasına göre teşkil edilmişlerdi. Daha ziyade üçlü sistem hâkimdi.

Ordu dışında o tarihte resmi adı zaptiye olan bir jandarma teşkilatı da mevcuttu. İstanbul dahil Rumeli vilayetlerinde 13 jandarma alayı vardı. Anadolu'da ise henüz jandarma alay teşkilatı yoktu.

Ancak Anadolu'nun emniyet ve asayişi için 10.000 kadar jandarma eri, hizmet ve ihtiyaca göre dağınık şekilde kullanılmakta idi.

Konuşa Gelince :

Osmanlı İmparatorluğu Kırım Harbi'ne katıldığı sırada mevcut olan altı ordusunun konuşu şöyleydi : (Kroki:1)

1 nci (Hassa) Ordusu; Merkezi İstanbul olup birlikleri İstanbul, Batı Anadolu, Girit Adası ve Trablusgarp'ta bulunuyordu.

2 nci (Dersaadet) Ordusu; Merkezi Şumnu olup birlikleri Şumnu ve Tuna Havzası'nda idi.

3 ncü (Rumeli) Ordusu; Merkezi Manastır olup birlikleri Manastır, Rumeli ve Bosna-Hersek vilayetlerindeydi.

4 ncü (Anadolu) Ordusu; Merkezi Erzincan olup birlikleri Erzincan ve Doğu Anadolu vilayetlerindeydi.

5 nci (Arabistan ve Hicaz) Ordusu; Merkezi Şam olup birlikleri Şam, Halep ve Hicaz'da idi.

6 ncı (Irak) Ordusu; Merkezi Bağdat olup birlikleri Irak'ın önemli vilayetlerinde bulunuyordu.

(2) Sevk ve İdare, Eğitim Usulleri ve Durumu

1853 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nde sevk ve idare zayıftı. Sevk ve idare adamlarını yetiştirecek eğitim müesseseleri aşağıda açıklandığı üzere henüz yeni idi. Eğiticiler de esaslı bir harp tecrübesinden yoksundu.

Ordunun subaylarının çoğu bir okul mezunu dahi değillerdi. Komutan kademesi de çok noksandı. Mevcutların bir kısmı seferlerde ve iç ayaklanmalarda tecrübe sahibi olup nispeten yetiştirilmiş durumda iselerse de, bunların miktarı yok denecek kadar azdı. Stratejik görüş ve bilgiden yoksun olan bu komutanların bir kısmı da sarayın adamları idi. Bu gibilerin rütbeleri büyüktü fakat bir işe yaramıyorlardı.

Eğitim durumuna gelince; Kırım Harbi öncesindeki evrede orduda yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve bünyesi bozulmuş olan Yeniçeri Ocağı bilindiği üzere lağvedilerek yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı altında yeni bir ordu kurulmuştu. Bu ordu yeni esaslar dahilinde eğitime başlamıştı. Her yıl asker çağına girmiş olanlardan ancak 25.000 kişi silah altına alınıyordu. Bunlar eğitiliyordu. Geriye kalan gençler ise, asker çağına girmiş olmalarına rağmen bu nedenle tümü eğitilemiyordu.

Bir kısım zengin halk çocuğu da bedel vererek hiç eğitim görmüyor veya Osmanlı Devleti'nin güya vatandaşı olan Hıristiyan gençleri ile mümtaz vilayetlerin (İstanbul -Edirne -Bursa) çocukları da Padişah'ın emri ile askerlikten muaf tutuluyordu. Bu aksaklıklara rağmen yeni teşkilatın kurulduğu 1825 yılından itibaren orduya yeterli bilgi ile yetiştirilmiş subay sağlamak için yurdun çeşitli yerlerinde askeri okullar açılmıştı. İstanbul, Manastır, Bursa, Edirne, Bağdat ve Şam'da açılan bu askeri idari (lise) okullarını bitirenler, İstanbul'da mevcut olan Harp Okulu'na, Topçu Okulu'na, Tıbbiye ve Bahriye'ye (Deniz Harp Okulu'na) girerlerdi. Harp Okulu'na (Harbiye'ye) gelen askeri öğrenciler ilk olarak 1834 yılında mezun olmuştu. Tıbbiye altı yıl olup diğerleri dört yıldı. Buraları başarı ile bitirenler doktor ise binbaşı, diğerleri teğmen rütbesi ile

piyade, topçu, süvari ve istihkâm birliklerine atanırlardı. Denizciler de donanmada güverte veya çarkçı subayı olarak göreve başlarlardı. İstanbul'daki askeri lisenin 600 öğrencisi vardı. Diğer askeri liselerin mevcudu ise ancak 80 kadardı.

Harp Okulu'nda en çalışkan ve yetenekli olanlar ise, Erkân-ı Harbiye (Harp Akademisi) mektebine alınırlar ve burada bir yıl tahsilden sonra kurmay sınıfına dahil olurlardı. İşte eğitimde yapılan bu yeni girişim görüldüğü üzere henüz başlangıç safhasındaydı. Bu nedenle her kademede bulunan komutanlar da esaslı bir bilgiden yoksun bulunuyordu. 1828-1829 Harbi'ne katılan komutanların çoğu emekli olmuştu. Bu bakımdan orduda eğitim de istenen düzeyde değildi.

Ancak Kırım Harbi'ne ön alan evrede eğitime önem verilmişti. Orduda eğitim daha ziyade alayların içinde bulunan eğitim alanlarında ve alay komutanlarının gözetiminde yapılırdı. Yönerge ve talimname gibi hususlar alayın içinde alay mektebi diye kurulmuş kendine özgü bir teşekkül tarafından okutulurdu.

Piyade, süvari ve topçu birliklerinin eğitimini birlikte sağlamak amacıyla her sene bir defa olmak üzere uygun bir arazide manevra ve tatbikat için ordugâha çıkılırdı.

(3) Personel Durumu

Harbe başlandığında Doğu Anadolu bölgesinde; Kars Kalesi'nde 30.000, Batum bölgesinde 16.000, Ardahan bölgesinde 6.000, Doğubeyazıt bölgesinde 10.000 ve Erzurum'da da 25.000 olmak üzere toplam 95.000 civarında bir kuvvet mevcuttu. Görüldüğü üzere bu mevcut kuvvetler birbirinden oldukça uzak olup, o günkü iletişim olanakları açısından irtibat zorlukları yaratıyordu. Bu kuvvetlerin muharebe eğitimleri de bilindiği üzere istenilen düzeyde değildi. Ayrıca başka bir zorluk da bu cephedeki kuvvetlerin bir komutanlığın sorumluluğuna verilmemiş olmasıydı.

Bugünkü motorize birliklerin görevini yapmakta olan süvari kuvvetleri de düşmana nazaran nitelik ve nicelik yönünden daha zayıftı. Bu nedenlerle harbin başında düşmana oranla nicelik yönünden üstün olan Doğu Anadolu Ordusu ve Batum Ordusu, nitelik bakımından hasmına nazaran yeterli değildi.

(4) Lojistik Durumu

1853-1856 Osmanlı-Rus Kırım Harbi'nde ordunun elinde bulunan silah, cephane, donatım, giyecek ve yiyecek maddelerinin bir envanteri çıkarılmamıştı. Bu nedenle bu gibi ihtiyaç maddelerinin stok seviyeleri bilinemediği gibi cins ve miktarları da kesin olarak saptanmamıştı.

Seferde ordu, daha ziyade mahalli olanaklarından yararlanarak yiyeceğini sağlar, diğer her türlü lojistik ihtiyaçlarını İstanbul'dan veya hariçten temin ederdi. Bunların getirilmesi ve orduya ulaşması da zaman aldığından çok kere birlikler özellikle silah ve cephane yönünden sıkıntı çekerdi.

Orduda mühendis, doktor, eczacı, hemşire gibi teknik ve diğer uzman elemanlar yok denecek kadar az olduğundan sağlık hizmetleri de düzensizdi. Ordunun giyeceği de yeterli olmamasına karşın levazım ve maliye hizmeti oldukça iyi olup olumlu bir düzene girmek üzereydi.

Bu yüzden Osmanlı ordusunun lojistik durumu Kırım Harbi sırasında yeterli bir seviyede değildi.

(5) Moral Durumu

1825 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine yeni düzenin (Nizam-ı Cedid) getirilmesinden sonra her geçen gün ordunun morali yükselmiştir. Hatta Rusların harp ilanından önce Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı siyasi baskı ile takındığı yersiz sert tutumuna karşı İstanbul halkı ordusuna güvenerek Rusların aleyhine gösteriler yapmış ve harbin açılmasını ve Ruslara gerekli dersin verilmesini severek, heyecanla istemişlerdi. Bu yeni düzen değişikliği devresinde ordu ve ulusun morali yükselmeye başlamıştı.

Kafkasya'yı oluşturan çeşitli milletlerin çoğunluğu din, dil ve köken yönünden Türk Milletine yakın olduklarından, Anadolu ordusunda moral daha da yüksekti. Nitekim Kafkas Türklerinden olan Sefer Bey'in adamlarından Hacı Mehmet Efendi kayıkların baş ve kıçlarına top koyarak Sandalcıbaşı Osman Reis ile gerekli birkaç fedainin 26 Muharrem 1270' de denizyolu ile Çerkezistan'a çıkmak üzere Trabzon'dan yola çıkmaları ve bunun gibi birçok olaylar Türk askerinin gözü pekliğini ve milletin moralinin yüksek olduğunu teyit eder. [11]

Propaganda da iyi yapılıyordu. Şayet muharebe sırasında da olsa, Türk tarafına iltica edecek olurlarsa hemen serbest bırakılabileceklerini

---

[11] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 5, Dos. 12, Fih. 11.

hatta atı ve silahıyla iltica edenlerin at ve silahları rayiç bedelle peşin olarak satın alınacakları, isterlerse aynı rütbe ile Türk ordusunda görev yapabilecekleri bölge halkı arasında işleniyordu. [12]

b. Deniz Kuvvetleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kara Kuvvetleri'nin dışında, irili ufaklı 74 muhtelif gemiden oluşan bir donanması mevcuttu. Ancak bu Deniz Kuvvetleri'ni teşkil eden gemilerin hemen hepsi eski ve muharebe gücü olmayan teknelerdi.

Çeşme ve Navarin deniz hezimetinin acı sonuçlarından sonra Deniz Kuvvetleri'nin her türlü eğitimi ve modern araç ve gereçlerinin yenilenmesi için Batı'ya yanaşıldı. Fakat makine ile hareket eden ve yeni silahlarla donatılmış bir modern geminin gereksinme gösterdiği yetişmiş personeli bulmak veya onları kısa sürede yetiştirmek mümkün değildi. Bu yüzden Kırım Savaşı başladığı sırada Türk Deniz Kuvvetleri'nin muharebe kudret ve kabiliyeti Rus Donanması'na göre çok geride bulunuyordu. Gemi adedi ve nitelikleri yönünden de hiç elverişli bulunmayan bir donanma ile bu savaşa girilmişti.

Bu yeni teşkilat için uzun süre çalışıldı ise de Kırım Harbi'ne girildiği zaman Türk Donanması'nda mevcut yedi kalyondan biri, onüç fırkateynden üç tanesi ve yedi Brik'ten ancak bir tanesi buhar makineliydi. Geriye kalan kalyon, fırkateyn, briklerle yedi kapak ve dokuz korvetin tümü eski tip köhne gemilerdi. [*]

2. Rus Silahlı Kuvvetleri

a. Kara Kuvvetleri

Rusya Kırım Harbi sıralarında 22 milyon kilometre karelik bir alanda 67,5 (65) milyona varan bir nüfusa malikti. Nüfus yoğunluğu bakımından Rus ve Leh milletleri başta çoğunluğu teşkil edip bunlar 56 milyon kadardı. Rus diye adlandırdığımız millet de ayrıca Büyük Küçük ve Beyaz Rus adları ile kısımlara bölünürdü. Rusya'da asker sınıfı çok itibarlı idi. Bu sebepten Rusya o evrede tüm gelirinin 2/3'ünü Kara ve Deniz Kuvvetleri'ne ayırmıştı. Bu sebepten Rusya büyük bir askeri güce

---

[12] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 11, Fih. 59, 59-1.

[*] Bu harpte Türk Donanması hakkında fazla bilgi için ATASE Bşk. lığının yayınladığı 1853-1856 Osmanlı - Rus Harbi Deniz Harekâtı adlı esere bakınız.

sahipti ve bu gücü besleyecek olanakları da vardı. Ancak Kırım Harbi sırasında sanayii, karayolları ve ekonomisi mevcut kaynakları oranında gelişmemişti. Bu nedenle Rusya bu harpte o kadar sıkışmıştı ki 1.200 kilometre mesafeden Kırım'a asker yardımı göndermek zorunda kalmıştı. Fakat yolsuzluk ve bakımsızlık yüzünden bu uzun mesafe sonunda ancak % 60 Rus askeri Kırım'a sağlam olarak ulaşabilmişti. Rusya'nın bu Kırım Harbi evresinde mali durumu da çok bozulmuştu. [13]

Rusya'nın genel olarak kara askeri gücü dört kısma bölünmüştü.

— Avrupa bölgesinde bulundurduğu daimi ordular,

— Özel ve muntazam olmayan askeri gücü,

— Müstahfız askeri gücü,

— İhtiyat askeri gücü,

Orduların başı İmparatordu. Ancak Kral ve Başkomutan olan Çar kendi tarafından verilecek emirlerin uygulanmasını takip için Başkomutan adı ile bir mareşali kendi namına bu göreve memur etmekteydi.

Rusya'nın büyük rütbedeki ordu erkânı oldukça çoktu. O tarihte ortalama olarak iyi yetişmiş 800 general ve amirali vardı. Kurmay sınıfı muhtelif rütbelerden olmak üzere ceman 400 kadardı. Kurmaylar genel olarak sınıf arkadaşlarına nazaran birer rütbe ileride bulunurlardı.

İmparator'un özel hassa ordusuna atanmış bulunan kurmay subaylar ise ikişer rütbe sınıf arkadaşlarını geçme imtiyazına sahiptiler.

Kırım Harbi'nde son evrede dört müttefike karşı tek başına savaşan ve yukarıda açıklanmış olan Rus Kara Kuvvetleri'nin harp gücü Türklere nazaran çok üstündü. Ancak çok geniş olan ülkesinin hudutlarını korumak ve kendinden olmayan azınlıkları kendisine bağlı muti bir şekle sokabilmek ve bu durumu devam ettirebilmek için birçok kuvvetlerini harp dışı maksatlarda kullanmak zorunda idi. Bu durum Rusya'nın harp gücünü belli bir oranda azaltıyordu. 1853 yıllarında teknik gelişmede Avrupalılara nazaran geride olmasına rağmen, her alanda mevcut ilerlemeleri takipte Osmanlılardan yine de çok ileri idi. Nitekim Kırım Harbi'ne katılan bütün Rus orduları o sıralarda yeni icad olunmuş şişhane tüfekleri ile (yivli) teçhiz edilmişti. Donanması da çoğunlukla zamanın modern buharlı gemilerinden oluşmuştu.

---

[13] Naili, Ömer; Fenni Harp ve Tarih-i Askeri, İstanbul, Harp Okulu Matbaası, 1283, s. 169.

Ancak süvari birliklerinde henüz şişhane tüfekleri yoktu. Bu birlikler geleneksel olarak mızrak ve kılıç ile donatılmıştı. Muntazam olmayan, ihtiyat ve Asya'daki Rus orduları hakkındaki bilgi yetersiz olup bu hususta Rus resmi yayınlarından da yoksun bulunulmaktadır.

Bu harbin başlamasından önce Kafkas Ordusu dört piyade tümeni ile dört Dragon Süvari Alayı'ndan ve bir topçu tümeninden kurulu idi. Ayrıca bölgedeki kalelerin muhafazası için dağınık olarak 37 piyade, iki istihkâm taburu ile muntazam olmayan yerli başıbozuk askerlerden ibaretti. [14] Kafkas Ordusu'nun mevcudu ihtiyat ve başıbozuklarla beraber 150.000 kadardı. [15]

Kırım Savaşı'na katılan Rus Kafkas Ordusu harp sonuna kadar toplam olarak 160.000 civarında muntazam bir kuvvet toplamıştı. Ancak, bu kuvvetin bir kısmı yukarıda açıklandığı üzere iç ayaklanmalarla çok geniş olan hudut bölgelerinde dağınık durumda ve özellikle azınlıkların başkaldırması olaylarında kullanılmakta idi. Bu sebepten muharebenin başlangıcında Rusların Kırım bölgesinde. 40.000-50.000, Kafkasya'da Türklerin karşısında 20.000-30.000 ve batıda Eflâk-Buğdan prenslikleri-nin işgalinde kullandığı asker sayısı da 180.000 civarındaydı. Ayrıca Besarabya'da 32.000 civarında bir ihtiyat kuvveti daha vardı.

(1) Rus Ordusunun Teşkilat, Kuruluş ve Konuşu (Kuruluş : 2)

Rusya'nın Avrupa bölgesinde biri Hassa diğeri Mümtaz olmak üzere iki ordusu ve altı bağımsız kolordusu ile bundan başka Kafkas Ordusu, Finland Ordusu, Orenburg Ordusu, Sibirya Ordusu, isimli dört ordusu daha vardı. Avrupa'daki muntazam Rus ordularını teşkil eden Hassa ve Mümtaz orduları teşkilat bakımından birbirine benzemezdi.

Hassa Ordusu : Üç hassa piyade tümeni, iki hassa süvari tümeni, bir hassa topçu tümeni ve ordu bağlı birlikleri olarak da bir şişhane taburu, bir istihkâm taburu, bir numune piyade taburu, bir numune süvari bölüğü, bir numune topçu bataryası (bölüğü), bir atlı istihkâm bölüğü, iki hassa süvari bölüğü, bir jandarma bölüğü bir arabacı tugayından oluşmakta idi. Bir arabacı tugayı hazarda tabur ve alaylara dağıtılırdı. Seferde tugay komutanının emrinde ordu komutanının direktifine göre bir elden kullanılırdı.

---

[14] a. g. e.; s. 176.

[15] ATASE Arşivi; No: 1/1, Kls. 3, Dos. 9, Fih. 55.

Hassa Piyade Tümenleri : İki hassa piyade tugayından ve bir hassa şişhane taburundan ibaretti. Her hassa tugayı; iki hassa alayından, her hassa alayı da iki hassa taburundan kurulmuştu.

Hassa Süvari Tümeni : Üç hassa süvari tugayından kurulu idi. Hassa Süvari Tugayı : İki hassa süvari alayından ibaretti.

Hassa Ordusu'nda mevcut iki hassa süvari tümenininden birincisi, ihtiyat hassa süvari tümeni adını almış olup bu tümenin iki tugayının (4 alay) erleri zırha bürünmüştü. Tümenin üçüncü tugayı da (iki alay) Kazak süvarilerinden kurulu idi.

Diğer hassa süvari tümeninin adı ise hafif süvari tümeni idi. Bu hafif süvari tümeninin bir tugayı Dragon, bir tugayı Mızraklı, üçüncü tugayı da Hüssar süvarisinden ibaret idi.

Hassa Süvari Alayı : Hazarda beş, seferde altı veya yedi bölükten ibaretti. Her bölük dört takım, her takım üç diziden kurulmuştu.

Hassa Süvari Topçu Tümeni : Bir süvari topçu tugayı ile üç topçu tugayından ve cephane takımlarından kurulu idi.

Hassa Süvari Topçu Tugayı : Beş hassa topçu bataryasından

Hassa Piyade Topçu Tugayı : Üç hassa topçu bataryasından

Her Topçu Bataryasında sekiz top bulunurdu. Bu hesaba göre Hassa Ordusu'nda toplam olarak 112 top vardı.

Mümtaz Ordusu : Üç Piyade tümeninden, bir mürettep süvari tümeninden (iki Dragon, iki Hüssar, iki Mızraklı alayı), üç şişhane taburundan, bir topçu tümeninden (iki tugay 88 top), bağlı birlik olarak da bir istihkâm taburundan, 1/2 süvari jandarma bölüğünden ve bir arabalı tugaydan kurulu idi.

Diğer Altı Kolordudan Her Biri : Üç piyade tümeni, bir süvari tümeni, bir topçu tümeni ile bir cephane tugayı, bir istihkâm taburu, 1/2 jandarma bölüğünden kurulu idi.

Piyade Tümenleri : İki tugaydan ve bir şişhane taburundan ve topçu taburundan kurulmuştu.

Piyade Tugayları : İki alaydan, piyade alayları da dört taburdan ibaretti. (Bir taburu ihtiyat idi).

Piyade tümenleri numara ile adlandırılmış olup 6 kolorduda birden başlayıp 18 No. ya kadar çıkmıştı (Bu duruma göre her tümende 16 piyade taburu, bir şişhane taburu ve bir topçu taburu vardı).

Kolordu Süvari Tümenleri : Bir Dragon Tugayı'ndan, bir Hüssar Tugayı'ndan ve bir Mızraklı Süvari Tugayı'ndan kurulu idi. Bu tümenler de piyadeler gibi sıra numarası almış ve birden başlayıp altıya kadar çıkmışlardı.

Süvari Tugayları : İki süvari alayından, süvari alayları beş-altı bölükten kurulu idi.

Kolordu Topçu Tümenleri :

Topçu Tümeni : İki topçu tugayından.

Topçu Tümeni : Üç veya beş bataryadan (hafif veya ağır).

Batarya : Sekiz ile on iki toptan kurulu idi.

Kafkas Ordusu : Dört piyade tümeni, dört süvari Dragon Alayı, bir topçu tümeni ile, Kafkasya'da mevcut kale ve bu gibi yerlerin muhafazazı için 37 piyade taburu, iki istihkâm taburu ile yeteri kadar gönüllü Kazak ve Rus olmayan yerli diğer gönüllü askerlerden kurulmuştu.

Kafkas Piyade Tümenleri : Dört piyade alayından, bir Dragon Alayı'ndan, bir topçu tugayından ibaretti.

Bir Kafkas Piyade Alayı, beş piyade taburu, bir şişhane taburundan kuruluydu.

Kafkas Topçu Tümeni : Dört topçu tugayından kurulmuştu.

Bir Kafkas Topçu Tugayı : Dört topçu bataryasından (beher topçu bataryası da 10 toptan) ibaretti. Bunun ikisi dağ topu idi ve katır ile taşınırdı.

Finland Ordusu : Bir piyade tümeni, dokuz şişhane taburu, yedi topçu bataryası, bir istihkâm taburu, bir Don Kazak Alayı'ndan ibaretti.

Orenburg Ordusu : Bir piyade tümeni, Ural, Orenburg, Başgil, Kazak alayları, dört topçu bataryasından kurulu idi.

Sibirya Ordusu : Bir piyade tümeni, dört Sibirya Kazak Alayı, altı piyade taburu, dört topçu bataryası, iki Kazak Topçu Bölüğü'nden ibaret idi.

Rus Silahlı Kuvvetleri'nin teşkilatı ordu, kolordu, tümen, tugay, alay, tabur ve bölük esasına göre daha ziyade dörtlü sisteme uygun olarak kurulmuştu.

Ruslar 1829 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra ordularını yeni Avrupa ordularının usullerine göre tensike başlamışlar ve 1853 Kırım Harbi'ne kadar bu usulü ıslah ile pekiştirmeye çalışmışlardı.

Rusların Kara Kuvvetleri : Muntazam ve daimi olan asker, muntazam olmayan (gönüllü) asker, ihtiyat asker ve Rayehesver (müstahfız)' den teşekkül ederdi.

Ordunun muntazam kısmı, ordu, kolordu ve tümenler halindeydi.

Muntazam olmayan (gönüllü) kısmı ise daha ziyade Kazak ve yabancı milletlerden gönüllü olarak gelenlerle teşkil olunurdu. Bu teşkilat ile muvazzaf ordu arasındaki fark, gönüllülerin hazar zamanında 1/3'ü silah altında bulunması 2/3'ünün kendi işleriyle meşgul olmasıdır ve 22 sene hizmet görmesidir (42 yaşına kadar).

İhtiyat ordusu ise; altı yıl muvazzaflık hizmetini tamamlayanlardan kurulurdu. Her alayın bir ihtiyat taburu vardı. Bundan başka Hassa ve Mümtaz orduları için yalnız seferde, diğer altı ordu için daimi surette birer ihtiyat tümeni bulunurdu. Ayrıca genel ihtiyat erleri adı altında bir kuvvet de Moskova'da toplu olarak bir generalin emrinde bulunan ihtiyat bir kuvveti daha vardı. Bu genel ihtiyat toplam olarak 260.000 erden müteşekkildi. Bu suretle herhangi bir sefer vukuunda bütün Rusya hudutlarında 700.000 kişilik bir kuvvet silah altında emre hazır olarak bulunmuş oluyor demekti.

Rus Ordusunun Konuşu (Kroki : 2)

Rus Silahlı Kuvvetleri'nin Kırım Harbi öncesi devredeki genel konuşu teferruatlı olarak bilinememekte olup ancak Avrupa Kıtası'ndakiler hakkında bilgi mevcuttu. Bunlardan Finland Ordusu, Finland bölgesinde, Hassa Ordusu Leningırat'da, Mümtaz Ordusu Moskova'da, Orenburg Ordusu Orenburg'ta, 1 nci Kolordu Vilna'da, 2 nci Kolordu Varzov'da (Varsovi), 3 ncü Kolordu Jitomir'de, 4 ncü Kolordu Podolski'de, 5 nci Kolordu Odesa'da (Hocabey'de), 6 ncı Kolordu Tambov'da Sibirya Ordusu da Sibirya'da bulunuyordu.

1853 yılı Sonbaharı'nda Rusların Kafkasya'da ve karargâhı Tiflis' te bulunan ve iki tümenle takviye edilmiş olan Kafkas Ordusu bu suretle altı tümene çıkarılmış olup (13 ncü, 18 nci, 19 ncu, 20 nci, 21 nci ve Bombacılar Tümeni) şu durumda bulunuyordu. Bunlardan 18 nci Tümen bu sırada Rusya'dan Kafkasya'ya henüz gelmiş olup Gümrü'ye yaklaşmak üzere yolda idi.

21 nci Tümen hemen tamamı ile 19 ncu ve 20 nci tümenlerin bir kısmı Dağıstan'daki Şeyh Şamil'in ayaklanması yüzünden o bölgedeki mevcut olan Rus karakollarını ve kalelerini takviye amacı ile bu dağlık kesimde bulunuyordu. 19 ncu ve 20 nci tümenlerin geriye kalan kısımları da Trans Kafkasya'nın doğusundaki Türklerle meskûn olan Azerbaycan bölgesinde, İran ve Türk hududu boyunca dağılmışlardı.

Geriye kalan üç tümen ile bir miktar Dragon, Gürcü, İmeret ve Gürilerden müteşekkil milis kuvvetleri ile birlikte 25.000 kişilik bir kuvvet de Türk sınırına yakın olan bölgelerdeki (Erivan, Gümrü, Ahıska, Ahılkelek gibi) kalelerde bulunuyordu.

Bu kuvvetlerden başka, Redut Kalesi'nde bir piyade taburu ve bir miktar Kazak Süvari kuvveti vardı. Bu suretle Kafkasya'da muntazam gönüllü ve yerli ihtiyatlarla birlikte toplam olarak 150.000 kişilik bir kuvvet bulunuyordu.

Doğu Anadolu Kafkas bölgesinde Türk sınırına yakın olan bölgelerdeki kuvvetlerinin konuşu da şöyleydi : (Kroki : 3)

Guri-Ozurgeti Bölgesinde : 13 ncü Piyade Tümeni'nden bir alay (Litovski Alayı), 20 nci Piyade Tümeni'nden bir tabur, bir Kazak Alayı, Guri milisleri, iki sahra bataryası (Toplam 4.500-5.000 kişi, 16 top) vardı.

Borjom-Ahıska Bölgesinde : 13 ncü Piyade Tümeni'nden bir alay (Vilnensky Alayı), bir Kazak Alayı, Guri ve İmeret Milis taburları, bir sahra bataryası.

Suram, Atkshur, Ahılkelek'te : 13 ncü Piyade Tümeni'nden iki Alay (Bretsky ve Bototoksky Alayı), 3 sahra bataryası vardı. 13 ncü Tümen Komutanı Prens General Andronikov olup karargâhı Ozurgeti'de idi. Bu bölgedeki tüm kuvvetlere komuta ediyordu. Kendisi bu tarihlerde ileri karargâhıyla Ahıska'da bulunuyordu.

General Prens Bebutov komutasındaki El Bombası Tümeni (Erivansky, Gurizinsky El Bombası alayları). Kafkas Piyade Taburu, Dragon Alayı, iki Kazak Alayı, bir istihkâm taburu, üç sahra bataryası (24 top) Gümrü'deydi.

21 nci Tümen'den bir tabur, Mingrelski El bombası Alayı'ndan iki El Bombacı Taburu, bir Kazak Alayı, bir sahra bataryası (toplam olarak 3.000 kişi, 8 top) Erivan bölgesinde bulunuyordu.

Tiflis'de : 20 nci ve 21 nci Tümen'den beş bölük, üç sahra bataryası vardı. [16]

(2) Sevk ve İdare, Eğitim Usülleri ve Durumu

Rus Silahlı Kuvvetleri'nde sevk ve idare Türk ordusuna oranla çok daha iyi idi. Çünkü Rus Komutanları daha geniş olanaklarla yetişiyordu.

Subay ve kurmay subayların yetişme tarzlarındaki bilimsel koşullar içinde olduğundan genellikle subay kitlesi bakımından Rus ordusu daha kültürlü idi. Rus ordusu, kış mevsimlerinde Leningrad, Moskova gibi büyük merkezlerde gayet geniş ve üstü kapalı eğitim alanlarında acemi erlere tek er eğitimi ve yanaşık düzen eğitimi gösterilirdi. Bahar mevsiminde ise açık arazide bölük eğitimi yapılır ve yaz aylarında da bu birlikler uygun bir arazi kesiminde toplanarak manevra ve tatbikatlar yaparlardı. Özellikle Rus Hassa Ordusu'nun her yıl Haziran 15'ten Ağustos'un 15 nci gününe kadar Çar'ın nezaretinde manevra yapması adeta bir gelenek haline gelmişti. Rus Devleti iyi subay yetiştirmek için diğer devletlere oranla subaylarına daha fazla önem veriyordu. Subayların mesleki bilgi ve kültürünü geliştirmek için bilindiği üzere harp akademisi, mühendis, hukuk, tıp ve topçu akademileri gibi yüksek askeri meslek eğitim merkezleri vardı. Bu yüksek okulların dışında ayrıca 20 kadar askeri okulları daha vardı. Her sene bu okullardan ortalama 500 subay orduya katılırdı.

Buna karşılık gönüllü er veya tezkere bırakmış astsubaylardan imtihanla subay olanların, genellikle askeri görgü ve bilgileri diğer subaylara oranla çok azdı.

Askeri akademiden yetişenlerin en ehliyetlileri hemen Hassa ve Mümtaz ordularına atanırdı. Savaşta kıta komutanlarının çoğu bu şekilde iyi yetişmiş olan kurmay sınıfından seçilirdi. Bu kurmay sınıfının hazarda ordunun eğitiminde de gösterdikleri hizmetler çok verimli olup etkileri de büyüktü. Rusya'da subayların bilgilerini yükseltmek için her çareye başvurulurdu. Ameli eğitim için ayrılmış birçok bölümlerden başka her alayda bir kütüphane açılmış veya açılmak üzere idi. Rus ordusunda da tabiye birliği piyade taburu idi. Piyadenin genel muharebe nizami iki tabur birinci hatta, bir tabur ihtiyatta bulunacak şekline göreydi. Muharebede birinci hatları nişancı bölükleri vücuda getirirdi. Rus piyadesinin atıcılık ve nişancılık hizmetleri yapılan eğitimlerle yüksek

[16] Allen, W. E. D. - Muratof, Paul; Kafkas Harekâtı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1966, s. 59.

Gnkur. Harp Tarihi Bşk. Kütüphanesi

durumdaydı. Hazarda birçok atış poligonları yaptırılmıştı. Muharebede hedefe isabet ihtimali kesin olmadıkça ateş etmemek ilkesi Rus erlerinin kafalarına iyice yerleştirilmişti. Ancak Rus piyade birlikleri lüzumu kadar sahra siperleri ve avcı siperleri yapmak için henüz hazırlanmış değildi. Muharebede hareketler daha ziyade topluca yapılır ve ateşler de topluca yapılmak suretiyle kitle hareket ve ateşinden yararlanmak istenirdi. Taarruzlarda daha ziyade cephe taarruzları şeklinde uygulanırdı.

Süvari Sınıfında Eğitim :

Rus süvarisi o zamana göre orduda en iyi yetiştirilmiş bir sınıf sayılırdı. Uzun yürüyüşlere hem erler, hem de atlar alıştırılmışlardı. Hele Kazak süvarileri geleneksel biniciliklerini ve savaş niteliklerini yaptıkları bu eğitimle daha da geliştirmiş bulunuyorlardı.

Topçu Sınıfında Eğitim :

Bu sınıf da iyi eğitim görmüştü. Ancak topçu birlikleri hazarda alıştıkları usulleri savaşta yeteri kadar uygulayamamışlardı. Bununla beraber Kırım Savaşı'nda özellikle açıkta bulunan hedeflere karşı kullandığı şarapneller daima olumlu sonuçlar vermişti.

Fenni Birlikler :

Kırım Harbi'nde, Rus İmparatoru olan Çar I. Nikola'nın tahta geçmeden önce, Rus ordusunda fenni birliklerin genel müfettişliği yapmış olması bu sınıfın çabuk gelişmesini sağlamıştı. Yalnız bu sınıfın teşkilâtı Kırım Harbi sıralarında henüz tamamlanmamış olduğundan bu muharebelerde birliklerin ihtiyaçları oranında istihkâm sınıfı verilememişti. Verilmiş olan birlikler de ise, bu fenni kıtaat, her görevi başarı ile yapmışlardır.

Rus ordusunda mevcut olan astsubaylar ise; az çok okul görmüş erlerden veya gönüllü olarak orduya girenler arasından yetiştirilirdi. Erlerden tezkere bırakanlar arasında ehil ve istekli olanlar astsubaylığa terfi ettirilirdi.

(3) Personel Durumu

Rus ordusu harbe girileceği sırada, 700.000 kişiyi silah altında bulundurmak suretiyle miktar bakımından Osmanlıların Silahlı Kuvvetleri'ne karşı üstün durumda olup, ayrıca müttefiklerin de bu savaşa katılmasını dikkate alarak harbe hazırlanmıştı.

(4) Lojistik Durumu

Rus Silahlı Kuvvetleri'nin eğitimi kadar lojistik desteği de o zamanın koşullarına göre iyi bir durumda idi.

Bu sırada Rusya'nın büyük eyaletlerini birbirine bağlamak için zamanın en modern ulaştırma vasıtası olan ve henüz yaygın hale gelmemiş bulunan demiryolu projeleri yapılmakta idi. 1853 yılında Türkiye'de henüz 1 kilometre demiryolu yapılmamışken Rusya'da yapılan demiryollarının uzunluğu 1.000 kilometreye yaklaşmıştı. Suyollarında ise çoğu buharlı gemilerden kurulu bir deniz ulaştırma filosu mevcuttu. Yalnız karayolları iyi değildi.

Bundan başka ordunun ihtiyacı olan her türlü mühimmatı yapacak kadar bir sanayi düzeyine de kavuşmuştu. Gün geçtikçe de bu sanayi gelişiyordu.

Rus ordusunda 13 top imalâthanesi (tophane), 20 silah ambarı, 3 barut fabrikası, 3 tüfek fabrikası, iki kapsül fabrikası, bir fişek fabrikası vardı.

Rusya Kırım Harbi sıralarında Avrupa'nın büyük devletleri arasında bulunup, her türlü ihtiyacını karşılar durumda idi.

(5) Moral Durumu

Rusya'nın sahip olduğu büyük ve geniş olanaklarından dolayı, Kırım Harbi başlamadan önce moralleri iyi idi. Fakat Avrupa'nın hatta dünyanın o zaman için en kudretli devleti olan İngiltere ve ona yakın bir satvet ve kuvvete sahip olan Fransa'nın bu Kırım Harbi'nde geç de olsa Osmanlıların yanında yer alması, bu harbe bilfiil katılmadığı halde Avusturya İmparatorluğu'nun da Ruslara karşı tarafsız kalarak cephe alması dolayısıyle Rus ordusunun ve ulusunun harp süresi uzadıkça sonradan moral durumları bozulmuştu.

Ayrıca Kafkasya'da senelerdir Rusya'ya karşı süren başkaldırmalar ve ordunun bu yerel ve özel savaş sistemleri yüzünden çok zarar görmesi bu bölgedeki Rus kuvvetlerinin moralini daha da bozmuştu. Hatta harbin başında Kafkas Ordusu komutanı bu moral bozukluğundan olacak Başkomutan olan Rus Çarı'na yazdığı rapor ve bu raporda Kafkasya'yı Türklere terk ederek çekilme önerisi bunun açık bir ifadesidir. [17]

---

[17] a. g. e.; s. 64.

b. Rus Deniz Kuvvetleri

Navarin Deniz Muharebesi'ndeki baskında büyük kayıplara uğrayan Türk Donanması'nın zayıflamasından yararlanarak 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar, Karadeniz'de deniz hâkimiyetini ele geçirmişlerdi. Esasen Rusların biricik ideali olan Akdeniz'e ve sıcak denizlere inmek ülküleri, onları denizlerde de kuvvetli olmaya zorlamıştı. Ayrıca dünya ticaret ve ekonomisinde denizyollarının önemli rolünü ve değerini takdir etmiş olan Ruslar, her yönden bu kuvvete gerekli harcamaları yapmaktan ve gayreti göstermekten çekinmemişlerdi. Nitekim Rusların bu harbin başında Karadeniz'deki deniz kuvveti 19 kalyon, 7 fırkateyn, 5 korvet, 12 birik, 9 uskuna, 7 koter, 2 yat ve 31 ticari vapura ulaşmıştı. Ayrıca Azak Denizi ve Tuna Nehri'nde de birer filotillaları mevcuttu.

Ruslar Karadeniz'deki bu deniz kuvvetlerinin bakım ve onarımlarını Sivastopol ile Nikoleyef Tersanesi'ne dayanarak yapıyorlardı. Bu tersaneleri de Dinyeper Nehri'nin ağzında Kerson, Kılburnu ve Oçakof müstahkem yerleri ile emniyete almışlardı. Ayrıca Azak Denizi'nde yeni Kale ve Kerç limanlarını da tahkim etmişlerdi.

Ruslar Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan personelin tedarikini de Deniz Ticaret Filosu'ndaki yetişmiş elemanlardan sağlıyordu. Gerek Rus Donanması, gerekse deniz ulaştırma bakımından Deniz Ticaret Filosu, çoğunluğu ile modern buharlı gemilerden oluşmakta idi. Bu nedenle yapılacak bir savaşta deniz kuvveti ve deniz ulaştırmasında bu buharlı gemiler önemli bir rol oynuyordu. Bu hali ile de Osmanlı Donanması'na ve Deniz Ulaştırma Filosu'na karşı üstünlük taşıyordu. [*]

[*] Daha fazla bilgi için ATASE Bşk. lığı yayınlarından olan bu harbin Deniz Cephesini kapsayan Em. Dz. Alb. S. BESBELLİ'nin yazdığı kitaba bakınız.

İKİNCİ BÖLÜM

SEFER PLANI, SEFERBERLİK VE YIĞINAK PLANLARI VE UYGULAMALARI

A. SEFER PLANLARI

1. Türk Ordusunun Sefer Planı (Harp Planı)

Osmanlı Devleti'nin tarihte Kırım Harbi diye adlandırdığı bu savaş için veya yine Ruslara karşı yapılacak muhtemel başka bir harp için önceden düşünülüp hazırlanmış bir sefer planına rastlanmamıştır. Başbakanlık Arşivi'nden elde edilen ufak bir bilgiyle bu ihtimalin gerçek olduğunu saptayabiliriz. Çünkü 24 Haziran 1852 (17 Ramazan 1269) tarihli bu vesikaya göre Anadolu Ordu Müşiri İstanbul'daki Başkomutan' dan düşmana ne zaman taarruz edileceği hakkında açık talimat istemektedir. [18] Seraskerde (Başkomutan), Anadolu Ordu Komutanı'nın yaptığı bu isteğe, Rus orduları fiilen hududa tecavüz etmedikçe harekâta başlanılmamasını emretmişti. Şayet önceden hazırlanmış bir harp planı olsaydı Ordu Komutanı'nın böyle bir isteğe gereksinme duyması gerekmezdi. Ancak yapılan harekâttan anlaşıldığına göre Türk ordusunun savaş planı harbin ilanıyla birlikte düşünülmeye ve yapılmaya başlandığı görülür. Bu plan, ana hatları ile Doğu Anadolu - Kafkas Cephesi'nde kalelere dayanarak taarruz ve Tuna bölgesinde stratejik savunma olarak nitelendirilebilir.

2. Rus Ordusunun Sefer Planı (Harp Planı)

Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında harbe takaddüm eden evrede beliren anlaşmazlık sonunda Rusya tahtında oturan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu hasta adam diye mütalaa eden Rus Çarı 1. Nicola daha 3 Ocak 1853 tarihinde Harbiye Nezareti'ne kendi eli ile yazdığı tezkere ile sefer planı (Harp Planı) hakkında direktiflerini şu şekilde bildirmişti :

"Eğer Osmanlı Devleti Rus teklifini kabul etmezse önce Tuna boyundaki Romen prensliklerini harp ilanı yapılmadan bir ordu ile baskın suretiyle işgal etmek, (Bu işgalin süresi, Türkiye Rusya'nın isteklerini

[18] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 17139.

yerine getirinceye kadar devam edecektir). Bu safhada Osmanlılar tarafından bir tecavüz vuku buluncaya kadar bu devlete karşı bir harekât yapmaktan sakınılacaktır. Rus ordusu bu süre içinde işgal ettiği prensliklerde yerleşecek ve bu hareketin Osmanlılar üzerinde yapacağı etkiyi yakından izleyecektir.

— Osmanlı Devleti Rus teklifini bu süre içerisinde yine kabul etmediği takdirde ileri harekâta başlanacaktır. (Arzu olunurki bu devrede Avusturya'da Herkes ve Sırbistan'ı işgal etmek suretiyle Rus harekâtına katılsın). Bununla beraber Tuna'nın güneyine geçmek bu evrede düşünülmemektedir. Fakat Karadeniz Boğazı'nı abluka etmeyi muhtemelen donanmadan isterim.

Bu safhada işgal edilen her iki prensliğin bağımsızlığını kabul ettiğimiz Türklere bildirilecek ve aynı zamanda bütün dünya kamuoyuna da bu husus açıklanacaktır.

Rusya'nın istekleri verimsiz kaldığı takdirde şu hususlar tatbik sahasına konacaktır.

İşgal edilen prensliklerin bağımsızlığını tanıdıktan ve dünya kamuoyuna iyi niyetimizi açıkladıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nu her iki cephede imha etmek."

Çar, verdiği bu direktifin sonu ne olacağını kestiremediğinden, harbin doğuracağı neticeyi Allaha emanet etmişti.

Çar'ın bu direktifinden bir süre sonra o sırada İstanbul'a özel maksatla gönderilmiş bulunan Rus Heyeti Başkanı Amiral Prens Mençikof' dan alınan ön haberlere göre Rus sorununun siyasi yolla Rusya lehine hallonulamıyacağını anlayan Çar 1. Nicola, bu kez yeniden bir plan hazırladı. Çar'ın bu yeni planının özü baskın tarzında İstanbul Boğazı'nı ele geçirmek suretiyle tek bir harekâtla harbi kazanma esası üzerine yapılmıştı. Çar, bu harekât başarılı olduğu takdirde Kafkas Cephesi'yle Tuna Cephesi'ne pek iş kalmayacağını mütalaa ediyordu. Çünkü o günkü harp prensiplerine ve hâkim olan düşünceye göre bir İmparatorluğun beyni ve herşeyi olan Saltanat Merkezi (Hükümet Merkezi) düştükten ve Padişah da ele geçirildikten sonra artık mesele bitmiş sayılıyordu.

Rus Çarı bu planın uygulanmasını şu şekilde düşünüyordu :

"Harekâtta çabukluk, tam bir gizlilik ve katiyyet olacak ve bu harekât en kısa zamanda büyük bir azimle bitirilecek (Karadeniz Rus Filosu'nun bir defada taşıma gücü 16.000 insan, 22 top ve iki süvari bölüğü olarak hesap edilmişti)."

Yukarıda açıklanan, bu ana direktif ve düşünceler, esas prensip olmak üzere, harekâtın uygulanması aşağıda açıklanan tertip gereğince öngörülmüştü.

— Çıkarma harekâtı için iki tümen (13 ncü, 14 ncü) hazırlanacaktır. Bunlardan Sivastopol'daki 13 ncü Piyade Tümeni seferber olma işi öncelikle yapılacak. Tümen topçusu her topu için birer cephane arabası hesap ederek lüzumu kadar cephane arabaları ile ikmal olunacak. Ayrıca bu tümenin kuruluşu 12 piyade taburuna çıkarılacak, tümen topçusu da 30 topa tamamlanacaktır. Hazırlanan bu çıkarma kuvveti derhal gemilere bindirilecek. İkmal olunacak cephane arabaları koşumsuz olduğu halde gemilere binecek.

— 14 ncü Piyade Tümeni de aynı esaslar dahilinde Odesa bölgesinde hazırlıklarını tamamlayacak ve Odesa'dan gemilere binecektir.

— Bu suretle biri Sivastopol'dan diğeri Odesa'dan hareket edecek olan bu tümenler Karadeniz Boğazı önünde aynı zamanda birleşecektir.

— Türk Donanması'na tesadüf edildiğinde hemen taarruz edilecek ve onu mağlup ettikten sonra Karadeniz Boğazı'na karşı çıkarma harekâtı başlayacaktır. Eğer Türk Donanması'na tesadüf edilmezse Rus Donanması Boğazı zorlayacak, duruma göre ya Boğazdan İstanbul'a girecek veyahut Boğaz kıyılarına asker çıkararak istihkâmlar geriden zorlanarak zaptedildikten sonra İstanbul önlerine gelinecek ve hiçbir kayıt ve şart kabul etmeyerek şehrin teslimi istenecektir.

Olumsuz cevap alınırsa şehir bombardıman edilecek ve uygun mevzilerin elde edilmesi suretiyle suyolları ve şehir ele geçirilecektir.

— Osmanlı Ordusu İstanbul'u tahliye eder ve hariçte mevzilenirse taarruzla perişan edilecek ve fakat çıkarma kuvvetlerinin zayıf olması dolayısiyle gemilerden çok fazla uzaklaşmamak için takip harekâtı yapılmayacaktır.

— Başkentlerini kaybeden Türkler bu durumda ya barış yollarına başvuracaklar veyahut Fransız ve İngilizlerin fiili yardımlaşmalarını beklemek için Gelibolu Yarımadası'na çekileceklerdir. Bu takdirde Rus Filosu, İngiliz ve Fransızların İstanbul'a gelişini men etmek üzere vakit geçirmeksizin Çanakkale Boğazı'nı hemen işgal edecektir. Bu sefer planın ayrıntıları ise şu suretle tertip edilmiştir :

— Sivastopol ve Odesa'da toplanmış olan tümenler, 1 Nisan 1853 gününde gemilerle hareket edecek şekilde bütün hazırlıklarını tamamlayacaktır. [*]

Topların koşum hayvanları birlikte götürülecek, ayrıca top başına birer cephane arabası bulunacak fakat bu son cephane arabaları koşumsuz olarak gemilere bindirilecektir.

— Birliklerin yanında altı haftalık ihtiyat peksimet, et, şarap vs. ile altı haftalık yem bulunacaktır.

Erzak, 40.000 insan üzerinden hesap edilecektir.

Hastane malzemesi, 4.000 hasta insan üzerinden tespit edilecektir.

İstihkâm edevatı, lağım malzemesi ve ayrıca 15.000 kum torbası beraber alınmış olunacaktır.

— Çıkarma yapacak birliklerin gemilere bindirme ve indirme, eğitim ve tatbikatları için Tuna ve Peron adlı gemiler Odesa'ya gönderilecektir. Poti ve Sohum Harekâtı'ndaki çıkarmada olduğu gibi küçük gemilere 500 er, büyük gemilere 1.000-1.500 erin bindirilmesi düşünülmüştür.

— Sivastopol'da bulunan ve mevcudu 13.850 kişiye tamamlanmış olan 13 ncü Tümen'in nakli için 124 gemi tahsis edilmiştir. Karaya ilk hamlede (bir defada) 4.250 er çıkacaktır.

— Birliklerin gemilere bindirilmesinde tabur ve bölük gibi birliklerin parçalanmaması esas olarak göz önünde bulundurulacaktır..

Şu kadarki küçük gemilere bindirilecek kuvvetler için bölüklerin parçalanması bir mahzur olmakla beraber, lüzumunda kaçınılması kabil olmayan hallerde bir zaruret olarak kabul edilebilir.

— Çıkarma kuvvetlerinden ilk kademe olarak çıkarılacak kuvvet büyük gemilere bindirilecek ve bu suretle bütün kuvvetler iki kademe halinde karaya çıkarılacaktır.

— Piyade alayı ve daha büyük birliklerin cephane arabaları yanlarında olacak, bu birliklerin eşya ağırlıkları ise yelkenli gemilerle taşınacak ve bu maksatla her alaya ufak birer yelkenli gemi tahsis olunacaktır.

— Alay karargâhları, alayın en kıdemli subayının bölüğü ile birlikte ufak gemilere yerleştirilecektir. Subayların binek hayvanları için özel bir gemi ayrılacaktır. Bu suretle her alay için bir buharlı gemi (vapur), bir ile iki yelkenli veya birkaç küçük gemi tahsis edilmiş olacaktır.

[*] 1 Nisan 1853 tarihi gelişen siyasi durum ve aksayan askeri hazırlıklar nedeniyle sonradan 1 Haziran 1853 gününe ertelenmişti.

Çıkarma Gruplarının Kuvveti :

Sivastopol Grubu : 13.833 insan, 255 hayvan, erzak ve mühimmatı ile birlikte 32 top.

Odesa Grubu : 15.300 insan, 475 hayvan, erzak ve mühimmatı ile birlikte 32. top.

Toplam	: 29.133 insan, 730 hayvan, 64 top.
Sivastopol Grubu	: 1.715 ton eşya
Odesa Grubu	: 1.748 ton eşya
Toplam	: 3.463 ton eşya

Çar'ın hazırlamış olduğu bu ayrıntılı plan Harbiye Nezareti'ne geldikten kısa bir süre sonra, olağanüstü yetkilerle İstanbul'a özel maksatla gönderilmiş olan Amiral Prens Mençikof'dan Rus Çarı Nicola'ya harp planını etkileyen aşağıdaki raporu geldi :

"1. Türk Donanması; emir ve komuta, sevk ve idare yönünden Boğaz kendi ellerinde bulunduğu müddetçe dahi, açık denizde faaliyet gösterebilmeleri yine de şüphelidir. Bununla beraber yedi buharlı gemi ve beş yelkenliden ibaret bir Türk Donanma Kuvveti Karadeniz Boğazı'nın savunmasına iştirak edebilecek durumdadır.

2. Karadeniz Boğaz tahkimatının 1853'deki durumu; eskisine oranla daha iyi bir halde bulunuyorsa da durum müsait bulunduğu takdirde Karadeniz'deki Rus Donanması'nın burasını ele geçirmesi güç bir iş değildir.

3. Boğaz'ı (Karadeniz) geçtikten sonra Maydos civarına uygun bir yerde bir çıkarma yaparak Çanakkale istihkâmlarını susturmak ve Gelibolu Yarımadası'nın Helias Burnu'nda bulundurulacak bir tümenle birlikte Karadeniz Rus Donanması, herhangi bir düşman donanmasına karşı Çanakkale Boğazı'nı muhafaza ve müdafaa edebilir.

4. Karadeniz Boğazı'na yapılacak bir çıkarmaya gelince; bu çıkarma iki yere yapılabilir.

a. Büyükdere civarına,

b. Kilyos'a (olağanüstü zaruret karşısında),

Kilyos'un mahzurları şunlardır :

Bu koyun kıyı kısmı kuzeyden esen mutad rüzgârlara karşı açık olup ayrıca kıyı sığdır. Bu sebeple buraya yapılacak çıkarma verimsiz

ve başarısız olabilir. Çıkarma önce muvaffak olsa bile bu çıkarmanın devamı kuzeybatıdan veya kuzeydoğudan esecek rüzgârlarla durmağa mahkûm olabilir. Böyle aski bir tesadüf, düşmana fırsat verebilir ve bu fırsat doğacak olursa çıkarmanın sonucu şüpheli bir hal alır.

Buraya yapılacak çıkarmanın mahzurlarından diğer birisi de, şayet deniz fazla dalgalı bulunursa kürekli gemilerin boşaltılması kabil olamayacağı gibi bu gemilerin kendi emniyetlerini temin bakımından yelkenlerini açmaları sakıncasıdır.

Büyükdere'ye yapılacak çıkarmada yukarıdaki mahzurlar yoktur. Fakat Büyükdere'ye yapılacak çıkarmanın başarı ile sonuçlanabilmesi için bu işe ayrılacak kuvvetler öyle bir miktarda olmalıdır ki yapılacak herhangi bir mukabil taarruz veya baskını def ve tard etmek, sahil istihkâmlarını zaptetmek ve karaya çıkarılacak topları ve Büyükdere koyuna girecek olan Rus Donanması'nı, düşmanın üstün kuvvetlerine karşı koyabilmek kabil olsun.

Bununla beraber Karadeniz Boğazı'na ve İstanbul'a karşı girişilecek harekât son derecede gizli tutulmalıdır. Diğer taraftan böyle bir harekât için propoganda işi iyi yürütülmeli bunun için de hiçbir zaman muvaffak olunamıyacak havadisler ve rivayetler ortaya atılmamalı ve Türklerin dikkatini Tuna'ya ve Burgaz üzerine çekmelidir. Bunun için de bu bölgeye (Burgaz ve havalisi) bir çıkarma yapmak tasavvurunda olduğumuzu Türklere duyurmak ve Türkleri bu sayede aldatmak için de donanmayı ve 5 nci Kolordu'yu hazırlamaya başlamalıdır. [19]

Ayrıca Burgaz bölgesi de çıkarma için düşünülebilir. Bu liman Karadeniz Boğazı'nın 100 mil uzağında yani yarım günlük mesafededir. Karadan İstanbul yönüne bir harekât tasarlandığı takdirde Burgaz bölgesine bir çıkarma yapmak uygun olur. Çıkarma için arazi burada elverişlidir.

Çıkarma grubumuz bu maksatla İstanbul doğrultusunda ilerlerken tüm malzeme ve iaşe maddelerini taşıyacak olan donanmamız kıyıyı takip ederek Karadeniz Boğazı'na kadar, çıkarma grubuyla birlikte ilerler (bu kıyılarda öyle koylar vardır ki, donanma için mükemmel birer ateş mevzii mahiyetinde olduklarından en kuvvetli bir düşmanın bile taarruzlarını hiçbir tehlikeye uğramadan art etmek kabildir)."

Amiral Prens Mençikof (Mencihikov)'un bu raporundan bir süre sonra çalışmalar ilerlediği bir sırada Rus Başkomutanı Mareşal Prens Paskoviç de Çar 1. Nicola'ya şu mütalaayı ileri sürmüştü : "Bu harekât

[19] Gürel, A. Tevfik; s. 19.

büyük bir fikirdi. Bu fikirin nezariyattan tatbik sahasına konması ise yukarıda söylenen tedbirlerle ve alınacak tertiplerle mümkün olabilirdi. Fakat yapılan hazırlıklarımızı artık haberalmış olan Türkler Anadolu Kavağı'nın kuzeyine büyük bir çabuklukla toplar yerleştirmişlerdir. Bu nedenle bu harekât üzerinde ısrar etmek ve baskın tarzı aramaya artık imkân kalmamıştır." Bu mütalaayı Çar'a sunan Başkomutan Mareşal Paskoviç'in kararı : Şimdilik durumun inkişafına göre hareket etmek üzere, Kafkas Cephesi'nde stratejik savunma ve Tuna cihetinde de Eflâk-Buğdan prensliklerinin işgali ile yetinmekti.

Sonuç : Rus Başkomutanı'na göre, prensliklerin işgali ile Osmanlı İmparatorluğu üzerinde öyle müessir bir durum yaratmış olacaktı ki, Rus ordusu büyük çapta ne Kafkasya'da ne de Tuna Havzası'nda bir taarruzi harekâta girişmeden, dolayısıyle hiçbir maddi ve manevi kayba uğramadan ve fuzuli masraflara katlanmaksızın Osmanlı Devleti üzerinde kuvvetli bir şekilde tazyikini hissettirmiş olacak ve bu ağırlığın altında kalan Osmanlı Devleti Rus tekliflerini kabul etmek zorunda bulunacaktı. İşte Rus Başkomutanlığı'nın 1853 yılı için sefer planının birinci kısmı Osmanlı Devleti'ni bu suretle uzaktan fiili bir şekilde tehdit etmek idi. İkinci kısım ise; bu şekildeki fiili tehdit ile maksata ulaşılamadığı takdirde alınacak yeni tertip ve tedbirlerle kati harekâta geçmekti. Bu iki başlı planın esas amacı ise; Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rus Devleti'nin kazandığı siyasi ve askeri başarıyı tekrar ele geçirmek ve bu suretle Boğazlara da hâkim olmaktı.

Halbuki bu Rus siyaseti, Osmanlı Devleti'nden başka İngiltere, Fransa ile kısmen de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu yakından ilgilendiriyordu.

Buna göre Rusya'nın bu amacının tahakkuku için yaptığı planda yalnız Türkiye'yi değil bu amaçlarla doğrudan doğruya ilgilenen adı geçen bu devletlerin tepkilerinin ne olabileceğini ve bunların muhtemel hareket tarzlarını da hesaba katmış olması iktiza ediyordu. Rusya'nın özellikle İngiltere ve Fransa'yı dikkate almadan yalnız Osmanlı Devleti'ni amaç tutarak ona baskı yapması, hakikatte bağlaşıkların harbe hazırlanmalarını ve zaman kazanmalarını sağlamış, dolayısiyle geç de olsa sonunda Osmanlı Devleti'nin yanında cephe almalarına sebep olmuştur. Ruslar için en fenası, geçirilen bu zaman zarfında askeri harekâtla elde edilmesi çok muhtemel olan bütün başarılarını da feda etmiş olmasıdır.

Eğer Rusya, anlamsız olan bu tehditlere başvurmadan harekât planlarında tasarladığı gibi İstanbul'a karşı baskın tarzında bir hareketle beraber Kafkasya'dan ve Eflâk-Buğdan üzerinden de aynı zamanda ha-

rekete geçseydi, muhtemeldir ki bu baskın, başarıyla sonuçlanmış ve bu durumda bağlaşıklar da bir müdahaleye imkân ve fırsat bulamadan 1853 Savaşı kısa bir sürede kazanılmış olurdu.

Rusya'nın bunu yapamayışının tek nedeni, 1853 Savaşı'na o da hazırlıksızdı ve bağlaşıkların da Osmanlı Devleti yanında yer alacağına bir türlü ihtimal vermemiş olmasıdır denebilir.

İstanbul'a karşı bir harekât yapmak planı, uygulamadan kaldırıldıktan sonra, ikinci safhada Tuna'dan güneye geçmeye karar veren Rusya'nın bu hareketi de isabetli bir karar değildir.

Çünkü Rus Başkomutanı Mareşal Paskoviç raporunda Tuna Harekâtı için iki kolordunun yetmeyeceğini kabul ettiği halde diğer taraftan Buğdan ve Eflâk'taki yetersiz kuvvetleriyle harekâta başlamıştır. Bu suretle kati netice yeri olması lazım gelen Batı ordusu zararına sebebi ne olursa olsun Kafkasya'ya Tuna ordusundan daha fazla bir kuvvet ayırmış olması bu kararı olumsuz yönde etkilemiştir.

Ayrıca bu harekâtiyle yani Eflâk-Buğdan'ın zapt edilmesi İngiltere ve Fransa'nın da biraz geç de olsa bu harbe Osmanlılar tarafında katılmasına neden olmuştur.

Osmanlı ordusuna gelince; her ne kadar Osmanlı ordusu savaşın başlarında Tuna bölgesinde sayı bakımından Ruslara karşı üstün durumda ise de eğitim, silah, araç ve gereç bakımından noksanı fazla idi. Ayrıca Rus topçusunun fazlalığı, ateş üstünlüğünü her zaman ellerinde bulundurmaya yeterli olduğu gibi, Karadeniz'deki Rus Donanması'nın güçlü durumu her an Rus kuvvetlerinin takviye edilmelerini sağlayabilirdi.

İşte Osmanlı ordusunun topçusunun azlığı, her türlü araç ve gereç bakımından Ruslara nazaran eksikliği, lojistik imkânlarının sınırlı oluşu ve ulaştırma olanaklarının da yeterli bulunmayışı nedeni ile tüm kuvvetleriyle taarruza girişecek ordularını desteklemeye elverişli değildi. Diğer bir deyimle Osmanlı ordusunun hem Tuna'da, hem de Doğu Anadolu (Kafkas) Cephesi'nde taarruz harekâtına girişmesi mahzurlu idi. Buna göre Osmanlı ordusunun Tuna Havzası'nda stratejik savunmada kalması, Doğu Anadolu Harekât Bölgesi'nde de taarruzi harekâtta bulunması uygun olurdu. Nitekim önceden hazırlanmış bir plan olmamasına rağmen savaşın başlaması ile girişilen harekâtın tatbikatı da bu tezi doğrulamaktadır.

Buna ilâve olarak kitabın esas konusu olan Doğu Anadolu-Kafkas Harekât Bölgesi'nde Osmanlı kuvvetlerinin genel olarak taarruz harekâtı ile Rus kuvvetlerini üzerine çekmesi ve bu cepheye bağlaması, bu

suretle kati netice yerinde Rus kuvvetlerinin takviye edilmesine mani olması yerinde bir karar olurdu. Ayrıca bu sıralarda Şeyh Şamil'in de Dağıstan bölgesinde Ruslara karşı ayaklanmış bulunması, bir kısım Rus kuvvetlerini üzerine çekmesi de bu taarruz kararının gücünü artırmaktadır. Aynı zamanda Çarlık Rusya'sından memnun olmayan Çerkezistan, Azerbaycan gibi Türk kökenli halkların da Kafkasya'da yerleşmiş oldukları dikkate alınırsa Osmanlı ordusunun bu bölgede taarruzi harekâtta bulunması gayet doğaldı.

B. SEFERBERLİK PLANLARI

1. Türk Ordusu'nun Seferberlik Planı

Türk ordusunun harp planı olmadığı için ona paralel bir seferberlik planı da yoktu. Ancak, harp ilânından önce Rusya ile bir savaşın çıkacağı artık kesin olarak belirdiği ve siyasi münasebetlerin kesildiği 18 Mayıs 1853 tarihinden itibaren Türk ordusu seferberlik hazırlıklarını ve bu hazırlıklar sonunda muvazzaf kuvvetler dahil 290.000 kişi kadar bir kuvvet seferber edildi. Bu kuvvetler Anadolu ve Rumeli harekât alanlarına hemen hemen iki müsavi kısım halinde tahsis edildi. Bu miktarın 140.000'i esasen muvazzaf kuvvet olarak mevcut olduğuna göre, bu Kırım Harbi için mevcut kuvvete ilaveten 150.000 kişi daha seferber edilmiş oluyordu. Anadolu ordusu için önceleri Erzurum bölgesinde toplanmak üzere 25.000 kişilik bir kuvvetin seferber edilmesi öngörüldü. Sonra 22.500 redif askeri buna eklendi.

Halbuki yukarıda da açıklandığı üzere Mısır, Tunus ve Trablusgarp' dan alınacak askerler hariç bu miktarın 200.000 olacağı tahmin edilmekte idi. Bunlardan nizamiye, redif ve gönüllülerden mürekkep 150.000 kişilik bir ordu Müşir Abdi Paşa (Abdülkerim Nadir) ile Hassa Müşiri Selim Paşa komutası altında olmak üzere Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'ne ayrıldı. Geriye kalan 140.000 kişilik bir kuvvet de Tuna bölgesine imkânlar nispetinde kara ve denizyolları ile gönderildi. Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'ne tahsis edilen 150.000 kişinin 100.000'i piyade, 50.000'i de nizamiye ve gönüllü süvari kuvvetlerinden müteşekkildi.

Bu hazırlıklar meyanında Başkomutanlıkça lüzum görülen 150 toptan 50 adedi mevcut olduğuna göre geriye kalan 100 topun mühimmatı ile birlikte hazırlanması için Tophane-i Amire Müşirliği'ne emir verildi.

Ayrıca Anadolu, Hassa, Dersaadet ve Rumeli ordularının redif alayları bölgelerinde hemen toplanması emredildi. Anadolu ordusu redifleri Erzurum'da, Rumeli ordusu redifleri ise Üsküp ve Manastır'da toplanacaklardı.

1 nci 2 nci 3 ncü 4 ncü ve 6 ncı Redif alayları 23 Mart 1853 (10 Muharrem 1270)'de Tokat, Sıvas ve Erzurum'da toplandı.

2. Rus Ordusunun Seferberlik Planı

Bu savaşta Ruslar önce Eflâk-Buğdan'ın işgali ileride Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul ve Boğazları ele geçirmek hedef ve gayesi ile hareket etmişlerdi. Bu maksadın tahakkuku için ilk ağızda 288.000 kişilik bir orduyu seferber hale koymuşlardı. Bu kuvvetler 160.000'i Doğu Anadolu Kafkas Harekât Alanı'na ve geriye kalan 128.000 kişilik bir orduyu da Tuna Harekât Alanı'na ayırmışlardı. [20]

Doğu Kafkas Harekât Alanı'nın Komutanı General Voronzof, Batı (Tuna) Harekât Alanı'nın Komutanlığı'na Prens General Gorçakof atanmışlardı. İki cephenin Başkomutanı ise Prens Mareşal Paskoviç idi.

Konu ile ilgili Kafkas Harekât Alanı'nda Doğu Anadolu'ya ayrılan 1 nci Kafkas Rus Ordusu'nun seferberlik planının cereyan tarzı hakkında mevcut eserlerde ve resmi belgelerde bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla beraber seferberliğin sonunda Kafkas ordusunun mevcudu 160.000'i bulmuştu. [21]

Ruslar, 1854 senesi başlangıcında Fransa ve İngiltere'nin fiilen harbe katılması ile husule gelen yeni siyasi ve askeri durum karşısında yeniden 900.000 kişiyi silah altına celp etmişti. Bu sonradan seferber edilen kuvvetten 700.000 kişi kullanılmaya elverişli idi.

İşte bu kuvvetler Kırım Harbi'nde aşağıdaki şekilde bir taksime tabi tutulmuşlardı.

Finlandiya ve Leningrat Bölgesi'ne	: 207.000
Polonya'ya	: 140.000
Eflâk-Buğdan ve Besarabya'ya	: 180.000
Kırım'a	: 40.000
Dağıstan, Gürcistan, Azerbaycan Bölgesi'ne	: 36.000
Don Bölgesi'ne	: 30.000
Ahıska-Ahılkelek, Erivan-Gümrü Bölgesi'ne	: 55.000

[20] a. g. e.; s. 16.
[21] Güler, A. Tevfik; s. 16-17.

C. YIĞINAK PLANLARI

1. Türk Ordusunun Yığınak Planı (Kroki : 4)

Türk ordusu başlıca iki bölgede yığınak yapmıştı. Bunlardan biri Doğu Anadolu Harekât Alanı'nda diğeri Rumeli Harekât Alanı'nda idi.

Doğu Harekât Alanı'ndaki kuvvetler, Müşir Abdi Paşa (Abdulkerim) ve Müşir Selim Paşa komutasında olmak üzere 146.000 kişiden teşekkül ediyordu. Bu kuvvetin 96.000'i nizamiye 50.000'i redif ve gönüllülerden kurulu idi. Bu kuvvetlerin yığınak planı şu şekilde yapılmıştı.

60.000 kişilik bir ordu Müşir Abdi Paşa komutasında Kars Kalesi civarında.

50.000 kişilik genel ihtiyat ordusu Erzurum'da ve civarında.

Müşir Selim Paşa komutasındaki Batum ordusu da 20.000 kişi Batum'da.

6.000 kişi Ardahan'da idi.

10.000 kişilik bir kuvvetin de Doğubeyazıt'ta yığınağının yapılması öngörülmüştü. [22]

2. Rus Ordusunun Yığınak Planı (Kroki : 4)

Rus ordusu da iki grup halinde yığınak planını yapmıştı. Birinci grup Kafkasya'da olup 160.000 kişiden ibaret olan bu kuvvet bir tümen ile Suram-Ahıska-Ozugeti bölgesinde, bir tümen ile Gümrü-Erivan bölgesinde, bir tümen ile Dağıstan bölgesinde ayaklanan Şeyh Şamil'e karşı koymayı ve iki tümenle (19 ncu ve 20 nci)'de Dağıstan la Azerbaycan arasında yarı yarıya bölünmüş durumda idi. Son iki tümen bir taraftan Dağıstan'ı takviye, diğer taraftan Azerbaycan üzerinde baskı ve İran hududunu korumak için düşünülmüştü. Bir tümen de (18 nci Tümen) Gümrü bölgesindeki kuvvetleri takviye edecekti. Muharebeden önce Rusların Kafkas bölgesinde şu kuvvetleri vardı.

40.000 nizamiye ve 10.000 başıbozuk Rus askeri Gence (Gelinjik) Kalesi ve civarında.

10.000 Ermeni asıllı nizami erlerden oluşan bir kuvvet Erivan'da.

20.000 kişilik bir kuvvet Kafkasya'nın Karadeniz kıyısındaki kalelerde (Şekvetil, Poti, Anapa, Nicola vb.)

---

[22] a. g. e.; s. 105.

Gulur. Harp Tarihi Bşk. Kütüphanesi

25.000 nizami ve 30.000 Kazak'dan oluşan bir kuvvet Tiflis ve Gürcistan'da.

Gümrü civarında 18.000 Rus eri General Bebutev komutasında, 2.000 kişilik iki süvari alayı ile ayrıca 600 atlı da Ohannesağa emrinde bulunuyordu.

D. SEFERBERLİĞİN VE YIĞINAĞIN UYGULANMASI

1. Türk Seferberliğinin Uygulanması

Prens Mençikof'un İstanbul'da takındığı sert tutumdan sonra Osmanlı Devleti aldığı bir kararla gizlice harbe hazırlık yapılmasına başlamıştı.

Bu hazırlıkların başında donanmanın sefere hazırlanması geliyordu. Çünkü o tarihlerde donanma, kış mevsimlerinde İstanbul limanlarında hiçbir eğitim görmeden yatardı. Onun için kaybedilecek zaman kalmamıştı. Rusya'nın her an donanması ile Boğaz önüne gelmesi muhtemeldi. Bunun üzerine acele savunma tedbirleri alınmaya başlandı. İstanbul Boğazı'nın müdafaası için Boğaz'ın düz ve geniş ağzının iki tarafındaki kaleler ve buralardaki toplar yetersizdi. Bu istihkâmlara yeteri kadar silah (top) konulsa bile, Karadeniz'den poyraz bir rüzgârda arkasına alarak, içeri dalacak bir Rus Donanması'nı durduramazdı. Çünkü topçular hiç atış eğitimi görmemişti. Bu nedenle atış eğitimine hız verildi. Diğer taraftan bu Boğaz giriş kısmındaki kale topları Boğaz'ı savunacak yerlere tabiye edilmemişti. Onun için yerleri değiştirildi. Yıldırım Bayezit ve Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuş ve o zamana kadar askeri anlayış ve ustalığın bir örneği halinde kalmış olan Boğaz'ın kıvrılan ve darlaşan yakalarında yapılmış bulunan hisarların mevkii ise, bu Boğaz'ın esas savunma noktalarını bize göstermektedir. Bu bakımdan buraları takviye edildi. Diğer taraftan Kars, Ardahan, Batum kaleleri de onarılmaya ve toplarla takviye'ye başlandı. Mevcut tahkimatı yenilemek için askeri mühendisler Kars'a gönderildi. Fakat hükümet bu şartlar altında dahi milletine bir harp korkusu sezdirmemeye çalışıyor ve ayrıca bu savunma önlemleri alınırken bir yandan da halkın moralini kırmamak için gayret sarfediyordu. Nihayet birçok tartışmalardan sonra Haziran 1853'nün ilk haftasında Türk Donanması Sarıyer ve Tarabya önüne demirledi. Büyükdere Körfezi'ne hâkim olan tepelerde de topçu mevzileri hazırlandı. Önce iki, sonra dört gemi de Karadeniz Boğazı ağzından iki taraftan 70 mil mesafeye kadar karakol görevine başladılar. Gece baskınlarına karşı eğitim de başlamıştı. Donanma ve kalelerde ya-

pılmaya başlanan bu hazırlığa paralel Tophane ve Baruthaneler de üretim faaliyetlerini hızlandırmıştı. Bu arada birinci sınıf rediflerin toplanması ve seferberliğin yapılması emri de vilayetlere verilmişti. Ağustos ayında 14.400 kişilik bir Mısır kuvveti de bir Mısır Filosu ile birlikte (üç kalyon ve kapak, dört fırkateyn, üç korvet, iki vapur birkaç nakliye gemisi) İstanbul'a geldi. Her biri 2.400 mevcutlu 5 alay halinde olan Mısır kuvvetinde bulunan erlerin hiçbirisi 30 yaşından küçük değillerdi. Bu erlerin çoğu önceleri İbrahim Paşa komutasındaki orduda Yunan ayaklanmasına karşı savaşmışlardı. Bir kısmı da Suriye ve Anadolu seferlerinin meşakkati ile yuğrulmuşlardı. Bu nedenle muharebe deneyinden geçmiş yetişkin askerlerdi. Kafkas Cephesi'ne gönderileceği umulan bu kuvvetler, ne yazık ki Rumeli Cephesi'ne gönderildi. [23]

Anadolu Doğu Cephesi'nde de gönüllü birliklerden başka 3.000 kişilik muntazam nizamiye birlikleri seferber edilmiş, bunlar Kars, Batum ve Erzurum bölgelerinde toplanmıştı. Bunlar arasında Arabistan Osmanlı ordusundan Anadolu ordusuna gönderilen 4 ncü Süvari Alayı da vardı. Bu süvari alayları iki adet topla takviye edilerek Ferik (Korgeneral) Abdülkerim Paşa'nın emrinde Erzurum'a gelmişti.

5 Temmuz 1853'de Anadolu Doğu Cephesi'ne tertip olunan kuvvetler seferberliklerini ikmal etmek üzere başlangıçta aşağıda gösterilen yerlerde toplanmış bulunuyorlardı.

1 nci Alay'ın : 1 nci, 2 nci ve 4 ncü taburları önce Sıvas, Harput, Maden (Maden-i Hümayun) ve Siverek'de,

2 nci Alay'ın : 2 nci Taburu önce Tokat ve Amasya'da,

3 ncü Alay'ın : 2 nci Taburu Erzurum'da, Erzincan'da, Şarki Karahisarda,

4 ncü Alay'ın : 2 nci ve 3 ncü taburları Erzincan'da, Kars'ta, Rize ve Trabzon'da,

5 nci Alay'ın : 1 nci, 2 nci, 3 ncü, 4 ncü taburları önce Diyarbakır, Mardin, Midyat, Lice ve Savur'da toplandı. [24]

Ayrıca Alay-ı Evvel (Birinci) Süvari Alayı, Rabi (Dördüncü) Süvari Alayı ve Topçu Alayı vardı.

Bu kuvvetler toplam olarak : 511 subay, 10.304 silahlı er, 93 saka, 518 trampetçi, 166 mızıkacı, 92 askeri sanatkâr ve benzeri 1.664 er olmak üzere toplam 13.348 idi.

---

[23] Slade, S. Adulphus; Türkiye ve Kırım Harbi, İstanbul, Askeri Matbaa, 1943, s. 66, 72.

[24] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 8, Dos. 4, Fih. 9-2.

Anadolu ordusunun önce Erzurum bölgesinde toplanması planlandı. 7 Ağustos 1852'de (2 Zilkade 1269) muvazzaf nizamiye kuvvetlerinin Erzurum bölgesindeki toplanması bitti. Redif kuvvetleri de bu sırada çeşitli bölgelerden Erzurum'a gelmek üzere yolda bulunuyordu. Bu birliklerle beraber 2 Eylül 1852 (28 Zilhicce 1269)'de 4 batarya top, 150 beygir, top başına 250 atım cephane, 4 yelkenli içinde vapurlara çektirilerek Trabzon'a gönderildi. Bölgenin en önemli kalesi olan Kars bundan bir süre önce Mirliva (Tuğg) Veli Paşa komutasında 3 piyade taburu, 4 süvari bölüğü ile takviye edildi.

Erivan (Revan) istikametini kapayan Doğubeyazıt bölgesine lüzumlu kuvvetler de Van Valisi'nin sağladığı ve Veli Paşa'nın bu kuvvetlere ilaveten maiyet kuvvetleriyle birlikte oraya gitmesiyle hal olmuştu.

Ahılkelek ve Ahıska yönlerini kapayan Ardahan Kalesi'ne de 5 piyade taburu, 1 süvari nizamiye alayı ile 6'şar toplu 5 batarya gönderildi. Bu kuvvetler ayrıca başıbozuk askerlerle de takviye edildi.

Bundan başka Karargâhı Şam'da bulunan ve bölge itibariyle Hicaz ve Yemeni de içine alan 5 nci Ordu'dan (Osmanlı Arabistan Ordusu'ndan) 3 piyade alayı, 2 süvari alayı, 3 bataryanın Erzurum'a gönderilmesi için 17 Ağustos 1852 (12 Zilkade 1269) günü emir verildi.

Süvari ve topçu kuvvetleri denizyolu ile Trabzon'a, piyade alayları ise karadan Erzurum'a hareket ettiler.

Ayrıca İstanbul'da hazırlanmış olan 10 piyade taburu, 5 Aralık 1853 (4 Rebiülevvel 1270)'de Trabzon yolu ile gönderilmek üzere vapurlara bindirildi. Bunlardan 6 tabur Kars'a, 4 tabur da Batum'a gönderildi. Bu sırada İran'ın hudut boyunda yapmakta olduğu hazırlıklara karşı Arabistan ordusundan bir süvari ve bir piyade alayının topları ile birlikte hazırlanması ve hemen Van'a gönderilmesi 7 Aralık 1853'de (6 Rebiülevvel 1270) Başkomutanlıkça emredildi. Netice olarak Türk ordusu 1853 Eylül ayı başında bilfiil harbe başlayacak halde hazırlıklarının büyük bir kısmını bitirmişti.

Rusya'nın Türkiye hakkında kötü niyetler beslediği ve zorla bir harp açmak istediği Amiral Mençikof'un İstanbul'daki hareket tarzı ile iyice belli olmuştu.

Osmanlı Devleti bu hazırlıklardan sonra seferberlik emrini vermiş ve kısa zamanda Türk ordusu 229.000 kişiyi bulmuştu.

Yapılan seferberlik hazırlıklarına göre toplanacak bu kuvvet Anadolu ve Rumeli ordusu adı ile iki kısma ayrılmıştı.

Bunlardan Anadolu ordusunun 100.000'ni nizamiye ve 50.000'ni redif ve gönüllü olmak üzere 150.000 kişiden kurulması düşünülmüşse de bu sağlanamamıştı. Bu ordu aşağıda açıklanacağı üzere birbirinden uzak dört kısım halinde seferberliğini tamamlamıştı. Birincisi: Müşir Abdi Paşa (Abdülkerim) komutasında olmak üzere 30.000 kişi karayolu ile Kars'ta, ikincisi 20.000 kişilik bir ordu da Batum ordusu adı altında ve Müşir Selim Paşa komutasında olmak üzere çoğu denizyolundan taşınarak Batum bölgesinde (bunun 6.000'ni Ardahan'da idi), üçüncü grup ise yine bu Anadolu ordusuna bağlı ve genel ihtiyat ordusu adı altında 25.000 kişiden kurulu bir kuvvet'de karayolundan yararlanarak Erzurum'da, dördüncü kısım olarak da 3.000'ni nizamiye kuvvetlerden ve 7.000'ni gönüllülerden olmak üzere 10.000 kişilik bir kuvvet de yine karayolu ile Doğubeyazıt'ta toplanmış bulunacaktı.

2. Türk Yığınağının Uygulanması

Türk ordusunun yığınağı tasarlanan plana göre cereyan etmiş ve Rumeli'ye daha ziyade denizyolundan Doğu Anadolu ordusu da daha ziyade karayollarından yararlanarak yukarıda açıklandığı şekilde yığınaklarını tamamlamıştı. Bu yığınağın tamamlanması için Hassa, Dersaadet ve Arabistan Türk ordularından da yardım alınmıştı. 1853 Eylül ayında Doğu Anadolu-Kafkas Harekât Alanı'ndaki Anadolu ordusunun durumu şöyle idi: Kars'ta: On piyade taburu, bir süvari alayı, Erzurum'da : 14 piyade taburu, üç topçu taburu, Ardahan'da: Beş piyade taburu, bir topçu taburu, bir süvari alayı, Hasankale'de: İki süvari alayı, dört topçu bataryası (19 top), Sıvas'da : İki redif alayı, Batum'da: İki tabur (4 ncü redif alayından), Hassa Ordusu'ndan bir tabur, Arabistan ordusunun iki taburu vardı. Bir süre sonra yine Erzurum'a 5 nci Redif Alayı tertip edildi. Ayrıca Arabistan ordusundan iki alay ve dört bölük Erzurum'a gönderildi. Bundan başka Batum ordusuna katılmak üzere Trabzon, Rize ve Batum yöresinden o zamanın en modern piyade tüfeği olan şişhane tüfeğini kullanabilir, eğitim görmüş 10.000 gönüllü er de şuralardan toplanmıştı :

Acar-ı Ülya (Yukarı Acara) İlçesi'nden 974 er, 16 çavuş, bir kâtip, 8 yüzbaşı, bir binbaşı toplam 1.000 er ve subay.

Acara-ı Süfla (Aşağı Acara) İlçesi'nden aynı şekildi 1.000 er.

Hemşin ve Pazar İlçesi'nden 1.600 er,

Rize İli'nden 1.200, Of İlçesi'nden 1.200 er,

Machil ve ülke ilçelerinden 1.000, Çürüksu İlçesi'nden 1.000, Livana İlçesi'nden 1.000, Sürmene İlçesi'nden 1.000 olmak üzere toplam 10.000 er, çavuş ve subay sağlanmıştı. Bundan başka Dergâh-ı Âli Kapucubaşısı Hasan Yazıcı da 4.000 kadar gönüllü süvari kuvvetini toplayarak Erzurum'a göndermişti.

4 Temmuz 1853 (8 Şevval 1270)'de Irak ve Hicaz Ordu Komutanı ve aynı zamanda Bağdat Valisi olan Müşir Mehmet Reşit Paşa da Seraskere (Başkomutan Vekili) bir yazı ile 25.000 mevcutlu bir kuvvet ile Erzurum'a yardım yapabileceğini bildirmişti.

Ayrıca bu sırada 17 Temmuz 1853 (21 Şevvel 1270)'de İstanbul'da toplanmakta olan 2.000 redif ve topçu erlerinden 1.000 er de Batum ve Çürüksu'da bulunan kalelere denizyoluyla gönderilmişdi.

3. Rus Seferberliğinin ve Yığınağının Uygulanması

Prensliklerin işgali ve gerektiğinde Boğazların ele geçirilmesi suretiyle siyasal düşlerini gerçekleştirmeyi tasarlayan Ruslar, Doğu ve Batı Harekât bölgeleri için ilk anda 288.000 kişilik bir orduyu seferber hale getirmişlerdi. Bunlardan 128.000'ini Rumeli Harekât Bölgesi'ne ve 160.000'ini de Kafkas Harekât Bölgesi'ne ayırmışlardı.

Kafkas Harekât Bölgesi'nde Türklere karşı olduğu kadar Çeçenistanlı ve Dağıstanlı Türklerin taarruzlarına karşı da bu bölgedeki Rus karakol ve garnizonlarını savunmak ve Kafkasya'nın ambarı durumunda olan Tiflis bölgesini elde tutmak gibi hayati önemi haiz görevleri yerine getirmek üzere bu bölgeye tahsis edilmiş olan kuvvetler seferberlik hazırlıklarını tamamlayarak tasarlanan yığınak planlarına göre yığınak bölgesindeki yerlerini almış bulunuyorlardı.

Buna göre; 13 ncü Tümen Suram -Ahıska -Ozugeti bölgesinde, 19 ncu ve 20 nci tümenlerden bir kısmı ile 21 nci Tümen'in tamamı Dağıstan'daki savunma mevzilerinde Şeyh Şamil'e karşı dağlık bölgede harekâtta ve bölgesinin korunması maksadıyle de Tiflis'te, 19 ncu ve 20 nci tümenler kalan kısımlarıyla Transkafkasya'nın doğusundaki Azerbaycan Türklerine ve İran hududuna karşı dağıtılmış durumda idi. Bombacı Tümeni ise, Gümrü (Leninakan) -Erivan bölgesinde bulunuyordu. 18 nci Tümen de Gümrü'ye gelmek üzere henüz yolda idi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARBİN İLANI HAREKÂT VE MUHAREBELER

A. HARBİN İLANI

Rusya'nın Çar I. Petro'dan itibaren Akdeniz'e doğru yayılmayı kendisine amaç edindiği bir gerçektir. Rusya'nın bu siyasal ve milli hedefine engel teşkil eden yegâne ülke, Osmanlı İmparatorluğu olduğu için onu her fırsatta yok etmeyi ve bu engeli ortadan kaldırmayı milli bir ülkü olarak kabul etmişti.

Nitekim bu sıralarda (1853 başında) hedefine biraz daha yaklaştığına inanan Rusya bu amacına tam olarak ulaşabilmek için bir taraftan kara ordusunu tensik ve ıslah ederken diğer taraftan Karadeniz'deki donanmasını da kuvvetlendirmeye başlamıştı. Osmanlı Hükümeti' gelen Rusya bu olumlu hareketlerin daha fazla gelişmesine imkân ve fırsat vermeden hedefine bir an evvel ulaşmak istiyordu. Bu kararını dünya kamuoyunda mazur göstermek için de o sırada Kudüs'te patlak vermiş olan mukaddes yerler probleminin kendisini yakından ilgilendirdiğini bahane etmiş ve İstanbul'a yolladığı olağanüstü yetkili elçisinin siyasi âdaba sığmayan ters ve yersiz hareketleri ve sonunda da Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu ültimatom ile onu harbe zorlamış ve güç duruma sokmuştu.

Rusya'nın bu hareket tarzı her ne olursa olsun Osmanlılarla harbe karar verdiğini göstermekteydi. Bu yüzden bir sürü siyasi tartışmalardan ve müzakerelerden sonra 18 Mayıs 1853'de Rusya ile siyasi münasebetler de kesilmişti.

Bunun üzerine doğal olarak Osmanlı Devleti harp hazırlıklarına başlamış ve Rusların muhtemel hareket tarzları düşünülerek eskimiş olan, birçok noksanları bulunan Boğaz mevzileri tahkim edilmişti. Bu arada donanma da Büyükdere'de toplanarak her an muharebeye katılacakmış gibi hazırlıklarını ve eğitim çalışmalarını artırmıştı. Bu sırada Doğu Anadolu'da önemli olan Kars, Erzurum, Batum kalelerini takviye için toplar gönderilmiş ve onarımlarına da başlanmıştı. Bu yoğun çalışmalara paralel İstanbul'daki Tophane ve Baruthane Fabrikaları 24 saatlik iş programına göre gece gündüz devamlı surette çalışmaya başladı. Ayrıca birinci sınıf redif erlerinin toplanması için de vilayetlere emir verildi.

Türk kamuoyu bu hazırlıklar karşısında, Rusların yaptığı yersiz tahrik ve baskılar yüzünden esasen olumlu bir heyecan seviyesine git-

tikçe ulaşmaya başlamıştı. Halk, Hükümet'e büyük bir itimat ile bağlıydı. Çıkacak bir harpte sıkıntı ve yoklukları göğüslemeye hazırdı. İşte bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinden seferberliğini bitirmiş olarak İstanbul'a gelen birlikler Karadeniz Boğazı'ndan vapurlarla Doğu ve Batı Harekât alanlarına gönderilmeye çalışılıyordu.

Yapılmakta olan bu savaş hazırlıklarının daha fazla gelişmesini uygun bulmayan Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını artırmak ve onu kendi isteklerini kabule hazır bir hale getirmek ümidiyle siyasi münasebetlerin kesilmesinden sonra, harp ilan etmeden 3 Temmuz 1853'de Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan Eflâk-Buğdan'ı işgal etti.

Osmanlı Devleti doğal olarak bu olup bittiyi kabul etmemişti. Devlet harp hazırlıklarına çoktan başlamış olmakla beraber bağlaşıkları olan Fransa ve İngiltere'nin ikazı ile o da şimdilik Rusya'ya resmen harp ilan etmemişti.

Rusya'nın Eflâk Buğdan'ı işgalinden iki buçuk ay geçtikten sonra Osmanlı Hükümeti nihayet 20 Eylül 1853'te yaptığı bir gizli oturumda devletin en tecrübeli adamlarından bir umumi meclis toplanmasına karar verdi. Bu toplantıda yapılan uzun görüşmelerden sonra verilen bir kararla tek başına harbi göze almaya mecbur olmuştu. [25] Çünkü İngiltere ve Fransa hâlâ oyalanıyordu. Bağlaşıklar bu evrede dahi siyasi manevrelarla barışın kurtarılabileceğini düşünüyor ve kapıların hepsinin henüz tamamen kapanmış olduğuna inanmış görünmüyorlardı.

Nitekim bu kapılardan birini aralamak ve harbe engel olmak maksadıyla Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasını bulmak için Viyana'da toplanan, Avusturya, Prusya, Fransa ve İngiltere delegeleri taraflara sunmak üzere bir nota bile hazırlamışlardı. Osmanlı Devleti bu notayı bazı değişiklikler yapılmak suretiyle kabul edebileceğini Viyana'ya bildirdi. Çar Nicola ise Osmanlıların istedikleri bu değişiklikleri kabul etmeyeceğini açıkladı.

Fakat bu zorunluluk karşısında dahi Osmanlı Hükümeti yine de resmen harp ilan etmedi.

Ancak kamuoyu, özellikle öğrenciler cereyan eden bu haksız tecavüzler karşısında galeyana gelmiş ve yaptıkları mitinglerle Hükümet'in tutumu ihtiyat ve soğukkanlılıktan daha ileri olarak nitelemişler ve hareket tarzını kınamışlardı. Yukarıda açıklandığı üzere Osmanlı Hükümeti ancak bu gelişmelerden sonra Çırağan Sarayı'nda Mustafa Reşit Paşa'nın başkanlığında 160 kişilik bir Meşveret Meclisi'ni toplamıştı. İki gün

[25] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 11, Fih. 53-1.

süren bu toplantıda alınan karara göre harbe karar verilmişti. Durum aynı gün 27 Eylül 1853 (23 Zilhicce 1270) Padişah'ın onayına sunuldu. Padişah Abdülmecit 28 Eylül 1853'de verdiği bir emirle Rusya'ya karşı harbin açılması için Başkomutan'a (Seraskere) yetki verdi. Bu emir üzerine Şumnu'da bulunan Rumeli Ordusu Komutanı Müşir Ömer Lütfü Paşa İstanbul'dan verilen talimata uygun olarak General Gorçakof'a hitaben bir mektup yazdı ve ültimatom niteliğindeki bu mektubu Kurmay Albay Tevfik eliyle Rus Ordusu Başkomutanı'na 4 Ekim 1853'de gönderdi. [26] Mektup sureti (Ek : 1) dedir. Rumeli Cephesi Başkomutanı Müşir Ömer Lütfü Paşa bu mektupla 15 gün içinde Eflâk-Buğdan'ın boşaltılmasını istedi. Ayrıca bu mektupla Türkiye ile Rusya arasında harp halinin başlamış olduğunu bildirdi. Anadolu Kafkas Cephesi'nin açılması için de takviye kuvvetleri bu sırada yolda idi. Rus Batı Cephesi Başkomutanı General Gorçakof notada bildirilen bu tahliye isteğini reddetti. Türk Ordusu Tuna'yı geçmek üzere hazırlıklarını artırdı. Bunun üzerine bir süredir Beşige Limanı'nda bulunan İngiliz ve Fransız donanmaları da Rusların bu tutumu karşısında İstanbul'a gelmek üzere Marmara'ya dahil olmuştu.

Bu suretle siyasi münasebetlerin kesildiği tarihten dört ay 17 gün ve Eflâk-Buğdan'ın işgalinden üç ay iki gün sonra Osmanlı Hükümeti resmen Rusya'ya harp ilan etmiş oldu. Bunun üzerine bütün ordu komutanlarına özellikle bu harbe fiilen katılacak olan Anadolu ve Rumeli ordu komutanlarına ve vali ile mutasarrıflara Hükümet tarafından ayrı ayrı emirler (Hatt-ı Hümayun) gönderildi. Ayrıca donanma komutanına gönderilen genelgede Bab-âli'de toplanan Meşveret Meclisi'nden bahis ile harbin mecburen açılmış olduğunu, harp sorumluluğunun Rusya'ya ait bulunduğunu ve Ruslarla aynı mezhepte olan ve Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Hıristiyan Osmanlı tebasının bu hususta hiçbir kusurları olmadığını ve bunun için diğer tebaaya yapılan muameleden bunların farklı tutulmaması hususu önemle emredilmişti. Batı Cephesi'nde ise; Rus komutanına ültimatom verilmesinden 19 gün sonra 23 Ekim 1853 günü İsakçı önlerinden geçmekte olan bir Rus filosuna ateş açılmak suretiyle muharebe fiilen başlamış oldu.

Osmanlı Devleti'nin bağlaşığı olan Fransa ve İngiltere ise Türkiye'nin harp ilanından ancak beş ay sonra Rusya'ya resmen harp ilan etti. Yine bağlaşıklardan Sardunya Krallığı 26 Ocak 1855'de bu harbe katılmayı kabul etti ise de bazı mali zorluklar yüzünden seferberliği uzadı ve 15.000 kişilik bir ordu ile ancak Mayıs (1855) başlarında Kırım'a gelebildi.

---

[26] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 11, Fih. 10-2.

B. HAREKÂT VE MUHAREBELER

1. 1853 Yılında Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'ndeki Harekât ve Muharebeler

1853 Yılı Başında Siyasi ve Askeri Durum :

1853 yılı İlkbaharı'nda Ruslarla bir çatışmanın kaçınılmazlığı muhtemel görüldüğünden Türk ordusu harbin resmen ilanından önce muharebe hazırlıklarına başlamıştı. Özellikle 1853 yazında Prens Mençikof heyetinin İstanbul'daki başarısızlığından sonra Ruslar bilindiği üzere resmen harp ilan etmemiş fakat Eflâk-Buğdan'ı işgal etmişti. Bunun üzerine Osmanlı ordusu da Doğu Anadolu'daki Kars, Ardahan, Batum, Erzurum, Trabzon gibi önemli mevkileri ve buralardaki kaleleri o günkü usullere göre tahkime başlamışlardı. Özellikle ana istikamet üzerinde bulunan ve o zamanki koşullar içerisinde stratejik önemi büyük olan Kars Kalesi'ne öncelik verilmişti. Bu tahkimat faaliyetine paralel 1853 yaz ayları boyunca Osmanlı ordusu imkân nispetinde Tuna ve Kafkas hudut bölgesine önemli miktarda yığınak yapmaya da başlamıştı. Bu suretle 1853 yaz sonu her biri takriben 6.000, 10.000, 20.000, 25.000 ve 30.000 kişilik gruplar halinde olmak üzere bu kuvvetler Ardahan, Doğubeyazıt, Batum, Erzurum ve Kars kalelerinde toplanmışlardı.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin benimsediği ve dolayısiyle ordunun güttüğü askeri politika, bir süre için Kafkas bölgesinde askeri bir harekâttan kaçınır gibi görünen Rusların bu durumundan yararlanarak kış bastırmadan bazı hareketlere teşebbüs etmekti. Ancak Osmanlı ordusunda iyi eğitim görmüş olan birliklerin büyük bir kısmı Avusturya'nın da belirsiz tutumu karşısında ve müttefiklerin muhtemel katılma cephesi olarak düşünülen Tuna bölgesinde bulunuyordu. Bu bakımdan Doğu Anadolu Kafkas Cephesi için ayrılmış olan Osmanlı Ordusu nitelik bakımından asgari güçte bırakılmıştı. Buna karşılık Kafkasya'daki Rus kuvvetleri, Kafkasya'nın özel etnik durumu ve Dağıstan'ın milli kahramanı olan Şeyh Şamil'in de bu sırada Çar'ın zulmüne karşı tekrar ayaklanmış olması nedeniyle, en iyi eğitim görmüş kuvvetlerinden müteşekkildi. Ancak bu Rus kuvvetleri Karadeniz'deki kıyı boylarını Çerkezlerin taarruzuna karşı korumak bu durumdan yararlanacak olan Türklerin bu kıyılara yapacağı bir çıkarmayı önlemek, Çeçenistan ve Dağıstan'daki garnizonlarını emniyet altında bulundurmak ve nihayet Türk kuvvetleri ile

işbirliği yapması muhtemel görünen Şeyh Şamil'in taarruzlarına karşı öncelikle Kakheti'ye ve Çerkezistan hudutlarını korumak mecburiyetinde idi. [*]

Rus Kafkas Ordusu Komutanı ayrıca bir kısım kuvvetiyle Azerbaycan ve İran sınır bölgesini de dikkate almak zorunda idi.

1853-1856'da Doğu Anadolu-Kafkas Cephesi'nde cereyan eden muharebeler bu nedenle ilk dönemde değişik haller göstermişti. Başlangıçta Osmanlı ordusu bazı kazançlar elde etmeyi başarmışlardı. Rumeli'de ve Anadolu'da kazanılan bu ilk başarılı hareketler Türk kamuoyunda olumlu etkiler yapmıştı. Avrupa'da ve Asya'da Osmanlı ordularının kazandığı bu başarılar zamanın padişahına gazi unvanını bile verdirmişti. Hatta bu başarılı başlangıç, Abdülmecit'in ilkbaharda karargâhını Edirne'de kuracağını ilan etmesine bile vesile olmuştu. Bu başarılar Türk'ün zaferle yoğurulmuş olan asil ruhunu, temiz kanını ve benliğini coşturmuştu.

Türk gazeteleri cephede severek canını verenler için "şehadet şerbetini içerek ebedi hayata huzur içinde kavuştuklarını" büyük manşetler halinde yazdıkça kamuoyu coşkunluktan ne yapacağını adeta şaşırıyordu. İşte bu coşkun Şekvetil Zaferi'ni bize kazandırmıştı. Ne yazık ki bu sevinç ve heyecan çok sürmedi. Bir süre sonra Sinop Limanı'nda bulunan bir zayıf Türk filosunun Ruslar tarafından bir taarruz ile tahrip edilmesi bu sevinci derin bir kedere ve endişeye dönüştürmüştü. Şekvetil Muharebesi bu endişeyi yaratan Sinop olayından önce daha harbin başında ve ilk günün gecesinde olmuştu.

Kırım Savaşı'nda Anadolu Harekât Bölgesi için bilindiği üzere 150.000 kişilik bir kuvvet ayrılmıştı. Bu kuvvetin 100.000 kadarı nizamiye, 50.000'i redif ve gönüllü birliklerden kurulu idi. Doğu Anadolu Harekâtı'na ayrılmış olan bu kuvvetlerin seferberlik ve yığınağı muntazam bir sefer planına dayanmış olmadığından bu kuvvetler seferin başındaki evrede yine bilindiği üzere henüz tam olarak toplanmamıştı. Toplananlar ise doğu bölgesinde mevcut kalelere bölünmüş ve ona göre tertiplenmişlerdi. İşte bu kuvvetlerden 15.000 ile 20.000 kişilik bir ordu bu sırada Hassa Müşiri Selim Paşa komutasında Batum ve civarında toplanmıştı. [27] Bu kuvvetin 10.000'i nizamiye, 8.000'i redif, 2.000'i gönüllülerin teşkil ettiği birliklerden ibaretti. Anadolu Harekât Alanı'nın özelliği bu cephedeki kuvvetlerin iki ayrı emir ve komuta altında bulun-

[*] Bu tarihte Kafkasya'nın Karadeniz kıyısına Çerkezistan adı verilirdi ve bu bölgede hemen hemen tek Rus yoktu ve Çerkezlerle Abazalar, Gürcüler ve Acaralar burada yaşarlardı (Harita - 1-2) Kakheti; Tiflis'in kuzey bölgesinde Tiflis Ovası'nı koruyan dağlık bir bölgeye verilen ad.

[27] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 3, Dos. 8, Fih. 5-31.

durulmasını gerektiriyorsa da bu iki kuvvetin başına bir cephe komutasının verilmemesi, istenen koordinasyon ve kooperasyonu önceden sağlayamadığı gibi harp süresince de birçok aksaklıklar meydana getirmişti. Nitekim ileride görüleceği üzere bu aksaklıklar harbin sonuna kadar kendisini hissettirmiştir. 20 Ekim 1853 (17 Muharrem 1270) tarihinde Başkomutanlık Karargâhı'ndan harbin fiilen başlaması için Anadolu ve Rumeli Ordu Komutanlarına emir yazıldı. [28]

İstanbul'dan gelen bu emir üzerine Ruslara karşı savaşın resmen ilan edildiği ve harekât için ordulaın serbest durumda oldukları anlaşılınca Doğu Anadolu Cephesi'ndeki Ordu Komutanları karşılarında bulunan Rus kuvvetlerine taarruz etmeyi kararlaştırmışlardı. Esasen Rus kuvvetlerinin bir kısmı yukarıda açıklandığı üzere bu sırada Kafkas bölgesinde dağınıktı. Bir kısım Rus kuvvetleri de Şeyh Şamil kuvvetlerine karşı kullanılmak üzere Osmanlı hududundan çok uzaklarda bulunuyordu.

a. Şekvetil Muharebesi (Kroki : 5)

Batum Ordusu Komutanı Müşir Selim Paşa 23/24 Ekim 1853 Salı gecesi sabaha karşı Türk-Rus hududu yakınında bulunan Şekvetil Kalesi'ni bir baskın hareketi ile almayı tasarladı. [29] Bu maksatla Müşir Selim Paşa; şöhreti ve adı civarda cesaretiyle ün salmış olan yerli ahaliden Çürüksulu Hasan Bey ile kardeşi Ali Bey'i ve yine eşraftan Dede Ağa'yı da beraberine alarak emrindeki kuvvetlerle (takriben beş tabur) birlikte Kale'ye doğru ilerledi. Sabaha karşı Kale'ye gelindi. Şekvetil Kalesi iki tabur piyade, üç bölük kazak (süvari) ve bir topçu bataryası tarafından korunuyordu.

Kısa bir istirahatten sonra sabah alaca karanlığında Kale'ye taarruz başladı. Kale'deki Rus kuvvetleri bu baskın sonunda ne yapacağını şaşırmışlardı. Dört saat süren muharebeden sonra Kale Türk kuvvetleri tarafından zapt edildi. Muharebe sonucu Ruslar 1.000'den fazla ölü olmak üzere 70-80 esir, 2.000 tüfek ve biri demir diğer ikisi tunçtan yapılmış üç top (kamaları ile birlikte) ve 80 kadar da topçu eri kaybetmişlerdi. Kale Komutanı geri kalan kuvvetleri ile zorlukla kaçıp kurtulmuştu. Bu suretle Kale Türklerin eline geçmişti. Karargâhı Ozugeti'de bulunan 13 ncü Tümen Komutanı Türklerin Kale'ye yapmış oldukları bu baskın şeklindeki taarruzlarını haber alır almaz dört Rus taburunu ve 1.000 erden müteşekkil Gürcü askerini iki topla takviye ederek Kale'ye taarruz için sevk etti. Fakat Ruslar bu harekâtlarında da geç kalmışlardı. Gelen bu takviye kuvveti de Kale'nin düşmesine mani olamamış ve Türk kuv-

[28] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 11, Fih. 29-1.
[29] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 5, Dos. 13, Fih. 15-1.

vetleri bunları da kolaylıkla püskürtmüştü. Türk kuvvetleri bu muharebede 32 şehit 59 kadar da yaralı vermişti. [30] Batum Ordusu Komutanı Müşir Mehmet Selim Paşa bu muharebede şecaat ve kahramanlık gösteren subay, astsubay ve erler için Başkomutanlik'tan 1.000 kese akça ile şal, kılıç ve saat gibi diğer hediyeler istedi. Başkomutan bu öneriyi Hükümet'e intikal ettirdi. Padişah da istenen hediyeleri uygun bularak gönderilmesi için emir verdi. [31]

Şekvetil Kalesi'ni aldıktan sonra Müşir Selim Paşa muhtemel Rus taarruzlarını düşünerek Kale'yi Tunus'tan gelen 7.000 piyade, 2.000 süvari ve 1.000 kadar topçu eri ile takviye etti ve kale kuvvetini kısa bir zamanda bu suretle 15.000 kişiye kadar çıkardı. Bundan sonra Türk Komutanı, Rusların 13 ncü Tümen Karargâhı ve bu Tümen'e ait bazı birliklerin bulunduğu Ozugeti'ye taarruza karar verdi ise de bu taarruz vuku bulmadan Rus kuvvetleri Kütais'e çekildiler ve Kütais'i ileriden örtmek üzere Rion Nehri üzerindeki Morani'de de bir savunma mevzii hazırladılar.

Bu sırada Tiflis'de bulunan Kafkas Ordusu Komutanı bu durum üzerine zayıf bir kuvvetle tuttuğu Poti kuzeyindeki Redut Kalesi'nin de boşaltılmasını 13 ncü Rus Tabur Komutanı'na emretti. Bu suretle Kafkas Rus Ordusu Sohum Kale'den itibaren Karadeniz kıyılarını Türk hududuna kadar boşaltmış ve bu kıyıları çarpışmasız Türklere bırakmıştı. Ancak kısa bir süre sonra Karadeniz Donanma Komutanı Amiral Nakhimov'un Sinop'taki zayıf bir Türk filosuna yaptığı taarruz sonunda bu filoyu imha etmesi, Rus Kafkas Ordusu Komutanlığı'na Karadeniz kıyısındaki boşaltmanın ne kadar erken olduğunu adeta kendisine göstermiş oluyordu.

Padişah, Hassa Ordusu müşirlerinden Batum ve Havalisi Komutanı Müşir Mehmet Selim Paşa'ya bu başarısından sonra 1 nci Rütbeden Mecidiye Nişanı verdi. Bu savaşta üstün başarı gösteren subay ve erlere de İstanbul'dan gönderilen keseler halinde altın para dağıtıldı.

Bunun üzerine Rus Kafkas Ordusu Komutanı Gümrü'deki kuvvetlerinden dört tabur, Ahıska Kalesi'nden iki tabur ve Ahılkelek'den bir taburu birkaç topla takviye ederek Batum bölgesindeki Rus kuvvetlerini takviye için gönderdi. Ayrıca 15 kadar Rus gemisinden oluşan bir donanma da bu bölgede toplandı.

Ruslar bundan sonra denizden ve karadan toplanan bu kuvvetlerle Kale'ye birçok kerre taarruz ettilerse de bir başarı sağlayamadılar.

---

[30] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 5, Dos. 13, Fih. 15-2.
[31] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 5, Dos. 13, Fih. 15.

Özellikle 18 Kasım 1853 günü 4 fırkateyn tarafından korunan beş asker yüklü Rus nakliye gemisi, Kale'yi iki saat bombardıman edip bu askerleri karaya çıkarmak istemişlerse de bu hareketlerinde de başarı sağlayamamışlardı. Aksine Kale'den atılan 50-60 gülle ile Rus harp gemilerinden bir ikisi baş ve orta kısımlarından isabet alarak sakatlanmışlardı. [32]

Ertesi günü bu sefer karadan civardaki birliklerden gelen takviye kuvvetleriyle kaleye yeniden taarruz edildi. Bu taarruz da Türkler tarafından şiddetle püskürtüldü. Bundan sonra da zaman zaman Rus taarruzları devam etti ve her defasında püskürtülerek bu Kale, harbin sonuna kadar Türklerin elinde kaldı. Kale'nin alınması ile Gürcistan kıyıları kontrol altına alınmıştı ve bu nedenle Gürcistan'a sızmalar daha da kolaylaştı. Nitekim Gürcistan eşrafından Sefer Paşa'nın adamlarından Hacı Mehmet 29 Ekim 1853 (26 Muharrem 1270)'de büyük bir sandalın baş ve kıçlarına küçük toplar konmak suretiyle Gürcistan kıyılarına çıkarıldı. Bu arada bazı Çerkez ve Abaza beyleri de Osmanlılar tarafına geçti. İşte bu durumda bu bölgeye Rumeli Ordu Komutanı'nın emrindeki çok iyi eğitim görmüş Türk birliklerinden yeteri kadar bir kuvvet çıkarılmış olsaydı, bir taraftan Gümrü (Leninakan) yönünden Anadolu Ordusu Komutanı Müşir Abdülkerim Paşa'nın kuvvetleri Tiflis genel doğrultusunda ve diğer taraftan Poti veya Batum civarına çıkarılacak Müşir Ömer Lütfü Paşa kuvvetleri de Kütais-Tiflis genel istikametinde ilerleselerdi, iki kuvvetin Tiflis bölgesinde birleşme fırsatı doğmuş olacaktı. Bu suretle bu iki ordu koordineli bir sekilde dış hatlardan hareket etmek suretivle gittikce daralan bir sekilde adeta bir kıskaç halinde Tiflis civarında birleşerek Rus kuvvetlerini sıkıştırma imkânını sağlavabilirdi. Bundan baska bu harekâtın icrası sırasında kuzeyde Dağıstan bölgesinde Sevh Samil kuvvetlerivle mesgul olan Rus kuvvetlerinin yan ve gerileri de tehlikeye düşebilirdi. Ayrıca en önemlisi de bu savasın sonunda Kafkasya'nın tümü Türklerin eline gecmis olması da cok muhtemeldi. Bu imkânlar kullanılmadığı halde Şekvetil Kalesi harbin sonuna kadar Türklerde kaldı.

b. Ahıska ve Ahılkelek Muharebeleri (Kroki : 6)

Batum Ordusu Komutanı Şekvetil Kalesi'ni alırken Kars Ordusu Komutanı Müşir Abdi (Abdülkerim) Paşa da 20.000 kişilik bir öncü kuvvetiyle Ordu Kurmay Başkanı Ahmet Paşa'nın komutası altında Gümrü istikametine ilerlemekte idi. Anadolu Ordu Komutanı Müşir Abdi Paşa sol yanını korumak amacıyla Ardahan Bölgesi Komutanı olan Ali Rıza Paşa komutasındaki bir kuvveti de (10.000 gönüllü beş tabur piyade bir batarya ile iki dağ topu) Ahılkelek ve Ahıska genel doğrultusuna gön-

[32] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye 18195,
ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 5, Dos. 13, Fih. 14-1.

dermişti. Ali Rıza Paşa Müfrezesi önce Çıldır bölgesinde bulunan bir kısım kuvvetleri ile Çıldır'dan sonra Ahılkelek'e doğru ilerlediği bir sırada Ahılkelek'in güneyinde küçük Rus kuvvetlerine rastladı. Ali Rıza Paşa bunlara taarruz ederek geri püskürttü ve Ahılkelek Kalesi'ne yanaştı. Ali Rıza Paşa kuvvetinin büyük kısmı ise Posof'dan Ahıska istikametinde ilerledi. [33] Halbuki bu sırada Ahıska'da bulunan General Andronikof komutasındaki Rus kuvvetleri de (yedi piyade taburu + dokuz süvari bölüğü + 17 top) Ahıska Kalesi'nden çıkarak ilerleyen Türk kuvvetlerine karşı koymak üzere hududa doğru ilerlemeye başlamıştı. Ali Rıza Paşa, kuvvetinin küçük kısmını Ahılkelek civarında bırakarak kuvvetinin çoğu ile Ahıska istikametinde süratle ilerlemeye başlamadan kısa bir süre önce Albay Hüseyin komutasında olmak üzere bir müfrezeyi öncü kuvveti olarak Ahıska istikametine göndermişti. İşte bu öncü kuvveti bu sırada yani 18 Ekim 1853 (15 Muharrem 1270) günü Ahıska'nın 15 kilometre kadar batısındaki Posof Çayı'nın sol kıyısında bulunan Süflis (Saftels) Köyü'ne kadar gelmiş bulunuyordu.

Daha sonra bu Türk kuvvetleri buradan Ahıska'ya doğru ilerlediği sırada kaleye 2,5 saat mesafede Badele Köyü civarına geldiğinde Rus kuvvetleri ile karşılaştı. Ali Rıza Paşa'nın ve Albay Hüseyin'in emrindeki öncü kuvvetleri pazar günü hudud boyunca cereyan eden çarpışmada Rusları püskürttüler. [34] Bunun üzerine bir gün sonra 19 Ekim 1853 (16 Muharrem 1270) günü Ahıska civarında bulunan Küpliyan, Ayastoman, Vasko, Asumde, Çiçerek ve Hayrentiz ilçe ahalisinin mümessilleri Badele'ye gelmiş bulunan Ardahan Komutanı Ali Rıza Paşa'ya gelerek bu altı ilçe ahalisinin Osmanlı Devleti'ne dehalet ettiklerini bildirdi. Paşa bunun üzerine bir yazı ile bu olayı tespit etti. [35] Rus kuvvetleri kaleye sığındıktan sonra Albay Hüseyin kaleye taarruz için Ali Rıza Paşa'dan ivedi yardım istedi. Esasen bu olaydan bir gün sonra Posof-Badele civarına kadar gelmiş olan Ali Rıza Paşa kuvvetlerinin büyük kısmı bunun üzerine Ahıska'ya doğru ilerledi. Kaleye 3-4 kilometre kadar sokuldu. Toplarını mevzie soktu. İlerleyen bu Türk kuvvetleri Ahıska Kalesi'nin önündeki Rus karakollarını ele geçirdi. Bu karakollarda bulunan Rus kuvvetleri kaleye sığınarak canlarını zor kurtarmışlardı. Bu ileri karakolların gerisindeki beş tabur kadar tahmin edilen Rus askeri de Türk topçusunun öldürücü ateşlerine dayanamıyarak onlar da kaleye sığınmak zorunda kalmışlardı.

Türk kuvvetleri Ahıska Kalesi'ni elde mevcut mahdut topçu kuvveti ile düşüremiyeceğini anladığından bu çarpışmadan bir gün sonra uygun bir yerde mevzilenmek üzere Ahıska güney sırtlarındaki Vale Köyü ci-

[33] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 8, Dos. 4, Fih. 8-12.
[34] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 13, Fih. 17, 17-4, 23-1.
[35] ATASE Arşivi; No. 1/1 Kls. 5, Dos. 13, Fih. 24, 24-1.

varına geri çekildi. Olayı haber alan Anadolu Ordu Müşiri açıkta muharebeden kaçınan ve kaleye sığınan Rusları kalede imha edebilmek için Erzurum'da mevcut iki menzil topunun cephanesi ile birlikte ivedi Ardahan'a gönderilmesini istedi. Albay Hüseyin komutasında Badela civarında muharebe eden Türk kuvvetlerine Oltu, Göle, Ardanuş, Şavşat ilçelerinden gelen gönüllü askerleri de katılmışlardı.

Buna karşılık bu sıkışık durumdan Ahıska Kale Komutanı da Kafkas Rus Ordusu Komutanı'ndan ivedi yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Ozugeti bölgesinde bulunan 13 ncü Tümen Komutanı General Andronikov, iki piyade alayı (yedi tabur) bir süvari Kazak Alayı (dokuz bölük) ve dört bataryayı takviye maksadıyla Ahıska'ya gönderdi.

Bunu haber alan Ali Rıza Paşa kuvvetleri biraz geriye çekilerek Süflis, Satzel, Cilvana, Zindar civarında toplandı ve toplarını da gerisindeki tepelere mevzie soktu.

Kısa bir süre sonra Ozugeti bölgesinden gelmekte olan kuvvetlerle takviye edilen Rus kuvvetleri ilerlemeye başladı. Bu suretle karşılaşan bu iki kuvvet muharebeye tutuştu. Fakat Türk Müfrezesi'nin çoğunluğu başıbozuk (gönüllü) askerlerden kurulu olmasına karşılık Rus kuvvetleri iyi eğitim görmüş nizami birliklerden kurulu idi ve kuvvetçe de üstündü.

Ardahan Komutanı Ali Rıza Paşa, emrindeki kuvvetlerini Zindar, Citvana, Satvel (Satzel) ve Süflis köylerinin bulunduğu tepelerde mevzilendirdikten sonra büyükçe bir kısım kuvvetini de Posof Çayı'nın sol kıyısından gelecek muhtemel kuşatmalara karşı ihtiyat olarak ayırdı. General Andronikov ise yaptırdığı keşiflere göre Türk kuvvetlerinin almış olduğu bu düzeni saptamıştı. Nispeten zayıf olan Türk kuvvetlerine ihtiyat kuvveti ayırmadan cepheden taarruza karar verdi. Rus Generali, Vilnenski ve Bolostoski alayları ile Satvel (Satzel) Köyü tepelerine doğru taarruza geçti. Bu sırada Brestovski Kazak Alayı ile de sağdan Süflis Köyü'nü kuşatacak şekilde taarruza başladı. Ali Rıza Paşa kuvvetleri ise daha ziyade bu iki taarruz kolunun ortasında Süflis Köyü bahçelerinin alçak duvarları gerisinde mevzilenmişlerdi. İki Rus Alayı Satzel Köyü tepelerine yaklaştığı sırada Brestavski Alayı Posof Çayı'nın göğüs yüksekliğindeki suyunu geçmeye başlamışlardı. Bu alay kısa sürede dereyi geçti. Zindar ve Cilvana Köyü'nü kuşatacak şekilde taarruz etti. Bu durumda Ali Rıza Paşa Müfrezesi iki ateş arasında kalmıştı.

Muharebe kısa sürede neticesini vermiş ve Türk gönüllü kuvvetleri fazla mukavemet gösteremediklerinden dağılmıştı. Geriye kalan az sayıda Türk nizamiye kuvvetleri savunmaya devam edip Rus taarruzlarını bulundukları hatta kahramanca karşılamışsa da gönüllülerin dağılma-

sından sonra Rus kuvvetleri çok üstün bir duruma geçmişlerdi. Bundan yararlanan Ruslar geride kalan bu zayıf Türk kuvvetlerini kuşatmaya başlayınca bu mahdut Türk kuvvetleri de geri çekilmek zorunda kalmıştı. Fakat bu zayıf kuvvet, üstün Rus Kazak süvarilerinin önleyici takipleri sonunda çok büyük kayba uğramışlardı. Türk topçuları şehit oluncaya kadar toplarının başında görevlerini kahramanca yapmışlardı. Bu muharebede geri çekilme sırasında, Türkler bütün erzak ve mühimmatını ve bütün mürettebatı şehit olan bataryanın toplarını Ruslara bırakmak zorunda kalmışlardı. Ali Rıza Paşa Müfrezesi kısa süre içinde bir kuvvet olmaktan çıkmıştı. Fakat buna rağmen Rusların da cesaretleri kırılmıştı, nitekim sıkı bir takip harekâtında bulunamamışlardı. Bu Rus kuvvetleri ancak bir süre sonra Teeni ile Ahilkelek'de toplanarak Çıldır genel doğrultusunda çok yavaş bir tempo ile ilerlemeye başlamışlardı. Bu muharebe de Türklerin yaralı ve şehit olarak kaybı büyük idi. Buna karşılık Rusların zayiatı 500 ölü ve bir o kadar da yaralısı vardı.

c. Bayındır (Bayendir) Muharebesi (Kroki : 7)

Rus Kafkas Ordusu Komutanı bölgede bulunan kuvvetlerinin çoğunu bir süredir Gümrü Kalesi'nde toplamakta idi. Burasını geçilmez bir hale sokmak için uzun süredir kale tahkimatını da pekiştirmekteydi. [36]

Buna karşılık harbin resmen ilan edilmiş olduğunu İstanbul'dan gönderilen özel ulaklarla haber alan Anadolu Ordusu Komutanı Müşir Abdi Paşa da Ordu Kurmay Başkanı Ferik Ahmet Paşa'yı 40 topla takviye edilmiş 20.000 kişilik bir kuvvetin başına getirerek O'nu öncü komutanı yaptı. Bu kuvvetler 1853 yılı Kasım ayı başlarında Gümrü istikametinde ilerledi. Ardahan'da bulunan Ali Rıza Paşa komutasındaki kuvvetleri de açık olan sol yanını korumak ve Ahıska-Ahılkelek istikametini tıkamak amacıyla bu istikamete sevketti. Müşir Abdi Paşa'nın öncü kuvvetleri yol boyunca bir arızaya uğramadan ilerledi ve Gümrü'nün 20 kilometre kadar batısında Şüregel Köyü civarında karargâhını kurdu. Ondan sonra Rusların bu bölgede yegâne dayanakları ve müstahkem mevkii olan Gümrü Kalesi'ni muhasara etmek için durumu öğrenmek amacıyla keşif kollarını kaleye doğru gönderdi. Bu keşif müfrezeleri önce Arpaçayı'nın derin vadisini emniyetle aşmak suretiyle Rus topraklarına girmeye muvaffak oldular.

Bu sırada Anadolu Ordu Komutanı Müşir Abdi Paşa topçusunun büyük kısmını, Gümrü'den Erivan'a giden ve bu ana yola hâkim bir arazi kesimi gösteren Bayındır Köyü'nün civarındaki tepelere mevzilendirdi.

---

[36] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 5, Dos. 13, Fih. 21.

Bu sırada Erivan yönünden gelen Rus Kazak süvarilerine taarruz ederek onları Tiflis istikametinde geriye attı. Türkler bu hazırlıklar içinde iken Gümrü Kalesi'nde bulunan General Bebutov da durumun aydınlanması için Albay Prens Orbeliani komutasında 5.000 kişilik kuvvetli bir keşif taarruz müfrezesini hazırladı ve bu kuvvetleri 16 Kasım 1853 (13 Sefer 1270) günü Bayındır istikametine gönderdi. Bu Rus kuvvetleri Arpa Çay'a doğru inen yamaçları aşarken, Bayındır Köyü karşısındaki tepelerde mevzilenmiş bulunan Türk topçusu ilerleyen bu Rus kuvvetleri üzerine ateş açtı. Neye uğradıklarını anlamayan Albay Orbeliani (Orberligen) bu öldürücü ateş baskını karşısında, müfrezesini fazla zayiattan korumak için bölgedeki araziye süratle yaydı. Fakat bu çok etkili Türk topçu ateşi altında kalan 5.000 kişilik keşif taarruz grubunda 1.000 Rus eri açılan ilk baskın ateşi sırasında ölmüş bulunuyordu. Albay Orbeliani (Oberligen) bu durum karşısında çekilmenin de mümkün olmadığına karar vermişti. Bu baskın ateşi karşısında adeta şaşkına dönmüş olduğundan topçusu için de bu şartlar altında henüz bir mevzi yeri seçememişti.

Gelişen bu durum, Anadolu Ordusu Komutanı Müşir Abdi Paşa için çok elverişli, Rus kuvvetleri için ise son derece elverişsiz bulunduğu halde, taarruz harekâtı için eğitilmemiş bulunan Türk birlikleri ile Doğu Anadolu Ordusu Komutanı Müşir Abdi Paşa bu önüne çıkan bulunmaz fırsatı değerlendirememişti.

Müşir Abdi Paşa önüne gelmiş bu zaferi kaçırırken Rus Kuvvetleri Komutanı hiçbir taarruzun yapılmadığını görünce büyük bir tehlikeden kurtulmanın sevinci içinde idi. Çünkü hava kararıncaya kadar etkili Türk topçu ateşinden kurtulmak için dağınık olarak girdikleri sütreler gerisinde ve mahkûm bir arazi bölgesinde kıpırdanmayan Rus müfrezesi nihayet rahatlamıştı. Karanlıktan yararlanarak da Gümrü Kalesi'ne çekilmeyi başarmıştı. Bu muharebe de Ruslardan birçok esir alınmış 20'den fazla top beygiri de ganimet olarak alınmış, 100 kadar topçu hayvanı öldürülmüş ve geri çekilirken yanlarında götürdükleri ölü ve yaralılardan başka ertesi gün muharebe alanında yapılan araştırmada 200'den fazla Rus askeri muharebe meydanında ölü olarak bulunmuştu. Ayrıca birçok cephane arabasıyla askeri levazımat da ele geçirilmişti. Türkler ise 20 şehit vermiş 86 er de yaralanmıştı. [37]

Müşir Abdi Paşa Müstahkem bir kale olan Gümrü'ye taarruzdan çekiniyordu. Onun için Kars'tan 4 piyade taburu takviye kuvveti istedi. 16 Kasım 1853 (14 Safer 1270)'de istenen 4 piyade taburu ile birlikte 200 sandık nizamiye tüfek fişeği de Bayındır'a geldi.

---

[37] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 17910.

Albay Orbeliani bir gün önce yemiş olduğu darbenin sersemliğinden henüz kurtulamadığı için, General (Bebetof) Bebutov'da bu günlerde beklediği takviye kuvvetlerinin henüz tamamı gelmemiş olduğundan herhangi bir ileri harekâttan çekiniyordu. Müşir Abdi Paşa'da gerisinin tehditte olduğunu ve kalenin de tahmin edilenden daha fazla kuvvetli olabileceğini düşünerek O da Gümrü Kalesi'ni daha fazla zorlamaya cesaret edemedi. Esasen bu sırada Ali Rıza Paşa Müfrezesi'nin bozulmuş ve General Andrenikof kuvvetlerinin ise Çıldır üzerine ilerlemekte olduğu haberini almıştı. Müşir Abdi Paşa, meydana gelen bu yeni durumdan sonra bu bölgede kalmanın ordusu için bir yarar sağlamayacağını düşündü. Rusların muhtemel bir karşı taarruzunu da dikkate alarak kuvvetlerini daha uygun gördüğü Şüregel Köyü gerisine çekti. Bu suretle Müşir Abdi Paşa daha savasın ilk başında Trans Kafkasya'nın Gümrü bölgesinde bulunan Rus kuvvetini imha etmek ve bölgenin kilidi mahiyetinde olan Gümrü Kalesi'ni ele geçirmek fırsatını bu suretle kaybetmişti. Osmanlı yüksek komuta heyetinin yetersizliği, hiçbir zaman bu devredekinden daha acıklı bir şekilde ortaya çıkmamıştı. General Bebutov Türk kuvvetlerinin çekildiğini anlayınca büyük bir ferahlık duydu. Bozulan kuvvetlerine çeki düzen vermek için Gümrü Müstahkem Mevkii'nde hazırlıklarını artırdı.

General Bebutov bu suretle çok tehlikeli bir duruma girmiş bulunan Albay Orbeliani kuvvetlerini ve nispeten bu günlerde zayıf durumda olan Gümrü Kalesi'ni kurtarma şansını elde ederken, Müşir Abdi Paşa da bir süre önce yarattığı durum üstünlüğünden ne yazık ki yararlanamamıştı. Kısa bir süre sonra takviye kuvvetlerinin tamamlanmasıyla, Kafkasya'nın en iyi eğitilmiş birliklerinin bulunduğu Gümrü Kalesi'ndeki Rus kuvvetleri de büyük bir tehlikeden bu suretle kurtulmuş oldu. Türk ordusunun yüksek komuta heyetinin yetersizliğine güzel bir örnek teşkil eden bu gibi olaylar özellikle Kırım Harbi'nin Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'nde çok görülmüştür. Bu sırada Kars'a gelmiş bulunan Dağıstan Ümerasından İbrahim, Halil ve Hüseyin beylerin hududu geçmek üzere yardım istekleri Müşir Abdi Paşa'ya bildirildi. Abdi Paşa kendilerine gerekli silah ve hayvanları verdi. Ayrıca Padişah'ın atiyesi olarak 7.500 altın kuruş da kendilerine takdim edildi. Bu heyet Şeyh Şamil'e mülaki olmak üzere yola çıkarıldı. Başarının tam olmamasına karşılık Padişah'a zafer diye duyurulan bu muharebeden sonra subay ve erata dağıtılmak üzere saat, şal, kılıç, nişan, para ve benzeri hediyeler Padişah tarafından Müşir Abdi Paşa'ya gönderilmiş ve O da bu armağanları dağıtmıştı.

Durum bu şekilde iken bu sırada Rusya'dan Kafkasya'ya gönderilmekte olan takviye kuvvetleri, denizyollarının henüz emniyetli olmayışından gecikmekte idi. Nitekim bu takviye kuvvetlerinden 18 nci Rus Tümeni ancak karayollarından yararlanarak bu günlerde Gümrü'ye yaklaş-

mak üzere bulunuyordu. Gelen bu takviye kuvvetleri General Bebutov'un eline Kasım 1853 sonlarında ancak geçti. Bir taraftan bu takviye kuvvetlerinin gelmesi diğer taraftan 13 ncü Tümen Komutanı General Andronikof'un Sadzel (Süflis)'deki başarısını da haber alan General Bebutov bu süre içinde hazırlıklarını da bitirmiş olduğundan Müşir Abdi Paşa kuvvetlerine bu kerre taarruz etmeye karar verdiyse de bu kararını hemen tatbik mevkiine koyamadı. Müşir Abdi Paşa ise yaptırdığı keşiflere göre Rusların pek yakında bir taarruz harekâtına girişmek için artan hazırlıklarını anladı ve Ali Rıza Paşa Müfrezesi'nden artık hayır kalmadığını ve General Andronikof kuvvetlerini de çekilme (ricat) hattını kesmek üzere ilerlemekte olduğunu haber alınca durumdan daha da endişe duydu. Bunun üzerine Müşir Abdi Paşa Şüregel Köyü civarında durmanın da tehlikeli olacağına karar verdi. Kars'a doğru geri çekilmeğe başladı. Kars'a gelmeden önce savunmaya elverişli olan Gedikler Köyü tepelerinde bir mevzi tuttu. Kendisi Kars'a döndü. Ordunun emir ve komutasını geçici olarak Kurmay Başkanı Ahmet Paşa'ya bıraktı. Bu sırada Müşir Abdi Paşa da bu hareket tarzından dolayı görevinden alınmıştı.

d. Gedikler Muharebesi (Kroki : 8) [38]

Anadolu Ordusu Komutanı Müşir Abdi Paşa kuvvetlerini Kars'a çekilmeden önce Şüregel bölgesinde hasmı karşılamayı bilindiği üzere uygun bulmamıştı. Bir taraftan General Andronikov kuvvetlerinin çekilme hattını kesecek şekilde Ahılkelek-Çıldır üzerinden Kars genel doğrultusunda ilerlemesi ihtimali, diğer taraftan General Bebutov'un taarruz hazırlıklarını bitirip Gümrü-Kars yolu ile ileri harekete geçmesi ihtimali ve yapılan keşifler sonunda Şüregel'in askeri yönden tehlikeli bölgede olduğunun belirlenmesi, Müşir Paşanın gerekçeleri idi. Bu durum karşısında Müşir Abdi Paşa güneyden Kars Çayı Vadisi'ne bakan ve Kars-Gümrü genel doğrultusunu ve bu yolu tıkayan Gedikler mevkiinde bilindiği üzere kuvvetli bir mevzi bile kurmamıştı. Bu sırada kendisi Bayındır'da önüne çıkan ve bir daha bulunmasına imkân olmayan fırsatı kaçırdığından ve bu kez de yukarıda açıklandığı üzere geri çekildiğinden Başkomutanlıkça azledilmiş ve Kars'a gitmişti. Yerine Kurmay Başkanı Müşir rütbesiyle, Anadolu Ordu Komutanlığı'na atanmıştı. Yeni komutan Kars'ın 30-35 km. kuzeydoğusunda bulunan Gedikler mevkiinde orduyu teslim aldı ve bu arada Kars Kalesi'nin durumunu da yerinde görmek üzere önce Kars'a gitti.

1 Aralık 1853'te General Babutov'un Şüregel-Kars doğrultusunda ilerlemeye başlamış olduğu haberi yeni komutan Müşir Ahmet Paşa'ya Kars'ta ulaştı. Ateşli ve kendisine çok güvenen bir komutan olan eski

[38] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 12, Fih. 14.

Kurmay Başkanı Müşir Ahmet Paşa Gedikler bölgesinde eski Başkomutan'ın düşündüğü savunma yerine bu istikamette ilerlemekte olan Rus kuvvetlerine taarruz etmeyi daha uygun bulmuştu. Ancak Müşir Ahmet Paşa tasarladığı bu taarruz harekâtına o zamana kadar pek az bir muharebe eğitimi görmüş Kars ordusu ile o günkü koşullar içinde büyük bir tecrübe ve manevra yeteneği isteyen bir taarruz planını uygulamak istemesi oldukça tehlikeli bir karardı. Fakat tehlikeden çekinmeyen Müşir Ahmet Paşa kararında isabet olduğuna inanıyordu. Ancak ileride görüleceği gibi, Ruslara nazaran daha az kuvvetle girişeceği bu taarruz harekâtı daha başlangıçtan itibaren tecrübesi ve muharebe eğitimi yüksek olan düşmana bir avantaj sağlamıştı.

Taarruzun Yapılışı :

Bu taarruz için Müşir Ahmet Paşa elinde bulunan 30 topunu tasarladığı taarruzu desteklemek üzere Oğuztepe'ye mevzilendirdi. 10.000 kişilik süvari ve piyadeden müteşekkil bir kuvveti de seyyar ihtiyat olarak ayırdı.

Müşir Ahmet Paşa mahdut bir kuvvetle cepheden taarruz ederek Rus kuvvetlerini tespite çalışırken yarısı süvari olan 10.000 kişilik bir kuvvetle Rus kuvvetlerinin sağ kanadını oldukça derinlerden kuşatacak şekilde taarruza başladı.

Rus Kuvvetleri Komutanı General Bebutov, Müşir Ahmet Paşa'nın bu kuşatma harekâtına karşı elinde bulundurduğu ihtiyat kuvvetlerinin hepsini kuşatma kanadına doğru süratle tevcih etti. Geri kalan kuvvetleri ile 20 topun mevzilendiği ve Türk ordusunun ateş sıklet merkezini teşkil eden Oğuztepe'ye doğru taarruza kalktı. Gruzunski El Bombası birliklerinin yaptığı bu ilk hücum Oğuztepe'deki bataryaların etkili ateşleri ile ve Ruslara ağır kayıplar verdirilmek suretiyle geri püskürtüldü. Bu taarruz sırasında Alay Komutanı Albay Orbeliani dahil olmak üzere pek çok büyük rütbeli Rus subayı saf dışı edildi. Bu suretle Rus taarruzu bir süre inkişaf edemedi. Bunu gören General Babutov Erivanski El Bombacı birlikleri ile Türkler tarafından durdurulmuş olan bu taarruzu destekledi ve yineledi. Oğuzlu Tepe'nin boyun noktasına kadar yanaşan bu ikinci taarruz dalgası bir ara Oğuzlu Köyü'n taş evleri arasına kadar intikal etti. Bu durumda Türk topçusu Köy'ün içine ateş edemediğinden esasen üstün durumda olan Rus kuvvetleri ile adam adama yapılan mücadelede bu bölgedeki Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Oğuztepe'deki topların bir kısmı işte bu sırada Rusların eline geçti. Oğuztepe'nin kaybından sonra etkili ateş desteğinden yoksun kalan Türk kuşatma kolunun taarruzu gelişemedi. Bundan sonra topçudan yoksun olarak yapılan şiddetli taarruzların hepsi Rusların sağ kanadını koruyan

Gürcü Milis Süvarileri ile sekiz Rus Nizamiye Taburu ve Nizhegorodski Dragon Alayı, tarafından püskürtüldü. Bu kuvvetlerin komutanı Prens General Yason Chevcihavadze idi.

Müşir Ahmet Paşa'nın yaptığı bu kuşatma harekâtının duraksamasından yararlanan Gümrü Kalesi ve Havalisi Komutanı General Bebutov sağ kanat gerisinde kısa bir süre önce toplamayı başardığı bir Dragon Alayı ile Gürcü Milis Süvarileri'nden başka iki Kazak Süvari Alayı'ndan mürekkep yeni bir ihtiyat kuvveti oluşturmuştu. Bu kuvvetleri de General Prens Yason Chevchavadze'nin emri altına verdi. İşte General Prens Bebutov toplanan bu kuvvetlerle yeniden bir karşı taarruza geçti. Taze kuvvetlerle yapılan bu karşı taarruzlar başarı sağladı ve Türk süvarileri geri püskürtüldü. Bu sırada Ruslar bir Türk bataryasını da ele geçirmeye muvaffak oldu. Ancak General Prens Bebutov General Prens "Yason" komutasında yaptırdığı bu karşı taarruzla ve elde ettiği mevzii zafer ile yetindi ve geri çekilen Türk kuvvetlerini takip etmedi. [39]

Müşir Ahmet Paşa'nın Kars Ordusu bu muharebede pek çok şehit, yaralı ve esir vermişti. Topçu kuvvetinin yarısını ve ikmal maddelerinin tümünü kaybetmişti.

Rus kuvvetlerinin kaybı Türk kayıplarının yarısı kadardı. Ancak bu Rus kayıplarının 1.300'ü ölü idi.

Gedikler Muharebesi'nden bir gün önce yapılmış olan Sinop baskını ve buradaki zayıf Türk filosunun imha edilmesi, bir gün sonra Doğu Anadolu Ordusu'nun en güçlüsü olan Kars Kuvvetlerinin Rus Kafkas Kuvvetleri karşısında bir başarı sağlayamaması, Rusların Karadeniz ve Kafkasya'daki siyasi ve askeri durumlarını kuvvetlendirmişti. İşte bu safhadadır ki Rus Başkomutanlığı bir süre önce Kafkas Karadeniz kıyılarının boşaltılması için vermiş olduğu emrin ne kadar erken verilmiş olduğunu anlamış ve bu durumdan büyük pişmanlık ve acı duymuşlardı. Diğer açıdan Anadolu Ordusu Komutanı; Müşir Abdülkerim Paşa'nın Anadolu Ordu Komutanlığı'ndan alınıp yerine Kurmay Başkanı Ferik Ahmet Paşa'nın Müşir yapılarak bu ordunun başına geçirilmesi olayı, yabancı temsilciler üzerinde bazı çıkar ve görüş ayrılıkları yüzünden olumsuz etki yaratmıştı.

Nitekim bu olay üzerine Erzurum'daki Fransız Konsolosu'nun İstanbul'daki Sefiri'ne özeti aşağıya çıkarılmış olan yazıyı yazabilmesi o zamanki Osmanlı Hükümeti'nin ve Osmanlı Devleti'nin ve Saltanatı'nın ne durumda olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

---

[39] Allen, W. E. D. - Muratof, Paul; Kafkas Harekâtı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1966, s. 61, 62, 63.

"Bugün (1-1-1854) öğleden sonra Erzurum'a gelen İstanbul postası vasıtası ile Anadolu Ordusu Başkomutanı Müşir Abdi Paşa'nın azledildiğini öğrendim. Bu habere göre Kurmay Başkanı Ferik Ahmet Paşa'da müşir rütbesi ile komutanlığa getirilmiştir.

Bu yeni atama Erzurum'da ve ordu da herkesi şaşırttı. Erzurum Valisi Müşir Zarif Mustafa Paşa da subaylar arasında orduda herhangi bir kötü olayı karşılamak için tedbir almak zorunda kalmıştır. Asker; Ahmet Paşa'yı sevmemektedir. Subaylar O'nun liyakatsızlığını bilmektedir. Padişah hazretleri bunu bile dikkate almamış aksine O'nun rütbesini büyütmüş ve yeni görev vermiştir. Bu tayinin orduda nasıl karşılanacağı kesin olarak bilinemez ise de Erzurum'da bazı fesat ve ihtilalin ve hatta halkın galeyanından eminim. Bu durumda Erzurum Valisi gibi bir kıymet dahi istifa etmek zorunda kalacaktır. Halkın ve ordunun tutumu bu yeni atamadan vazgeçirmek kuvvetle umulmaktadır. Ayrıca bu nedenle Vali Paşa'nın istifasının kabul buyrulmuyacağını ümit eylemekteyim." Bu mektup etkisini göstermiş olacak ki bundan çok kısa bir süre sonra Müşir Ahmet Paşa da azledilmiş ve yerine Erzurum Valisi Müşir Zarif Mustafa Paşa Anadolu Ordusu Komutanlığı'na atanmıştı. Karada durum bu şekilde gelişirken Karadeniz'de de bazı hareketler oluşmaktaydı.

Nitekim Rusların bu safhada özellikle Karadeniz'de gittikçe kuvvetlenmesine karşılık Sinop Limanı'nın takviyesi düşünülmüştür. Bu sıralarda Sinop'ta bulunan Amiral Hüseyin ve Osman Paşalar müşterek imzaları ile Rusların bugünlerde Sinop, Amasra ve Ereğli limanları önlerinde göründüklerini İstanbul'a rapor etmişlerdi. [40]

Bu rapora Başkomutanlıkça verilen cevapta bir iki gün içinde Sinop'a bir alayın gönderileceğini bundan başka birkaç gemi ile de takviye edileceği karar altına alındığı bildirilmişti. Fakat ne yazık ki bu tedbirlerden önce Rus Karadeniz Filosu Sinop'a bir baskın düzenlemişti.

e. Sinop Baskını

25 Haziran 1853'de Beşige Limanı'na gelen ve gelişen askeri ve siyasi durumu yakından izleyen İngiliz ve Fransız donanma komutanları, nihayet 2 Kasım 1853'de Çanakkale Boğazı'nı geçerek Büyükdere önünde demir atmışlardı.

Mağdur Rus Çarı I. Nicola bunu kendisine karşı bir hakaret ve Rusya'ya karşı da bir tecavüz olarak niteledi.

---

[40] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 5, Dos. 13, Fih. 26.

Bu sıralarda Rus Donanması'nın Karadeniz Boğazı'nın 120 mil açıklarında göründüğü haberi karşısında, Türk Donanması da Koramiral Ahmet komutasında (Kaptan-ı Derya Kayserli Ferik Ahmet Paşa) toplam 1.018 topu bulunan ve 21 gemiden oluşan bir filo ile Karadeniz'e açılmıştı. Boğaz bölgesinde kısa bir seyirden sonra düşmana rastlanmamış ve Türk Donanması geri dönmüştü. [41] Bunun üzerine Karadeniz'deki ikmal nakliyatının korunması ve Rus Donanması'nın baskı altında tutulması için bağlaşıklardan yardım istendi ise de, Osmanlı Donanma Komutanlığı'nın bu isteği kulak ardı edilmişti. İşte bu nedenler karşısında Amiral Osman (Patrona Osman Paşa) komutasında hafif bir Türk filosu, Karadeniz'deki deniz ikmal nakliyatını korumak ve keşif yapmak maksadıyla bu sırada görevlendirilmiş bulunuyordu. Filo, hafif gemilerden (fırkateyn) oluştuğundan fırtınalarda Sinop Limanı'na sığınması da emredilmişti. Hafif Türk filosu bu maksatla Kasım 1853 başlarında Karadeniz'e açılmıştı. Filo bu görevi sırasında ani çıkan şiddetli bir fırtınaya tutuldu ve bu fırtınada düzgünlüğünü kaybederek dağıldı.

Filo Komutanı gemisinin direği kırılmış olduğu halde Sinop Limanı'na sığındı. Diğer gemilerde teker teker limana gelerek burada toplandılar.

Hafif Türk filosu buraya geldikten birkaç gün sonra Sinop açıklarında bir Rus filosu görülmüştü. Türk hafif filosunun gözcü olarak liman ağzına bıraktığı Taif Vapuru bu durumu İstanbul'a iletmek için yol almıştı.

Liman önlerine gelen Rus filosu hafif Türk filosuna göre çok kuvvetli idi. Türk filosunda bir Borda'da 199 top kullanılırken Rus filosunda ise bir Borda'da 380 top kullanıldığı görülmüştür. [42]

Rus Filosu Komutanı, Osmanlı gemilerinden kaçmaya kalkışacak olanların yolunu kesmek üzere gerekli önlemini aldıktan sonra 30 Kasım 1853'de karlı ve sisli bir günde tam yelkenle limana girdi. Rus filosunu birden karşılarında gören Türk Hafif Filo Komutanı kararsızlık içindeydi. Çünkü Bab-ı âli'den önceden aldığı emre göre Ruslar ateş açmayınca ateş edilmeyecekti. Tabiidir ki bu emir açık denizlerde ve düşmanın bir hücumu olmayacağına göre bir dereceye kadar geçerli olabilirdi. Fakat olayın vuku bulduğu gibi askeri bir limanın içine kadar girmiş ve karşısında onu mahvedecek düşmanı gördüğü halde ve geri çekileceği bir yeri de mevcut olmadığına göre bir an için kararsız kalmak bile, Os-

[41] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 18886 Takrir.

[42] Besbelli, Saim; 1853-1856 Osmanlı - Rus Kırım Harbi Deniz Harekâtı c. III, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1969, s. 41.

manlı emir ve komuta makamlarının ne kadar eğitimsiz ve beceriksiz olduğunu göstermektedir. Tabii bu tereddüdü sezen Rus Donanma Komutanı bundan çok yararlanmıştı. Rus Karadeniz Filosu bütün toplarıyla ateşe başlayınca iş işten geçmiş, hafif Türk Filosu limanda sıkışıp kalmıştı. Yarım saat kadar karşılıklı süren top ateşlerinden sonra etraf dumandan göz gözü görmez olmuştu. Fakat bu sırada çıkan bir rüzgâr dumanı dağıtınca Türk Filosu tekrar açığa çıkmış ve bu suretle yeniden üstün Rus Donanma ateşi altında kalmıştı. Türkler hafif toplarını kullanamaz halde idiler. Çünkü baskında o kadar çok şehit verilmişti ki top başlarında nişancı subay ve er hemen hemen kalmamış gibi idi. Üstün Rus topçu ateşinden yanmaya başlayan gemilerin mürettebatından yüzlerce er filikalara binerken veya bir seren parçasına tutunmaya çalışırlarken çoğu boğularak şehit olmuştu.

Altmış toplu Nizamiye Fırkateyni bu sırada cayır cayır yanarken elli toplu Kaad Fırkateyni üzerine düşmüştü. Her ikisi de kısa sürede birlikte yanıp kül ve külçe haline gelmişti.

Bu sırada İmamoğlu Ali Bey'in gemisi Nave-ki Bahri ise karşısında demir atmış olan Rus kapağının borda ateşi ile saf dışı kaldı.

Bu durum karşısında kalan kaptan Ali Bey teslim olmaktansa şahadeti yeğ tuttu. Geri kalan mürettebata da gemiyi terk ettirdikten sonra eline geçirdiği bir meşale ile kendisini gemi cephaneliği içine atarak gemisini ve kendisini havaya uçurdu.

Rus Karadeniz Filosu Komutanı Amiral Nahimof bununla da yetinmedi, karaya vurmuş ve muharebe gücü kalmamış Osmanlı gemileri üzerine yağlı paçavralar attırarak, denize düşmüş savunmasız birçok erleri bombalayarak ve yakarak ellerine geçen esir ve yaralıları dahi öldürerek şehit etti. [43] Rus Amirali sönmek bilmeyen sadist hırsını savunmasız Sinop Şehri'nin Türk mahallelerini topa tutmakla yatıştırmaya çalıştı. Ayrıca yaralılara ve kurtulmak için denize atlamak zorunda kalan erlerin ve subayların üzerine de lağım ve misket attırarak onları öldürttü.

Bu muharebede Türk hafif filosunun 4.200 kişilik mevcudundan 2.700'ü şehit düştü, 556 kişi ağır yaralandı. Toplam 944 kişi yara almadan kurtuldu. [44] Piyale Hasan Paşa da şehitler arasında idi.

Geri kalanlardan Amiral Osman (Hafif Türk Filosu Komutanı Patrona Osman Paşa) ile Ali Mahir, Binbaşı Hasan, Teğmen Halil ile 150 kadar deniz eri de Ruslar tarafından esir alınmıştı. [45]

---

[43] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 5, Dos. 14, Fih. 5.
[44] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 18095 ve 18116. Risale-i Mevkute-i Bahriye, c. IV, s. 536.
[45] Mufassal Osmanlı Tarihi; c. VI, s. 3032.

Genkur. Harp Tarihi Bşk. Kütüphanesi

Bu feci muharebeden kurtulan üç yarbay, bir binbaşı, üç kıdemli yüzbaşı, dört teğmen, iki mühendis İstanbul'a gelebilmişlerdi. [46] Rusların zayiatı ise bir subay, 33 er ölü ve 230 yaralıdan ibaretti. [47]

Bu baskının ve meydana gelen bu feci olayın siyasal nedenleri ve oluşumu üzerinde yeri gelmişken biraz daha durmakta yarar görülmektedir. Bunun nedenleri araştırılacak olursa bu tarihlerde İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi olan Sir Stradford Redeliffe'in bu olayda büyük rolü ve etkisi olduğu görülür. Bu önemli siyaset adamı, 1809 tarihinde siyaset sahnesine çıkmış ve o tarihten itibaren büyük işler başarmıştı. 1841 Londra Antlaşması'yla Rusların baskısından kurtulan Osmanlı Devleti'ni destekleyen, Tanzimat"ın getirdiği yeniliklerin yerleşmesi için elinden gelen gayreti esirgemeyen tutum ve davranışlarıyla Padişah'ın bile yakınlığını kazanmıştı. Bu nedenle Osmanlı Devleti nezdinde de büyük bir itibar ve itimat sahibiydi. Dışişleri Bakanı ve sonradan Sadrazam olan Mustafa Reşit Paşa ile olan yakın ilişkisi onu Osmanlı politikasında söz sahibi etmişti. Bu yüzden halk arasında kendisine "İngiliz Sultanı" adı verilmişti.

Yakın ve Ortadoğu işlerinin büyük uzmanı olan bu şahıs, bu yörelerdeki Rus nüfuzunun gelişmesini kendi ülkesinin çıkarları yönünden büyük bir endişe içinde takip ediyordu. Çünkü bu bölgedeki Rus gelişmesi İngiliz çıkarlarını gerçekten olumsuz yönden etkilemekteydi. Onun için bu çabayı engellemek, hiç olmazsa durdurmak lazımdı. Halbuki sıcak denizlere çıkmak Çarlık Rusya'nın eski geleneksel değişmez ve vazgeçilmez politikasıydı. Rusya'nın bu siyasetine engel olacak kuvvet ise Osmanlı İmparatorluğu idi. Eğer Osmanlı Devleti kuvvetlenecek olursa Ruslar bu tarihi emellerine kavuşamazdı. O nedenledir ki bu güzide siyaset adamı, Osmanlı Devleti'ni tutuyor ve onun güçlü olmasını istiyordu.

İşte İngiltere ve onun İstanbul'daki uzman mümessili Rusya'ya bir dersin verilme saatinin geldiğine artık inanıyordu.

Kutsal makamlar problemi ortaya çıkınca İngiltere, önceleri Fransa ve Rusya'nın arasının açılmasını bekledi. Fakat bu olmayınca Prens Mençikof'un olumsuz tutumu onun yardımına yetişti.

Fakat o sırada bir mesele daha vardı o da, Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'nın, Sadrazam'ın da etkisiyle Ruslara karşı yumuşak bir tavır takınmaya başlaması O'nu tedirgin ediyordu. İngiliz Elçisi bütün siyasal incelik ve hünerini kullanarak bu engeli de aştı. Rifat Paşa'nın yerine Mustafa Reşit Paşa'yı iktidara getirmeyi başardı.

---

[46] Risale-i Mevkute-i Bahriye; c. IV, s. 531.
[47] a. g. e.; s. 45.

Amacına ulaşabilmek için bu fırsatı değerlendiren elçi hemen Padişah'a çıktı ve Rus istekleri Osmanlı Hükümeti tarafından reddedilirse İngiliz Donanması'nın yardıma hazır olduğunu da bildirdi.

Mençikof bilindiği üzere anlaşmaz tutumunda diretince artık İngiliz Elçisi'nin istediği olmuş ve savaş Türkler için kaçınılmaz bir hale gelmişti. Bundan sonra bu siyaset uzmanı askeri ve siyasi her gelişmeyi çok yakından izlemeye ve değerlendirmeye başlamıştı. Önce gelişen bu olaylar karşısında İngiltere ve Fransa'yı bu harbe sokacak fırsatları kollamaya başladı. Çünkü O'na göre İngiltere'nin harbe girmesi için genel siyasi durum henüz olgun hale gelmemişti. Olgun hale getirmek için İngiltere ve Fransa'yı tahrik edecek yeni olaylar lazımdı.

Bu bakımdan İngiliz Elçisi önceleri Rusların Türklere karşı başarısını ve niyetlerinin artık durdurulamaz hale geldiğini ve Rusların üstünlüğünü kendi ülkesine ve Fransa'ya da açıkça göstermek istiyordu. Bunun için kendi hükümetine bunu kanıtlaması gerekiyordu.

Nitekim bu kanıtlama fırsatının çıktığına aşağıdaki olay dolayısiyle artık iyice kani olmuştu.

Bugünlerde hafif bir filonun ikmal nakliyatını korumak üzere kasım başlarında Karadeniz'e çıkması düşünüldüğünde İngiliz Elçisi bu harekâtı şiddetle desteklemişti. Desteklemenin nedeni bu zayıf Osmanlı Filosu'nun büyük bir ihtimalle kuvvetli Rus Donanması karşısında uğrayacağı yeniliginin kendisine sağlayacağı avantajdan ileri geliyordu. Bu olay aynı zamanda İngiliz Elçisi'nin Osmanlı Devleti'ne ne kadar nüfuz edebildiğini göstermesi bakımından da önem taşır.

Bu suretle Osmanlı Donanması'nın ve Başkomutanı'nın zayıf bir filoyu Karadeniz'e çıkarmakla yaptığı bu hata ile İngiliz Elçisi'nin düşüncesi tahakkuk etmiş bulunuyordu.

Nitekim Sinop faciası olunca bu olay abartılarak Avrupa kamuoyuna İngiliz Elçisi vasıtasıyla hemen yayılmıştı. Nihayet İngiliz Elçisi'nin beklediği olmuş, İngiliz ve Fransız hükümetleri Rusların barış yolu ile durdurulamıyacağına kesin olarak kanaat getirmişlerdi. Ayrıca kendi halkları da galeyana gelmişti.

Sinop baskınına kadar bir türlü harbe girmek istemeyen İngiltere ve Fransa'nın kısa bir süre sonra Ruslara karşı harp ilan etmesi de bunu göstermektedir.

f. 1853 Yılında Cereyan Eden Muharebeler Hakkında Düşünceler

Harbin resmen ilan edildiği 4 Ekim 1853'den yıl sonuna kadar batıda Tuna boylarında Kalafat ve Oltaniçe muharebeleri kazanılmış Ruslar geriye atılmıştı.

Batı Ordusu Komutanı Müşir Ömer Lütfü Paşa Ekim 1853'de Kalafat ve Kalafat'ın önündeki adayı işgal etmişti. Kasım 1853'de Oltaniçe'yi bir baskın taarruzu ile ele geçiren Müşir Ömer Paşa kısa bir süre sonra savunma planı gereğince burasını boşaltmıştı. Tuna boyunda cereyan eden bu muharebeler gerçi büyük kuvvetlerle yapılmış meydan muharebeleri değildi. Fakat yapılan bu muharebelerde teşebbüsü elinde bulunduran, hasma baskınlar yapan, Türk Ordusu olmuştur. Türkler 1853 yılında yaptıkları girişimlerin her seferinde Rusları mağlup etmişlerdi. Bu muharebeler sonunda zamanın Padişah'ı Sultan Mecit muhtedir bir komutan olan Müşir Ömer Lütfü Paşa'ya Serdar-ı Ekrem payesini tevcih etmişti. [48] Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'nde ise; Gümrü-Bayındır Muharebeleri kazanılmış ve Şekvetil (St. Nicola) Kalesi zapt edilmiş olmasına rağmen başarılı bir sonuç alınamadığından istenildiği şekilde olumlu bir etki yaratılamamıştı.

Yalnız yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, batıdaki başarılar ve doğuda Şekvetil Kalesi'nin ele geçirilmesi Rus Başkomutanlığı'nı ürkütmüş ve onu zamansız bir karara götürerek Karadeniz'deki Kafkas kıyılarını boşaltmışlarsa da bu beklenmeyen durumdan Osmanlılar, özellikle Doğu Anadolu Komutanlığı bundan gereği kadar faydalanamamıştı. Nitekim bu durumdan yararlanmak isteyen Çerkezistan Beyleriyle arzu edilen ve beklenen ölçüde yakından ilişki kurulamamış ve işbirliği yapılamamıştı.

Buna karşılık Ruslar, Ali Rıza Paşa Müfrezesi'ni dağıtmış Kars Ordusu'nu Gedikler'de yenmiş ve bu orduyu Kars Kalesi'ne sığınmak zorunda bırakmıştı.

Ayrıca Sinop Limanı'nda bulunan ve küçük de olsa bir hafif Osmanlı Filosu 1853 yılı sonlarında (30 Kasım 1853) Ruslar tarafından baskına uğratılmış ve tahrip edilmişti.

Bunlardan başka Türklerin öteden beri Kafkas Dağları'nda yaşayan Dağıstanlı kardeşlerine ve onların hürriyetleri için uzun süredir yaptıkları kahramanca mücadeleye bağladığı ümitler, 1853 yılı sonunda bir hayli yitirilmiş hale gelmişti. Diğer taraftan Türk saraylarının ve padişahların geleneksel en gözde yakınları ve mutemetleri arasında bulunan ve anavatanları olarak yüzlerce yıl boyunca Kafkasya'nın Karadeniz kıyı bölgesinde yerleşmiş olan Çerkezlerle Ana Kafkas Dağları üzerinde yaşayan Dağıstanlılar arasında uzun yıllar süregelen ideal ve ülkü birliği 1853 yılında az çok zedelenmiş ve liderler arasında şahsi menfaate dayanan bir şekle dönüşmüştü.

---

[48] Başbakanlık Arşivi; Havadis-i Askeri, 4626.

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin öteden beri bu ırkdaşlarına karşı gütmekte olduğu milli siyaset, müttefiklerin milli çıkarlarına uymadığı için 1853 yılı başlarında daha muharebeye bilfiil girmedikleri halde Kafkas Harekâtı'nı baştan itibaren desteklemek istememişlerdi. 1854-1855 yılları harekâtında görüleceği üzere daha sonra da bu harekât desteklenmedi. Böylelikle ve Kırım Harbi dolayısiyle Kafkasya'da tutuşturulmak istenen alev, aksine bu yılın sonlarında sönmeye bile yüz tutmuştu denebilir.

Gerçi müttefikleri çekingen davranmaya sevk eden olaylarda yok değildi. Örneğin 1853 yılı Doğu Cephesi'nde askeri harekât yukarıda da açıklandığı gibi pek parlak geçmemişti. Her ne kadar müttefikler bu safhada Ruslara karşı henüz resmen harp ilan etmemişlerse de, bilinen bir gerçek vardı ki o da bu durumda Ruslarla girişecekleri bir muharebede Kırım'dan başka cephelere yayılmak şuretiyle zayıf duruma düşmekten çekiniyorlardı.

Görüldüğü gibi 1853 yılı sonunda Osmanlı ordusu bu savaşa yeteri kadar hazırlık yapmadan ve plansız olarak girmiştir. Doğu Cephesi'nde görülen başarısızlıklar bunun neticesi olduğu gibi emir ve komuta işlerinin daha baştan itibaren iyi düzenlenmemiş olması da bu sonuçta rol oynamıştır.

Ayrıca müttefiklerin bu evredeki teşebbüsleri zayıf kalmış, Avusturya İmparatorluğu da Ruslara gerektiği kadar baskı yapmadığından 1853 yılında Rus ordusu prensliklerden tamamiyle çekilmeye mecbur edilememişti.

Askeri durum özellikle Doğu Anadolu Kafkas Harekât Alanı'nda ve Karadeniz'de yukarıda özet halinde açıklandığı üzere 1853 yılı boyunca yapılan muharebeler istenen şekilde olumlu olarak geçmemesine karşılık, Sinop baskınından sonra Avrupa'da başgösteren siyasi gelişmeler yıl sonuna doğru Türklerin lehinde cereyan etmeye başlamıştı.

Bununla beraber Kırım Harbi'nin başlaması üç ayı doldurduğu halde Osmanlıların bağlaşığı olan Fransa ve İngiltere henüz harbe bilfiil katılmadıkları gibi 1853 yılı sonlarında ve hatta 1854 başlarında dahi, hayal olan barışı sağlamanın peşinde idiler. Nitekim adı geçen devletler barışı sağlamak üzere, bir çıkar yol bulmak için yaptıkları bütün çabalar boşa çıkmış ve olumlu bir sonuç vermemiştir. Ayrıca bu sıralarda Avusturya İmparatoru da Rusya ile müttefiklerin ve Türklerin arasını bulmak için, Bab-âli'nin barış şartlarını Rusya'ya bildirmiş ve ancak bunların kabulünü tavsiye ile yetinmişti. Çünkü bir süre önce Macaristan'ın ayaklanmasına karşı Rusya'dan büyük yardım gören Avusturya, siyasi

aracılık görevini yaparken bu hususları da dikkate alarak daha ileriye gitmek istememiş ve bu suretle Rusya'ya olan şükran borcunu ödemek istemişti.

Siyasi durum bu safhada iken Fransız İmparatoru III. Napolyon da bizzat Çar'a yazdığı bir mektupla "Osmanlı Devleti ile bir mütareke yapılmasını, Eflâk-Buğdan'ın boşaltılmasını, aksi takdirde Fransa ile İngiltere'nin harbe girmeye mecbur olacaklarını bildirmişti. Fakat Sinop faciası Rus Çarı'nın maneviyatını ve gururunu o kadar yükseltmişti ki, Fransız İmparatoru'nun bu önerisini dahi geri çevirmişti.

Bu arada Rusya, Avusturya'dan başka Prusya'yı kendi tarafına çekmek istedi. Fakat bundan başarı sağlayamadı. Ancak Rus Çarı'nın başı hâlâ gururla dik ve kalbi ihtirasla dolu idi. Nitekim İngiltere ve Fransa'dan sonra Avusturya'nın yaptığı barış çağrısına da "tehditlere hiçbir zaman boyun eğmeyeceğini 1812'de olduğu gibi 1854'de de kazanacağına emin olduğunu" cevaben bildirmişti.

Ancak bu siyasi gelişmelerin ve özellikle Sinop faciasının Avrupa'da yarattığı etkilerin sonundadır ki 1853 yılı biter bitmez 3 Ocak 1854'de İngiliz ve Fransız donanmaları da nihayet Karadeniz'e çıkmıştı. Bu durum esasen gerginleşmiş olan siyasi ve askeri durumu daha da arttırmıştı. Ve bazı siyasilerin umdukları barış ihtimalini artık tamamen ortadan kaldırmıştı. Ancak Osmanlı Devleti için bu olumlu sonuç alınıncaya kadar denebilir ki 1853 yılı askeri ve siyasi yönden çok sıkıntılı geçmiş ve Ruslarla tek başına yapılan birkaç muharebede binlerce evladını yitirmişti. Osmanlı Devleti kendine göre büyük gördüğü müttefiklerine fazla güvenmenin, onların hemen her dediğine evet demenin ve normal siyasi nezaket kaidelerinin dışında fazla itibar göstermenin acısını, bu evrede fazlasıyla çekmiştir.

Çarlık Rusya ise; daha başlangıçtan beri dış siyasetini gerektiği şekilde yürütememiş, bu sebepten bu muharebede yalnız kalmıştır.

Kafkas Cephesi"nde cereyan eden muharebeler hakkındaki düşüncelere gelince :

Kars ve Batum ordularının önceden bir emir ve komutaya bağlanmaması harbin başında bu bölgede mevcut ve oldukça yetenekli Türk kuvvetlerinden gereği gibi faydalanmayı engellemiştir. Stratejik görüş yoksunluğu yüzünden Kars Ordusu bu sırada oldukça zayıf durumda bulunan Gümrü ve civarını ele geçirmesi mümkün iken uzun süre hareketsiz kalmış ve fırsatlar kaçırılmıştır. Bu safhada Bayındır Muharebesi kazanıldığı halde düşmanın üzerine gidilmemiş, elde edilen bu durum üstünlüğünden yeteri kadar yararlanılmamış ve kazanılan zaferin sonucu alınamamıştır.

Bu suretle Osmanlı ordusundaki yüksek komuta heyetinin yetersizliği tarihinin hiçbir devresinde bu kadar olumsuz olarak kendini hissettirmemiştir denebilir.

Özellikle yine bu safhada Kars Ordusu'nun Gümrü istikametinde yapmış olduğu harekâtta, Ahılkelek istikameti yeteri kadar bir kuvvetle temin edilememiş olması ve Ahıska'ya yapılan taarruz da Batum Ordusu ile işbirliği yapılamaması bu iki orduyu müşterek bir plandan yoksun bırakmış ve neticede Kars ve Batum orduları aynı cephede olmasına karşın yalnız başlarına hareket etmek durumunda kalmıştır. Nitekim Ahılkelek'ten ilerleyen Rus kuvvetleri Kars Ordusu'nun yan ve gerilerini tehdit ettiği bir sırada Batum Ordusu kendini sorumlu görmediğinden bu harekâta karşı koymamış, Ahıska genel istikametinde ilerlemesi icap ederken, bir düşmana bağlı olmayıp serbest durumda bulunmasına rağmen, bu harekâta seyirci kalmıştır. Bu durum; Rusların Ahıska ve Ahılkelek'ten serbestçe Kars'a doğru ilerlemelerini sağlamış, Kars Ordusu'nun çekilme hattı tehlikeye düştüğünden Gedikler Muharebesi kaybedilmiştir.

Ayrıca daha kuvvetli olarak harekâta başlamak mümkün iken zayıf kuvvetlerle harekâta başlanmış ve boş duran Erzurum'daki kuvvetlerden yararlanılmamıştır.

Diğer taraftan Rus-Kafkas Ordusu'nun önemli bir kısmı, Şeyh Şamil'in güçlü kuvvetlerinin ayaklanması ile meşgul olduğu 1853 yılında Doğu Anadolu kuvvetlerini teşkil eden Kars ve Batum orduları bu durumdan gereği gibi yararlanamamış, aksine zayıf Rus kuvvetleri karşısında Osmanlı ordusu parça parça kullanılarak kuvvetini israf etmiş ve mağlup olmuştur. Halbuki çok iyi eğitilmiş Şamil kuvvetleri yalnız bırakılmasaydı bir taraftan Dağıstan'da diğer taraftan İran hududu boyunca angaje olmuş Rus Kafkas Ordusu'nun bu meşguliyetinden ve dağınık durumundan faydalanarak Kafkas ve Batum orduları müşterek bir plan dahilinde ve bir emir komuta altında hareket etmiş olsaydı, Şeyh Şamil'in bu sırada yapmış olduğu çok cüretli ve çetin harekâtın etkisi daha da arttırılmış olurdu. Kaldı ki o zaman Rus Çarlığı'na karşı bulunan Dağıstanlılar, Çerkezler, Abazalar, Azeriler ve Kafkas ahalisinin diğer çoğunluğu da Türk ordusu lehine girişmek istediği harekât için böyle bir zamanı kollamakta idi. Fakat yürütülen yanlış strateji yüzünden bu olanak da ne yazık ki yitirilmiştir.

Muharebenin başında kaçan bu fırsatlar ilerleyen zamanla 1853 yılı sonlarındaki yenilgiler ve bu arada Rusların takviye kuvvetleri alması ile büsbütün aleyhe dönmüştür. Stratejinin öngördüğü ana kurallar için-

de hareket edilmiş olsaydı 1853 yılı sonu, Doğu Anadolu Bölgesi'nde böyle yenilgi ile değil batıda Tuna boyunda olduğu gibi zaferle hem de dada önemli kazançlarla kapanabilirdi.

Rus Ordusuna Gelince: Bu evrede askerlik yönünden bazı hataların yapıldığı onun için de ileri sürülebilir. Nitekim 1853 yılında yapılan harekât sırasında bulunduğu ve bağlaşıkların henüz harbe katılmamış olduğu bir dönemde Tuna Cephesi'nde olduğu gibi Eflâk, Buğdan işgal etmesinde gösterdiği baskın, sürat, kuvvet ve durumun üstünlüğü prensiplerinden Kafkas Cephesi'nde aynı oranda gereği kadar yararlanamamıştır.

2. 1854 Yılı Harekât ve Muharebeleri

1854 Yılı Başında Siyasi ve Askeri Durum

1854 Yılında Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'nde mevzii ufak bazı çarpışmalardan öteye büyük bir muharebe olmadı. 1853 yılında bu cephedeki başarısızlıkları telafi için bu yıl yaz başlarında 6.000 kişilik bir kuvvet Tuna Harekât Bölgesi'nden alınarak Trabzon'a çıkarıldı. Ayrıca 3.000 kişilik bir kuvvet de İstanbul'da hazırlanarak vapurlarla Batum'a gönderildi. Daha önce 4 Ocak 1854'de müttefik donanmanın himayesinde 5.000 kişilik bir kuvveti taşıyan beş Türk vapuru bu kuvvetleri Şekvetil Kalesi'ne çıkarmıştı.

1854 yılının başlarında (27 Mart 1854) Osmanlı Devleti'nin bağlaşığı olarak Rusya'ya resmen harp ilan eden Fransa ve İngiltere'nin bu harp ilanından önce 3 Ocak 1854'de kuvvetçe çok üstün olan donanmalarıyla Karadeniz'de görünmesi, Rus donanmasını Azak Denizi'ne sokmuş ve orada iş yapamaz duruma getirmişti. Müttefiklerin bu yıl harbe girmiş olması, Karadeniz'de deniz hâkimiyetini sağlamış ve ayrıca yalnız Karadeniz'de kıyısı olan Kafkas sahillerini değil, büyük Kafkas Sıradağları'nın güneyinde bulunan Kafkas bölgesini de tehdit eder duruma sokmuştu. Bu yüzden Kafkas Rus Ordusu Komutanı olan Genel Vali Prens Vorontsov ivedilikle takviye kuvvetlerinin gönderilmesini aksi halde güç ve tehlikeli durumda kalınacağını Çar'a bildirmişti. Nitekim bu yılın Mart ve Nisan aylarında altı Don Kazak Alayı ile üç Dragon Alayı'nın Kafkasya'ya gelmesi, hep bu devamlı yapılan isteklerin sonucu idi. Kafkas Ordusu Komutanı bu takviye kuvvetlerini de az görmekte idi. Fakat Rusların Tuna boylarında Türk ordusu tarafından sıkıştırılması ve 1854 yılı başlarından itibaren müttefiklerin de bu harekâta katılmak üzere hazırlık içinde bulunmaları, Rus Başkomutanlığı'nda ülkesinin bu yıl içinde bir istila harekâtına maruz kalacağı endişesini yaratmıştı. Bu se-

bepten Başkomutan Kafkasya'ya bundan fazla tek bir bölük bile göndermenin mümkün olamıyacağını kesin bir ifade ile Kafkas Ordusu Komutanı'na bildirmişti. Bu durum karşısında bunalan ve kötümserliğe düşen Kafkasya'nın aynı zamanda Askeri Genel Valisi olan komutanı tam bir acz içine düşmekten kendini kurtaramadı ve Tiflis'teki görevini bırakmak zorunda kaldı.

Genel Vali ve Kafkas Ordusu Komutanı Prens General Vorontsov'un yerine General Read getirildi. [*] Bu komutan da Kafkas Cephesi'ndeki durumu parlak görmüyordu. Elde bulunan kuvvetlerle o da bir başarı sağlayamıyacağı kanısında idi. Çar bu generali de görevinden affetti. General Read görevini bırakmadan önce İmparator'a Kafkasya'daki genel durum hakkında bir rapor vermişti. Rus generali bu raporunda; "Doğu Kafkasya'daki Derbent Geçidi ve güçlükle tutulmakta olan Dağıstan'daki mevziler dahil, Kafkasya'daki bütün Müslüman topraklarının boşaltılmasını ve Gürcistan, Ermenistan, Mingrelia ve Guria'nın da geçici olarak terk edilmesini Çar'dan istemişti. General raporuna devamlı, bu şartlar altında Rus savunma hattının Büyük Kafkas Sıradağları'nın kuzeyinde bulunan Sulak-Suujan-Terek-Kuban nehirleri boyunca geçirilmesinde zaruret olduğunu Çar'ı Nicola'ya önermişti. [49]

Çar bu teklifi şiddetle reddetti. Çar adeta altıncı hisle Türklerin Kafkasya'da müttefikler tarafından desteklenmeyeceğini önceden hissetmişti. Bunun üzerine Rus Çar'ı, General Read'ın yerine Kafkasya Genel Valisi ve Askeri Komutanı olarak Prens General Baryatinski'yi tayin etti. Çar düşüncesinde ve önsezisinde haklı çıkmıştı. Çünkü müttefiklerin 1854 yılında Kafkasya için güttükleri siyaset Türkleri bu bölgede kendi hallerine bırakmak olduğundan ve Doğu Anadolu Türk Ordusu'nu desteklemek istemediklerinden, bundan sonra gelişen olaylar görevinden alınan bu iki generali haksız, Çar'ı ise haklı çıkarmıştı. Fakat bu iki general, müttefiklerin Osmanlı Devleti'ne karşı böyle ters bir davranış ve tutum içinde bulunabileceğini tahmin etmemiş olsalar gerek, çünkü normal koşullar altında bu hususu bu şekilde tahmin ve takdir etmek mümkün değildi. Yanılmanın bu sebepten ileri gelmiş olabileceği de düşünülebilir.

Şu halde bundan çıkaracağımız sonuç; gerçek olmayan olaylara ve yanlış tahminlere göre yapılan kötümser veya olağanüstü iyimser bir duygunun etkisi altında kalarak yürütülen bir siyaset veya askeri stratejinin bu yanlış siyaset üzerine vermiş olduğu kararlar, sonuçları ya-

---

[*] Bu generalin XVI. yüzyılda Rusya'ya hizmet maksadıyla gelen İskoç subaylarının ahfadi olması muhtemeldir.

[49] Allen, W. E. D. - Muratof, Paul; Kafkas Harekâtı, s. 64.

nıltabilir ve şüpheye sevk edebilir. Böyle durumlarda acele edip kesin karara varılmamalıdır. Karar açık ve net bir muhakemenin ve mevcut gerçek bilgilerin ışığı altında sağlam temellere dayanarak verilmelidir.

Aslında Rus generallerinin düşündüğü gibi, bu sıralarda denizden müttefiklerce yapılacak ufak bir yardım ile o zaman Taman Yarımadası'ndan Poti'ye kadar uzanan Çerkezistan ülkesinde yaşayan Çerkezlerin, Ruslar aleyhinde geniş bir harekâta katılmalarını sağlamak mümkün görünüyordu. Ayrıca Dağıstan bölgesinde Şeyh Şamil'in elinde bulunan 10.000 kişilik çok iyi eğitilmiş bir kuvvet de yine Osmanlı ordusunun Kafkasya üzerine yapacağı harekâtı sabırsızlıkla bekliyordu. Nitekim iyi bir lider niteliğini taşıyan Şeyh Şamil'in bu sıralarda yaptığı kahramanca hareketler Rusya'da büyük korku yaratmıştı.

Görülüyor ki düşünülen bu harekât bağlaşıklarla birlikte yapılsa idi, Kafkasya ve Rusya için hakikaten büyük bir tehlike teşkil edebilirdi. Ancak gerçeği de unutmamak gerekir ki her komutan bu gibi muhtemel yardımları düşünmeden önce, kendi ordusuna, ulusuna ve onun taşıdığı hakiki güce güvenmesi en doğal hareket tarzıdır.

Nitekim bu desteğin yapılmayışı bir tarafa, bu sırada çok kerre atıl durumda tutulan Rumeli'deki Türk ordusunun bir kısmının olsun Kafkas Cephesi'ndeki bu harekât için nakline müttefiklerce müsaade edilmemesi, ve İstanbul'da hazırlanan takviye kuvvetlerinin de Türk Donanması tarafından Kafkas kıyılarına taşınmasına izin verilmemesi, Doğu Anadolu Ordusu'nun 1853 yılında olduğu gibi bu yıl da yalnız kalmasına ve güçsüz bulunmasına neden olmuştu. Ancak 1854 yılındaki yalnızlık daha da endişe verici idi. Çünkü 1853'de yıpranan bu ordu bu kez 1854'de yeniden ve taze kuvvetlerle takviye gören Rus Kafkas Ordusu'nun karşısında bulunuyordu.

Filhakika Türk askeri yetkililerince düşünülen bu müşterek harekât müttefiklerin çıkardığı binbir zorluk yüzünden 1854 yılında da yapılamayınca Kafkas Harekâtı da aşağıda görüleceği üzere Türk ordusunun genellikle aleyhinde gelişti.

Bu yetmiyormuş gibi, Osmanlı ordusunun ilerlemeyişi karşısında Kafkasya'da yaşayan Ermeni ve Hıristiyan Gürcüler başta olmak üzere diğer bu gibi azınlıkların Ruslara daha da yaklaşmalarına ve onları 1854 yılında daha hararetle desteklemelerine ayrıca yol açmıştı.

İşte Kafkasya'da 1854 yılında durum bu şekilde iken Osmanlı Devleti ve ordusu bu yıl içinde doğuda yine birşeyler yapmak çabası içindeydi. Bu maksatla Rus süvari alayında bir süre önce hizmet görmüş Çerkez asılzadelerinden olan ve bu sırada İstanbul'da Çerkez Cemiyeti Baş-

kanı bulunan ve devrimci bir karakter taşıyan Sefer Bey'e Ferik (Tümgeneral) rütbesi verilerek Sohum'a gönderildi. Sefer Paşa oradan Tuapse'ye gitti ve burada bölgenin en kuvvetli ve en önemli bir Çerkez kabilesi olan Shaprughlarla konuştu. Fakat bu kabileyi harbe katılmak için pek istekli bulmadı. Oradan Anapa'ya geçti. Bu bölgede Natukhai Çerkez kabilesi tarafından daha olumlu karşılandı. Sefer Paşa oradaki Çerkezleri uyardı. Şayet bölgeye bir Osmanlı çıkarması olursa bu Çerkez kabilesi Türklerin yanında harekete geçecekti.

Osmanlı Başkomutanlığı 1854 yılında müttefiklerini sıkıştırıp Kafkasya'daki taarruz planlarını uygulamak için vaktin ve fırsatın gelmiş olduğunu bildirdi ve ayrıca Kafkasya'daki Müslüman halkın taarruzla birlikte ayaklanacağını ve Tiflis'i işgal etmenin mümkün olduğunu ileri sürdü. Ruslar tarafından boşaltılmış olan Kafkas Karadeniz kıyılarına yapılacak kolay bir çıkarma ile birlikte Kars, Ardahan ve Batum üzerinden başlanacak bir ileri harekâtın Dağıstan Şeyh Şamil kuvvetleri ve Çerkezlerin ayaklanmaları ile kolaylıkla gelişeceğini ve kısa sürede Kafkasya'daki Rus kuvvetlerinin zararsız hale sokulmuş olacağını müttefik komutanlıklarına çok açık ve ayrıntılı bir şekilde bildirildi. Israrla yapılan bu teklifler müttefik başkomutanlıkları tarafından önce sudan bahanelerle uzatılıyor ve neticede nezaketle erteleniyordu.

İngilizlerin bütün gayesi, Karadeniz'deki Rus deniz gücünü yok etmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüme ve kuvvetlenmesine yeterinden fazla imkân vermeden, Rus işini halletmek ve kendi menfaatlerine daha yakın bölgede bulunan Balkan durumunu ön plana almak ve Rus Deniz Kuvvetleri'ni bertaraf etmekle Hindistan denizyolunu ve civarını emniyetli ve istikrarlı bir hale sokmaktı. Kafkasya onlar için tali bir hedefti. Orada İngiltere'nin yakın bir menfaati yoktu ve hatta Kafkasya'nın böyle karışık zayıf bir halde bulunması kendi çıkarlarına daha da uygun geliyordu. Diğer bir sebep de muhtelif unsurları bünyesinde bulunduran ve onların milli çıkarlarını da düşünmekle yükümlü saydıkları Büyük Britanya İmparatorluğu ile esasen sallanmakta olan zayıf müttefiki Osmanlı Devleti'nin ordusunu bu harekât için yetersiz buluyordu. Asıl neden de tasarladığı Kırım çıkarmasında Osmanlı ordusunun çoğunu orada kullanmak istemesiydi. Ayrıca bağlaşıklar Rusları ve onun ordusunu Kafkasya'nın çeşitli halk zümrelerini birleştirme ve onların çıkarlarını koruma görevini yerine getirecek güçte görüyorlardı. Bu durumu Osmanlıların ulusal çıkarlarına karşı yeğ tutuyorlardı. Fransa'da İngiltere gibi düşünüyordu ve o da İngiltere'nin kuvvetli donanmasının yardımı ile elde edilecek kolay başarıların peşinde idi. Osmanlı Devleti'nin kuvvetlenmesini ve büyümesini kendi görüşlerinin ve çıkarlarının doğrultusun-

da mütalaa edip daha fazlasını istemiyorlardı. Buna karşılık Rusların da Osmanlı Devleti'ne karşı tecavüzkâr bir hal almasını, onu ezerek sıcak denizlere çıkmasını, özellikle Balkanlara yayılmasını hiç arzu etmiyorlardı. Bu suretle hep kendi çıkarları peşinde koşuyorlardı.

Müttefiklere göre bu harpte asıl hedef Rus donanması ve onun dayanağı olan Sivastopol'du. Diğer bütün hedefler onlar için tali ve önemsizdi. Müttefikler asıl düşüncelerini ve menfaatlerini bu makul sebebi ileri sürerek örtmeğe çalışıyorlardı. Müttefik komutanların diğer bir düşünceleri de Kafkasya fethedilmiş olsa bile, ayakta kalacak olan büyük Rus kuvvetlerine uzun süre karşı koymayı göze alamayışlarıydı. Özellikle İngiltere, daha ziyade donanmasına güveniyor ve onun himayesinin uzağında cereyan edecek bir kara harekâtını benimsemek istemiyordu. Benimsediği takdirde Boğazları ve Osmanlı ordusunu kontrol altında bulundurmak zorunda kalacaklarını ileri sürüyorlardı. Bağlaşıkların bu düşünceleri doğal olarak Türk Ulusunun milli çıkarlarına ters düşüyordu.

a. Guria Muharebesi (Kroki : 9)

1854 yılı başında ve Guria Muharebesi'nden önce Kafkas Cephesi'nde iki taraf kuvvetleri şu durumda idi.

Türk Kuvvetleri :

Hassa Müşir'i Selim Paşa komutasında yarısı nizami birliklerden müteşekkil olmak üzere 20.000 kişilik bir kuvvet Batum, Şekvetil ve Ozügeti arasındaki bölgede bulunuyordu.

1853 yılında Kars Ordusu Komutanı iken Gedikler Muharebesi'nden sonra görevinden affedilen Müşir Abdülkerim Paşa'nın yerine geçen ve kısa bir süre sonra o da azledilmiş olan Müşir Ahmet Paşa'nın yerine yeni atanmış olan Müşir Zarif Mustafa Paşa'nın emrinde 35.000 nizami ve redif askeri ile bir kısım gönüllüden oluşan bir kuvvet de Kars Kalesi'nde ve civarında idi.

Erivan'a karşı Doğubeyazıt bölgesinde de 10.000 civarında yarıdan azı nizamiye, yarıdan fazlası ise gönüllü birliklerden kurulu bir kuvvet de Ferik (Tümgeneral) rütbesinde diğer bir Selim Paşa komutasında bulunuyordu.

Bu kuvvetlerden başka ihtiyat olarak Erzurum'da da 20.000 civarında bir kuvvet mevcuttu. Ardahan bölgesi zayıf gönüllü birlikleri tarafından tutuluyordu.

Ancak bu sırada Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'nde bulunan bu kuvvetlerin genel durumu pek parlak değildi. Birlikler çok şiddetli geçen bir kıştan yeni çıkmışlardı. Elbiseleri ve teçhizatları yetersiz olup aldıkları gıdalarda iyi değildi. Özellikle Kars ve Erzurum'daki birliklerde tifüs gibi bulaşıcı ve öldürücü hastalıklar baş göstermişti. Batum'da şiddetli bir sıtma salgını birliklerin yarısını iş göremez hale sokmuştu.

Kalelerin içinde bulunan toplar hariç, seyyar Türk ordusu birliklerinin topları ise eski tip olup mevcutları da Rus birliklerine oranla yarı yarıya azdı.

Bu şartlar altında Doğu Anadolu Ordusu'nun bir taarruz harekâtını başaracak güçte olmadığı açıkça belli idi. Ancak Türk Başkomutanlığı 1854 yılında da bir yıl öncesinde olduğu gibi en iyi savunmanın taarruzla yapılacağı düşüncesine uyarak bu bölgede yine taarruz harekâtını öngörmüştü. Ruslar ise, 1853 yılında olduğu gibi 1854'de de Kafkas Rus Ordusu'nu büyük bir taarruz harekâtı için yetersiz bulmakta, özellikle çok karışık olan Kafkas milletlerine de güveni bulunmadığından bu yıl da, Türklerin yapacağı taarruzları önce kırmaya sonra karşı taarruzlarla mevzii zaferler kazanmaya karar vermişlerdi.

Rus Kuvvetleri :

General Andronikov Komutasında; 13 ncü Piyade Tümeni'nden iki alay (Litoviski, Brestski), 20 nci Piyade Tümeni'nden iki tabur (Kurunski Alayı'ndan), bir Kazak Alayı, Guri Milisleri, İmeret Milisleri, Sahra bataryası, bir dağ bataryası, takriben toplam olarak 10.000 kişilik bir kuvvet ile 10 top Guria bölgesinde bulunuyordu. Bu kuvvetlerin karargâh merkezi Kütais idi.

General Kovalevski Komutasında; 13 ncü Piyade Tümeni'nden iki alay (Vilnenski, Belostokski Alayı), bir Gürcü Taburu, iki Kazak Alayı, Gürcü Milisleri, üç sahra bataryası olmak üzere takriben 10.000 kişi ve 24 toptan müteşekkil bir kuvvet Akhalttzikhe (Ahıska'da bulunuyordu).

General Bebutov Komutasında; Guruzinski El Bomba Alayı, Erivanski El Bomba Alayı, 18 nci Piyade Tümeni (5 alay), Dragon Tugayı (üç alay), iki Kazak Alayı, iki Müslüman Süvari Milis Alayı, 6 sahra bataryası, 21/2 dağ bataryası olmak üzere toplam olarak takriben 30.000-35.000 kişi ve 68 top, Gümrü'de bulunuyordu. Ancak bu kuvvetlerden 18 nci Piyade Tümeni'nin Ryazhiski Alayı'ndan iki taburu Ahılkelek'te idi.

General Baron Wrangel emrindeki kuvvetler ise; 21 nci Piyade Tümeni'nden 4 tabur, bir Kazak Alayı, bir Müslüman Milis Süvari Alayı, 11/2 sahra bataryası Erivan'da,

— Ryozanski Alayı, 20 nci Piyade Tümeni'nin yarısı, iki batarya Tiflis'te,

— 21 nci Tümen'in geri kalan kısmı, beş Kazak Alayı, dört Dragon Alayı Lesghian (Kakheti) hattında Şeyh Şamil kuvvetlerine karşı,

— 19 ncu Piyade Tümeni, 20 nci Tümen'in geri kalan kısmı, Kuban ve Terek Kazak alayları Azor-Mozdek hattında (Kafkas hattı).

— Dört Don Kazak Alayı, Üç Hudud Taburu, Sohumkale-Redutkale arasındaki geniş kıyı bölgesinde ve İran sınırında gözetleme görevinde bulunuyordu. Kafkasya'daki bu Rus kuvvetlerinin mevcudu 1853 sonlarına nazaran 20.000 kişilik bir takviye kuvveti ile takriben 35.000 kişiyi bulmuştu. [50]

Bu harekât bölgesinde tarafların karşılıklı kuvvet durumu bu şekilde iken 1854 yılı muharebeleri ilkönce ilkbahar sonlarında, yani bu bölgenin iklim şartlarının en uygun olduğu haziran ayında Güneybatı Kafkas ovalarında Guria bölgesinde başladı.

Haziranın ilk haftasında Batum hanedanından Hüseyin Bey ve Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Çürüksulu Hasan Bey idaresindeki 8.000 kişilik bir gönüllü kuvveti 8 Haziran 1854 günü Nigoeti'de bulunan Rus kuvvetlerine taarruz etti. Bu bölgenin komutanı olan General Andronikov bu taarruzdan birkaç gün önce Albay Prens Eristov komutasında iki piyade taburunu, 1.000 Guri Milisini, 2.000 Kazak Süvari Kuvveti'ni dört topla takviye ederek Morani'den Nigoeti'ye göndermişti. Bu yüzden Türk Gönüllü Kuvvetleri'nin taarruzu Rusları baskına uğratamamıştı. Yapılan kanlı bir muharebeden sonra her iki taraf birçok kayıplar verdi. Türk gönüllüleri bu başarısız taarruzdan sonra Müşir Selim Paşa komutasındaki büyük kısmın üzerine doğru geri çekildi. Bu bölgedeki Rus kuvvetleri komutanı olan 13 ncü Tümen Komutanı Türklerin bu taarruzunu bir deneme olarak kabul etti. Bundan sonra büyük kuvvetlerle yapacağı taarruzu bekledi. Bu endişenin sonucu olarak 14 Haziran 1854'de General Andronikov, Ardahan bölgesinde önemli Türk kuvvetlerinin bulunmayışından yararlanarak Ahıska'da bulunan ve General Kovalevski emrinde olan kuvvetleri de diğer birlikler ile beraber bu muhtemel Türk taarruzunu karşılamak maksadı ile Ozugeti bölgesinde topladı. [51]

13 ncü Tümen Komutanı General Andronikov ile General Kovalevski'nin yaptığı bu hazırlığa karşı, Müşir Selim Paşa da hududu teşkil eden Çolok Suyu'nun güneyinde seçtiği bir mevzide bütün kuvvetlerini top-

[50] a. g. e.; s. 66.
[51] a. g. e.; s. 71.

lamış bulunuyordu. Türk kuvvetlerinin tuttuğu bu mevziin sağ kanadı Çolok Köprüsü'ne sol kanadı da sık bir ormana dayanmıştı. Ancak sağ kanattaki Gönüllü Türk Kuvvetleri Çolok Suyu'nun kıyısındaki çok sık olan çalılıkları kendileri için etkili bir engel kabul ederek Çolok Köprüsü'nü tahrip etmemişlerdi. Müşir Selim Paşa'nın maksadı Rus taarruzlarını belli bir hatta kırdıktan sonra karşı taarruzla sonuç almaktı.

13 Türk topu ise bu mevziin güneyindeki sırtta mevzilenmişti.

Türklerin bir taarruz harekâtına girişmediğini, aksine Çolok Suyu'nun gerisinde tuttuğu bir mevzide savunmaya geçtiğini yaptırdığı keşiflerle anlayan General Andronikov fikrini değiştirdi. Vardığı yeni karar gereğince 15 Haziran 1854'de Ozugeti bölgesinde toplamış olduğu 13 ncü Tümen (dört alay) üç Kazak Süvari Alayı Kurinski Alayı'ndan iki piyade taburu + bir hudud taburu + Güri, Gürcü ve İmeret Milisleri + Lehli Milisler + 34 toptan müteşekkil kuvvetleri ile Ozugeti'den ilerlemeye başladı. Rusların başladığı bu taarruz karşısında Müşir Selim Paşa önce topçu ateşi ile bu taarruzu durdurmaya çalıştı ise de Türk topçusunun ölü ateş alanlarından iyi surette yararlanmasını bilen Ruslar, kısa zamanda tahrip edilmemiş olan Çolok Suyu Köprüsü'nü ve derenin sığ yerlerini geçti. Müşir Selim Paşa nedense Rus taarruz kollarının yayılmasına kadar geçen sürede etkili bir müdahalede bulunmadı.

Türk kuvvetlerinin tutmuş olduğu mevziin sağ kanadı karşısında Rusların dört taburluk bir grupları vardı. Bu kuvvetler General Brunner komutasında bulunuyordu.

Orman kenarına dayanan Türk sol kanadının karşısında ise General Maidel'in komutasında dört taburluk diğer bir grupmanı daha vardı.

Bu bölgedeki Rus kuvvetlerine komuta eden 13 ncü Tümen Komutanı General Andronikov cepheyi çok zayıf olarak iki taburla tutmuş ve kanatlarda yaptığı iki grupmandan başka üç piyade taburunu, Guri ve İmeret Milis Süvari kuvvetleri ile Üç Kazak Alayı'nı ihtiyat olarak sağ kanat gerisinde tutmuştu. Bu suretle General Andronikov sıklet merkezini Türklerin sol kanadına yöneltmişti. Şöyleki: İki taburla cepheyi tespit ederken yedi tabur piyade ve üç Kazak Süvari Alayı ile Türklerin sol kanadına yüklenmişti. Harp talihi önce Türklere yardım etti. Çünkü Rus ordusunda mevcut iki Gürcü Milis Taburu ile Lehliler bu sırada Türk ordusuna iltica etmişlerdi.

Hassa Müşir'i Selim Paşa Rusların bu ilerlemesi sırasında önceleri pasif kaldığı oranda sonradan yapılan taarruzları büyük bir inatla karşılamış ve kanlı bir boğuşmadan sonra hasma ağır kayıplar verdirerek Rus kuvvetlerini geri püskürtmüştü.

Durumun vehametini çabuk kavrayan General Andronikov Çolok Suyu Köprüsü bölgesindeki grupmandan iki taburu ivedilikle sağ kanada kaydırmış ve ihtiyatta tuttuğu Guri, İmeret Milislerini de bu kuvvete katarak vaktinde hareket etmiş ve sıklet merkezinde (sağ kanatta) bozulan durumu düzeltmek için bu yeni kuvvetlerle takviye edilen Rus kanadı özellikle Guri ve İmeret Milis Süvarileri ile Kazak Süvari alaylarının, Türk kuvvetlerinin sol kanadını aşıp yan ve gerilerine sızmasını sağlamıştı. Bu durum karşısında Müşir Selim Paşa direnmeyi sakıncalı bulmuş ve Batum'a çekilmeye karar vermişti.

Geri çekilirken de kanlı savaşlar veren Türk kuvvetleri ne yazık ki bütün toplarını bu sırada kaybetmişti. Ayrıca büyük kısmı ile Batum'a geldiğinde toplam olarak ölü ve yaralı 4.000 kişi de zayiatı vardı.

Bu muharebede Rusların da kaybı oldukça ağırdı. Onlar da 1.500-2.000 arasında bir zayiat vermişlerdi.

Nitekim General Andronikov kuvvetleri bugün yapılan kanlı savaşta çok bitkin ve mecalsiz bir hale düşmüştü. Bu yüzden muharebenin başlangıcında uğradığı başarısızlıktan ürkerek Türk kuvvetlerini takip bile edememişti. Hatta Ruslar Karadeniz kıyısında bulunan Kabulet'iyi dahi işgalden çekinmiş, aksine kendine yeniden çeki düzen vermek üzere Çolok Suyu'nun kuzeyine eski mevzilerine kadar tekrar geri çekilmişlerdi.

Bu suretle Guria Muharebesi'nde her iki taraf olumlu bir sonuca ulaşamamış ve bu bölgedeki durum 1854 yılı sonuna kadar bu şekilde kalmıştı.

b. Doğubeyazıt Muharebesi (Kroki : 10) [52]

Bilindiği üzere bu bölgede Türklerin 3.000'i nizamiye olmak üzere 10.000 kişilik bir karma kuvveti (7.000 redif ve gönüllü) toplanmış bulunuyordu. Bu kuvvet geçen yıl Rusların Gedikler Muharebesi'ni kazanması üzerine kendilerini emniyete almak üzere Doğubeyazıt'tan Iğdır'a giden anayol üzerindeki Çilli Boğazı'nı ve Karabulak Gediği'ni tutmuşlardı. Ayrıca Koçak Geçidi'ne de kuvvetli bir keşif müfrezesi gönderilmişti.

Ruslar 1854 yılında Doğubeyazıt'ın kuzeyinde ve Karabulak bölgesinde bulunan bu Türk kuvvetlerini de Guria Muharebesi'nde görüldüğü üzere Batum bölgesindeki Türk kuvvetleri gibi zararsız hale getirmek istemişlerdi.

---

[52] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 12, Fih. 9-1.

1854 yılı Haziran ayı sonunda yani Guria Muharebesi'nden kısa bir süre sonra General Baron Wrangel'in emir ve komutası altındaki Erivan bölgesinde bulunan kuvvetleri ile (10.000 kişilik muntazam bir Rus kuvveti)Türk hududunu geçti ve Iğdır Ovası'na indi. Bu sırada bölgedeki Türk kuvvetleri Rusların bu hareketine karşı bilindiği üzere Iğdır-Doğubeyazıt yolu üzerinde Çilli Geçidi ve Musun Köyü kuzeyinde Koçak Geçidi bölgesini tutmuş bulunuyordu. [53]

General Wrangel çetin bir yürüyüşten sonra Pamukdağ ve Hama Dağları arasındaki bu boğazda bulunan Türk mevziine temmuz sonlarına doğru taarruz etti (29 Temmuz 1854). Türklerin elinde boğazı koruyan ancak 4 top vardı. Halbuki Ruslar en azından üç misli bir ateş kuvvetiyle bu taarruzu desteklemekte idi. Türk kuvvetleri arazinin de kendilerine verdiği savunma imkânlarından yararlanarak bu muntazam ve iyi eğitilmiş Rus kuvvetlerinin taarruzlarına önceleri başarı ile karşı koydu. Rus kuvvetleri bu yaptıkları taarruz sonunda Türkler tarafından geri püskürtüldü. Birçok yaralı ve ölü veren Rus kuvvetleri çekilmiş ve Harabe Han'a kadar takip olunmuştu. [54]

Ruslar, iyi direnen Türk kuvvetlerini buradan atamıyacağını anlayınca taarruz grupmanını 5.000 kişilik bir kuvvetle takviye ettiler. Bu sırada Türkler de dört taburluk bir kuvvetle takviye olunmuşlardı. Fakat, takviye kuvvetlerinin başında bulunan Selim Paşa muharebe bölgesine gelmesine rağmen savaşa müdahalede geç kalmıştı. Halbuki takviye gören General Wrangel Ordusu üstün kuvvetlerle yaptıkları ikinci taarruzda önce Rus taarruzlarını önemli surette etkileyen dört Türk topunu susturmaya muvaffak olmuştu. Topçu ateşinden de yoksun kalan Türk piyadesi çok üstün Rus topçu ateşi altında tamamen yok olmaktan korunmak amacıyla verilen emir üzerine Doğubeyazıt, Diadin-Ağrı yönünde geri çekilmeye başladı. Ancak bu yoğun Rus topçu ateşiyle Türk kuvvetri 2.500 şehit vermişti. Bu çekilme sırasında nizami Türk kuvvetlerini yalnız bırakan başıbozuk Türk gönüllü milis kuvvetleri yer yer dağılmaya başladı. Bozulmayan bir kısım milis kuvvetleri de geri çekilme sırasında dağılmıştı. Bu suretle Doğubeyazıt bölgesinde bulunan Türk kuvvetleri artık önemli bir kuvvet olmaktan çıkmış bulunuyordu.

Bu yenilgi üzerine Ferik Selim Paşa komutanlık görevinden alındı ve uhdesinde yalnız Erzurum bölgesinde bulunan ihtiyat kuvvetleri bırakıldı.

---

[53] Gürel, A. Tevfik; Kırım Savaşı, 1853-1856, İstanbul Askeri Matbaa, 1935, s. 111.

[54] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 12, Fih. 3, 3-1.

Çekilen Türk kuvvetleri karşısında General Wrangel Ordusu ilerledi ve 19 Temmuz 1854'de Doğubeyazıt'ı işgal etti. Buranın ele geçirilmesi ile Türklerin İran ile olan yegâne irtibat ve muvasala yolu kesilmiş oldu.

Doğubeyazıt'ı ellerine geçiren Rus kuvvetleri bol miktarda yiyecek ve süvari kuvvetleri için yeteri kadar yem bulmuş ve özellikle karşılarındaki Türk kuvvetlerinin çoğunluğunu teşkil eden başıbozuk askerlerin dağılmasından cesaret almışlardı. Bunun üzerine Rus kuvvetleri Ağrı-Erzurum genel istikametinde ilerlemeye başladılar. Fakat Kars Ordusu'nun Gümrü'ye doğru ilerlediği haberi duyulunca Rus Generali bu harekâtı hemen durdurdu. Karabulak Köyü'nde toplanan Rus kuvvetleri Arzap ve Musun köylerini yakarak bu köylerin ahalisi ile Doğubeyazıt'ta birçok hane halkını da yanlarına alarak Iğdır Erivan doğrultusunda geri çekildi. Ruslar 5 Aralık 1854 günü (14 Rebilevvel 1271) çekilirken Doğubeyazıt'ın bütün köylerini yakmışlardı. [55]

c. Gökdere Muharebesi (Kurudere Muharebesi) (Kroki : 11)

1853 yılı sonlarında yapılan Gedikler Muharebesi'nden sonra 1854 yılının başlarında Doğu Anadolu-Kafkas Cephesi'ndeki muharebelerin yeniden başlamasından önce, her iki taraf ellerindeki büyük kuvvetlerin Gümrü-Kars harekât mihveri boyunca kullancak şekilde, Türkler Kars ve civarında, Ruslar da Gümrü ve civarında toplamışlardı. Her iki taraf tâli kuvvetleri bilindiği üzere bu asıl kuvvetlerin ilerisinde kuzeyde Guria ve güneyde Erivan ve Doğubeyazıt bölgesinde idiler.

Kars ve civarında toplanan Doğu Anadolu Ordusu'nun büyük kısmını teşkil eden Kars Ordusu bu sırada bu komutanlığa atanan Müşir Zarif Mustafa Paşa'nın emrindeydi. Müşir Zarif Mustafa Paşa'nın emrinde 50 nizamiye taburu (35.000 er), dört süvari alayı, 10.000 civarında gönüllü süvarisi ve 80 kadar sahra topundan müteşekkil bir kuvvet vardı. Gönüllü kuvvetler daha ziyade arazinin iklim koşullarına alışık mahalli bölge halkından toplanan milis kuvvetleri idi. Bunlar cesur, fakat muharebe eğitiminden yoksun erlerdi. Müşir Zarif Mustafa Paşa'nın Karargâhı'nda bazı müttefik subaylar ile bir süre önce Osmanlı uyruğuna geçmiş ve Müslüman olmuş Macar asıllı subaylar da vardı. İşte yeni Kars Ordusu Komutanı, Rusların Gümrü'de bulunan büyük kuvvetlerine karşı 1854 yılı ortalarına karar aktif bir harekette bulunmamış ve durumun inkişafını beklemekle yetinmişti.

Esasen yukarıda belirtildiği üzere Ruslar da 1854 yılında pasif ve çekingen bir durum takınmışlardı. Kısa bir süre sonra Rusların bu tu-

[55] Başkanlık Arşivi; İrade-i - Dahiliye, 20033.

tumlarından ve müütereddit hareketlerinden yararlanarak Kars Kalesi'nde gerekli emniyet kuvvetlerini bıraktıktan sonra Müşir Zarif Mustafa Paşa geriye kalan kuvvetleriyle Kars'tan çıkarak Gümrü istikametine ilerledi. Türklerin esasen ileriye sürülmüş keşif ve emniyet kuvvetleri bir süreden beri Gökdere üzerinde Hacı Veli mevkiinde bulunuyordu. Bu ileri harekât sırasında General Bebutov komutası altındaki Rus kuvvetleri ise krokide görüleceği üzere Gökdere hattındaki savunma mevziine gelip yerleşmişlerdi.

Rus ordusu yaz mevsiminin ortalarına gelindiği halde şimdiye kadar bir taarruz harekâtını göze alamamış olduğundan böyle bir savunma hattından yararlanmak istiyordu. Nitekim Kars Ordusu Komutanı bu Rus kuvvetlerine karşı bir taarruzi harekâta girişmemiş olsaydı,kuvvetle muhtemeldi ki General Bebutov bu bekleme ve endişeli durumunu daha uzun süre uzatabilirdi. Nitekim General Bebutov arada geçen bu uzun süre içerisinde muhtemel bir Türk taarruzunu karşılamak için Gümrü'nün batısında ve Gökdere kuzeyindeki Poldervan-Kurudere-Karayol tepeleri hattında bir savunma mevziini bu nedenle hazırlamıştı. General Bebutov 1854 Haziran sonunda Gümrü'deki bütün kuvvetlerini de bu mevziin gerisinde toplamıştı.

Kars Ordusu Komutanı Müşir Zarif Mustafa Paşada 2 Temmuz ile 4 Ağustos 1854 arasındaki süre içerisinde Kars'ta toplanmış olan ordusunun büyük kısmını, keşif ve emniyet içinde daha önceden ileri sürmüş olan bir kısım öncü kuvvetlerin bulunduğu, Hacı Veli Büyük Yahni Küçük Yahni tepeleri arasındaki hattın gerisine yanaştırmıştı. Her iki komutanda kararsızdı. Taraflar kendi müstahkem üslerine tekrar çekilmek için sanki sonbaharın gelmesini bekler bir davranış içinde görünüyorlardı.

Bu suretle karşı karşıya gelen bu iki hasım ordu, üç haftalık bir süre içinde keşif faaliyetleri dışında herhangi bir harekâtta bulunmadılar. Nihayet Müşir Mustafa Paşa da bekleme süresi sonunda Rus ordusuna taarruza karar verdi.

Verdiği karar gereğince taarruz planını şu şekilde hazırladı. Elde mevcut gönüllü kuvvetlerle birlikte dört İstanbul Nizamiye Hassa Taburu, 16 piyade taburu, iki süvari alayını 48 topla takviye etti. Bu kuvvetleri Kerim Paşa komutasına verdi. Kerim Paşa taarruzda sıklet merkezini Rusların sol kanadına (Karayal Tepesi) gelecek surette bu kuvvetlerin çoğunu özellikle kendi sağ kanadı gerisinde topladı. Ayrıca taarruzun inkişafı sırasında düşmanın, Kars Ordusu'nun sıklet merkezine doğru gerilerden kuvvet kaydıracağı sırada, 18 topla takviye ettiği altı piyade taburunu ve iki süvari alayını bu kez düşmanın sağ kanadı üzerinde etki yapacak surette kullanmak üzere kendi sol kanadı gerisinde elde

hazır bir duruma soktu. Bu şekilde daha ziyade kanatlarda kullanılmasını öngördüğü kuvvetlerden başka Müşir Zarif Mustafa Paşa ayrıca, 12 tabur ve 30 toptan müteşekkil bir kuvveti de elde genel ihtiyat olarak merkezde tutuyordu. Bu kuvvetleri gelişecek olan taarruz istikametinde kullanmayı düşünüyordu.

Müşir Zarif Mustafa Paşa'nın kabul etmiş olduğu bu taarruz harekât planının en zayıf tarafı, taarruza yönelecek üç ayrı grupmanın etkili olabilmesi için o günkü koşullar altında zaman ve mekân bakımından yapılması lazım gelen koordinasyon ve kooperasyonun çok zor olması idi. Böyle birbirinden ayrı hedeflere yönelecek taarruz gruplarının çok iyi manevra gücüne sahip olması ve aynı zamanda birliklerin ve ast komutanların yine çok iyi bir şekilde muharebe eğitimi görmüş bulunması gerekliydi. Bu şartlardan oldukça yoksun bulunan Doğu Anadolu Ordusu işte böyle yüksek bir emir komuta mahareti de isteyen bu taarruzun harekâtına 5 Ağustos 1854 günü sabahın erken saatlerinde başladı.

Türk gönüllü kuvvetleri şafak vakti Rusların sol kanadını teşkil eden Karayal Tepesi'ne taarruz etti. Baskın tesiri yaratan bu taarruz kısa zamanda etkisini göstererek tepe Türkler tarafından işgal edildi.

Dört piyade taburu derhal ilerledi ve Rus savunma hattını yan ateşi altına alacak şekilde ele geçen Karayal Tepesi'nde mevzilendi. Bu sırada tepenin doğu eteklerinde Türk gönüllüleri ile dört taburlu Nevrossiski Dragon Alayı arasında şiddetli bir muharebe başlamıştı. General Bebutov kısa bir süre önce takviye ettiği sol kanatta cereyan eden ve kötüye doğru gelişen bu yeni durumdan telaşlandı. Elinde kalan son ihtiyat Dragon Tugayı'ndan iki alayını da (Tvers Dragon Alayı-Nizhegordski Dragon Alayı) bu bölgeye gönderdi.

Buna karşılık tepenin alındığını gören Kerim Paşa, elinde hazır olarak tuttuğu ihtiyat kuvvetlerini de taarruzun geliştiği bu bölgede kullanmaya karar verdi. Bu maksatla ihtiyat kuvvetlerini süratle Karayal Tepesi'ne tevcih etti.

Her iki tarafın bu sırada kuvvet kaydırmaya çalıştığı Karayal Tepesi bölgesinde çok geçmeden şiddetli bir muharebe başladı. Kanlı bir mücadeleden sonra Rusların takviye için gönderdiği dört top ele geçirildi. Bu durum üzerine General Bebutov kaybettiği tepeyi almaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Ayrıca oluşan bu tehlikeli durumdan kurtulmak için de sol kanadını geriye kırdı. Özellikle Nizhegordski Dragonları bu muharebede mevcudunun yarısını kaybetmişti.

Bu alayın 32 subayından 23 subayı ölmüş veya ağır şekilde yaralanmıştı. Gürcü Bomba Taburu da yarı yarıya kayıp vermişti. Fakat buna rağmen iyi eğitim görmüş Rus birlikleri bu yenilgiye karşılık yılmamış ve ümitsiz de olsa karşı saldırıya geçmişlerdi. Rus birliklerinin son anda bu derece insanüstü takat göstermeleri, General Bebutov'un yitirdiği ümidini yeniden kamçılamış ve bu ana kadar zaferi kazanmış olduğunu sanan ve gevşeyen Türk birlikleri yorgunluktan bitap düşerek bir anda bozulmaya başlamışlardı.

Bu durumu iyi takdir eden Rus Generali bundan süratle yararlanmayı başarmıştır. Nitekim Rusların bu ani karşı taarruzları muvacehesinde Rus süvari birlikleri, Türk birliklerinin yan ve gerilerine düşmüşlerdi. Nizamiye Türk birlikleri de bu durum karşısında geri çekilmeye başladı. Bu geri çekilme hareketini gören eğitimden yoksun gönüllü birlikleri ise kısa sürede dağılmışlardı. Bu suretle sabahın daha saat sekizini gösterdiği bir sırada sol kanattaki gelişen bu muharebe kısa bir anda Rusların lehine dönüşmüş bulunuyordu.

Ancak bu sırada değişen durumu iyice farkeden Müşir Zarif Mustafa Paşa da Rusların sağ kanadına doğru toparlayabildiği son kuvvetlerle yeni bir taarruz başlattı. Fakat bu harekât Rusların sol kanadına yapılan bundan önceki harekât ile birlikte yapılmadığı ve iyi bir şekilde koordine edilmediği için geç kalınmıştı. İşte bu durumda General Bebutov bu fırsatı çok iyi değerlendirdi. Sol kanattaki Türklerin nizamiye birliklerinin çekilmesinden ve gönüllü birliklerin de dağılmasından yararlanan Rus Generali eldeki kuvvetlerini derhal bir iç kaydırma manevrası ile sağ kanadına çekti ve bu bölgedeki yeni Türk taarruzunu hemen karşıladı.

Sabahın erken saatlerinde Rus sağ kanadını yalnız gönüllü kuvvetlerle hırpalamak isteyen Müşir Zarif Mustafa Paşa bölgedeki önemli bir tepeyi işgal etmesine rağmen buradaki Rus kuvvetlerinin inatçı savunması karşısında istediği sonucu alamamıştı. Müşir Zarif Mustafa Paşa elde kalan bazı nizamiye taburlarını da sonradan bu bölgeye getirmişse de bu sefer General Bebutov sol kanadındaki ferahlamadan süratle yararlanmasını becerdiğinden durum bu son şekle dönüşmüştü. Bundan sonra, önceleri bu bölgede taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamamışken sağ kanattaki Türk birliklerinin geri çekilmiş bulunması az sonra bu sol kanattaki kuvvetlere de etkisini göstermiş ve buradaki Türk birlikleri de geri çekilmeye başlamıştı. Ancak her iki kanatta da yapılan şiddetli ve kanlı muharebelerde Rus kuvvetleri de o kadar bitap düşmüştü ki Türklerin bu iki kanattaki çekilme hareketini takip edecek kudretleri

kalmamıştı. Rus birlikleri bu durumda muharebe alanında adeta yığılıp kalmışlardı. Nitekim muharebe alanında elde ettikleri zaferin meyvesini bu yüzden alamamışlardı.

Bu muharebeden Türk kuvvetleri 2.500 esir, birkaç top ve miktarı tespit edilemeyen 8.000 kadar yaralı ve şehit verdikten sonra Rusların takip etmeyişinden yararlanarak serbestçe ve intizam içinde Kars istikametine çekildi. Dağılan 10.000 kadar gönüllü kuvvetten çoğu civardaki köylerine kaçmışlardı. Rus kuvvetlerinin zayiatı da büyüktü General Bebutov mevcudunun % 20'si arasında bir kayba uğramıştı.

Müşir Zarif Mustafa Paşa'nın Gökdere Muharebesi için uyguladığı plan nazari yönden muhakkak iyi bir plandı. Fakat emrindeki birliklerin tam bir muharebe eğitimi görmemiş olması planın uygulanmasında ve başarı sağlamasında O'na gerektiği kadar olanak sağlamadı. Buna karşılık bidayette Karayal Tepesi'ni yeteri kadar bir kuvvetle işgal etmemesindeki hatasına rağmen General Bebutov, büyük bir muharebe tecrübesine sahip olduğunu bu muharebede bir daha göstermişti. Özellikle muharebenin en buhranlı safhasında soğukkanlılıkla durumu iyi takdir etmesi ve doğru kıymetlendirmesi O'na, doğru karar vermesini sağlamış, bu suretle usta bir komutan olduğunu da meydana koymuştu.

Rus Komutanı yaptığı hareketlerle muharebenin ruhuna hâkim olmasını bilmiş ve birliklerini gerektiği anda zaman kaybına imkân vermeden, gerektiği yerde kullanmıştı.

Nitekim General Bebutov Türklerin oldukça cüretli bir şekilde uyguladığı iki taarruz koluyla Rusları iki kanadından kuşatacak şekildeki kademeli taarruz hareketlerini, önce sol kanadını kırarak Türk kuşatmasını boşa çıkarmış ve sonra sağ kanadında üstün süvari kuvvetlerini toplayarak oradaki taarruzu da zamanında karşılamasını bilmişti.

Yeni silahlarla kurulmuş Türk nizamiye piyade taburlarının ateş kabiliyeti bu muharebede de mükemmeldi. Türk süvari birlikleri de bu muharebede kahramanca çarpışmışlardı. Topçu kuvvetleri de kaidelere uygun olarak iyi kullanılmış, ancak hareket kabiliyetinin eksik olduğu görülmüştü. Yeni teşkil edilen Türk ordusunun henüz manevra kabiliyetine sahip olmadığını fakat savunma muharebelerinde çetin ve geçilmesi mümkün olmayan bir hasım olduğunu Ruslar bir daha çok iyi şekilde anlamışlardı. General Bebutov bu muharebeden sonra özellikle verdiği büyük kayıplardan ve sarsılmış olduklarından dolayı Kars'a karşı hemen bir harekâta girişmeyi göze alamamıştı. General Bebutov ordusunu toplamak ve yeniden çekidüzen verebilmek için bu muharebeden kısa bir süre sonra Türk ordusundan daha da uzaklaşarak, yıpranmış kuvvetlerini Gümrü'ye kadar geri çekmişti.

Gökdere'de Türk ordusunun kesin bir zafer kazanamaması Kafkasya'daki Türkler için büyük bir umudun yeniden kırılması idi. Nitekim Şeyh Şamil bundan sonra bütün ümidini yitirmemekle beraber çok tedbirli davrandı ve ileriye doğru ciddi bir harekete geçemedi.

Diğer taraftan Türklerin Kafkasya'da bir iş yapamıyacağını kestiren İranlılar da, Rusların bu kritik durumundan yararlanarak 1853 yılından beri anlaşmaya varmak için aralarında devam etmekte olan hudut görüşmeleri olumlu sonuca vardı. İmzalanan gizli bir antlaşmaya göre İranlılar bu savaş boyunca tarafsız kalacaklarını Ruslara bildirmişlerdi. Buna karşılık Ruslar da Türkmençay Antlaşması'na göre İranlılardan alacakları olan tazminattan vazgeçmiş bulunuyorlardı.

d. Şeyh Şamil Harekâtı (Harita : 2)

Şeyh Şamil Harekâtı'na başlamadan önce harekâtın cereyan ettiği Kafkas bölgesi ve bu bölge halkının etnik durumlarına temas etmekte yarar görülmektedir. Tarihin ilk çağlarından beri Kuzey Kafkasya'da refah ve hürriyet içinde yaşayan çeşitli kabileler, genellikle Avar-Lezgi, Çeçen-İnguş, Karaçay-Balkur, Adige (Çerkez) gibi milli adlarla anılmakta ve bu kabilelerin her biri ayrıca birçok tali kollara ayrılmış bulunmaktaydı. Aralarında çok farklar gösteren dil ve şivelerle konuşan bu kabileler Orta Asya'dan gelme çok eski Türk boylarının müşterek bir devamıdırlar. Bunlardan Kuzey Doğu Kafkasya'nın dağlık kısmında yaşayanların hepsine Dağıstanlı derlerdi.

Bilindiği üzere Rusya XVI. yüzyıl başında Moskova bölgesindeki küçük bir prenslik olmaktan çıkarak süratle genişlemeye başlamıştı. Ruslara bu tarihi imkânı veren şüphe yok ki Türklerdi. Büyük Altınordu Devleti'nin bu sıralarda iç ihtilaller neticesi parçalanması Rusların gelişmesine ve büyümesine yaramıştı.

Bu suretle parçalanan ve bölünen Altınordu Devleti'nde hanlıklar meydana geldi. Bu hanlıklardan 1552'de Kazan Hanlığı, 1556'da Ejderhan ve 1783'de Kırım Hanlığı kuruldu. Bölünen Altınordu Devleti'nden sonra ortada karşı koyacak bir kuvvet kalmadığı için gittikçe kuvvetlenen Ruslar zamanla bu hanlıkların ülkelerini işgal ve bölge halkını da çoğunlukla imha etmişlerdi. Gittikçe büyüyen Rusya zamanla Finlandiya'yı İsveç'ten almış şimdiki Polonya'yı da (Lehistan) ele geçirmişti. İşte bundan sonra sıra, stratejik önemi büyük ve zengin doğa kaynaklarına sahip olan Kafkasya'ya gelmişti. Tarihte korkunç adı verilen Çar İvan 20.000 kişilik bir orduyu, göz diktiği Kafkasya'ya göndermişdi. Fakat Dağıstanlılarla yapılan yer yer savaşlar sonunda, bu kahraman halk, Rusları son eri-

ne kadar imha etti. Bundan sonra 1604 yılında 60.000 kişilik bir Rus ordusu yine Kafkasya'ya gönderildi. Fakat bu sefer de IV. Sultan Murad tarafından bu Rus kuvvetleri Sulak Irmağı kıyısında tam bir yenilgiye uğratılmıştı.

Nihayet Deli Petro adıyla ün yapan Çar Büyük Petro daha azimli olarak bu işe sarıldı. Çünkü Hindistan'a, sıcak denizlere ve Boğazlara inmek isteyen Rus Çarı, o zaman için Osmanlılarla İranlıların birleşmemesi için elden gelen gayreti gösteriyordu. Gayesi bu iki devletle teker, teker savaşmak ve onları ayrı ayrı yok etmekti.

Bu hedefleri elde edebilmek için de önce Kafkasya'yı ele geçirmek gerekiyordu. Bu maksatla Çar'ın 1722 yılında kurduğu ordu yine Dağıstanlılar tarafından hüsrana uğratıldı. Petro öldü fakat, Petro'nun vasiyeti devam ediyordu. Çariçe Katerina sıcak denizlere inmeyi izlemekte tıpkı Çar Petro gibi davrandı ve onun için inat etti. İşte bu sıradadır ki büyük kısmı Hıristiyan olan Gürcülerle Ermeniler bu mücadeleden bıkmışlar, ve çok zarara uğradıklarından Rusların himayesine girmekte kendileri için yarar görmüşlerdi.

Gürcistan'ın 1801 yıllarında Ruslar tarafından bu suretle, işgal ve ilhak edilmesi Kafkasya'da yaşayan Dağıstanlıları, Çerkezleri, Abazaları ve Azerbaycan Türklerini çok müşkül duruma sokmuştu. Nitekim bundan kısa bir süre sonra Rusya bütün gücüyle Azerbaycan'a taarruz etti. Bu amansız mücadelenin sonunda Cevat Han gibi destanlar yaratan kahramanların şanlı müdafaalarına rağmen çok üstün kuvvetler karşısında Azerbaycan bağımsızlığını kaybetti.

Kuzey Kafkasya yani Dağıstan, Ruslara ikinci hedef olan bu güzelyurt bu suretle daha olumsuz ve etkin bir çember içine girmişti. Osmanlı İmparatorluğu da bu devrede haşmetini ve satvetini kaybetmişti. Duraklama safhasına girdiği için Kafkasya'daki ırkdaşlarına gereken yardımı yeteri kadar yapamamıştı.

Ne yazık ki Avrupa devletleri de Rusya'nın bu kadar genişlemesine karşı bu safhada ilgisiz kalmışlardı.

Bu ilgisizlik, sonunda Rusya'yı her devlete kafa tutacak duruma sokmuştu. Nihayet 1853'lerde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na hatta Avrupa devletlerine karşı takındığı üstün tavır ve tutumudur ki bu son durumda İngiltere ve Fransa'nın aklını başına getirmişti. İşte Kırım Harbi'ne müttefiklerin katılması da bilindiği üzere Rusya'nın yarattığı bu korku ve endişenin sonucu idi. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Ruslar, Trans Kafkaslarda bulunan birçok kaleleri de Osmanlılardan harp ganimeti olarak almışlardı. Fakat buna karşılık Kafkasya'nın

Karadeniz kıyısı boyundaki Çerkezistan ile Büyük Kafkas Dağları bölgesindeki, Çeçenistan ve Dağıstan'da yaşayan ve çoğunun aslı Türk olan bu kavimleri tam olarak hâkimiyetleri altına alamamışlardı. Bu yüzden Rus Çarı ve ordusu huzursuzdu. İngiltere'de bu nedenle siyasetini değiştirmek zorunda kalmış ve 1828-1829 galibiyetinden sonra çok kuvvetlenen Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ni daha çok tutar olmuştu. Çünkü Rusların zayıflayan bir Osmanlı İmparatorluğu karşısında Akdeniz'e çıkmak ihtimali kuvvetlenmişti. Bu hal ise İngilizlerin ve dünyaya hâkim olan İngiliz Donanması'nın huzurunu kaçırıyordu. Fakat Kafkasya'nın bu direnmesi karşısında Ruslar da tamamiyle huzursuz durumdaydılar. Çünkü coğrafi konumun kendilerine sağladığı elverişli durumdan yararlanarak, Kafkasya'yı ele geçirmek istiyorlardı. Halbuki özellikle Kafkasya'nın dağlık bölgesinde yaşayan Dağıstanlılar ise, yurtlarını sonuna dek savunmaya azimliydiler. Nitekim yapılan bu iç savaşta Ruslar için verilen zayiat ağırdı. Öyleki Kafkasya'da görev alan bir Rus subayının sağ olarak geri dönmesi önemli bir olaydı. Onun için Ruslar üç yıl boyunca önemli sayıda kuvvetlerini bu bölgeye toplamak için çalıştılar ve nihayet General Vilyamiov'un komutası altındaki 10.000 kişilik bir piyade kuvvetiyle Kazak topçularından kurulu çok üstün bir ateş kudreti sayesinde Dağıstanlıların ilk müstahkem mevkii olan Gimri'yi bu suretle çok zayiat vererek aldılar ve Dağıstanlıların liderlerinden Gazi Molla'yı da bu muharebelerde şehit ettiler. Rusların bu savaşta en az kaybı 3.000 civarında idi. [56]

Ruslar Dağıstanlıların ileri karakol kuvvetini ele geçirince büyük bir rahatlığa kavuştular. Halbuki bu ileri karakolun gerisinde bulunan Şeyh Şamil'in daha nitelikli büyük kuvvetleri Rusları bekliyordu. Bu kuvvetlerin niceliğinden henüz Rusların haberi yoktu. Bu sırada Şamil'in hareket tarzı İstanbul'da da yetkililerce yanlış anlaşılmıştı.

Osmanlı Hükümeti bu başkaldırmayı önceleri kendi siyasi propagandalarına bağladılar. İngiliz çevrelerinde ise bu harekât doğru olarak kıymetlendirilmiş ve Rus İmparatorluğu'na karşı bağımsızlık için girişilen milli ve siyasi bir mücadele olarak kabul edilmişti. Çerkezlerin davasını benimseyen etkili çevreler ise bu iki hareketin birleştirilebileceğini umuyorlardı. Halbuki Dağıstanlılar özgürlüğe kavuşmak için bağımsızlık istiyorlardı. Nitekim 1837 yılı Sonbaharı'nda Rus Çarı yeni yapılmakta olan Kafkasya demiryollarını ziyaret etmişti. Tiflis'e geldiğinde Şeyh Şamil'i saraya davet ederek affedeceğini bildirmişti. Şeyh Şamil bu daveti reddetti. Bunun üzerine Çar ertesi yıl (1838) İlkbaharı'nda General

[56] Allen, W. E. D. - Muratof, Paul; Kafkas Harekâtı, s. 47.

Kont Grabbe'yi, Şeyh Şamil'in Anulga'daki tahkimli mevziine taarruz etmesi ve bu kuvvetleri yok etmesi için özel olarak memur etti. Aynı zamanda da Başkomutan Maraşal Paskevich'e de Çerkezleri imha için emir vermişti.

Başkomutan Paskeyeviç (Paskevich) önce kendi kuvvetlerine dayanak olacak Ardler, Sochi, Tuapse, Gelenjik de kaleler inşa etti. 1839 yılında da Gelenjik-Tuapse arasındaki Shahe ve Psesuape vadileri boyunca harekâta başladı. Ruslar bu çatışmalarda büyük kayıplar verdiler. Buna rağmen Rusların Gelenjik'ten-Ardler'e kadar sahil kesiminde yaptıkları kale inşaatları ilerliyordu. Bu sırada General Kont Grabbe'nin kuvvetleri ise Andi-Köysü Boğazı'nda Şeyh Şamil'in kalelerinden Ahulgo'yu ele geçirmeye muvaffak olmuştu. Fakat Rus kuvvetleri en azından 4.000 kadar kayıp vermişlerdi. Bu harekâtın sonunda Şeyh Şamil Çeçenistan'ın güneyinde aşılmaz ormanlarla kaplı İçhkeria bölgesine geri çekilmişti. Bu sırada Çerkezistan'da durum oldukça sıkıntılı idi. Çünkü sahil kesimindeki Rus kaleleri bitmiş ve Çerkezlerin Dağıstanlı Türklerle olan irtibatı kesilmişti. Bu arada birçok Çerkez köyleri de tahrip ve yağma edilmişti. Binlerce büyükbaş hayvanları da Kafkasların kuzeyine Rusya'ya kaçırılmıştı. Bu durumda olmalarına rağmen Şeyh Şamil ve Çerkezistan kuvvetleri 1840 yılında birbirlerinden çok uzakta bulundukları halde Ruslara tekrar taarruza başladılar. Çerkezler bir yıl önceki öclerini şimdi Ruslardan almaya karar vermişlerdi. Nitekim Çerkezistan kuvvetleri yaptıkları başarılı baskınlarla birçok Rus kalelerini ele geçirdiler ve Ruslara en azından 6.000 kişilik zayiat verdirdiler.

Baskından sonra Ruslar kendilerini toparlamaya çalışarak mukavemetlerini artırdılar. Sonunda bazı Rus kaleleri elden çıktı ise de geriye kalanlar takviye edildi.

1843'de Şeyh Şamil tekrar inisiyatifi ele aldı. Baskın şeklindeki taarruzlarını Çeçenistan'dan Dağıstan bölgesine kaydırdı. Kendisine meşhur Hacı Murat başta olmak üzere binlerce yetenekli komutan ve asker katılmıştı. Nitekim o yıllarda Rusların kayıpları 12.000'e çıktı. Bundan başka Rus kaleleri ile birlikte yirmi Rus topu ve birçok eğitim görmüş Rus birlikleri de Şeyh Şamil'in eline geçti.

Çar bunun üzerine 5 nci Ordu'yu kâmilen Kafkasya'ya sevk etti ise de bölgenin dağlık ve arazinin elverişsiz durumu daha fazla kuvvetin yığınağına ve kullanılmasına elvermediği için bu Rus ordusundan ancak 30.000-40.000 kişilik bir kuvvet, topçu ile takviye edilerek Şeyh Şamil'in kuvvetlerine karşı kullanılmak üzere gönderildi. 1843 seferinde emir ve komuta da Rus ordusunda isim yapmış General Prens Vorontsov'a verildi.

General Prens Vorontsov'un Planı; Doğu Kafkasya'nın sistemli bir şekilde ele geçirilmesi ve ele geçirilen yerlerde Rus kıtalarının yararlanması için kaleler, yollar, köprüler, inşa edilmesi ve harekâta engel olan ormanların kesilerek orman ve dağlarda yaşayanların her türlü yaşama ve direnme koşullarının ortadan kaldırılması şeklinde idi.

1845'de İlkbahar'ın sonuna doğru General Prens Vorontsov tasarladığı bu plan gereğince yaptığı hazırlık üzerine 18.000 piyade ve kazak ile 50 toptan kurulu iki koldan müteşekkil bir kuvvetle müşkilatlı bir yürüyüşten sonra Andi-Köysu bölgesine varabildi. Fakat Rus Generali Dağıstan'ın bu ücra yerlerine kadar sokulduğu halde hasmını bulamıyordu. Şeyh Şamil zekâsıyla üstün bir taktik kullanarak geçit vermeyen dağlarda geri çekiliyor, ilerleyen Rus kuvvetlerine artçılarıyla öyle baskınlar tertip ediyordu ki General Vorontsov 30 millik mesafeyi ancak bir haftada katedebiliyordu. Her ilerleyişte daha kötü şartlarla karşılaşan General, en nihayet taarruzunu durdurmak zorunda kaldı ve atların yüklerini ve toplarının bir kısmını terk ederek binbir zorlukla geriye çekilebildi. Dargo Olayı diye geçen bu çatışmada General Prens Voronstov, Gronzny'deki üssüne döndüğü zaman 3 generali, 200 kadar subayı ve 4.000 kadar erini kaybetmiş bulunuyordu. Şeyh Şamil'in kaybı ise önemsiz denecek kadar azdı.

Şeyh Şamil bundan sonra öncü kuvvetlerini Gürcistan'a sürdü ve Gürcü askeri yolunu tehdit etti ve bir kısım kuvvetlerini de Kabata'ya gönderdi ve Çerkezlerle irtibatı sağladı. Ancak Rusların ananevi dostu olan ve derebeyler tarafından idare edilen Kabartaylar kayıtsız bir tavır takınınca Şeyh Şamil Çeçenistan ile irtibatının kaybolmaması için kuvvetlerini geri çekmek zorunda kaldı. Bu suretle Rusların Dağıstan'ı ele geçirme planı bu sefer de hüsranla sonuçlanmıştı. Bu başarısızlıklarından sonra Ruslar geçici bir süre taarruzi harekâtlarına son verdi.

1853'lere takaddüm eden devrede Dağıstan'ın lideri Şeyh Şamil esasen uzun süreden beri Dağıstan'a kişisel kudreti ile hükmediyordu. Dağıstan ülkesi önceleri birçok beyler arasında adeta bölüşülmüştü. Bu suretle kuvveti de azdı. Fakat Rus saldırıları karşısında bu beyler birleştiler ve Şeyh Şamil'i lider olarak kabul ettiler. Bölünen kuvvetler bu suretle birleşince Dağıstan'ın gücü de artmış oldu Şeyh Şamil'de artan bu güç ile yurdunu ileride görüleceği üzere sonuna kadar savundu.

Bu liderin kendine has ordusu, kaleleri, zabıtası vardı. Rusya Devleti ile bir hükümdar gibi mektuplaşır veya anlaşamadığı zaman muharebe ederdi. Zafere, başarıya ulaştıkça görüş ve emelleri genişleyen Şeyh Şamil, Dağıstan'ı önce Çerkezistan ile sonra Osmanlılarla birleştirmek niyetinde idi. İşte Kırım Harbi'nden ortalama on sene kadar önce Şeyh Şamil

bu maksatla çok güvendiği Mehmet Emin Efendi'yi naip olarak (kendi vekili) Çerkezistan'a ve 1853 harbi patlak verince de İstanbul'a Padişah'ın yanına göndermişti. Kafkasya'nın ikinci namlı ve şöhretli adamı bu naib idi. Mehmet Emin Efendi Şeyh Şamil'in etrafa yaygın hale gelmiş olan nüfuz ve şöhretinin etkisini iyi kullanarak kısa sürede dikbaşlı Çerkez kabilelerini az çok kontrolü altına almıştı. Yalnız arada bir fark vardı. Şeyh Şamil, mensup olduğu kabileler tarafından severek benimsenmiş olup iktidarını din gibi Müslümanlar için çok önemli olan manevi bir varlığa dayanarak ve adaletli bir lider olarak hükümdarlığını Dağıstan'da sürdürüyordu. Naip Mehmet Emin ise bu maksat için gittiği Çerkezistan'da sevilerek değil Ruslara karşı memleketlerini ve bağımsızlıklarını korumak isteyen Çerkez kabilelerinin bunu elde edebilmek için ancak Şeyh Şamil ile birleşmenin zorunluluğunu duyan bir çevre ile karşılaşmıştı. Naib Mehmet Emin Efendi bu durumu iyice değerlendirerek bir nispet dahilinde de olsa bu nedenle Çerkezistan'da etkili olabiliyordu.

Çerkezler Ruslara karşı duyulan nefret ve korku esasına dayanan bir mecburiyet içinde bulunduklarından Çerkez kabile reisleri bu yüzden naibe geçici olarak da olsa başeğmekteydiler.

Fakat her iki taraf da (Çerkezler ve Dağıstanlılar) tahakküm ettikleri kabilelerle birlikte bu 1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi'nde Rusya'nın ağır bir yenilgiye uğramasını candan istiyor ve Osmanlıları destekliyordu. Bu suretle Rusya'nın öldürücü baskısından kurtulmak istiyorlardı. Neticede bekledikleri ve özledikleri şey; bölgelerinde daha hâkim ve daha korkusuz şekilde ve önemlisi de bağımsız olarak yaşayabilmekti. Tek bir kelime ile insanı insan yapan özgürlüğü istiyorlardı. Onun için her iki toplulukta Padişah'a bağlılık duyuyor ve Türkleri kardeş biliyor ve onları Ruslara karşı candan destekliyordu.

İşte bu durumdan yararlanan Osmanlı İmparatorluğu, Çerkezistan'ı da Şeyh Şamil gibi bilfiil harbe sokmak istiyordu. Çünkü Rusya'nın en zayıf tarafı Kafkasya idi. Burada vurulacak bir darbe ile Rusya'nın Doğu için beslediği emellerinin kırılacağı yer burası idi.

Osmanlı Başkomutanlığı bu nedenlerle soydaşlarının çoğunlukta olduğu, sınırında bulunan ve kısa bir süre önce vatan toprakları içinde olan ve Türkler için hayati önem taşıyan Kafkasya'yı almak istiyordu. Bu bakımdan bağlaşıkların bu durumu olumlu yönde değerlendirmesini ve bu cephede kendisine yardımcı olmalarını arzu ediyordu. Osmanlı Donanması ve Anadolu Şark Ordusu bu iş için hazırdı. Fakat Osmanlı Donanması'nın Kafkasya kıyılarında kullanılmak istenmesi fikri ne Fransızlar ne de İngiliz donanma komutanları tarafından bilindiği üzere rağbet görmedi ve buna bağlaşıklarca izin de verilmedi.

Osmanlı Hükümeti, müttefik amirallerin bu olumsuz kararlarına karşı kendi fikirlerini, bütün çabalara rağmen bağlaşık hükümetlerine de empoze ettirememiş ve onların düşüncelerini değiştirememişti.

Halbuki bu sırada Çerkez kabile reislerinden gelen haberler Çerkezlerin Osmanlı Donanmasını heyecanla beklediklerini ve gelir gelmez ayaklanacaklarını bildiriyordu. Ne yazık ki bağlaşıkların Kafkaslarda çıkarları bulunmayışı ve bu bölgede Osmanlı hâkimiyetine rıza göstermeyişleri sonucu Osmanlı Donanması'nın bu bölgede yapacağı harekâtına engel olmuştu.

Durum bu şekilde Kafkasya'daki Çerkezler için olumsuz olmasına rağmen Ruslarla uzun süredir kahramanca çarpışan Dağıstanlılar için şartlar daha değişik bir durum gösteriyordu. Nitekim Şeyh Şamil, hiçbir yardım beklemeden 1853-1856 Osmanlı-Rus Kırım Harbi'ni fırsat bilmiş ve bundan yararlanarak müstebit Çar idaresine karşı tekrar ayaklanmıştı. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı harp ilan etmek üzere olduğunu anlar anlamaz Şeyh Şamil kuvvetleri yeniden taarruza başlamıştı. Dağıstan kuvvetleri bu taarruz sonunda Çar Kalesi'ne iki saat mesafede Derindere bölgesinde 600, diğer yerlerde de 200'ün üstünde Rus askerini öldürmüş ve bölgedeki birkaç Rus kalesini de ele geçirmişlerdi. Rusların o bölgedeki en önemli kalesi olan Çar Kalesi'ni de muhasara altına almayı başarmıştı. [57] Bu suretle Şeyh Şamil Kuvvetleri daha Ağustos 1853 başlarında Tiflis'e yedi-sekiz saatlik bir mesafeye kadar ilerlemiş bulunuyordu. Şeyh Şamil etrafına topladığı milli kuvvetlerle Ruslar aleyhine Dağıstan'ın bağımsızlığı için artık ölüm kalım mücadelesine girişmişti. Bu arada Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı da kişiye özel bir yazı ile Anadolu Ordu Komutanı'nı uyarmış Şeyh Şamil'le gerekli irtibatın kurulmasını, bu maksatla emniyetli bir şahsın gizli olarak Şeyh Şamil'e gönderilmesini emretmişti. [58] Esasen Şeyh Şamil de bir süre önce mutemet adamlarından ve Dağıstan ümerasından Abdullah Bey'le birlikte bazı Dağıstan beylerini İstanbul'a gizlice göndermiş ve bu kişiler Padişah, Sadrazam ve devlet büyükleriyle görüşmüşlerdi. Dağıstanlı liderler bu görüşmelerden sonra yine aynı gizlilikle bağımsızlık mücadelesine devam etmek üzere vatanlarına dönmüşlerdi.

Tarihin pek eski yıllarında Orta Asya bozkırlarından kopup gelen Büyük Kafkasya Sıradağları'nın eteklerine yerleşen Ruslara boyun eymeyerek onları uzun zaman uğraştıran ve büyük ölçüde zayiat verdiren cengâver, korkusuz Dağıstanlıların biricik emelleri özgür yaşamaktı.

---

[57] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 17422.

[58] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 5, Dos. 13, Fih. 49, 49-3.

Kimseye zararı dokunmayan bu Türk boyları, yukarıda da kısaca açıklandığı üzere XVI. yüzyıldan beri yayılma siyasetini takip eden Ruslar tarafından rahatsız edilmeye başlanmıştı. Bununla beraber her Rus taarruzu püskürtülmüştü.

İşte son olarak 1853 yılı tarihlerinde, sarp ve yüksek karlı dağların üstünde yaşayan, yüzbinlerce Dağıstanlının içinden çıkan Şeyh Şamil böyle şeref dolu bir savaşın en büyük ve unutulmaz lideri ve kahramanı idi. Esasen XVI. yüzyıldan beri önceleri Ruslar tarafından tedirgin ve sonraları yok edilemeye başlandığından beri Kafkasya'da yaşayan her Türk mücahidi bir Şeyh Şamil kesilmiş ve Gazi Mehmet, Mansur ve Murat emsali kahramanlar gibi hepside hayatını onlara pahalıya satmıştı. Kafkasya'da cereyan eden bu savaşlar boyunca dünya tarihinin ender kaydettiği cesaret ve kahramanlık örnekleri verilmiş ve hamasi destanlar yaratılmıştı. Bir Dağlı, bir Çerkez, bir Çeçen, bir Azeri evet yalnızca tek bir insan tek bir yiğit birçok arkadaşıyla birlikte dar bir boğazı iyi teçhiz edilmiş bir Rus kuvvetlerine karşı saatlerce, günlerce savunmuştu. İşte bu gibi insanların lideri olan Şeyh Şamil bütün hayatı boyunca iki şeyi mukaddes olarak bilmiş ve onları takdis etmişti. Şeyh Şamil bu iki nesneye bütün kalbi ile inanmış ve bunlara hayatı boyunca toz kondurmamıştı. Birisi üzerine titrediği milliyeti yani Türklüğü, diğeri mensubu olmakla daima iftihar ettiği ve son nefesine kadar gurur duyduğu İslâmiyetti. Şeyh Şamil zamanın koşullarına uygun olarak medrese tahsili görmüş olup kendisinin Avar Türklerinden olduğunu biliyor ve bu Türk kabilelerinin Asya'dan Kafkasya'ya nasıl gelmiş olduğunu da öğrenmiş bulunuyordu. İkinci ülküsü olan dinine o kadar vecd ile bağlanmıştı ki O'na göre her şey Büyük Allah'ın ilahi emri ile olurdu. Peygamberi kendisine en büyük mürşit olarak seçmişti. Coşkusu ve inanılmayacak kadar büyük olan cesareti bu sarsılmaz çok temiz inancından geliyordu.

İşte 1853 yılında haklı davasına inanmış bir millet karşısında bulunan Çar I. Nicola kaç defa "Ah bu Kafkasya bu güzel vahşi memleket, Rusya'nın güneye inmesine mani oluyor, yoksa şimdiye kadar Basra Körfezi'nde Süveyş'te, hatta Hindistan topraklarında çoktan hükümdarlığımı kurmuş olurdum. Ah bu çetin Dağıstanlılar" diye içindeki istek ve duygularını yakınlarına dökmüştü. [59]

Hakikaten Rus ordusunun en güzide generalleri, Çar Hanedanı'nın en gözü pek muktedir prensleri Kafkasya'da yıllar boyunca hiçbirisi

[59] Göztepe, Tarık Mümtaz; Şeyh Şamil - Dağıstan Arslanı, Gün Basımevi, s. 57.

1853'lere kadar tam bir başarı sağlayamamış aksine hayatlarını bu yolda yitirmişlerdi. Bu savaştan kurtulup yaşayanların çoğu ise kimisi intihar etmiş, kimisi emekliye sevk edilmiş, kimisi görevden affedilmişti.

Onun için Kafkas Ordusu'nun başına geçen Rus generalleri daima teenni ile hareketi ön planda tutuyorlardı. Bunu iyi bilen Çar I. Nicola Kafkas Ordusu Başkomutanı'na şu direktifi vermişti. "Uzun uzun beklemeye tahammülüm yoktur. Para, asker ne lazımsa benden isteyin fakat; Dağıstan ve Çeçenistan'ın bu vahşet ve haydut yuvalarını çiğneyin. Bana muti hale getirin. Unutmayın ki Şeyh Şamil'in ölü veya diri olarak ele geçirilmesini de kesin olarak sizden isterim." [60]

Zaferi elde etmek için basit fakat en önemli amilleri bulunmakta ve taktik usulleri yaratmakta usta bir lider olan Şeyh Şamil, askeri becerisi kadar, idare sanatı da yüksek nitelikte olan bir kimse idi. O zamanki koşullar içerisinde daima en yeni ve uygun taktik usullerini bulmakta güçlük çekmezdi. Muharebe sırasında keşiflerini ya çok yüksek ağaçlardan, kulelerden veya özel olarak yaptırdığı ve adeta seyyar bir kale görevi yapar gibi, yükselebilen zor da olsa taşınabilen uzun merdivenlerden yararlanarak yapardı. Ayrıca özel olarak istihbarat hizmetine de çok önem verirdi. Hasmın içinden özel suretle edindiği bilgiler muharebede büyük rol oynardı.

Bundan başka Şeyh Şamil, üstün Rus kuvvetlerinin Dağıstan içine doğru ilerledikleri zaman düşmana yarayacak ne varsa tek bir saman çöpü dahi bırakmadan onları itina ile yok eder ve öyle çekilirdi. Bu sebepten Rus kuvvetleri, Dağıstan'a ve Çeçenistan'a saldırmak üzere ilerledikleri zaman Avaristan'dan ve Kumuk bölgesinden geçerken bütün bu mümbit ve mahsuldar bölgeleri, kurak bir çöl halinde bulurdu.

Şeyh Şamil yaptığı muharebeler de tabii engelleri sunileri ile takviye eder ve esasen aslında zor aşılan bu dağları, dereleri ve geçitleri böylelikle daha da geçilmez bir hale sokardı. Bu engeller arasında örnek olarak, Şeyh Şamil geçit yerlerini tıkamak için aşağıdaki engeli çok yapardı. En iri gövdeli ağaçları bir araya getirir, bunları bir veya iki sıra kademeli surette sıralar ve bunların, sağ, sol yanlarını da derin hendekler açmak suretiyle pekiştirir veya diğer engellerle kapatır ve orasını adeta geçilmez korkunç bir mania haline sokardı. Özel olarak yetiştirdiği casuslarla da Rus askerleri içinde yaptırdığı propaganda ve çıkardığı şayialarla hasmın moralini altüst ederdi. Ruslarla yaptığı çeşitli muharebelerde daima yeni yeni taktikler geliştirirdi. Her seferinde uyguladığı ve başarı kazandığı bu yeni taktikler sayesinde Rus komutanlarını hayret ve dehşet içinde bırakırdı.

---

[60] a. g. e.; s. 65.

Şeyh Şamil, Rus ordusu ile bir meydan savaşına girmenin mümkün olmadığını pek iyi takdir ettiğinden çok üstün olan Rus kuvvetlerini buna benzer zekâ, taktik, muharebe ve hile oyunları ile onları adım adım içeri çeker ve ancak mahdut kuvvetlerin çarpışabileceği ve iklim arazi şartlarını da dikkate alarak muharebe alanlarını seçer ve Rusların işini orada hallederdi.

Şeyh Şamil, Çeçenistan ormanlarının geçit vermez hale geldiği ve müthiş bir şekilde sıklaşıp içinden çıkılmaz bir hal aldığı ve bir kördüğüm gibi çözülmez bir durumda olan bu arazinin en dar ve en çetin noktasında bir Rus tümenini bile, manevra kabiliyetinden yoksun iş yapamaz durumda sıkıştırmış ve böylece köylerinin ve kuvvetlerinin geri çekilmesi için gerekli zamanı kazanmıştı.

Bunu bilen Ruslar muharebe bölgelerinde Şeyh Şamil'i dize getirmek için harekât yapacak kuvvetlerine dayanak olmak üzere yer yer kaleler yapmışlardı ve harekâtlarını daima bu gibi askeri müstahkem merkezlere istinat ettirmek suretiyle idameye çalışmışlardı.

Şeyh Şamil kendisine yönelmiş bulunan bu gibi büyük Rus kuvvetlerinin her türlü ikmallerini yapmakta olan geri hizmet teşkillerini vurmakta da çok usta idi. Zaman zaman onlara baskınlar düzenler ve Rusların binbir emekle taşıdıkları erzak ve mühimmatı yok ederdi. Şeyh Şamil'in çeşitli esir avlama usuller de vardı. Bu avlama usulünde alışılmışın dışında kullandığı bir taktik de şöyle idi. Şeyh Şamil Ruslardan aldığı esirlere harekât sırasında zemin ve zamana uygun olarak top başına veya karavana boruları çaldırtırdı. Bunu duyan Rus erleri birer ikişer borunun çalındığı mahalle gelmeye başlarlardı. Fakat daha önceden etrafları Şeyh Şamil'in gözü pek fedai erleri tarafından çevrildiği için bu gelen Rus erleri hemen avlanır ve esir alınırdı. Şeyh Şamil'in askeri yönden kuvvetli bir yanı da uyguladığı bir taktiği hemen değiştirmesini bilmesi ve yeni usuller bulabilmesidir.

Şeyh Şamil'in diğer bir taktiği de yıldırım hızı ile yer yer Ruş saflarında gedik açması ve açılan bu gedikleri çember altına alıp oradaki kuvvetleri münferit bir halde tecrit etmesi ve bunları göz açıp kapayıncaya kadar kılıçtan geçirmesi idi. Bu hareket de o kadar ustaca ve baskın tarzında yapılırdi ki Ruslar kendini toparlayıncaya kadar iş işten geçmiş olurdu.

Şeyh Şamil'in sloganı (parolası) şu idi. "Vatanın bağımsızlığına, saaadetine, refah ve servetine göz dikenlere ve el uzatanlara ölüm" O'na göre vatan uğruna adam öldürmek Tanrı'nın takdir ettiği ulu bir görevdi. Ayrıca Şeyh Şamil uyguladığı yasaların dışına çıkmayı hiçbir su-

retle affetmezdi. Adaleti de kılıcı gibi keskindi. Harp ve ihtilal lideri olan Şeyh Şamil'in en korktuğu şey, ruhundaki savaş ateşinin hareketini kaybetmesi idi. Nitekim bir defasında bir köy heyetinin bu işe bir son verilmesi hakkındaki teklifi hiçbir kimse tarafından cesaret edilip kendisine bildirilememişti. Nihayet aracı olarak konunun, çok sevdiği anası tarafından kendisine iletilmesi karşısında hürriyet ateşinin söndürülmek istendiği düşüncesiyle bu olay O'nu günlerce mahvetmişti. O, milletçe duyduğu savaş ateşinin kaybolmasını asla affetmeyen bir lider olduğu için çok sevip saydığı anasını bile bu aracılığından dolayı cezaya çarpışmasını istemişti. Anasına da kıyamıyan fakat cezanında yerine getirilmesini kesinlikle isteyen Şeyh Şamil, bu kez anasının yerine cezayı kendisine zorla tatbik ettirerek, yasaların şaşmaz adaletini nefsinde uygulamak suretiyle yerine getirmişti. [61]

İşte bu vasfı iledir ki Şeyh Şamil milletine gösterdiği ve nefsinde uyguladığı bunun gibi nice büyük adalet örnekleri ve havsalaya sığmayan cüret ve cesareti sayesinde daima etrafına hâkim olmasını bilmişti.

Şeyh Şamil aynı zamanda ileri görüşlü bir liderdi. Bu nedenle bir zamanlar bu düşüncenin etkisiyle gayet sert ve haşin karakterli cesur Çerkez kabileler (Kuban) ile birlikte Ruslara karşı hareketi çok arzu etmişti. Fakat çeşitli nedenlerle bu mümkün olamamıştı.

İşte 1853 senesi Osmanlı-Rus, Kırım Harbi başlarında Osmanlı ordusu henüz harekâta başlamamış ve Kars Ordusu Komutanı Müşir Abdülkerim Paşa 40.000 kişilik ordusuyla Kars civarında hazır bulunduğu sırada Dağıstan lideri Şeyh Şamil Osmanlı ordusuna güvenerek Tiflis genel istikametinde bir taarruza geçmişti. Maksadı, kurtarıcı saydığı Türk ordusu ile bir an önce birleşmek ve birleşinceye kadar da Rus kuvvetlerini iki ateş arasında bırakmaktı. Şeyh Şamil Tiflis'e yapacağı baskın harekâtını gizlemek ve hasmın dikkatini başka yönlere çekmek için de Kafkasya'nın çeşitli diğer yönlerine gösteriş taarruzları yapmaktan da geri kalmıyordu. Nitekim Şeyh Şamil bir taraftan Daryal Geçidi'ni kesmeye çalışırken, Hacı Murat, Kabit Mehmet, Hitinov Murat gibi ünlü komutanlar Terek Nehri üzerindeki Rus tarafları Kabâtay ve Asetin kabileleri arasında da kuvvetini hissettirmişti. İşte Şeyh Şamil bu hareket tarzı ile önemli Rus kuvvetlerini üzerine çekiyor, bu da Türk kuvvetlerinin karşısındaki Rus kuvvetleri aleyhine oluyordu. Şeyh Şamil'in bu atak ve yerinde hareketine karşılık Türk ordusu Kars ve Batum'da Türk Donanması da ne yazık ki hareketsiz bir halde Varna kıyılarında boşuna bekliyor ve müttefik komutanlığın emrinden dışarı çıkacak cesareti kendilerinde bulamıyorlardı.

---

[61] a. g. e.; s. 58.

Türk ordusunun ve Türk Donanması'nın böyle hareketsiz kalışı yalnız Çerkezler arasında değil Kabartay ve Assetin kabileleri arasında da endişe yaratmış onlarda da tereddüt hasıl olmuştu. Neticede Şeyh Şamil' den yüz çevirmek ve özellikle Çerkezler hariç diğer kabileler Rus kuvvetlerine boyun eymek zorunda bile kalmışlardı.

Gerçi bu sırada Türk Donanma Komutanı gayretlerine aralıksız devam ediyordu. Hatta 10 Mayıs 1854 günü Donanma Komutanı, Türk Donanması'na müşavir olarak görevli Amiral Slade'i İngiliz Donanma Komutanı ile görüşmek ve Türk Donanması'nı bir an önce Çerkezistan sahillerine gitmesini sağlamak için özel bir gemi ile Kırım'a bile göndermişti. Bu teşebbüste de Amiral Slade olumlu bir sonuç alamamıştı. Halbuki bu sırada Sohumkale, bölgedeki yerli Çerkez kabilelerinin çok şiddetli bir baskını ile ele geçirilmişti. Daha önce Batum Komutanı Müşir Selim Paşa tarafından alınan St. Nicola (Şekvetil) Kalesi ile birlikte bu kıyılar Osmanlı Donanması'na açık bir hale sokulmuştu. Ne yazık ki bu olumlu durumdan Osmanlılar bağlaşıklarının olumsuz tutumları yüzünden yararlanamamışlardı.

Müttefikler ellerindeki büyük imkânlara rağmen Karadeniz'in harekâta en uygun olan üç aylık mevsimi bu suretle lüzumsuz olarak boşa geçirmiş ve Türk Donanması'nı hiçbir işe yaramaz halde gereksiz olarak düşmanla ilgisi olmayan Bulgaristan kıyılarında tutmuştu.

Bu yüzden yapılan bütün emekler, masraflar boşa gitmişti. Bu yanlış hareket tarzı Kafkas bölgesindeki harbin neticesi üzerine olumsuz etkisini sonradan Çerkezistan ve Dağıstan'ın bağımsızlığını tamamen yitirmesiyle ve Kars Kalesi'ni Ruslara bırakmakla kendisini göstermişti.

Bu başarısızlıkları yakından takip eden Şeyh Şamil, ordusunu tekrar ormanlara ve Avaristan Dağlarına çekmeye mecbur kalmıştı.

Bu şekilde Dağıstan ve Çeçenistan'daki durum yeni baştan 1843 yılındaki Şeyh Şamil'in yaptığı ilk milli mücadele safhalarına avdet etmiş ve iş tamamiyle yine Şeyh Şamil'in mahdut sayıdaki kuvvetlerine kalmıştı. Kaldıki bu devrede Şeyh Şamil'in çok güvendiği komutanlarından Şuayp Molla, Ahverdil Mehmet şehit olmuş ve bu kahramanların en yiğidi olan Hacı Murat ise Ruslara esir düşmüştü. Gerçi Hacı Murat tekrar bir yolunu bulup kaçmışsa da feci akibeti kendisini bir daha Şeyh Şamil'le birleşmesine imkân bırakmamıştı.

Kırım Muharebesi de bilindiği üzere bir süre bu şartlar içinde devam etti. Nihayet Kırım Harbi'nin Kafkas Cephesi'nde bir başarı sağlanamadan bitmesi ile Şeyh Şamil'in de mukadderatı artık belli olmuştu. 35 yıldan beri Şeyh Şamil'in liderliğinde yürütülen Kafkas meselesi de harpten sonra yeni Çar tarafından birinci planda ele alınmasına olanak sağladı.

Kırım Harbi'nden sonra Kafkasya bölgesine yığılan beş Rus ordusundan 1 nci Ordu Çeçenistan üzerine, 2 nci Ordu Azerbaycan'ı baskı altında tutmak için Hazar Denizi kıyılarına, 3 ncü Ordu Lezgi hattına taarruz etti. Geri kalan iki Rus ordusu da Çerkezleri baskı altında bulundurdular.

Bu korkunç tazyik karşısında Şeyh Şamil uzun bir süre kahramanca bu taarruzlara dayandı. Fakat daima azalan mahdut sayıdaki kuvvetleri ile Ruslara karşı başa çıkamıyacağını anlayan Şeyh Şamil yeni bir plan hazırladı.

Fakat bu tip bir lider için teslim olmak ve mücadeleyi yarıda bırakmak asla akla gelemezdi. Nitekim yeni planını da öyle hazırladı.

Şeyh Şamil birçok komutanlarını ve hatta kabilelerini tamamen kaybettikten sonra yanında kalan bir avuç kahramanla 4.000 metre yüksekliğindeki Gunib Kalesi'ne kadar geri çekildi. Yanında ancak 400 kişilik bir kuvvet kalmıştı. Halbuki etrafını saran Rus ordusunun 40 taburu ve 100 topu vardı.

Bu son mücadele safhasında dahi azim ve iradesini yitirmeyen Şeyh Şamil günlerce kaleyi muhafaza etti. Ancak Gunib halkının ısrarı ile ve Şamil'in ileri sürdüğü bütün teklifler kabul edilmek şartı ile 6 Eylül 1859 günü teslim oldu. [62]

Teslim oluşu dahi büyük bir olaydı. Çünkü teslim olmayı kabul ettiğini bildirdiği ve aradan üç gün geçtiği halde bir türlü kendine yedirip kendi ayaklarıyla düşmanına gidip teslim olamıyordu. Çektiği ıstırap büyüktü, günlerce ne yiyor ne içiyordu. Nihayet kendine kahrederek o talihsiz anı da bütün haşmeti ile sözverdiği üç günde geçtikten sonra ancak yerine getirmişti. Son anında dahi bir esir değil muzaffer büyük bir komutan gibi hareket etmişti. Fakat Rus Başkomutanı şimdiye kadar bu liderden çektiği acıların öcünü şimdi Şeyh Şamil'den almak istiyordu ve başvurduğu hile de vaad edilen üç gün içinde liderin teslim olmayışını ileri sürmesiydi. Nasıl Şeyh Şamil sözünde durmadı ise, bende O'nun önce kabul ettiği tekliflerini şimdi kabul etmiyorum diyerek koca lider Şeyh Şamil'i bu halinden yararlanarak zalimce yere vurmak istemişti.

Çar ise bu sırada Şeyh Şamil'i sarayında görmek için sabırsızlanıyordu.

---

[62] Göztepe, Tarık Mümtaz; Şeh Şamil Dağıstan Arslanı, s. 60.

Genkur. Harp Tarihi Bşk. Kütüphanesi

Nihayet Çar'ın direktifi üzerine Şeyh Şamil ailesi efradıyla ve muhafızlarıyla birlikte sarayın özel misafiri olarak Leningrad'a gönderildi. Halbuki Şeyh Şamil ailesi ve yakınları ile birlikte Türkiye'de yerleşmeyi birinci teklif olarak ileri sürmüştü.

Şeyh Şamil bir süre Çar'ın sarayında özel misafir olarak kaldı ise de saraydan ayrılmak-isteği üzerine Moskova'nın kuzeybatısındaki Kal lova'ya nakledildi. Esaretinin 10 yılını burada geçirdi. Fakat yüksek dağların temiz ve mikropsuz havasına alışan aile efradı buranın iklimi ile bağdaşamadı. Çoğu tüberküloz hastalığına tutuldu. Hatta hastalanan aile efradından üç kişi öldü.

Bunun üzerine yazın Kırım'da kışın Kiyef'te oturması için Çar emir ve müsaade etti.

Fakat esarete bir türlü alışamıyan Şeyh Şamil hiç olmazsa son günlerini Türkiye'de geçirmek için Çar'a tekrar müracaat etti. Şeyh Şamil mektubunda şayet bu mümkün değilse hacca gitmesi için müsaade istedi. Çar Türkiye'de yerleşmesine yine müsaade etmedi. Fakat kendisine tahsis edilen bir özel vapurla hacca gitmesine izin verildi. Ancak Çar buna karşılık Şeyh Şamil'in iki oğlunu rehin olarak Rusya'da bıraktırdı.

Büyük mücahit, dini hac görevinde hastalandı ve (20 Zilkade 1287) 1871 senesi Şubat ayının 11 nci günü gözlerini 74 yaşında dünyaya kapadı. [63]

e. 1854 Yılında Siyasi Durum ve Kafkas Cephesi'nde Cereyan Eden Muharebeler Hakkında Düşünceler

Rus Donanması'nın 1853 yılı sonlarına doğru Sinop'a yaptığı baskın dolayısıyle bütün Avrupa'da ve özellikle İngiltere ve Fransa kamuoyunda yarattığı heyecan ve galeyan ve Osmanlı Devleti'nin de bu sırada yapmış olduğu yardım isteği üzerine müttefik donanması 1854 yılı başlarında (3 Ocak 1854) Karadeniz'e çıkmak zorunda kalmıştı. Buna rağmen resmen harp ilan etmeyen müttefikler bu sırada yeniden Rurya'ya başvurmuş ve Eflâk-Buğdan'ın boşaltılmasını istemişti.

Buna karşılık ise müttefikler donanmalarını Karadeniz'den çekeceklerini bildirmişlerdi. Ayrıca müttefiklerin bu istekleri yerine gelmiş olursa Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ihtilâfın barış yolu ile halledilmesi için görüşmelere hazır olduklarını da açıklamışlardı.

---

[63] a. g. e.; s. 65.

Bu önerinin Ruslar tarafından reddedilmesi karşısında İngiltere ve Fransa nihayet 27 Mayıs 1854 tarihinde Rusya'ya harp ilan etmek zorunda kalmışlardı.

Esasen bu resmi harp ilanından bir süre önce Müttefik Kara Kuvvetleri Mart 1854 sonbaharında Gelibolu'ya nakledilmeye başlanmıştı. Mayıs 1854 sonlarında da kuvvetlerinin geriye kalan kısmı denizden ve karadan olmak üzere Varna'ya intikal etti.

Silistre Muhasarası henüz devam ettiği bir sırada 14 Haziran 1854'de Avusturya Hükümeti Osmanlı Hükümeti ile bir antlaşma yapmıştı. [64] Bu antlaşma gereğince Avusturya Rurya'ya bir ültimatom vermiş ve Eflâk-Buğdan'ın boşaltılmasını aksi takdirde müttefikler lehine harbe girmek zorunda kalacağını bildirmişti. Bundan bir süre önce İngiliz ve Fransızların aynı anlamdaki önerisini reddeden Rusya, Avusturya'nın da muharebeye girmemesi için harbin sonuna kadar bu iki memleketin (Eflâk-Buğdan) tarafsızlığını muhafaza etmek şartıyla Avusturya'nın bu önerisini kabul etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Ağustos 1854 ortalarında Rusya Eflâk-Buğdan'ı boşaltmış 22 Ağustos 1854'den itibaren de Avusturya bu prenslikleri harbin sonuna kadar geçici olarak işgale başlamıştı. İşte bu karar gereğince Ruslar Silistre Muhasarası'nı bırakmış ve Tuna kuzeyine çekilmek zorunda kalmışlardı. Fakat bütün bunlara karşın Balkanlarda fesat ve kargaşa çıkartmakta çıkarı olan Ruslar bu kez Karadağ ve Sırbistan'a özel olarak yetismis ajan subaylar göndermek suretiyle buralarda yasayan Türkleri tedirgin ve Sırp ve Karadağlıları da tahrik etmek istemişlerdi.

Yine 1854 yılında askeri faaliyet olarak Mirliva (Tuğgeneral) Mehmet Paşa komutasında 7.000 Nizamiye askerinden olusan bir kuvvet 12 top ve lüzumlu cephane ile birlikte Tunus'tan gemilerle önce İstanbul'a oradan da Batum Ordusu emrine gönderilmisti. [65] Müttefik kuvvetleri Varna ve civarına geldikten sonra Varna'da bulusan Türk, Fransız ve İngiliz Baskomutanları yüksek komuta katında fikirbirliğine varmaları için tartısmalı bir toplantı yapmışlardı. Bu tartışma sonunda İngiliz Başkomutanı'nın önerisi üstün gelmiş ve bu muharebenin kazanılması için Kırım'a çıkarma yapılması ve Sivastopol'un zaptına karar verilmisti. Halbuki bu komutanlar arasında yapılan tartısmada Osmanlı ordusu yetkilileri Kafkasya'da taarruz etmek planlarına hâlâ bağlı olduklarını, Kütais, Ahıska ve Gümrü genel istikametlerinde birlikte olarak yapılacak bir taarruz esnasında Türk Donanması'nı, bağlasık donanmasının bazı gemileri ile takviye ederek Kafkas kıyılarına yapılacak bir çıkarma ile

[64] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 19100.

[65] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 19403.

bu harekâtın olumlu yönde gelişmesinin mümkün olduğunu önermişlerdi. Fakat 1853'de olduğu gibi bu seferde bu öneri bağlaşıklarca az ilgi görmüştü. Çünkü İngilizlerin gayesi, sadece Rus Donanması'nı tahrip etmekti. Yoksa Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün çıkarları onları ilgilendirmiyordu. Arada gerçeği gören ve savunan komutanlarda vardı. Nitekim İngiliz komuta heyetinde bulunan General Palmerston Türklerin tezini savunuyordu. Rus hâkimiyetine karşı Avrupa çapında bir bağlaşık taarruzun yapılmasını ve ancak bu suretle Rusların içindeki dominyonların harekete geçebileceğini ve Rusya'nın bölünüp parçalanabileceğini öngörüyordu. Fakat ne Osmanlı tezi ve ne de Palmerston'un önerileri kabul edilmedi. Kırım'a çıkma kararı üzerinde ısrar edildi.

Alınan bu karar üzerine 1854 İlkbaharı sonunda çıkarma hazırlıklarına başlanmış ve bu hazırlıklar yapılırken Doğu Anadolu'da ancak çarpışma mahiyetinde olmak üzere bilindiği gibi Guria, Doğubeyazıt, Gökdere muharebeleri ile Kafkasya'da Şeyh Şamil olayından başka önemli bir harekât olmamıştı.

Bağlaşık ve Türk kuvvetlerinin Kırım'a çıkarma hazırlıkları 1854 yılı yaz boyunca devam etti. Nihayet 12/13 Eylül 1854 gecesi Gözleve'ye (Opatorya'ya) iki piyade taburu çıktı. Bunu takip eden günlerden 18 Eylül'de 56.000 erden oluşan mürettep bir bağlaşık kuvveti de tamamiyle karaya çıkmış oldu.

Eylül 1854 sonlarında müttefikler Alma Zaferi'ni kazandı ve Sivastopol'u muhasara etti. Aynı yıl içinde 25 Ekim 1854'de Balıkova, Kasım 1854 başlarında Inkerman muharebeleri olmuş ve nihayet Gözleve'de bulunan Müttefik Komutanlığı Müşir Ömer Lütfü Paşa'ya ikinci kez müracaat ederek Türk kuvvetlerinin de Kırım'a çıkmasını rica etmişlerdi. Müşir Ömer Lütfü Paşa, ileri sürdüğü koşulların bağlaşık komutanlığınca kabul edilmesi ile Besarabya hârekatından vazgeçmiş ve 45.000 kişi ile Kırım Yarımadası'na çıkmıştı.

İşte 1854 yılı için vukua gelen siyasi ve askeri gelişmeler bu şekilde sona ermiş bulunuyordu.

3. 1855 Yılı Harekât ve Muharebeleri

1855 Yılı Başında Siyasi ve Askeri Durum :

1854 yılı Eylül ayı başlarında, müttefik yüksek komuta heyetinin üzerine önemli eğildiği tek nokta Kırım bölgesi idi. Müttefik Başkomutanlığı'na göre bu yıl içinde Kırım'ın ele geçmesi gerekiyordu. Her geçen gün aleyhe işleyebilirdi. Onun için Kırım bir an önce alınmalı idi. Fakat 1854 yılının Kasım ayında Sivastopol'un daha uzun süre dayanabileceği ortaya çıkmıştı. Harbin 1855 yazına kadar sürmesi ise, Doğu

Anadolu'daki Türk ordusunun yeniden tensik edilmesini ve bu cephenin de müttefiklerin istek ve çıkarlarına göre hareket edebilmesi içinde, bu cephede bulunan müttefik askeri uzman heyetinin de buna göre kuvvetlendirilmesi gerekiyordu. Nitekim İngilizler Anadolu Türk Ordusu Komutanlığı yanında bulunan ve sonradan generalliğe yükselmiş ve Padişah Abdülmecit'ten nişan ve imtiyazlar almış olan Albay Wilyams'ın başkanlığındaki irtibat ve müşavir heyetini takviye etti ve bunları vakit kaybetmeden Kars'a gönderdi.

Bu süre içinde bilindiği üzere Anadolu Kafkas Cephesi'nde Ordu komutanı olarak Müşir Zarif Mustafa Paşa bulunuyordu. Ancak İngiliz Müşavir Heyeti önce komuta heyetinden işe başladı ve Türk Komutanı'nın İngiliz İrtibat Heyeti Başkanı Albay Wilyams'a karşı cephe alması üzerine ne hazindir ki Türk Ordusu Komutanı Müşir Zarif Mustafa Paşa da ötekiler gibi görevinden affedildi. Başkomutan O'nun yerine Tuna Ordusu'nda başarı göstermiş Rumeli Ordusu Kurmay Başkanı Ferik İsmail Paşa'yı Müşir rütbesiyle Doğu Anadolu Ordusu Komutanlığı'na atadı. Müşir İsmail Paşa Anadolu Ordusu Komutanlığı'na getirilince, Ordunun ıslahı için daha göreve başlamadan Başkomutanlığa bazı önerilerde bulundu. Bu önerilere göre, ikmal ve iaşe tedariki için komutanlara yetki verilmesini, emir ve nizamlara koşulsuz uyulmasını ve orduların temeli olan disiplin ve itaatın yerine getirilmesini, disiplinden yoksun olanların ordudan uzaklaştırılmasını, ordu gereksinmelerinin temini için bir meclis kurulmasını, Kars ve Batum ordularının bir emir komuta altında bulunmasının yararlı olacağını Başkomutan'dan istedi.

Ayrıca ordusunun ihtiyacını karşılamak üzere bir genel erzak ambarının kurulmasını, ordu mensuplarına mutedil ve uygun olacak bir şekilde maaş verilmesini ve demirbaş erzak tahsis edilmesini, birliklerin mutemet ve tecrübeli komutanların emrine verilmesini, iyi görev yapanların mükâfatlandırılmasını, orduya verilmiş yabancı kurmay subaylardan işe yaramayanların geri alınmasını özellikle Anadolu'nun Doğu Bölgesinde göz hastalıklarının ve gripal durum çok olduğundan, ordunun sağlık durumuna önem vermesini, başa giyilen fesin muharebe için yetersiz olduğunu, 15.000 kalpağın temin edilmesini, ölen hayvanların yerine yenilerinin sağlanmasını önerdi. [66] Müşir İsmail Paşa bu arada hastalandığından göreve başlayamadı. Yerine Müşir Şükrü Paşa vekâleten Kars'a gönderildi. Nedense Müşavir İngiliz Albayı bu Türk Generali ile de anlaşamadı ve yerine Müşir Ahmet Vasfi Paşa (Vasıf) Doğu Anadolu Ordu Komutanlığı'na atandi. [67]

---

[66] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 19635.
[67] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 6, Dos. 16, Fih. 2-1.

Bu arada Kurmay Albay Zeki Başkomutanlıkça durumu yerinde incelemek üzere Kars'a gönderilmişti. İstanbul'dan Kars'a gelen Albay Zeki'ye kaleler, tabyalar ve Rus kuvvetlerinin durumu hakkında mahallinde kendisine gerekli açıklama yapıldı ve Müşavir Heyeti hakkında da bilgi verildi. Kurmay Albay Zeki gerekli gereksinmeleri saptadı ve bunları Başkomutanlığa arz edilmek için tekrar İstanbul'a geri döndü. [68]

Doğu Anadolu Ordu Komutanı bu sırada Cizre tarafında bulunan iki tabur piyade ile 4 bölük süvari nizamiye birliğinin Kars'a gelmesi için emir verdi. Ayrıca Batum Ordusu'ndan da kendisine takviye gönderilmesini rica etti.

Civar vilayetlerden istenen asker de bugüne kadar Kars'a gönderilmemişti.

Bu arada Rus Kafkas Ordusu'nda da emir komuta değişikliği oldu. Birçok fırsatları değerlendiremiyen ve 1855 yılını pasif savunma hareketleri ile geçirmeyi öneren Rus Kafkas Ordusu Komutanı alındı ve yerine General Muravief atandı. [69]

1853 ve 1854 yıllarında Türk Ordusunun Doğu Anadolu Kafkas Cephesinde önemli bir muharebe kazanmamış olması dikkati Kars Cephesine çekmişti.

Esasen 1855 yılında ne Çerkezlerde ne de Şeyh Şamil'in kuvvetlerinde bir etkinlik kalmadığından Doğu Anadolu Kafkas Ordusu'nu daha ağır şartlar beklemekte idi. Çünkü Osmanlı orduları özellikle Anadolu, Ordusu, birbuçuk yılı bulmuş olan bu harpte çetin şartlar altında ve yokluklar içinde kendinden iyi eğitim görmüş, üstün teçhizat ve silahlarla donatılmış Rus kuvvetleriyle, çeşitli muharebeler yapmış ve oldukça yıpranmıştı. En iyi ve seçkin bir kuvvetiyle de bu sırada Kırım'da bulunuyordu. Bu en iyi eğitim görmüş Türk ordusu bile müttefiklerine oranla sağlık, barındırma, ve besleme bakımından yan yana çarpıştığı bağlaşık kuvvetlere nazaran acınacak durumda bulunuyordu.

Doğu Anadolu'daki orduda ise özellikle sağlık hizmetleri hemen hemen hiç mevcut değildi. Doğu Anadolu'daki Türk ordusu şimdiye kadar yaptığı çeşitli savaşlarda Rusların mukavemetinden ziyade, kendi yetersiz sağlık durumundan, noksan olan eğitimden silahından ve nihayet yetersiz emir ve komuta heyetinden zarar görmüş idi. 1854 ortalarında Doğu Anadolu Ordusu genel mevcudu 120.000 civarında idi. Bir yıl sonra 1855 Mayısı'nda bu miktar 70.000'nin altına düşmüştü. Halbuki. 1854

---

[68] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 6, Dos. 16, Fih. 3-5.

[69] Gürel, A. Tevfik; Kırım Savaşı İstanbul, Askeri Matbaası, 1936, s. 114.

yılı muharebelerinde şehit, yaralı ve esir olarak verilen kayıplar tüm olarak 20.000 civarında idi. Demek ki en az 30.000 er, önüne geçilemeyen hastalıklardan ve sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden ölmüş veya işe yaramaz hasta halde bulunuyordu. Buna karşı yapılabilen ve toplanan ikmal eratı ancak 10.000 kişiydi. [70]

Bu durum karşısında Doğu Anadolu Cephesi'nde taarruzi bir harekâta girişmenin zor olacağı, hatta mümkün olmıyacağı görülüyordu.

Gökdere (Kurudere) Muharebesi'nden sonra Rus kuvvetlerinin Şeyh Şamil kuvvetlerini dağıtmak ve bu ayaklanmayı bastırmak ve kendine çekidüzen vermek amacıyla önce Gümrü'ye sonrada Tiflis'e doğru geri çekilme hareketi sırasında Türk ordusu bilindiği üzere bu Rus kuvvetlerini takip edememiş, aksine Gümrü ve civarında çok zayıf kuvvetler bırakarak Kars'a çekilmişlerdi. Araya kışın girmesi ve Rus Kafkas Ordusu'nun bir süre Şeyh Şamil kuvvetleri ile mücadele etmek zorunda kalması, bu bölgede bulunan Rus ordularını daha bir süre bu nedenle savaştan alıkoymuştu. Bu zaman zarfında 1855 yılı başlarında Türk ordusu da, Rusların Anadolu derinliklerine daha fazla ilerlemesi ihtimaline karşı büyük ve önemli bir engel olan Kars Kalesi'ni, takviye cihetine gitmiş ve *tahkimine hız vermişti.*

Diğer taraftan Rus ordusu da aldığı takviye kuvvetiyle daha da güçlenmişti. Bu sırada zayıf duruma düşen Şeyh Şamil kuvvetlerinin de yüksek dağlara çekilmiş olması Rus Kafkas Ordusu'na serbest hareket etme imkânı vermişti. Nitekim Rus Kafkas Ordusu Kars Kalesi'ni muhasara etmek ve ona sığınmış olan Türk kuvvetlerini yok etmek için her an hazırlıklarını arttırıyordu.

a. Kars'ın Muhasarası, Kars Muharebeleri ve Kars'ın Düşmesi (Kroki - 12)

Kars Muharebesi öncesinde bu cephede iki taraf kuvvetleri şu durumda idi :

Türk Kuvvetleri : Kars'ta Müşir Mehmet Vasıf Paşa Ordusu; (19 nizamiye taburu + 8 redif taburu + 1 süvari alayı + 80 sahra topu +8.000 civarında Kars Şehri'nin halkından gönüllü kuvvet) vardı.

— Erzurum'da Ferik Selim Paşa emrindeki ihtiyat kuvvetleriyse 5.000 civarında redif ve gönüllü kuvvetinden ibaret idi.

---

[70] Allen, W. E. D. - Muratof, Paul; Kafkas Harekâtı, s. 79.

— Ardahan, Bardiz ve Oltu gibi önemli bölgelerde ancak küçük müfrezeler mevcuttu. Bunlar da toplam olarak 5.000 civarında idi.

— Batum merkez olmak üzere Karadeniz kıyısında çeşitli noktalarda Müşir Selim Paşa emrinde 15.000 kişilik bir kuvvet vardı. [71]

1855 yılında Doğu Anadolu'da mevcut bu kuvvetlerin yetersizliği açıktı. Ulaştırma imkânlarının azlığı, çeşitli ikmal maddelerinin sağlanmasındaki güçlükler, bu kuvvetleri iki yıl içinde daha kötü duruma düşürmüştü. Kuvvet grupmanları, birbirinden ayrı harekât alanlarında olduğu halde, her harekât alanında bulunan bu kuvvet grupları kendisinden bekleneni yerine getirecek güçte ve nitelikte değildi.

Rus Kuvvetleri :

Rus Başkomutan Vekili ve özellikle Rus Çar'ı 1855 yılı için Kafkasya'daki ordusundan bundan önceki yıllara nazaran daha geniş çapta bir hedefe ulaşmayı şiddetle istiyordu.

Fransız-İngiliz donanmasının Karadeniz'de tamamen hâkim olduğu, müttefik ordularının Kırım'a yerleştiği ve Avusturya İmparatorluğu'nun Eflâk-Buğdan'a girmiş olduğu bu sırada Rusların Kırım'da, Karadeniz'de veya Balkanlarda yapabileceği bir iş artık kalmamıştı. Bu bölgelerde Rus kuvvetleri çok sıkışık ve müşkül durumda idi. Buna karşılık Çar I. Nicola ancak Kafkas Cephesi'nde zayıf durumda bulunan Osmanlı ordusuna karşı yapılacak ciddi bir harekâtın olumlu bir sonuç verebileceğini kuvvetle umuyordu ve bunu şiddetle arzu ediyordu. Çar'ın bu arzusunun başlıca iki nedeni vardı. Birincisi; bilindiği üzere Kafkas bölgesindeki etnik gruplar nedeniyle özellik taşıyan bu cephede bir yenilgi Çar Rusyası'nın tarihi emelleri ve milli çıkarları yönünden O'nu endişelendiriyordu. Bu bakımdan Kafkasya'da bir galibiyeti şiddetle arzu ediyordu. İkinci sebep Kafkas Cephesi'nde kazanılacak bir zafer, Çar'ı askeri ve siyasi yönden kuvvetlendirecekti. Bu suretle Çar aklınca ileride yapılacak bir barış antlaşmasında Batı'da ve Kırım'da kaybettiği muharebelere karşılık, Doğu'da kazandığı zaferleri terazinin kefesine koymayı düşünüyordu. Aslında ezilmesini istediği de Osmanlı İmparatorluğu idi. Bu maksadın tahakkuku için de Çar'ın Başkomutan'ın büyük itimadını kazanmış bulunan General Muraviyev, bilindiği üzere General Prens Voronstov'un yerine Kafkas'yadaki Rus kuvvetlerinin başına atanmıştı. Kendisine Kafkasya Genel Valisi sıfatı da verildi. General Muraviyev, iyimser, ihtiyatlı ve soğukkanlı niteliklerine, şimdiye kadar uzun muharebe yıllarının verdiği tecrübelerini de katmış olarak bu göreve gelmiş bulunuyordu.

[71] a. g. e.; s. 88.

1855 yılı başında General Muraviyev Kafkasya'daki Rus kuvvetlerini kendi maksat ve planına uygun olarak yeniden gruplandırdı. Aynı zamanda tali bölgelerden aldığı sekiz piyade taburu, üç Kazak Alayı ve üç batarya ile kuvvetlerini takviye etti. Ayrıca emir ve komuta mevkilerinde de birçok değişiklik yaptı.

1855 yılı Mayıs ayı başında Kafkasya'daki Rus birliklerinin durumu şöyleydi : (Kroki : 13)

— Guria Grubu adı altında, Berstki Alayı, (dört tabur), Plasturn Taburu, Kazak Alayı, Guri Milis Kuvvetleri, sekiz top. Bu kuvvetler General Burunner komutasında Ozugeti ve civarında bulunuyordu.

— Mingrelia Grubu adı altında, Litovski Alayı (dört tabur), iki hudut taburu, bir Gürcü Taburu, iki Don Kazak Alayı İmeret Milis Kuvvetlerde iki kısım halinde Tiflis civarında Alazani ve Zakatali kuzey kesiminde olup, Morani'de bulunuyordu.

— İhtiyat Grubu adı altında, Kurinski Alayı (iki tabur) , üç hudut taburu, bir Gürcü Taburu, İmeret Milis Kuvveti, otuz iki top. Bu kuvvetler General Mukliranski komutasında olup Morani ve civarında bulunuyordu.

— Kakheti Grubu adı altında, Tiflis El Bombacı Alayı (dört tabur) yedi piyade taburu, dört Dragon Alayı, üç Kazak Alayı, Gürcü Milis Süvari Kuvveti, bir koşulu süvari bataryasından müteşekkil olan bu kuvvetlerde iki kısım halinde Tiflis civarında Alazanı ve Zakatali kuzey kesiminde bulunuyordu.

— Üç Mingrilski El Bombacı Taburu Gence'den (Elizavetpol) bulunuyordu.

— 6.000 piyadeden müteşekkil bir kuvvet genel ihtiyat olarak Tiflis'te idi.

— Ahıska Grubu adı altında; 13 ncü Piyade Tümeni (üç alay) 18 nci Piyade Tümeni'nden bir alay, bir Georgian Milis Taburu, bir Don Kazak Alayı, bir Müslüman Süvari Milis Alayı, dokuz sahra bataryası, General Kovalevski emrinde Ahıska ve Ahılkelek'te idi.

— Gümrü Grubu adı altında; bir El Bombacı Tugayı, 18 nci Piyade Tümeni (bir alay eksik), Dragon Tugayı, beş Kazak Alayı, iki Müslüman Süvari Bataryası bir piyade taburu, bir istihkâm taburu, dokuz sahra bataryası toplam 16.000 piyade, 7.000 süvari, 72 top'dan müteşekkil bir kuvvet de bizzat Kafkas Ordusu Komutanı General Kont Muraviyev komutasında Gümrü'de bulunuyordu.

— Erivan Grubu adı altında, bir piyade alayı, bir Kazak Alayı, bir bir Müslüman Süvari Milis Alayı, bir Kürt Milis Alayı, bir sahra bataryasından kurulu bir başka kuvvetde (toplam 3.000 piyade, 2.000 süvari, 8 top) Erivan bölgesinde idi. [72]

Bu durumda General Muraviyev, Gümrü Grubu'ndaki kuvvetlerinden başka Kakheti ve Ahıska ile Ahılkelek'te bulunan kuvvetlerle Tiflis bölgesinde bulunan Genel İhtiyat kuvvetlerinden de yararlanmak fırsatını ele geçirmişti. Çünkü 1855 yılında gücü azalmış olan ne Şeyh Şamil'den ne dostluk anlaşması yaptığı İran'dan ne de Doğu Anadolu'daki dağılmış Türk kuvvetlerinden bir korkusu kalmamıştı.

Onun için General Muraviyev bu adı geçen bölgelerdeki kuvvetlerden çoğunu Kars Kalesi'ne yapmayı düşündüğü taarruz için Gümrü batısında toplamaya başlamıştı. Nitekim daha şimdiden ilk anda General Muraviyev'in emrinde 30.000 piyade ile 10.000 süvari ve 94 toptan oluşan bir kuvvet bu taarruz için hazır duruma gelmiş bulunuyordu.

Bu sırada Kafkas Ordusu Komutanı Müşir Vasfi Paşa elde bulunan kuvvetlerinin takviye edilmesini, İstanbul'dan istemişti. İngiliz Müşavir Heyeti de aynı kanaatte olduğu için, onlar da bu durumu bir raporla İstanbul'a bildirmişlerdi.

Bunun üzerine, Osmanlı Orduları Başkomutanlığı, Doğu Anadolu Ordusu'nun savunma gücünü arttırmak gayesiyle, Osmanlı - İngiliz ve Fransız heyetinden mürekkep bir harp meclisini İstanbul'da kurdu. Bu harp meclisinde Osmanlıları Fuat Paşa, İngilizleri Lord Stanford ve Fransızları da General Filit-Menşi temsil ediyordu. Bu harp meclisinin yaptığı müşterek toplantılar sonunda, General Vilyoban komutasında olmak üzere Türklerden 23.000 kişi (bunun 13.000'ni Batum kuvvetlerinden alınacak) ve İngiliz, Fransızlardan 20.000 kişiyle toplam olarak 43.000 kişilik bir kuvvetin Doğu Anadolu Cephesi'ne gönderilmesine karar verildi. [73]

Denizyolu ile taşınmasına karar verilen bu takviye kuvvetleri Karadeniz kıyılarına çıktıktan sonra, kara harekâtı için icap eden lojistik desteğin yürütülebilmesi için lüzumlu 15.000 mekkâri, Türk Başkomutanlığı'nca istenen kısa sürede sağlanmayınca Fransız Komutanlığı kuvvet vermekten vazgeçti. Dolayısiyle harp meclisinin verdiği bu karar uygulanamaz bir hal aldı. Fakat müttefikler arasında müzakere ve tartışma bir süre daha devam etti ise de, ilk karar yerine getirilemedi. Ancak ilk

[72] a. g. e.; s. 81.

[73] Gürel, Tevfik; s. 115.

kararın yerine, Kırım ve Rumeli'deki Türk kuvvetlerinden bir kısım kuvvet ile Batum'da bulunan Türk kuvvetlerinden alınacak bir kısım kuvvet birleştirilerek yeni bir seferi kuvvetin teşkiline müsaade olundu. Ancak bu seferde yeni teşkil olunacak bu Türk kuvvetinin kullanılması esası üzerinde bir anlaşmaya varılamadı. Fuat Paşa bu kuvvetlerin Redutkale'ye çıkarılmasını ve buradan Tiflis genel doğrultusunda ilerliyerek General Muraviyev komutasındaki Kafkas Ordusu'nun geri ile olan irtibatını kesmesini ileri sürdü. Bu teklifi Fransız Generali Menşi kabul etti. İngilizler ise, bu kuvvetin önce Trabzon'a çıkarılmasını ve buradan Erzurum üzerinden Kars'a yöneltilmesini istedi. Bu karşılıklı teklifler üzerindeki tartışmalar bir ay kadar sürdü. Neticede olumlu bir karara varılamadan bir sürünceme içinde oluruna bırakıldı.

Müttefikler arasında bu anlaşmazlıklar kesin bir çekişme içinde devam ettiği bir sırada idi ki, Şeyh Şamil kuvvetleri de Dağıstan Dağlarının yüksek doruklarına itilmiş ve zararsız hale sokulduktan sonra boş kalan Rus kuvvetleri de hazırlıklarını tamamlamıştı. Rus Komutanı Ahıska, Kakheti, Tiflis ve Erivan gruplarını da Gümrü Grubu'na kattıktan sonra 24 Mayıs 1855 günü Arpaçay'da hududu geçerek Kars istikametinde 30.000 piyade, 14.000 süvari ve 132 toptan müteşekkil bir kuvvet ile ileri harekâta başlamıştı.

General Muraviyev Arpaçayı'nı geçtikten sonra önce Kurudere ve civarında orduğâhını kurdu. Keşif kollarını ileri sürerek Küçük Yahni ve Büyük Yahni tepelerini işgal etti. Rus Komutanı Türk ordusunun Kars Kalesi'ne kapanmış olduğunu görünce, 3 Haziran 1855 günü Kaleyi tam bir muhasaraya almak maksadı ile General Muraviyev kuvvetlerini ve karargâhını Kars'ın 8 ile 8,5 kilometre güneydoğusunda bulunan Erzurum-Kağızman yoluna hâkim bulunan Mağaracık Köyü'ne intikal ettirdi. Bu sırada General Muraviyev Kars ve civarında bulunan Ermenilerden yararlanarak bunları casus olarak kullandı. Bu sayede Kars Kalesi hakkında birçok kıymetli bilgiler edindi.

Bundan sonra 17 Haziran 1855 (13 Şevval 1272) gününden itibaren Rus muhasara kuvvetleri kale topçu mevzilerinin dışında kalmak suretiyle Kars'ı uzaktan muhasaraya başladı. [74]

Bunun üzerine Müşir Mehmet Vasıf Paşa Başkomutanlığa yazdığı bir yazıda Rusların muhasarayı gevşettiğini ve Rus kuvvetlerinin topçu mevzilerinin dışına kadar uzaklaştıklarını bu durumdan sonra Rusların kuvvetli bir taarruza kalkmayacaklarını tahmin ettiğini bildirdi. Ancak kendisinin de kaleden çıkıp Ruslarla bir muharebeyi kabul edecek güçte

[74] ATASE Arşivi; 1/1, Kls. 7, Dos. 21, Fih. 5.

bulunmadığını açıklayarak bu Rus kuvvetlerinin Erzurum doğrultusunda hareket edebileceklerini de belirtti. Son olarak asker ve para yardımının artırılmasını istedi. [75]

General Muraviyev Kars muhasarası için 15.000 piyade kuvvetini 40 topla takviye ederek Kars'ı açıktan muhasara ettikten sonra 5.000 kadar bir kuvveti de muhasara kuvvetlerinin ikmal yolunu emniyete almak amacıyla Gümrü-Kars yolunu ayırdı. Bundan sonra General, geri kalan kuvvetleriyle Müşir Vasıf Paşa'nın tahmin ettiği gibi Kars'ın Erzurum ile olan irtibatını kesmek maksadıyla Soğanlı hattına doğru ilerledi. [76] General Muraviyev'in bu ilerleyişi karşısında Doğubeyazıt'taki Rus kuvvetlerine karşı gözetleme görevini yapan Veli Paşa komutasındaki zayıf Türk kuvvetleri de Erzurum ile geri irtibatının kesilmemesi için Eleşkirt Vadisi bölgesinden çekilerek Köprüköy bölgesine geldi. Bölgedeki yiyecek ambarlarının korunması için Behlül Paşa komutasında bir piyade alayı bıraktı. Karşısında mukavemet görmeyen düşman Soğanlı hattından sonra Köprüköy'e ilerledi. Burada bulunan kuvvetler üstün Rus kuvvetlerine karşı kahramanca döğüştü. Behlül Paşa ağır yaralı olarak Ruslara esir düştü. Erzurum Valisi Mehmet Paşa da bölgeden toplayabildiği kuvvetlerle, Veli Paşa'nın bir süre önce çekilmiş olduğu Köprüköy'e geldi. [77] Bu toplama kuvvetlerle savunma kuvvetlerine katıldı ise de bir netice alınamadı.

Bu çarpışma sırasında General Muraviyev, Prens Dondukev Korsakov'u eldeki mevcut bütün süvari kuvvetleri ile birlikte General Suslov'un emrine girmesini ve oluşan bu kuvvetlerle Köprüköy'deki Türk mevzilerinin gerisine taarruz edilerek bu kuvvetlerin Pasinler ve Erzurum ile olan irtibatlarının kesilmesi için emir verdi. Fakat General Suslov'un çok ağır ve çekingen davranması sonunda bu emir yerine getirilemedi.

Ancak Veli Paşa kuvvetleri de bir taraftan General Muraviyev kuvvetlerinin Köprüköy mevzilerine kadar ilerlemesi diğer taraftan General Suslov'un süvarileriyle takviyeli kuvvetlerinin Eleşkirt bölgesinden yavaş bir şekilde de olsa gelmekte olması karşısında haklı olarak 21/22 Haziran 1855 gecesi Pasinlere (Hasankale'ye) çekildi. Ve bir gün sonra Deveboynu mevzilerini işgal etti. Bunun üzerine Prens Dundukov Korsekov'un süvari kuvvetleri Hasankale'yi ışgal etti. General bu harekâtında hiçbir mukavemetle karşılaşmadı. Ruslar Bardız, Yeniköy, Karaurgan ve Zivin köylerinde depo edilmiş ikmal maddelerini ele geçirdi. Bunlardan geriye

[75] ATASE Arşivi; 1/1, Kls. 7, Dos. 21, Fih. 5-1.
[76] ATASE Arşivi; 1/1, Kls. 6, Dos. 15, Fih. 3-7.
[77] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 21239, Ek-3.

götürebileceklerini yanına aldı. Geriye götüremediklerini yerlerinde yok etti. Ayrıca etraftaki köyleri de tahrip etti. Erzurum yolu açılmış olmasına karşın General Muraviyev Kars Kalesi'ndeki Türk kuvvetlerinden çekilerek bu harekâtın meyvesini alamadan 13 top 12.000 askerle gelmiş olduğu Hasankale'de iki gün oyalandıktan sonra geriye döndü. Gerçi Trabzon, Harput ve Diyarbakır'dan bir süre önce toplanan 12.000 kadar bir kuvvetle, Erzurum'un korunması için Deveboynu Geçidi tutulmuştu. Ancak bu kuvvetin çoğu muharebe eğitiminden yoksun bulunuyordu. Bu durumu bilen Erzurum'daki yabancı konsoloslar çok heyecana kapılmışlardı. Ancak General Muraviyev gerisinin emniyette olmadığını ve buna benzer daha birçok olumsuz faktörlerin etkisi altında kalarak endişelenmişti. Bu yüzden çok tedbirli olan General Muraviyev muhtemel büyük bir zafer tacını elde etmeye cesaret edememişti. General Muraviyev bu nedenle daha fazla ilerlemeye cesaret edemeden geriye dönmeye karar verdi. Ancak dönerken Soğanlı Dağlarındaki geçitlere bazı artçı kuvvetler bırakmayı da ihmal etmedi.

Doğu Anadolu Komutanı Müşir Mehmet Vasıf Paşa bu durum karşısında Erzurum Valisi'nin emrinde bir süre toplanmış olan dört tabur piyade'den oluşan 5.000 redif eri ile Veli Paşa kuvvetleriyle birlikte toplanacak diğer kuvvetlerle beraber oluşacak elde mevcut tüm birliklerin ileriye, Köprüköy'e doğru yanaştırılmasını emretti. Üstün kuvvetler karşısında kalınacak olursa, orada bulunacak Ferik (Tümgeneral) Tahir Paşa'nın emrindeki tümen ile birlikte, Deveboynu'na geri çekilmesine izin verilmesini ve ayrıca Erzurum'un takviye edilmesini de Başkomutandan rica etti.

Batum'dan gelecek 5.000 kişilik takviye kuvvetinden bir haber alınmamıştı. Başkomutan da hiç olmazsa Erzurum'un elden çıkmasını istemiyordu. Bunun için durumu Padişah'a arz etti. O da bölgede ne kadar kuvvet varsa Erzurum'un müdafaası için toplanmakta olduğunu ve şimdilik 5.000 kese akçe ve bir emri-âli ile Kars Komutanı'nın taltif edilmesini bildirdi.

General Muraviyev bu harekâtı yaptığı sırada Kırım'da bulunan müttefik başkomutanları bir harp meclisinde toplanmışlardı. Bu toplantıda bir süre önce Doğu Anadolu Cephesi'ni takviye için Kırım'dan ve Rumeli bölgesinden bazı kuvvetlerin nakline müsaade alınamayan tartışmalı kararın artık olumlu bir sonuca varması istenmişti. Fakat müttefik generalleri Sivastopol'un düşmesine değin hiçbir Türk erinin Kırım'dan ayrılmasının uygun olmayacağını bu toplantıda da kesin olarak bildirdiler. Müşir Ömer Lütfü Paşa bunun üzerine Kırım'dan ayrıldı ve Türk ordusunu vekiline bırakarak 17 Temmuz 1855 günü habersizce İstan-

bul'a geldi. İstanbul'a geldiğinde teşrifat teamülüne aykırı olarak vapurdan çıkar çıkmaz doğruca saraya gitti. Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Lütfi Paşa Padişah'a önce Hükümet'in, askeri konularda gevşek tutumundan ve aczinden bahsetti. Ayrıca müttefik başkomutanlığından şikayette bulundu ve bu generallerin, Türkiye'nin en iyi ordusunu Kırım'da maksatsız olarak boşu boşuna tuttuğunu, bu suretle Doğu'daki buhrana el atılamadığını, bu yüzden memleketi felâkete sürüklediklerini ve boşuna zaman kaybederek Sivastopol'u ele geçirmede de iktidarsızlık gösterildiğini bildirdi. Rumeli ve Kırım Ordusu Komutanı'nın bu samimi açıklamayı yapması Padişah'ı memnun etmişti. Esasen Müşir Ömer Lütfü Paşa bu gelişinden önce Başkomutan Vekili'ne (Serasker) yazdığı gizli bir yazıda Anadolu'daki sıkışık durumdan bahsederek yakınmış ve Gözleve-Kerç bölgesinde bu kadar fazla askerin hiçbir iş yapmadan beklediğini bildirmişti. [78] Bunun üzerine Padişah Kars'ı kurtarmak için Müşir Ömer Lütfü Paşa'ya askerlik yönünden yapılması gereken hususlarda geniş yetki verdi. Ayrıca Hükümet'te de değişiklik yaparak, Müşir Ömer Paşa'nın yakından tanıyıp beğendiği iki kişiyi Milli Savunma ve Bahriye nazırlıklarına getirdi. Millet de bir süre önce Serdar-ı Ekrem unvanını alan Müşir Ömer Lütfü Paşa'ya güveniyordu. Bütün İstanbul kaynakları Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın emrine verildi. Bu imkânları olan Rumeli ve Kırım Ordusu Komutanı kısa bir süre içinde Doğu Seferi için yeni bir kuvvet teşkil etmeyi başardı. Rumeli'de bulunan kuvvetlerle de bu birliği takviye etmeyi düşündü. Bunların nakli için de 14 vapur 50 yelkenli gemi hazırlattı.

Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın tasarladığı harekât planına göre, bu kuvvetleri önce Sohumkale'ye çıkarmak ve oradan Kütais-Tiflis istikametinde ilerletmekti. Bu suretle Kars'ı muhasara eden Rus ordusunun ikmal hatlarını ve geriyle mevcut olan irtibat yollarını kesmek ve onu iki ateş arasında bırakmak istiyordu. Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Paşa'ya göre bu duruma düşen Rus muhasara ordusu Kars'ın muhasarasını bırakarak, gerisini emniyete almak için çekilecekti. İşte bu sırada da muhasaradan kurtulacak olan Kars'taki kuvvetlerle birlikte Kafkas Rus Ordusu'nun işini halletmek ise, planın ikinci safhasını teşkil ediyordu.

Bu planı müttefik devletlerin İstanbul'daki askeri müşavirleri de uygun bulmuşlardı. Ancak bu meselenin hallinde en önemli unsur zamandı ve bu zaman Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın aleyhinde işlemekteydi. Çünkü bu harekâta başlamada geç kalınmıştı. Mevsim sonbahara yaklaşmıştı, önü de kıştı. Bu mevsimde doğuda harekât yapmak

[78] Slade, S. Adulphus; Türkiye ve Kırım Harbi, s. 251.
ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 7, Dos. 21, Fih. 6.

sanıldığı kadar kolay değildi. Hatta o günkü koşullarda mümkün değildi. Bu sırada Ruslar da kuşattığı Kars Kalesi'ni sıkıştırıyordu. Nitekim 24 Temmuz 1855'de (21 Zilkade 1272) Ruslar Kanlı Tabya'ya taarruz ettiler. Top atışıyla karşılanan Rus kuvvetleri yüzden ziyade telefat verdiler ve bir generalini ölü olarak kaybederek iki saat süren muharebe sonunda geri çekilmek zorunda kaldılar. [79]

1855 Ağustos ayı sonunda Müşir Ömer Lütfü Paşa, Hükümet'in yardımını ve iş işten geçtikten sonra nihayet müttefiklerin de desteğini sağladıktan sonra, Kars'taki Kale Komutanı Müşir Mehmet Vasfi Paşa'ya bir mektup yazdı. Bunda yardıma hazır olduğunu ve 20 gün sonra bu yardımın muhakkak yapılmış olacağını ve bu süre içinde yapılacak taarruzlara dayanmasını bildirdi.

Bu haber Kars'a ulaştığında, kalenin durumu kritik bir hal almıştı. Özellikle hayvanlar açlıktan birer birer ölmeye başlamışlardı. Halbuki kalede birçok faaliyetler hayvana (at-öküz) dayanıyordu. Özellikle Kars Kalesi'nin hizmetlerini gören atların azalması kalenin savunmasını zor duruma sokmuştu.

Bu mektup üzerine Kars'ta bulunan komutanlar bir toplantı yaptı. Görüşmeler ve tartışmalar sonunda, yardım gelinceye kadar Kars'ın açlıktan bitap hale geleceğini, henüz 15 günlük hayvan yemi varken ve garnizondaki er ve subayların moral durumu yüksek iken, istihkâmları tahrip etmek, ağır yaralı ve hastaları doktorlarla birlikte Kars'ta bırakmak ve düşmanın zayıf tuttuğu tali bir yerden bir huruç hareketi ile sarp dağlar üzerinden Erzurum'a ulaşmak, netice ve kararına vardılar. Fakat komutanların vardığı bu kararı Anadolu Ordu Komutanı kabul etmedi. Kars'ı Ruslara bırakmak sorumluluğunu üzerine alamıyacağını bildirdi ve devletin yardım göndereceği bir sırada bu teklifin kabulüne imkân olmadığını açıkladı. Buna karşılık Müşir Ömer Paşa'nın istediği 20 gün bittiği halde, beklenen yardım henüz gelmemişti. Kars Kalesi'ndeki erzakta bitmek üzere idi. Bu sırada Padişah'ın yazdığı 7 Temmuz 1855 (4 Zilkade 1272) tarihli bir emir Kars'a ulaştı. Bu emirde Padişah, Anadolu Ordu Komutanı Müşir Mehmet Vasıf Paşa'yı çok methetmiş ve başta Müşir Paşa olmak üzere bütün ordu mensuplarının canlarını verinceye kadar dayanmalarını istemişti. Ayrıca Padişah, tarihe mal olacak şekilde kanlı savunmalarını göstermelerini de komutan ve erlerden istiyordu. Kars'ta durum bu safhada iken, Müşir Ömer Lütfü Paşa 1 Eylül 1855 günü kendisine tahsis edilen buharlı bir gemi ile önce Kırım'a gitti

[79] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 21262.

ve orada müttefik komutanlarla görüştü ve Kafkas Seferi için birliklerini seçti. 7 Eylül 1855 günü Trabzon'a geçti. Orada beraberinde götürdüğü malzeme ve elemanlarla bir hastane açtı. 21 Eylül 1855'de Batum'a oradan Redutkale ve Sohumkale'ye gitti. Orada Rumeli'den gelmekte olan kuvvetlerle buluşacaktı. Fakat ne yazık ki, varılan antlaşmaya rağmen Kırım'daki seçilen alaylar Sivastopol'daki Malakof istihkâmlarının düşmesinden ancak üç hafta sonra serbest bırakıldıkları için bu kuvvetler Kafkas Harekâtı'nı daha da geciktirmişti.

İşte bu sırada Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın Karadeniz kıyılarında dolaştığı haberi General Muraviyev'e ulaşmıştı. Az sonra da 23 Eylül 1855 günü Kars Kalesi'nden Sivastopol'un düşüşünü kutlamak üzere selam topları atılması bu sıralara rastlamakta idi. Kalede vukua gelen bu şenliğe önce Ruslar bir anlam verememişti. Fakat bir süre sonra Sivastopol'un düştüğü haberini alan General Muraviyev bir aralık Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın kuvvetlerinin işe müdahalesiyle gerisinin terlikeye düşebileceğini o zaman daha iyi anlamış ve yeise düşmüştü. Fakat kısa sürede durumu yeniden muhakeme eden general endişelerinin bu kez yersiz olduğuna karar verdi. Bir süre önce Erzurum için düştüğü hataya bu sefer Kars için düşmek istemiyordu.

Çünkü henüz, bu endişeyi yaratan Türk kuvvetlerinin Doğu Karadeniz'de bir harekâta başlamamış olduğunu düşünen tecrübeli komutan, özellikle Kars Kalesi'nin uzun süredir çektiği erzak yokluğundan perişan hale gelmiş olmasını da ihtimale katarak muhasaraya devam kararına varmıştı. General Muraviyev bu şartlar altında Kars Kalesi'nin kesin sonuçlu bir taarruza dayanamıyacağına ve Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın kuvvetleri Sohumkale'ye henüz çıkmakta olduğuna göre O'nun ileri harekâtı inkişaf edinceye kadar bu işi sonuçlandırabileceğini düşünerek ferahladı. Yeniden vardığı bu isabetli karar gereğince çekilmekten vazgeçti. Rus generalinin bir anda ümitleri arttı ve Sivastopol'da yenik düşen Rusya'nın zedelenen şöhretinin Kars'ın alınması ile yeniden düzeleceğini düşündü. Bu şartlar tahakkuk ettiğinde itibarının da olağanüstü yükseleceğini hatırlayarak hırsı körüklendi ve bu suretle morali daha da yükseldi.

Bu durumda General Muraviyev şu kararı vermişti. Vakit kaybetmeden Kars'a taarruz etmek ve neticeyi aldıktan sonra Ömer Lütfü Paşa Ordusu'na karşı gerisini emniyete almak maksadıyle süratle Tiflis'e teveccüh etmek. Rus Kafkas Orduları Başkomutanı bu kararını 28 Eylül

1855 akşamı karargâhına topladığı generallerine açıkladı. Bu karar gereğince Rus ordusu 28/29 Eylül 1855 gece yarısından biraz sonra üç kolla Kars Kalesi'ne doğru ilerlemeye başladı.

1855 yılında Kars Kalesi oldukça iyi tahkim edilmiş durumda idi. (Kroki-14) Kalenin kuzeyinden geçen Kars Çayı'nın sağ kıyısı ve bu kesimde bulunan Karadağ'ın yalçın tepeleri sağlam bir şekilde tahkim edilmişti. Bu kesim Rus hududundan gelen bütün yaklaşma yollarına hâkim bir durumda idi. Ancak Kars Kalesi'ne hâkim olan Karadağ Tepelerine güneyden yaklaşmak nispeten kolaydı. Bu nedenle Karadağ'ın güneyinde ve Kars Şehri'nin orta kapı varoşlarının güneydoğusunda Türk ordusunun yaptığı diğer istihkâm, tabya ve siperlerle bu yaklaşma ve ilerlemeye elverişli arazi kesimi de oldukça iyi tahkim edilmişti. İşte bu bölgede Yenikale, Hafız Tabya, Kanlı Tabya gibi kuvvetli tabyalar bulunuyordu. Tabyaların arası siperlerle birbirine irtibatlandırılmıştı. İyi tahkim edilmiş bu bölgenin batısında Kars Çayı boyunca güneyden yaklaşmaya elverişli bir kısım daha vardı. Burasını da ateş altına alabilecek Süvari Tabyası vardı. Kars'ın batısında Şorah Dağı üzerinde kuzeye doğru Çim Tabya, Tahmas (Thomas) Tabya, Yüksek Tabya bulunuyordu. Kars'ın kuzeyinde ise Çakmak Dağı, batı yamaçlarındaki Timur Paşa Vadisi'ni örten Veli Paşa Tabyaları, kuzeybatıdan gelecek düşman taarruzlarına karşı tahkim edilmişti. Ancak Veli Paşa Tabyası'nın kuzeybatısı açık bulunuyordu. Burası da kuvvetlice tutulmak suretiyle bu zayıf yön kapatılmış bulunuyordu. Ancak Ruslar kalenin bu zayıf yönünü dikkate alarak 28/29 Eylül 1855 tarihinde yaptıkları gece karanlığındaki yaklaşma hareketi büyük karışıklıklara ve özellikle istikamet tayininde hatalara sebep olmuştu. Bu yüzden zaman kaybına uğrayan General Muraviyev sıklet merkeziyle Şorah Tepelerine karşı taarruza geçtiği sırada artık gün ağarmış ve Rus kuvvetleri meydana çıkmıştı. Bu sebeplerden beklenen baskın ve koordineli bir taarruz yapılamamıştı.

Buna karşılık Türk birlikleri daha başlangıçtan itibaren çok uyanık ve hazır bir halde bulunduklarından bu taarruzu kolaylıkla karşılamışlardı.

Taarruz Şöyle Yapılmıştı :

General Maidel'in komutasındaki Bombacı Tugayi sağdan, General Kovalevski'nin emrindeki tugayda soldan olmak üzere sıklet merkezinin bulunduğu Şorah Tepeleri bölgesinden taarruza geçmişlerdi. İhtiyat Tu-

gayı da bu iki tugayın orta gerisinden ilerliyordu. Rusların bu taarruzunu 98 top destekliyordu. General Muraviyev bundan başka sıklet merkezi bölgesinde Kazak Dragonları ile takviye ettiği Bertski (Belevski) Alayı'nı da taarruz gruplarının güneyinde onları desteklemek üzere sağ kanat gerisinde bulunduruyordu.

General Maidel'in Tugayı, karanlıkta istikametini şaşırmış ve Tahmas Tabyalarının önündeki dik yamaçla kaplı olan Yüksek (Dik) Tabya bölgesine düşmüştü. Taarruz bir saat geciktiğinden saat 05.00 olmuş ve aydınlık başlamak üzere olduğundan ilerlemede çok müşkilata uğramıştı. Sonradan bu kuvvetlerin bir kısmı güneye kayarak Tahmas Tabyası ile Kars Çayı arasından taarruza devam etmişlerdi. Fakat bu harekât sırasında Türk topçusunun etkili ateşine maruz kalmışlar ve Erivanski bombacıları büyük zayiat karşılığı Tahmas Tabya ile Çukur Tabya batısındaki siperlerin ancak bir kısmına girebilmişlerdi. Güneye kayamayıp Tahmas Tabyası'nın kuzeyini ve Dik Tabya'yı almaya çalışan Mingrelski Rus kuvvetleri ise bu taarruzu başaramadılar ve ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.

Çakmak Tabya ile Veli Paşa Tabyası arasında kalan general Kovalevski kuvvetleri ise, daha kesin bir yenilgiye uğramışlardı. Bu taarruz grubu da perişan şekilde geri çekilmek zorunda kalmıştı. Özellikle bu grupta bulunan ve Belevski Alayı'nın solundan (kuzeyi) taarruz eden Vilnenski Alayı Türk mevzilerine yaklaştığı sırada Türklerin yarım dairesi andıran bir ateş çemberi içinde kendini bulmuştu. Bu alaya bu kadar sokulmasına müsaade eden Türk müdafileri bu tehlikeli bölgeye girdikten sonra üç taraftan açılan öldürücü ateşler karşısında Rus alayı bir kaç dakika içinde büyük kayıplara uğramıştı. Komutanları olan General Kovalevski'de bu taarruzda can vermişti.

Rus İhtiyat Tugayı'na bu taarruzda hareket tarzı için açık bir emir verilmemişti. Gerçi Tulski Alayı'nın iki taburu İhtiyat Tugay Komutanı'nın verdiği emirle Belevski Alayı'nı iki taburla takviye etmişti. Fakat bu taburlar da bu alayı kurtaramamış ve birlikte geri çekilmek zorunda kalmışlardı. İhtiyat Tugayı'nın geri kalan kısmı ise, Vilenski Alayı'nı takviye etmişti. Fakat bu kuvvetler de alay ile birlikte düştükleri ölüm çemberinden ancak büyük zayiatla canlarını kurtarabilmişlerdi.

General Muraviyev, iki taarruz grubunun da yenilgisine rağmen Tahmas Tabyası'na taarruzda ısrar etti. Geri kalan General Baklono'un Dragon kuvvetleri ile General Bazin'in piyade kuvvetini, geriye püskürtmüş olan bu taarruz gruplarının gerisinden, ileriye sürdü. Bu kuvvetler de Türk askerlerinin kahramanca müdafaasıyla karşılaşmışlardı.

Bu yoğun ateşe ve karşı koymaya rağmen ilerlemekte olan Rus birlikleri topçu menzili içine girince, Türk topçusu ateşini şiddetlendirdi. Ruslar sanki bu top ateşini bekliyorlarmış gibi şaşkınlık eseri göstermeden hurrra nidaları arasında yanlarında taşıdıkları merdivenlerle tırmanıp kalenin dış savunma hattına girmişlerdi. Fakat ön siperlerdeki Türk nişancı (şişhaneci) taburlarının bu anda Rus birliklerine açtığı etkili ateş Rus taarruzunun bir anda durmasına ve Rus erlerinin toprağa saplanmasına sebep olmuştu. Ancak bu sırada Rusların bu ikinci taarruz kolunun Tahmas Tabyası'na yaptıkları taarruz tekrar başlamış ve bu kez bir an için başarı sağlamıştı. Fakat Kars Ordusu Komutanı Müşir Vasfi Paşa'nın o bölgeye süratle gönderdiği takviye kuvvetleri bu taarruzu da durdurmuş, az sonrada yaptıkları karşı taarruzla düşman geri püskürtülmüştü. Bununla beraber Rus kuvvetleri verilen zayiata bakmadan arkadan gelen takviye kuvvetleriyle taarruzlarını yeniliyorlardı. İki tarafın er ve subayları da komutanlarının örnek cesaretleri ile cosmuş oldukları halde kahramanlıkta birbirleriyle adeta yarış ediyorlardı. Ölenin yerini derhal öteki arkadaşı alıyor ve kanlı savaş olanca şiddetiyle aralıksız devam ediyordu. Yedi saat sürmüş olan bu şiddetli muharebede sıklet merkezinde bulunan Rus birliklerinin bütün subayları hemen hemen ölmüştü. Bu duruma düşen Rus birlikleri kısa bir süre şaşkın bir hale gelmişler ne yapacaklarını adeta şaşırmışlardı. Muharebe alanında 8.000'i bulan ölü ve yaralılar karşısında moralleri iyice bozulmuş olan Ruslar, perişan bir halde kaçmaya başlamışlardı. Türk birlikleri ise Ruslara oranla çok az zayiat vermişlerdi. Bu korkunç kanlı savaşta şehit ve yaralı olarak toplam zayiat 1.000 (362 şehit 631 yaralı) civarında idi. [80] Rus taarruz kollarının geri çekilen döküntüleri bu savaşın kederli seyircileri durumunda kalmış olan ve çoğunluğu ile bu muharebeye katılamayan Rus Kazak Süvarilerinin himayesinde Kars'ın çok uzaklarında ancak toplanabilmişlerdi.

General Muraviyev'in içine düştüğü bu zor durum; hepsinden çok kendisini perişan etmişti. İşte şimdi o, yıpranmış, zedelenmiş ve parçalanmış bir ordunun döküntüleri arasında sorumlu bir komutan olarak tıpkı cansız bir insan, bir heykel gibi sessizce bir tepenin üzerinde duruyordu. Kars Kalesi'nin müdafileri olan Türkler ise, zafer neşesiyle canlanmış, çektikleri ıstıraplar böylelikle adeta unutulmuştu. Zafer azimleri daha da kabarmıştı. Bütün bu zafer çığlıklarına karşın gerçek durum Kars Or-

[80] Slade. S. Adulphus; Kafkas Harekâtı, s. 254.
Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 21557.

dusu için yürekler acısıydı. Bu durumu içinde yaşadığı için yakından gören İngiliz Müşaviri General Vilyams'ın 12 Eylül 1855 günü İngiltere'ye gönderdiği mektup aynen şöyleydi :

"Muraviyev bizi çok yakından muhasaraya devam ettiği gibi bu sabah karargâh yapmak üzere birtakım kulübeler yaptırdığını gördük. Bu durum Muraviyev'in muhasaraya devam etmek arzusunu gösteriyor. Düşman, atlarımızdan birçoğunun açlıktan ve hastalıktan öldüğünü ve koleranın yapmakta olduğu tahribatı biliyor. İşte şu birkaç satırla özetlendirmeye çalıştığım durumumuz Müşir Ömer Paşa'ya bildirilirse her halde Gürcistan'a karşı ciddi bir harekette bulunacağını umarım. Aksi takdirde kazandığımız parlak zafere rağmen düşmanın eline geçmekliğimiz kaçınılmaz olacaktır." Halbuki bilindiği üzere Osmanlı Hükümeti özellikle Müşir Ömer Paşa Gürcistan Seferi için büyük bir çaba harcadığı halde çeşitli nedenlerle muvaffak olamamıştı. Fakat Kars Kalesi'nde bulunan bir İngiliz generalinin bile böyle bir harekâtın ivedi yapılması için ricada bulunduğu halde bu harekât gecikmişti. İleride görüleceği üzere bu harekât (Müşir Ömer Paşa'nın Kafkas Harekâtı) bütün ayrıntıları ve Türkler için acı sonuçlarıyla birlikte bu kitabın sonunda yer alacaktır.

İşte bu acı gerçekde bizlere göstermektedir ki bağlaşık savaşları daima mücadeleli geçer ve zayıf bağlaşık taraf harbin ızdırabını daha büyük ölçüde çeker. Zayıf ortağın milli çıkarları ise daha az dikkate alınır. Bu Kars Zaferi'nden 4 gün sonra 3 Ekim 1855 günü çok geç kalmış olmasına rağmen, Türk ordusunun asıl seçme birliklerinden oluşan kuvvetleri Müşir Ömer Paşa'nın komutası altında olarak Sohumkale'ye çıkmış ve o bölgede toplanmaya başlamıştı.

General Muraviyev 3.000 kişilik yıpranmamış bir kuvvetini ileri mevzi ve artçı kuvveti olarak Kars'tan birbuçuk saatlik mesafede bulunan Aynalı civarında Kars Kalesi'ni gözetlemek ve yıpranmış olan büyük kısmının emniyetini sağlamak üzere bıraktıktan sonra, mağlup olmuş ordusuna çekidüzen vermek için daha geride elverişli mevzileri bulunan Çivilli bölgesine çekilmişti.

Rusların bu perişan şekilde çekilmiş olmalarına rağmen kaledeki Türk kuvvetleri bu zaferin semeresini alamamış, morali çok bozulan bu Rus kuvvetlerini takip edemedikleri gibi, ertesi günü olsun zayıf kuvvetlerle gözetlemede kalan Rus artçı birliklerine dahi taarruz etmemişlerdi. Halbuki bu durumda Türklerin yapacağı bir karşı taarruz harekâtı, en azından Kars Kalesi'nin muhasarasını kırabilir ve hiç olmazsa bitmek üzere olan erzakını tamamlamak fırsatını kale komutanına vermiş olabilirdi.

Rusların perişanlığı o kadar uzun sürmüştü ki, bu muharebeden sonra Kars Kalesi 36 saat kadar Rus taarruzundan kurtulmuştu. Rus ordusu bu süre içinde kendine gelememiş ve ne yapacağını adeta şaşırmıştı. Kars halkı bile Rus ordusunun artık büsbütün çekilmiş olduklarına ihtimal veriyordu. General Muraviyev ordunun bir kısım ağırlıklarını da ertesi günü Gümrü'ye göndermeye başlayınca, bu ihtimal daha da kesinleşmiş bulunuyordu.

29 Eylül 1855'de yapılmış olan bu muharebenin haberi İstanbul'a vardığında, halk arasında son derece coşkun bir sevinç yaratmıştı. Bu savaşa katılan komutanlara birçok hediye ve mükâfatlar gönderilmişti. Bu arada Kars Kalesi'nde bulunan Mirliva İsmail Paşa Ferik rütbesine yükseltilmişti. Halk, şimdiye kadar çektiği minnet ve ıstırabı şimdi öz vatanlarında kazanmış oldukları bir zaferle adeta unutmuşlardı. Yakında Müşir Ömer Paşa'nın kuvvetlerinin de Kafkasya'nın Çerkezistan ve Gürcistan kıyılarında ilerleyeceğini düşünerek, halk, hatta Hükümet erkânı bile Türk ordusunun bu kışı Tiflis'te geçireceğine inanmışlardı. Hakikatte de General Muraviyev bu sırada tekrar bir taarruzu düşünmüyor ve göze alamıyordu. Generalin bu sırada yaptığı biricik iş, bozulan ve hezimete uğrayan birliklerine çekidüzen vermekten ve onların morallerini yükseltmeye çalışmaktan başka bir şey değildi. İşte General Muraviyev bu müşkül durumda kıvranırken kendisine yeniden yön veren ve Kırım Harbi'nin Doğu Anadolu Cephesi'nin harp talihini değiştirecek olan bir haber almıştı. Sohumkale'ye çıkan Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın harekâtında tereddüt gösterdiğini ve boşuna vakit kaybettiğini öğrenmişti. General Muraviyev ender görünen bir cesaret ve serinkanlılık içinde yüksek kabiliyetli komutanların ancak yapabileceği bir durum muhakemesi sonunda, üç senedir süren bu Kafkas Harekâtı'nda bir iki mevzii zafer hariç her tarafta yenilmiş bulunan Rus ordusunun ileride yüzünü güldürecek bir karara varmıştı. Ordusunun bu derece kritik bir durumda olmasına rağmen General Muraviyev zaman ve mekân unsurunu çok iyi takdir eden bir komutan olduğunu burada bir kez daha göstermişti. Bundan başka General Muraviyev, stratejik görüşten yoksun bulunan, buna karşılık olayların gelişmesini daima bekleme temayülünde olan Osmanlı komutanlarının psikolojisini de iyi anlamış bulunuyordu. Nitekim Kars Muharebesi'ni kazanan Türk ordusunun komutanları psikoz içinde bulunduklarından zaferin sonucunu almasını bilememiştir. Diğer taraftan Müşir Ömer Lütfü Paşa da çok geç olmasına ve iyi bir komutan niteliği

taşımasına rağmen, 3 Ekim 1855'de Sohumkale'ye çıkan ve en iyi birliklerden kurulu olan bir Osmanlı ordusu bile, karşısında zayıf Rus kuvvetleri olmasına karşın süratle ileri harekâta geçmemişti. İşte General Muraviyev Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın çok uzaklarda bulunmasından ve Kars'taki Türk ordusunda inisiyatifi ele alacak kudrette bulunmayışından yararlanarak, Kars Kalesi'ni tekrar muhasaraya karar vermişti. Mevsimin gittikçe Türkler aleyhine ve Rusların lehine doğru ilerlemesi de Rus generalinin işini kolaylaştırmıştı.

General Muraviyev'in gösterdiği bu azim ve irade kudreti sayesinde Kafkas Harekâtı bu andan itibaren Rusların lehine dönüşmüştü.

Bir süre sonra Kars'da kazanılan zaferin verdiği sevinç dalgaları geçtikten sonra Bab-âli'de daha iyi düşünmeye başlamış ve Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın Sohumkale'de zaman kaybına uğrayabileceğini de tahmin etmiş ve buna karşılık General Muraviyev'in Kars Kalesi'ni tekrar muhasaraya başlaması karşısında elde mevcut bir Hassa Taburu'nu derhal Erzurum'a Selim Paşa'nın emrine göndermişti. Bu sırada henüz kasım ayı olmasına rağmen, doğuda kış başlamak üzere idi. Erzurum'da 8.000 kadar piyade, 5-6 batarya top ve muharebe kabiliyeti şüpheli 1.000 kadar gönüllü süvari kuvveti vardı. Bu mahdut kuvvetlerle Kars'a yardım etmek Selim Paşa'nın maksadına uygun gelmiyordu. O'na göre bu iş zordu, mevsim müsait değildi, harekât zamanı geçmişti. Esasen bu kuvvetler lüzumu halinde Erzurum'u korumakla da görevli ve yükümlü bulunuyordu.

İşte bu durum karşısında takviye kuvvetinden ve her türlü lojistik desteğinden mahrum bulunan Kars Kalesi, aktif bir stratejiden yoksun olarak, ancak kaleyi ölünceye kadar savunma şansızlığı ile karşı karşıya bırakılmıştı. Nitekim her geçen gün, Kars müdafilerinin cesaretini kırıyor, kuvvetten düşürüyor ve muhasaranın devamı halinde yardım ihtimali de azalıyordu. Bu sırada kalede gıda maddeleri azaldığı gibi, kolera gibi salgın bir hastalık da başgöstermişti. Nihayet kısa bir süre sonrada kalede erzakta bitmiş ve hemen her saat açlıktan ölen kadın ve çocuklarla Kars Şehri bir felâketzedeler beldesi haline gelmişti. Artık yenecek hiçbirşey kalmamıştı. Günler geçtikçe ölen hayvanlar bile topraktan çıkarılıp, yenmeye başlanmıştı. Kazanılan zaferden bir ay kadar bir süre geçtikten sonra Kars Kalesi'nde bulunan erler tüfeklerini kullanamıyacak kadar zayıflamışlardı. Adeta canlı bir iskelet haline gelmişlerdi. Eğer Ruslar bu bitap durumu bilmiş olsaydılar, kaleyi kolaylıkla çoktan zaptedebilirlerdi.

Gerçi General Muraviyev de aldığı yaraların ve uğradığı büyük kayıpların etkisiyle bir daha taarruz edemedi amma Kars müdafilerini de taarruz etmeden yaptığı başarılı muhasarayla Kasım 1855 başlarında işte bu durumda takattan düşmüş ve kuvvet olmaktan çıkmış bir hale sokmasını bildi. Bu sırada acıklı durumda bulunan ve teslim olmaktan başka çıkar yol kalmadığını gören Kale Komutanı, generalleri ile görüşerek kaleyi teslime karar verdi. Bunun üzerine 6 Kasım 1855 günü Müşavir İngiliz Generali Williams elinde bir mütareke bayrağı ile Rus ileri karakollarına gitti. Ertesi gün için Rus Komutanı ile bir görüşme isteğinde bulundu. Görüşme yapıldı ve olumlu sonuç verdi. Kale teslim olmakla beraber, Türk subayları kılıçlarını muhafaza edeceklerdi. Teslim şartları Osmanlı Komutanı'nın isteklerine göre hafifletilmişti.

İşte kahraman Kars Kalesi beş ay on iki günlük bir muhasaradan sonra Rusların eline bu şekilde düşmüştü.

Kalenin teslimi ile Ruslar, 70 sahra ve 66 muhasara topuna sahip olmuşlar, bunları hemen Gümrü ve Tiflis'e taşımışlardı. Ayrıca Kars Kalesi'nin müdafileri olarak yaptıkları bu savaşlarda, tutuldukları hastalıklardan ve açlıktan öle öle o sırada elde ancak 15.000 kişi kalmıştı. Kalan bu 15.000 kişi de kale teslim olduktan sonra Ruslar tarafından esir alınmıştı.

b. Sohum Çıkarması ve Ingur Muharebesi (Kroki-15)

1855 yılı başlarında Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'nde bulunan Türk ordusu bilindiği üzere salgın hastalıklardan ötürü çok zayıf bir duruma düşmüştü. Kars Kalesi'ndeki orduyu kurtarmak ise, ona yardım etmekle mümkündü. Gerçi daha 1854 yılından itibaren Türk Başkomutanlığı doğuya takviye kuvvetleriyle müdahale etmeyi öngörmüştü. Fakat bilindiği üzere müttefikler bu harekâta kendileri bir türlü yanaşmadıkları gibi Tuna boyunda ve Kırım'da bulunan seçme Türk birliklerinin de bu harekâta katılmaması için binbir bahane ileri sürüyorlar ve bu kuvvetlerden bir kısmının dahi serbest hale gelmesine engel oluyorlardı.

1854-1855 yılının harekâta elverişli aylarında Müttefik Başkomutanlığı, Türk Başkomutanlığı tarafından yapılan bütün istekleri yine reddetmişti. 18 Haziran 1855'de Sivastopol'a yapılan taarruz teşebbüsü başarısızlıkla sona erince, Müttefik Başkomutanlığı'nın bu Doğu Anadolu ve Kafkas planına karşı ileri sürdükleri itirazlar daha da şiddetli bir hal almıştı.

Müşir Ömer Lütfü Paşa, 1855 yılının Temmuz aylarında Kırım'da bulunan Müttefik Başkomutanlığı'na ikinci bir plan daha sunmuştu. Yapılan öneri özet olarak şöyleydi. "Mademki Müttefik Başkomutanlığı Sivastopol'un henüz düşmediğini ileri sürerek, buradaki seçme Türk kuvvetlerinden hiçbir birliğin ayrılmasına müsaade etmiyorlardı. O halde bu birliklerin dışından bir kuvvete bir diyecekleri olamazdı." İşte bu yeni sunulan plan, bu tezi işlemek suretiyle yapılmıştı. Bu plana göre; Bulgaristan'da eğitimlerini tamamlamış 20.000 kişilik bir Türk kuvveti vardı. Doğu Anadolu, Kafkas planının tatbiki için bu kuvvetlere müsaade olunması lazımdı. Bu makul öneriyi kabul etmemek çok güçtü. Fakat Müttefik Başkomutanlığı Gürcistan'da yapılması düşünülen bu harekât planını dahi Sivastopol henüz düşmedi bize lazım olabilir bahanesiyle yine reddetmişlerdi. Halbuki bu kuvvetlerin Sivastopol'un düşmesiyle sıkı bir ilgisi olamazdı. Çünkü Kırım'daki bağlaşık kara kuvveti ve donanmaların bu işi başaracak güç ve kuvvetleri vardı. Nitekim aynı kuvvetler bir süre sonra Sivastopol'u ele geçirmişlerdi. Ne var ki çok geç kalınmış ve geçen bu süre içinde Kars Kalesi Ruslar tarafından açlığa ve hastalığa mahkûm edilmişti.

Bağlaşık komutanların bu direnişine fena halde kızan Müşir Ömer Lütfü Paşa, bilindiği üzere 17 Temmuz 1855'de İstanbul'a gelmişti. Aynı gemide Yarbay Sissand adında bir müttefik subay da vardı. Bu subay Müttefik Başkomutanlığı'nca İstanbul Hükümeti'ne Ömer Lütfü Paşa'nın yapacağı bu teşebbüsten vazgeçilmesi için özel olarak görevlendirilmişti. İstanbul'da yapılan görüşmeler Ağustos ayı boyunca devam etti. Ne yazık ki Osmanlı Hükümeti ve yetkili askeri otoritelerde bu işte zayıf ve müteredddit kalmışlardı.

İşte Müttefik Başkomutanlığı'nın bu mukavemetlerine karşı konula konula ve Müşir Ömer Paşa başta olmak üzere İngiliz Müşaviri Amirali Slade'in ve diğer bazı Türk ve yabancı otoritelerin de katkısıyla yapılan olumlu müdahaleler sonunda, bu direnişler bir hayli kırılmıştı. Nihayet 8 Eylül 1855 de Sivastopol da düştükten sonra müttefik başkomutanlarının mazeretleri de kalmamıştı. Esasen 1855 yılı harekât mevsimi de Doğu Anadolu bölgesinde geçmek üzere bulunduğundan Bağlaşık Başkomutanlığı Türklerin doğu planını yine de istemiyerek kabul etmişti. Müttefik Başkomutanlığı'na bazı talimatlar verildi ve bunun üzerine çıkarma hazırlıklarına başlandı. Ne yazık ki bu sırada Kars Kalesi'nde bulunan kahraman Türk erleri açlıktan ve hastalıktan işe yaramaz bir duruma düşmek üzere idiler.

Şimdi bu durumda Müşir Ömer Paşa Ordusu'nun geç de olsa Kars'a en kısa yoldan yardım etmesi kesin bir zaruret olmuştu. Bu karar gereğince Kırım'da bulunan Türk ordusu bindirme hazırlıkları yaptığı bir sırada Müşir Ömer Lütfü Paşa bilindiği üzere Trabzon, Batum, Redutkale ve Sohumkale'ye gelmiş ve buralarda askerlik yönünden yaptığı incelemeler sonunda hayatının belkide en kötü kararını vererek ordusu ile Sohumkale'ye çıkmaya karar vermişti.

Halbuki Redutkale, Poti veya Batum civarına çıkmış olsaydı. Buradan General Muraviyev Ordusu'nun gerisi daha kestirmeden ve daha kısa zamanda vurulurdu. Kars Muharebesi'nde görüldüğü üzere, Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın Sohumkale gibi uzaklara çıkması haberi bile Rus Generali Muraviyevi büyük endişelere sevk etmiş ve 29 Ekim 1855 taarruzunu bu yüzden ivedilikle yapmaya mecbur kalmıştı. Hepsinden kötüsü bu taarruzda mağlup olan Rus generali yine bilindiği üzere Kars Ordusu'nun hareketsizliğinden ve Sohumkale'ye çıkan Türk ordusunun da henüz çok uzaklarda oluşundan yararlanmış ve Kars'ı tekrar muhasara altına almayı göze alarak kalenin düşmesine sebep olmuştu.

Müşir Ömer Lütfü Paşa Ordusu Sohumkalede de Savsaklanmadan süratle ilerlemiş olsaydı bu sırada çoktan Kütais'de olmuş olacak ve Kafkasyanın mevsim yağmurlarına kalmadan belkide Tiflis'e doğru yürüyüş halinde bulunacaktı. Bu durumda hiçbir Rus generali gerisine düşen ve ikmal yollarını kesen bir ordunun karşısında Kars Kalesi'ne karşı sürdürülen muhasarayı göze alamıyacaktı.

Batı Cephesi Komutanı Müşir Ömer Lütfü Paşa Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarını elde etmek için hazırladığı plana göre, 45.000 kişilik bir kuvvete ihtiyaç duyuyordu. Müşir Ömer Paşa bunun 20.000'nin Bulgaristan ve civarındaki Türk kuvvetlerinden, 15.000'nini Batum'dan ve 10.000 seçme askerini de Kırım Cephesi'nden sağlamayı düşünmüştü.

Ancak Eylül 1855 sonlarına doğru Müşir Ömer Lütfü Paşa, tasarladığı bu planı tam olarak tahakkuk ettiremedi. Onun yerine yalnız 30.000 civarında bir kuvveti Karadeniz doğu kıyılarına nakletmeye hazır bir halde toplamış bulunuyordu. Bu harekâtın ikmalinin sağlanabilmesi için ulaştırma kollarının 15.000 civarında bir mekkâre kuvvetine ihtiyaç olduğu hesap edilmişti. Müşir Ömer Lütfü Paşa ise bu iş için ancak 5.000 mekkâre toplayabilmişti. Türklerin süvari kuvveti de azdı. Tuna Nehri'nin ağzında yerleşmiş Rusya'daki Türk Kazaklarının soyundan gelenlerden oluşan 900-1.000 civarında Osmanlı Kazaklarından başka bir süvari kuvveti yoktu. Müşir Ömer Lütfü Paşa çok eksik

Genkur.
Harp Tarihi Bşk.
Kütüphanesi

olan bu süvari kuvvetini mahallindeki Çerkez ve Abazalardan sağlayabileceğini ümit etmişti. Müşir Ömer Lütfü Paşa buna benzer iyimser siyasi mütalaalarla çıkarma yerinin seçilmesinde de bilindiği üzere hata yapmıştı. Ayrıca Sohumkale ile Kütais'in arasındaki 200 kilometreye yakın olan bu bölgede, yer yer ormanlıklar ve birçok nehirler ile kesilmekte idi. Yolları pek az ve mevcut olanlarıda çok bozuktu. Köprüleri de hemen hemen yok gibi idi. Çıkarma yeri Batum, Poti veya Redutkale seçilseydi Rusların önemli bir üssü olan Kütais'e erişmesi bunun yarısı kadar bir zaman alacaktı. Ayrıca bu mevkiler harekâta çok elverişli bir yolla Kütais'e bağlı bulunmaktaydı. Poti'nin güneyinde Şekvetil (Sn. Nicola) Kalesi de bilindiği üzere Türklerin elinde idi. Müşir Ömer Lütfü Paşa daha ziyade Çerkez ve Abazaların kendisi ile birleşebileceği ümidini taşıdığından, uzak olmasına rağmen Sohumkale'yi tercih etmişti. Bu düşüncede yanlıştı. Çünkü Çerkez beyleri yardıma kararlı iseler bu yardımı her yerde ve her zaman yapabilirlerdi. Halbuki Çerkez beyleri bu sırada olayların gelişmesini beklemeyi tercih ediyorlardı. Buna rağmen Türk kuvvetlerini Kafkasya kıyılarının neresinde olursa olsun yine de iştiyakla bekliyorlardı. Gerçi Şeyh Şamil durumu itibariyle 1855 senesinin bu son aylarında ciddi bir harekât yapmaya hazır değildi. Şu sırada yaralarını sarmakla meşguldü. Yine de çok geç kalınmış olmasına rağmen bu harekâta sevinen ve ümitle bağlanan Şeyh Şamil'in naibi Mehmet Emin, bu sırada Sohumkale'de bulunuyordu. Bundan başka olumlu sayılabilecek bir olay da Abaza beylerinden İskender ile Gürcü prenslerinden Sharvaskidze'nin birleşmesiydi. Bu ise Türklere Sohum'un kolaylıkla işgalini sağlamıştı. Ayrıca bu muharebeye 400'den fazla Abaza Süvarisi katılmıştı.

Ruslara gelince; Bu bölgedeki Rus kuvvetlerinin Komutanı General Bağration idi. Rus Generali Türklerin Sohum, Redutkale ve Batum'dan koordineli olmak üzere aynı anda ileri harekâta başlayacakları ihtimalini dikkate alarak çok ihtiyatlı bir plan hazırlamıştı. Bu plana göre bölgedeki Rus kuvvetleri, Türkler Zugidi'ye kadar ilerledikten sonra ancak bir muharebeyi kabul edecekti. Bu bakımdan kuvvetlerinin büyük kısmını At Nehri (Tskhenis-Dzgali)'nin güneyinde ve Zugudu bölgesinde topladı. Bundan başka Litovski Alayı'nın dört taburunu ve bir miktar kazak süvarisini dört topla takviye ederek İngur Nehri boyunda gözetleme ve emniyet kuvvetleri olarak ayırdı. Bölge Komutanı General Bağration, General Brunner'e emir vererek Guria'nın boşaltılmasını ve dağınık olan kuvvetlerini At Irmağı'nın Rion Nehri ile kesiştiği noktanın güneyindeki bölgede toplanmasını emretti.

İşte Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın bu yanlış kararından dolayı İngur Muharebesi doğdu. Müşir Paşa'nın hazırlayıp, bu sırada Sohumkale'ye çıkarabildiği kuvvet 32 piyade taburu, 1.000 süvari eri, 27 sahra ve 10 dağ topundan ibaret olmak üzere aslında 30.000 civarında ancak vardı.

29 Eylül 1855'de Kars müdafilerinin Rus taarruzunu başarı ile geri püskürttüğü sırada Müşir Ömer Lütfü Paşa ordusu ile Sohumkale'ye çıkmak üzere idi. 3 Ekim 1855 günü Sohumkale civarına çıkarma yapan Müşir Ömer Lütfü Paşa Rusların Kars Kalesi'ne 29 Eylül 1855 gününde yaptıkları taarruzun büyük bir hazimetle geri püskürtüldüğü haberini ancak 8 Ekim 1855 günü alabilmişti. Bunun üzerine Müşir Ömer Lütfü Paşa yapacağı ileri harekâtın başlama vaktinin geldiğine karar verdi. Buna rağmen ne yazık ki Paşa Sohumkale'ye çıktıktan sonra da sebebi anlaşılamayan nedenlerle yine çok oyalandı. Nitekim Müşir Paşa ancak 15 Ekim 1855 gününde ileri harekâta başlayabildi.

Müşir Ömer Lütfü Paşa büyük kuvvetleriyle ileri harekâta başlamadan önce 10.000 kadar kuvvetini kıyıdaki kalelere ve geri hizmetlerin emniyetle yürütülmesi için ayırdı. Bu maksatla bu kuvvetlerden bir kısım birliklerini sahil boyunca ilerletti. Esasen bir süredir Rus kuvvetleri bulunmayan bu bölgede ilerlemek pek kolaydı. Nitekim bu kuvvetler Ochemcihir'i ve güneyinde bulunan İngur Nehri ağzında küçük bir kasaba olan Anaklia'yı da bir hamlede işgal etti. 20.000 piyade, 1.000 süvari ve 37 toptan oluşan büyük kısım ise, 15 Ekim 1855'de Sohumkale'den hareketle önce Reka Nehri'ne sonra Ochemcihir'e vardı. Sonra kötü durumda bakımsız olan ve tepelerin arasından geçerek İngur Nehri'nin ağzından 20-30 mil içeride Zugidi Şehri'ne giden Ochemcihir-Rukhi-Gugudi yolunu izledi. Müşir Ömer Lütfü Paşa Sohumkale-İngur Nehri'ne kadar uzanan kısmı yani 80-85 kilometrelik bir mesafeyi bu yol bozukluğundan ve biraz da yollarda oyalanmadan ötürü ancak 20 günde varabilmişti. Bu mevsim o bölge için yağmur mevsimi idi. Fakat Ingur Nehri'ne geldikleri 4 Kasım 1855 gününe kadar yağmur yağmamıştı. Ancak Müşir Ömer Paşa'nın oyalanmasından yararlanan General Bağration bu süre içinde dağınık kuvvetlerini Ingur Nehri güneyinde toplamaya imkân bulmuştu.

General Bağration nehrin güneyinde topladığı bu kuvvetlere bir savunma mevzii hazırlamışdı. Generalin emrinde 15.000 civarında bir kuvvet vardı. Rus Kafkas Orduları Başkomutanı General Kont Muraviyev ise, bilindiği üzere bütün kuvvetleri Kars civarına kendi emrinde toplamıştı.

Ingur Nehri, Colehian Ovası'na geldiğinde yatağı genişlemekle beraber, derinliği az bir nehirdi. Bu yüzden nehir içinde birçok adacıklar teşekkül etmiş ve nehir adeta yer yer kanallara bölünmüş gibi idi. Genellikle bu kanalların dar olanı derin olup nehrin bu gibi kesimleri ciddi bir engel teşkil etmekte idi. Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın harp talihi burada da kendini göstermişti. Çünkü henüz yağmur yağmadan Ingur Nehri, kolaylıkla geçişe müsait bir durum gösteriyordu. Ingur Nehri'ni geçmek ne kadar kolaylaşmışsa, nehirden yararlanarak yapılan savunma mevziini korumak da suyun azlığından dolayı o kadar güçleşmişti.

General Bağration ayrıca elindeki mahdut kuvvetleri de iyi kullanamamış ve yarıdan fazla kuvvetini birbirinden ayrı ayrı bazen 2 km., bazı yerlerde 3 km. kadar bir aralıkla nehrin geçişe müsait yerlerini tıkamak amacıyla geniş bir alana yaymıştı. Ayrıca Anaklia'dan gelecek bir saldırıya karşı da 1,5-2 tabur kadar başka bir kuvveti de güneybatıya ayırmıştı. General Bağration, ihtiyat kuvveti olarak iki Kurinski Taburu ile İmeret Milis Süvari Kuvveti'ni iki topla birlikte merkezde bulunduruyordu.

Müşir Ömer Lütfü Paşa, birbuçuk iki gün içinde keşif hizmetlerini ve yedek yiyecek ile taarruz hazırlığını tamamladı Bölgenin sık ormanlık oluşu, topları geçirmek için yol bulunmaması hazırlık süresini uzattı. Bu hazırlık safhasında yerli halkı teşkil eden Abhazalardan çok yararlanıldı. Müşir Ömer Paşa 6 Kasım 1855 sabahı bu mevzii batıdan kuşatacak surette taarruza karar verdi. Ayrıca bu taarruzun baskın tarzında başlaması için gizliliğe de önem vermişti. Bunu sağlamak için kardeş Abhaza halkından bile bu taarruzun ne zaman yapılacağını sakladı. [81] Müşir Ömer Paşa taarruz planını şu şekilde tasarladı :

İskender Paşa tümeni ile Çerçin Geçidi'nde (Ingur Nehri kıyısında) geceden yararlanarak iki tabya inşa ettirdi. Ruslar bu tabyalar yapılırken ateşle engel olmak istemişlerse de, başarı sağlayamamışlardı. İşte bu tabyalara dayanarak düşman kuvvetleri cepheden tespit edilecekti. Ferhat ve Osman Paşalar da bir tümen ve bir tugaydan oluşan bir kuvvetle Rus mevziini sol kanadından kuşatacak şekilde hareket edeceklerdi.

Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın verdiği bu isabetli karar gereğince, 6 Kasım 1855 sabahın erken saatlerinde İskender Paşa, tümeni ile cepheden taarruz ederek Rusları tespite çalıştı ve özellikle

[81] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 21825.

İskender Paşa'nın üstün topçu kuvveti Ruslara fazlasıyla zayiat verdiği bir sırada, sıklet merkezindeki tümen ve tugay ise nehrin sağ kıyısındaki büyük boy otlarla kaplı bulunan yerlerden yararlanarak Ruslara görünmeden yaklaşmayı başardı. Bu sırada tümen, nehri oldukça kolaylıkla aşarak, o bölgede bulunan dört Rus topunu ele geçirdi. Bölgeyi savunan iki Rus taburu inatla direndi.

Nitekim bu iki Rus taburunda mevcut bütün subaylar muharebe meydanında çarpışarak, hayatlarını kaybettiler. [82] Bunun üzerine çok ağır zayiat veren bu iki taburdan sağ kalanlar, perişan şekilde ve çok zorlukla gerideki ormanlık sahaya doğru kaçtılar. Bu sırada daha güneyde yine sıklet merkezi bölgesindeki başka bir geçit mahallini Ruslar şiddetle savunuyorlardı. Durumu gören Müşir Ömer Lütfü Paşa bu bölgeden bir saat mesafede keşfedilen iki geçitten yararlanarak, kuvvetlerin bir kısmı bu bölgeye kaydırıldı ve nehir buradan geçildi. Nehri geçen Türk kuvvetleri vakit yitirmeden direnen Rus kuvvetlerinin yan ve gerilerine düşünce Rus kuuvvetleri çok zor durumda kalmışlardı. [83] Bu durumda üstün Türk kuvvetlerinin taarruzlarına dayanamıyan Kurunski taburları ve Mingrille süvari kuvvetleri de takatlarının sonuna kadar mevzilerini savunduktan sonra, amansız ve aralıksız taarruzlar yapan Türk tümeni karşısında onlar da perişan bir halde orman istikametine çekilmeye mecbur kalmışlardı.

Bunun üzerine Müşir Ömer Lütfü Paşa geri çekilen düşmanı önleyebilmek için nehrin öbür kıyısına geçebilen bütün süvari kuvvetleri ile bir piyade taburunu takviye ederek bunları Zugidi istikametine ileri sürdü. Bu sırada çekilme bozguna uğradığından ormana doğru kaçan ve dağılmış bulunan Rus kuvvetleri üzerinde, ormanın sık ağaçlarla, kaplı oluşu ve ayrıca basan karanlık dolayısiyle bir etki sağlanamadı. Akşam olurken, Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Lütfü Paşa Zugidi'yi almıştı. Bu muharebede bozguna uğrayan Ruslar geceden yararlanarak, dağılmış bulunan kuvvetleriyle Zugidi'nin 20-25 kilometre kadar güneydoğusundaki Khobi Suyu'nun hemen güneyinde yine ormanlık bir bölgede toplanabilmişlerdi. Ingur Muharebesi'nde Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa'nın Muavini Abdi Paşa olağanüstü başarı göstermişti. Ferik Osman Paşada bölge sık ormanlık olduğu için büyük kuvvetlerin kaldırılmasına imkân vermediğinden, bir taburun başına bizzat geçerek, iki tabur Rus kuvve-

[82] Allen, W. E. D. - Muratof, Paul; Kafkas Harekâtı, s. 95.
[83] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 21825.

tini geriye atmak suretiyle büyük bir cesaret örneği vermişti. Türk ordusunda misafir komutan olarak bulunan Albay Keyns bu muharebede, nehir üzerinde geçit bulma çalışmalarındaki başarısı ve emrindeki kuvvetlerle, bulunduğu geçitlerden nehri geçerek düşmanın gerisine düşmesi ve nihayet bir hücum sırasında Albay Keyns'in emrinde bulunan subaylardan F. Oimak'ın ölümü göze alması, kayda değer nitelikteydi. Ayrıca üç şişhane taburunun komutanı olan Fransız subayı Bilar'in bu muharebede gösterdiği cesaret ve gayret de Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın takdirini kazanmış ve ödüllendirilmek üzere Padişah'a arz edilmişti.

Bu muharbede Ruslar, 1.200'den fazla ölü ve dört topla yedi kapaklısını kaybetmişlerdi. Ayrıca 30 da esir alınmıştı. Buna karşılık Türkler 68 şehit, 220 yaralı vermişlerdi. [84] Alınan esirlerin ifadesine göre Rus kuvvetleri şöyleydi: Sekiz tabur piyade, üç Migril (Mingerille) Taburu, on bin milis ve 8.000 başıbozuk olmak üzere toplam 25.000-26.000 civarındaydı. Bu muharebede 6,5 saat sürmüştü. Karanlık basmasaydı Rus kuvvetlerinin çoğu imha edilebilirdi. Muharebe baskın tarzında başlamış ve İstanbul'dan getirilen portatif köprü dahi vakit bulunup kurulamamıştı. Ancak bu muharebe gerek İstanbul'da ve gerek Müttefiklerin Başkomutanlık Karargâhı'nda Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa'nın prestijini çok artırmıştı. Fakat ne yazık ki, Serdar-ı Ekrem'in kazandığı bu zafere rağmen, vaktin her zamandan ziyade kıymet kazandığı şu sırada, Zugidi'de bir haftayı dinlenmekle geçirerek çok kıymetli zamanını yitirmiş oldu. Bununla da yetinmeyen Müşir Ömer Lütfü Paşa Zugidi civarındaki güzel sayfiye yerlerinde boşuna beş gün daha kalarak lehine devam eden harp talihinin son günlerini de bu suretle heba etti.

Türklerin bu oyalanmasından yararlanan Rus kuvvetleri, Khobi Suyu'nun hemen güneyindeki bölgede kendilerine çekidüzen verdikten sonra çok daha geriye çekilmişti ki, onlarla yakın irtibat dahi kaybolmuştu. Halbuki General Bağration Ingur Muharebesi'nden sonra Türk ordusundan o kadar çekinmişti ki Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın takip yapmamasını fırsat bilerek bir hamlede Rion Nehri'nin bir kolu olan Tskhenis-dağali Suyu (At Nehri) gerisindeki önceden hazırlanmış olan kuvvetli mevzilere çekilmişti. Fakat Rus generali bu mevzileri dahi emniyetli görmemiş ve bu mevzii Türk ordusuna yakın ve tehlikeli bulduğu için burada dahi kalmamıştı. Hatta Morani'deki büyük ikmal depolarını boşaltmayı bile zaman bakımından tehlikeli ve imkânsız görerek, bunların

[84] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 21825.

yakılmasına emir vermiş ve Kütais'e kadar geri çekilmişti. General Bağration'un bu beceriksiz ve çekingen hareketini duyan Başkomutan General Muravi'ev, General Bağration'ı vazifesinden azletmiş ve yerine General Brunner'i atamıştı. İşte bu suretle Ruslar bütün Çerkezistan'ı, Abbaziâyı ve Mingerille'yi terk etmişti. Böylelikle Gürcistan savunulmadan Türk ordusuna bırakılmıştı. Bırakılmıştı ama, beğenilmediğinden görevinden alınmış olan General Bagration her yeri boşaltarak, köprüleri, işe yarayan tesisleri tahrip ederek, hatta içilecek su kaynaklarını bile yok ederek buralarını bir işe yaramaz halde hasmına bırakmıştı.

Bu sırada Kars Kalesi de düşmüş ve Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın harekâtı boşlukta kalmıştı. Gerçi Müşir Ömer Paşa harekâtına devam etti ve 18 Kasım 1855'de Tsiva Nehri'ne ulaştı. Ama bu sırada sağnak şeklindeki mevsim yağmurları da yağmaya başlamıştı. Bu suretle Zugidi'de kazandığı zafer işe yaramamıştı. Çünkü aslında geç kalınmış olan bu harekât, Sohumkale'ye çıkıştan sonrada birbuçuk ay gibi çok kıymetli bir zaman kaybedilince, Kars Kalesi doğal akibetiyle karşı karşıya kalmış ve bu harekâttan beklenen netice yok olmuş bu suretle bütün emekler boşu boşuna harcanmıştı.

Şimdiye kadar kaybedilen zamanlar ve kaçan fırsatlar sonunda Rusların yol ve köprülerde yaptığı tahribat, engelleme ve buna eklenen çok şiddetli mevsim yağmurları dolayısiyle Müşir Ömer Lütfü Paşa Ordusu'nun hareket kabiliyeti oldukça azalmıştı.

Ruslar, büyük çapta 1812 yılında Napolyon'a karşı yaptıkları gibi bu bölgede de zayıf oldukları için kesin neticeli muharebelerden çekiniyordu. Hasmının ilerlemesine mani olmak için de her türlü tedbirleri almakta başarı sağlıyorlardı. Nitekim Müşir Ömer Paşa'nın Ordusu çok büyük güçlüklerle susuzluk, hastalık ve açlık dahil boğuşarak, bitkin bir halde 7 Aralık 1855 günü Skensikal (Tskhenis-tskhali) Nehri civarında Çarnışkal'a varabilmişti.

Bu varılan son yer gerçi Kütais'e 35-40 kilometre kadar yakındı. Fakat dinmeyen sağanak halindeki yağmurlar altında kalan ve balçık deryasına dönen yollar üstünde yapılmış olan bu yan yürüyüş sırasında iyi eğitilmiş seçme birliklerden de kurulu olsa, Türk ordusunun morali artık zedelenmiş ve muharebe kabiliyeti de çok azalmıştı. Nitekim bardaktan boşanırcasına günlerce devam eden yağmur altında kalan bu iyi eğitilmiş ve çeşitli muharebelerde başarı sağlamış olan ordu, 40 kilometre ilerideki Kütais'e gidememişti. Çünkü bulunan yerin önündeki köprüsü atılmış küçük dere bile, şimdi geçilmez coşkun bir sel gibi akıyordu. Geri

dönüş yolu da kısa bir süre sonra bataklık ve geçilmez bir hale geleceğinden Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Lütfü Paşa haklı olarak kaygılandı. Bu bölgede kaldığı takdirde ordunun iaşesi de imkânsız hale gelebileceğini düşündü ve süratle geriye dönmeye karar verdi.

Yağmurun ne vakit kesileceği kestirilemediğinden Müşir bu kararını süratle yerine getirmeyi istedi. Kararı gereğince ertesi günü (8 Aralık 1855) geldiği bölgeden ordusu ile geriye yürüyüşe başladı. Fakat Zugidi'yi hâlâ elinde tutuyordu.

Bu çekilme sırasında yağmur bütün şiddetiyle devam etti. Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın Ordusu büyük bir zahmet ve meşakkatle, önce Zivi Nehri'ne ve orada iki hafta istirahatten sonra (14 Rebiyülahir 1272'de) 24 Aralık 1855'de Çoloti'ye (Khobi) geldi. [85] 1856 yılının Şubat ayında Türk kuvvetleri Zugidi, Khopi ve Senaki (Kuvaloni)'yi de boşaltarak Redutkale ve civarına çekildiler.

Muharebe meydanlarında pişmiş, seçkin ve iyi eğitilmiş olan bu ordu da uzun süre her bakımdan kötü şartlar altında kaldığından, maddi ve manevi yönden çok ezilmişti. Bu güzide ordu da kısa süre içinde yaşadığı olumsuz koşullar yüzünden ateşli humma ve romatizma gibi hastalıklar da başgöstermişti. Bu suretle Müşir Ömer Lütfü Paşa Ordusu bu hali ile kısa bir sürede işe yaramaz bir duruma düşmüştü. Nihayet binbir zorluk ve meşakkatle Redutkale'ye çekilen bu kuvvetler kısa bir süre istirahattan sonrada Mart 1856'da denizden Batum'a nakledildiler.

Şayet müttefiklerin siyasi düşüncelerinden ötürü bu harekât geç başlamamış olsaydı, Müşir Ömer Lütfü Paşa kuvvetleri yağmur mevsiminden çok önce Kütais'e ve Tiflis'e kolaylıkla girmiş olacak ve böylelikle Kars'ın gösterdiği olağanüstü kahramanlık ve fedakârlıkta boşa gitmeyecektir. Bundan başka Paris Barış Antlaşması'nda Türk doğu sınırının siyasi şeklide bambaşka olabilecektir.

Nitekim bu sırada barış antlaşmasına razı olan Rusya, silahlarını tamamen bıraktığı ve bu savaşta yenik düştüğü halde Paris Barış Antlaşması'nda Kars'ı koz olarak ileri sürmüştü.

c. 1855 Yılı Sonunda ve 1856 Yılı Başında Siyasi ve Askeri Durum

Bu yılın en önemli askeri olayı bağlaşıklarla birlikte Gözleve'de bulunan Türk Ordusunun, Kırım bölgesinde daha fazla yerleşmesine imkân ve fırsat vermek istemeyen ve bu hassas bölgede bulunmasını bir türlü

[85] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 21966, 21931.

içine sindiremeyen Rus Çarı ve Başkomutanlığı, 17 Şubat 1855 günü 25.000 kişilik bir kuvvetle özellikle sıklet merkeziyle Türk ordusuna taarruz etmesidir. Yapılan çetin bir muharebeden sonra Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın kazandığı zafer o sırada hasta olan Rus Çar'ı Birinci Nicola'nın fazla teessürüne sebep olmuş ve Çar bu haber üzerine bilindiği üzere intihar etmisti.

26 Ocak 1855'de Müttefiklerle Torino'da bir antlaşma yapan Sardunya Devleti 15 Mart 1855'de Osmanlı İmparatorluğu ile bir antlaşma yaptı. Bu son antlaşma ile ordusunu seferber eden Sardunya Krallığı 10 Mayıs 1855'de Müttefikler safında Rusya'ya karşı harbe girdi. Kral'lık bu tarihten itibaren 15.000 kişilik bir kuvveti Kırım'da Balıklava bölgesine çıkarmaya başladı. 25 Mayıs 1855'de de bu kuvvetler Sivastopol taarruzuna katıldı.

Sivastopol taarruzundan önce 10 Mayıs 1855'de Türk, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinden mürekkep 16.000 kişilik karışık bir kuvvet, Müttefik Donanması'nın himayesinde Kerç Boğazı'na çıkarıldı. Bu suretle Rusların Asya'dan almakta olduğu takviye yolu tıkandı. Bu taarruzdan sonra Kerç Boğazı'nı kaybeden Ruslar, Azak Denizi kıyılarında bulunan bütün erzak depolarını yakarak bölgeyi terketmişlerdi. Ayrıca Anapa Kalesi'ni de tahrip ederek boşatmışlardı.

Bu yıl, 18 Haziran 1855'de İngiliz Ordusu Başkomutanı Maraşal Lord Reglan hastalıktan ölmüştü.

7 Haziran 1855'de Sivastopol'a bir taarruz daha yapılmışsa da, bağlaşık kuvvetler büyük bir başarı sağlayamamıştı.

18 Haziran 1855'de Sivastopol'a yine bir taarruz yapıldı. İstenen kesin netice bu seferde alınamamıştı.

15/16 Ağustos 1855 günü gecesi 60.000 kişilik bir Rus kuvveti Makenzi bölgesinden ilerledi ve müttefiklerin Çerna'ya mevzilerine yaklaştı. Ertesi günde asıl mevzie taarruz ettiler. Taarruz başarılı olmadı. Yenik düşen Ruslar geri çekilmek zorunda kaldı. Bu muharebelerin kazanılmasında başlıca rolü Türk ordusu oynamıştı.

Nihayet 5 Eylül 1855'de, 800 topun desteklediği ve üç gün devam eden cehennemi bir bombardımandan sonra, 8 Eylül 1855 günü saat 12.00'de taarruza başlanmış ve Malakof istihkâmları Fransızlar tarafından işgal edilmişti.

Rus ordusu 8/9 Eylül 1855 gecesi şehir ve donanmayı yakıp Sivastopol'un kuzeyine çekilmişlerdi. Sivastopol 9 Eylül 1855 tarihinde işte böyle büyük bir muharebeden sonra düşmüştü.

Yine bu yıl 16 Haziran 1855'de başlayan 15 Temmuz 1855'de sıkı bir muhasara altına alınan Kars Kalesi'ne, Rus kuvvetleri bilindiği üzere 29 Eylül 1855'de taarruz etmişti.

Kars'ın düşmesinden sonra gerek kışın şiddetli geçmesi ve gerekse iki tarafın yorgun düşmesi dolayısiyle savaş hareketleri durmuştu. Müşir Ömer Lütfü Paşa Ordusu da bilindiği üzere Kütais yakınlarına kadar ilerlemişse de, bu sırada başlayan mevsimin sürekli sağanak yağışları karşısında daha fazla ilerleyememiş ve gerisinin tehlikeye gireceğini de hesaplayarak, Redutkale'ye çekilmişti.

Böylece Doğu Anadolu Cephesi'ndeki savaşlar sona ermiş, fakat henüz barış masasına oturulamamıştı. Çünkü bu sırada İngilizler, Viyana'da ileri süren öneriyi kabule yanaşmamış olan Rusların iyice yere serilmesini istiyorlardı. Bağlaşıklar Sivastopol ile yetinmeyip Kronştad Müstahkem Mevkii'nin de tahrip edilmesini Rusların kalbi olan Başkent (Petersburg) Leningrad'ın da bombardıman edilmesini istiyordu. Hatta, Finlandiya'nın geri verilmesi vaadiyle bu sırada İsveçle bir anlaşma bile yapmışlardı.

Buna karşılık Fransa Kralı III. Napolyon ise, Fransa'ya pek pahalıya mal olan bu harbin artık bir an önce bitmesini istiyordu. O'na göre savaşın devamı bir şartla mümkündü. O da Lehistan'ın Rusya'dan, Macaristan'ın Avusturya'dan ayrılmasını, İtalya birliğinin kurulmasını, Ren Nehri'nin sol kıyısı ile Belçika'nın Fransa'ya katılmasını sağlayacak oranda bir amaç güdüldüğü takdirde, Fransa böyle büyük sonuçlu bir muhaharebeye katılabilirdi. Yani Fransa Kralı 1815 Viyana Kongresi'nin kurduğu Avrupa düzenini temelinden değiştirebilecek bir arzu ve heves içindeydi. Kısacası, Avrupa'da yeni bir denge ve yeni düzen değişikliği istemekteydi. İngilizler Fransızların bu büyük amaç güden istekleri karşısında gerilediler. Geçmişlere dayanan böyle bir yerleşmiş ve yetişmiş hassas konuları yeniden canlandırıp cevaplandırmaktansa, Rusya ile daha elverişsiz koşullarda da olsa bir barış imzalamayı yeğ tuttular.

Üç yıldan beri süren savaş, Osmanlı Devleti'nin maddi ve manevi gücünü sonuna kadar tüketmişti. Devlet askeri giderleri karşılayamaz duruma gelmişti. Dışarıya borçlanmıştı. Bu nedenlerle bir an önce o da barış istiyordu. Harekâta katılmayan fakat bu savaşları yakından izlemiş olan

ve Eflâk -Buğdan'ı geçici de olsa halen işgali altında bulunduran, bu suretle Ruslara karşı istemiyerek hasım tutumu içine giren Avusturya'da barış istiyordu. Müttefiklerinin bu istek ve önerileri karşısında gerilemek zorunda kalan İngiltere de barış isteyince Viyana müzakereleri süratle sona erdi. Bunun üzerine Avusturya İmparatoru 16 Aralık 1855'de bir nota hazırladı ve Rus Çarı'na gönderdi. Bu notada barışa esas olacak dört koşulu kabul ettiği takdirde neticede kendisiyle de bir ittifak anlaşması yapılacağını bildirmişti.

Bir ay süresi olan bu notanın şartları bundan önce Viyana Konferansı'nda kararlaştırılan dört şartın hemen hemen aynı olup şunlardı.

1 — Eflâk - Buğdan (Memleketeyn - Tuna Beylikleri) ve Sırbistan büyük devletlerin himayeleri altına konacak, bunların iç düzeni yine büyük devletler tarafından garanti edilecek. Osmanlı Devleti önceden bu büyük devletlerin muvaffakatini almadan bunlara karşı silahlı müdahalede bulunmayacak.Besarabya tarafından hudut düzeltmesi yapılacaktır.

2 — Barış andlaşmasını imzalayan devletlerin kontrolu altında olmak üzere Tuna'da serbest gemi işletmesi yapılacaktır.

3 — Karadeniz tarafsız hale getirilecek bu hususta Bab-âli ile Rusya arasında bir uyuşma yapılacak ve anlaşma büyük devletler tarafından kefalet altına alınacaktır. Osmanlı Devleti Avrupa topluluğuna kabul edilecek, bu devletle beş devletten (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Piyemonte) biri arasında çıkacak her anlaşmazlık diğer dört devlete bildirilecek ve onların arabuluculuğuna başvurulacaktır.

Boğazların kapalı olması usulü kabul edilecektir.

4 — Osmanlı ülkesinde bulunan Hıristiyan tebanın hakları Padişah'ın bağımsızlık ve hâkimiyetine asla dokunulmamak şartıyla tasdik olunacak, Padişah bu hususta Rusya'nın muvafakatini icap ettiren bir taahhüdde bulunacaktır. [86]

İşte bu askeri durgunluk ve bu siyasal dalgalanmalardan bir süre sonra 1856 başlarında Ruslar da bu koşullarda bir barış yapmaya yanaştı. Nitekim 1 Şubat 1856 günü barış esaslarını saptayan bu Viyana Protokolu imza edildi.

---

[86] Mufassal Osmanlı Tarihi; c. VI, s. 3074.

Bundan sonra Paris'te yapılacak barış antlaşması öncesi İstanbul'da önemli bir siyasi toplantı yapılmıştı. Bu toplantı 1856 yılı Şubatı'nda İstanbul'da Fransız Sefiri tarafından harbin bitişi ve Viyana Protokolu'nun imza edilmesi şerefine büyük bir balo şeklinde tertiplenmişti. Sultan Abdülmecit Murassa Lojyon Dönör Nişanı'nı takarak bu baloyu şereflendirdi. Bu hal yerli ve yabancı her diplomatı şaşırtmıştı. Padişah'ın baloya gelmesi aslında Paris'ten alınan haberlerle ilgiliydi. Çünkü son anda Fransa Rusya'ya yakın bir tavır takınmıştı. Elçi yanında Fransız generalleri olduğu halde Osmanlı hassa ve bahriye askerlerinden başka kendi özel merasim kıtaları da hazır bulunmak suretiyle ve büyük bir özenle Sultan'ı Sefarethanenin dış kapısında karşılamıştı. İstekleri, yakında Paris'te başlayacak olan barış görüşmeleri için hareketinden önce konferansın gidişine etki yapacak havayı Sultan Mecid'in üzerinde yaratmaktı. Nitekim Padişah Fransız Elçisi'yle bir odada başbaşa yalnızca bir süre görüştüler. Ondan sonra salona geçen Sultan Mecit diğer bütün yabancı elçilerle ve İngiliz, Fransız generalleriyle bir süre sohbet edip hepsine iltifatda bulundu. Bu görüşmelerden sonra Sultan Mecit Paris Barış Antlaşması müzakerelerinin başlamasına kısa bir süre kala da 18 Şubat 1856'da bir süreden beri hazırlanmakta olan İslahat Hatt-ı Hümayunu'nu neşretti. (EK : 3), Bundan sonra 26 Şubat 1856'da 35 günlük (ateşkes) mütareke kararı alındı ve 30 Mart 1856'da da Paris Barış Antlaşması imza edildi. (EK : 4)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOJİSTİK VE İDARİ FAALİYETLER

A. TEŞKİLAT

1. Yurt İçinde

Kırım Harbi'ni önalan devrede Osmanlı ordusunda lojistik teşkilatı Başkomutan'ın (Serasker Paşa) emir ve komutası altında toplanmıştı.

Başkomutan (Serasker Paşa) orduların lojistik ve idari faaliyetlerini başkanı olduğu ve o evrede Şurayı Askeri denilen Askeri Şûra'dan oluşan daimi bir yüksek askeri meclisle yürütürdü. Bu Askeri Şûra iki kısım halinde görevini yapardı. Birinci kısım orduların eğitim ve idaresi ile uğraşır, ikinci kısım orduların askeri levazımatını (ikmal ve iaşe) yürütürdü. Bu iki meclisin başına Reisler Reisi (Re'sül-Rüessa) unvanı ile ferik (tümgeneral) rütbesinde bir general bulunurdu. Bu Askeri Şûra'nın üyeleri, yedi ferik paşa, iki liva paşa (tuğgeneral), dört albay, bir müftü ve iki mülki erkândan ibaretti.

Bu şûra kararlarının zaptı için bir başkâtip ve iki yardımcı kâtip ile yeteri kadar okuma memurları vardı. Ayrıca Şûra Kalemi adıyla 30 kâtipten kurulu bir kalem teşkilatıda mevcuttu.

Serasker Paşa'nın verdiği çeşitli emirlerin yayını ve diğer yazı işlerinin yapılması için 40 kâtipten ibaret mektupçu veya tahsisat kalemi adı altında bir topluluk daha vardı.

Bundan başka, subay ve erlerin künyelerinin saptanması ve diğer lojistik personel hizmetlerinin yürütülmesi için bir muhasebeci, bir ruznameci ve bir vezne kalemi vardı. Ayrıca her ordu dairesi o ordunun içindeki piyade alayı kadar redif dairelerine ayrılmıştı. Her redif dairesinde dört taburdan ibaret bir redif piyade alayı ile 2-3 bölüklü süvari ve topçu bataryası bulunurdu. Kırım Harbi'nden bir süre sonra 1865 yılında süvari ve topçu redif askerleri kaldırıldı. Ancak yasaya göre bunlar ihtiyaç halinde yeniden teşkil edilebileceklerdi.

Serasker Paşa'nın emrinde bunlardan başka genellikle para sarf işlerine bakmak üzere bir müştesar ve bir müsteşar yardımcısı bulunurdu.

2. Ordu Hizmetleri Bölgesinde

Serasker kademesinin altında lojistik hizmetleriyle meşgul ve her ordu da, Ordu Meclisi adı ile bir kuruluş vardı. Bu Meclis'in başında ferik rütbesinde bir general bulunurdu. Ordu Meclisi şu üyelerden teşekkül ederdi :

Bir müftü, bir kurmay albay, iki sınıf albayı, bir yarbay, ordu muhasebecini, bir kalem erkânı. Bu Ordu Meclisi'nin emir ve komuta ile bir ilişiği yoktu. Görevi, daha ziyade idari ve mali kısımlar üzerinde işlem yapmak ve bu husustaki yaptığı işleri Askeri Şûra'ya sunup, onların onayını almaktı.

Her orduda Ordu Meclisi'nden başka, bir istihbarat (jurnal) bir yoklama ve bir yazı işleri kalemi vardı. Bu teşekküllerin mali yönden başı, ordu muhasebecisi idi. Bu işler için gerekli para hazineden doğruca alınır veya hazineden eyaletlere gönderilen tahsisatlardan yararlanılırdı.

Serasker Paşa'nın emrinde Osmanlı Devleti'nin muharebe gücünü teşkil eden ordulardan başka, lojistik gücüne yardım eden Tophane-i Amire adı altında bir teşkilat daha vardı. Bu kuruluşun en önemli görevi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş hudutları içinde bulunan ve orduya ait bütün bina, kışla fabrika gibi gayrimenkullerin bakım, onarım ve idamesi ile, ordunun ihtiyacı olan silah ve cephane imaline ve bunların tamir ve muhafazasına hizmet ederdi. Tophane-i Amire'nin başında müşir rütbesinde biri olup, onun emrinde ordularda olduğu gibi özel bir meclis vardı. Bunun adına Tophane-i Amire Meclisi denirdi. Bu Meclis'in başında (ferik) tümgeneral rütbesinde biri olup, üyeleri bir müftü, bir tuğgeneral, iki albay, bir yarbay ve bir muhasebeciden ibaretti. Tophane-i Amire'nin emrinde esleha ve mühimmat için bir tophane, bir dökümhane, bir fişekhane, iki baruthane, iki kapsulhane ve çeşitli ambar ve depoları vardı. Ayrıca ordunun giyim ve kuşamı için birçok dikimhane, bir feshane, birçok aba ve çuha fabrikası ile bir de bağhane ve saraçhanesi vardı.

B. LOJİSTİK :

1. İkmal

a. İkmal Kaynakları

Ordunun savaş malzemesi dış kaynaklardan (Avrupa'dan) satın alınırdı. Gerçi Tophane Fabrikası'nda İngiltere'den getirilmiş ustabaşılarının yardımı ile bir miktar tüfek yapılır ve top dökülürdü. Fakat bunların sayısı mahduttu. Tüfeklerin namlu kısmı da yine Avrupa'dan gelirdi. Tophane Fabrikası daha ziyade kundak yapar ve özellikle her nevi silahları dışarıdan temin ederdi.

Ancak cephanenin tamamı Zeytinburnu'nda mevcut fişek fabrikasında yapılırdı. Ayrıca ordunun bu harpte ihtiyacı olan 65.000 sandık fişekin fişekhanede imali çok zaman alacağından 35.000 sandık fişeğin en kısa sürede İngiltere'den alınması ve 30.000 sandık fişeğin de parası gönderildikçe ikmalinin hemen yapılması cihetine gidilmişti. Yine harp dolayısıyla ihtiyaç birdenbire artınca fişekhanenin kurşun stokları ordunun fişek gereksinimini karşılayamaz duruma gelmişti. Bunu sağlamak için ülkenin hemen her yerine emirler verilerek lüzumsuz binaların üzerindeki kurşunların sökülmesi ve ivedi olarak İstanbul'a gönderilmesi istenmişti.

İngiltere'den gönderilecek fişeklerin haftada iki milyonu yani 2.000 sandığı bulacağı ve ordunun fişek ihtiyacının dört ile beş ayda tamamlanacağı hesaplanmıştı. [87] Ayrıca ordunun barut ihtiyacı da Bakırköy'deki baruthane adındaki fabrikadan sağlanırdı. Buna karşılık top mermileri ise tümüyle Avrupa'dan ikmal edilirdi.

Bunların dışında kalan kadro ve bütünleme ihtiyaçlarının büyük kısmı yurt içinden sağlanırdı.

b. Kadro İhtiyacı ve Bu İhtiyacın İkmal Faaliyetleri

1853-1856 Osmanlı-Rus Kırım Harbi'nde Doğu Anadolu Osmanlı Ordusu'nun ve Batum Ordusu'nun kadro ihtiyaçları oldukça fazla idi. Bu orduda birçok birliklerin kadro içi ve kadro dışı malzemeleri yetersizdi. Mevcut olanların da durumu iyi değildi. Bunların tamamlanması için alınan tedbirler de kaynakların yetersizliği yüzünden istenen düzeyde yapılamıyordu. Ulaşım zorlukları ikmal seviyesini yeterli nispette tutmaya imkân vermiyordu.

c. Bütünleme İhtiyacı ve Bu İhtiyacın İkmal Faaliyetleri

Doğu Anadolu Ordusu'nun ihtiyacı olan 1 nci sınıf ikmal maddeleri (yiyecek) ordu merkezlerinde iltizam usulu denen bir idare tarzı ile sağlanırdı. (İltizam usulu; devlet tarafından seçilen ve itimat kazanmış bir Türk mutemet müteahhit). Tabur veya alay müfrez olarak ayrıldığında alay veya taburlarda bu işlerle uğraşan idare meclisleri (levazım) tarafından bu hizmet yürütülürdü. Bu idare meclisleri erlerin ihtiyacı olan lüzumlu tayinatın teminini tüccarlardan birisi ile mukavele yaparak veya harp yükümlülüğü denilen tekâlifi harbiye usulu ile sağlanırdı. Bu usulle para yerine resmi bir vesika ile lüzumlu olan yiyecek ve hayvan satın alınırdı. Böyle bir imkân bulunamadığı hallerde mahallin mülkiye amirleri tarafından bu sorumluluk yüklenilir ve onlar tarafından sonuçlandırılırdı.

---

[87] Başbakanlık Arşivi; İradeler Tasnif-i Hariciye, 5310.

İstanbul'da ise, ordunun ekmek ihtiyacı daha ziyade Dar-ı-Şûra-yı Askeri tarafından önce gerekli un mübaya olunur ve sonra bu unlardan özel memurlar eliyle askeri ve özel fırınlarda ekmek yaptırılırdı. Ordunun et ihtiyacı her yerde olduğu gibi iltizam usulüyle karşılanırdı.

Ekmek yapımı için % 20 hesabiyle unun kepeği çıkarılmak suretiyle bu iş uygulanırdı. Et olsun ekmek olsun yoklama defterlerindeki mevcuda göre her gün kışlalara gönderilirdi.

Diğer erzakın sağlanmasıyla mevcut erzak ambarlarından birer aylık olmak üzere kışla erzak ambarlarına getirilir ve buradan mevcuda göre günlük ihtiyaç sağlanırdı.

Bir erin erzak tayini şöyle idi :

300 dirhem ekmek, 80 dirhem et, 27 dirhem pirinç, 3 dirhem sade yağ, 7 dirhem nohut, 6,50 dirhem soğan, 6,50 dirhem tuz 1 dirhem mum, 1 dirhem sabun, 1 dirhem zeytinyağ, 219.50 dirhem odun.

Ayrıca kış mevsiminde dört aya mahsus olmak üzere er başına 91 dirhem kömürden ibaretti.

Ancak her hafta pazartesi ve perşembe geceleri 80 dirhem pilavlık pirinç, 13.50 dirhem de çorbalık pirinç ile bunlara katılmak için 16.50 dirhem sadeyağ ilâve olunurdu.

Ramazan ayında ise bunlara bir miktar daha zam olunurdu.

Yem tayini ise şöyle idi : Günde 3 okka 80 dirhem arpa, 4 kıyye samandan ibaretti. Mayıs ayında hayvanlar çayıra çıkarılırdı ve bu çayır mevsiminde yani mayıs ayında hayvanlara arpa ve saman verilmezdi.[88] Dirhemle okkayı, gram ve kiloğrama çevirdiğimizde;

Bir er için günlük miktar 960 gram ekmek, 250 gram et, 300 gram pirinç, 520 gram nohut, 40 gram soğan, 40 gram tuz, 3,5 gram mum, 3,5 gram sabun, 35 gram zeytinyağı, 700 gram odundan ibaret idi.

Hayvanların yem tayini ise; 4 kilo arpa, 5 kilo 200 gram samandan ibaretti.[*]

Bu ihtiyaçlar varsa mahallinden yoksa olan yerlerden vapur, araba ve mekkârelerle ordu merkezlerine taşınırdı. İhtiyaçlar ordu merkezindeki ambar ve depolarda stok edilerek muhafaza edilirdi. Stoklar bitmeden bütünleme yapılmaya çalışılırdı. Nitekim 15 Haziran 1855'te Kars Kalesi'nden 363.708 kilo un, 150.929 kilo peksimet, 3.156 kilo buğday, 1.859 kilo arpa, 2.450 kilo sadeyağ, 14.425 kilo bulgur 3.569 kilo tuz, 1.456 kilo sabun, 57 kilo mum, 1.920 kilo şeker, 75.278 kilo pirinç mevcuttu.

---

[88] Naili, Ömer; Fenni Harp ve Tarihi Askeri, s. 180.

[*] Bir dirhem = 3,20 gram, bir okka (kıyye) = 1282 gramdır.

Batum Ordusu için 100.000 kilo buğday, 6.000 kilo arpa Tekirdağ ve Gelibolu iskelelerinden Batum'a çıkarılmıştı. Bu ihtiyaçların bütünlenmesi fena değildi. Subay ve üstsubay ve generallerin erzak ve yem tayinleri bilgi edinmek üzere arka sayfadaki çizelgede gösterilmiştir.

Ordunun ihtiyacı olan II nci sınıf ikmal maddeleri silah ve teçhizat daha ziyade dışarıdan Harbiye Nezareti'nce temin edilirdi. Gerçi İstanbul'da Tophane Fabrikası'nda İngiltere'den getirilmiş ustabaşıların yardımıyla bir miktar tüfek yapılır ve top dökülürdü. Fakat bunların sayısı bilindiği üzere mahduttu. Tüfeklerin namlı kısmı da yine Avrupa'dan gelirdi. Tophane Fabrikası daha ziyade kundak yapar ve özellikle her nevi silahları tamir ederdi. Bu malzemelerden topların durumları iyi ise de tüfeklerin çoğu eski modeldi. Bütünleme faaliyetleri olarak bu harpte 37 balyemez topu, 6 adet dağ obüs topu, 15 obüs muhasara topu, denizyolu ile önce Trabzon'a sonrada oradan karayolu ile Erzurum'a gönderilmişti. [89]

Ayrıca muharebeden önce mevcut kale toplarını takviye için 58 adet kale topu da Batum, Erzurum ve Kars'a gönderilmişti. [90] Bundan başka bütünleme hizmeti önlemi olarak 10.000 şişhaneli ve 25.000 normal tüfek siparişi öngörülmüş ve yapılmıştı. [91] Bu bütünleme faaliyetlerinin dışında Tunus Valisi tarafından 6.000 tüfek de hediye olarak Osmanlı Devleti'ne gönderilmişti. [92]

Ordunun gereksinim duyduğu III ncü sınıf ikmal maddeleri olan yakacak için odun, ışıklandırma için gazyağı ve mum gibi ihtiyaçları yine iltizam usulü ile temin olunurdu. Bunlardan yakacak odunun bütünlenmesi daha ziyade yerel olarak, diğerleri dış kaynaklardan sağlanırdı. Bunların bütünlemesi nispeten daha iyi idi.

Doğu Anadolu Ordusu'nun IV ncü sınıf ikmal maddeleri olan kadro dışı malzemelerin durumu ise yetersizdi. Bütünlenmesi de çeşitli nedenlerle tam olarak yerine getirilemiyordu.

Ordunun V nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyacı olan cephane durumu ise; harbe başlamadan önce oldukça noksandı. Ancak harbe takaddüm eden ve siyasi durumun gerginleştiği dönemde alınan önlemlerle bu eksiklik bir hayli giderilmişti. Çünkü ordunun ihtiyacı olan cephanenin tamamı Zeytinburnu'nda mevcut fişek fabrikasında yapılıyordu. Bu harpte Anadolu Ordusu'nun ihtiyacı olan bu maddelerin bütünlenmesi için 70.000 tü-

[89] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 10, Fih. 28-4, ve 28-5, 28-6.
[90] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 11, Fih. 16, ve 16-1.
[91] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 10, Fih. 28.
[92] Başbakanlık Arşivi; İrade-i Dahiliye, 19630.

Subay, üstsubay ve generallerin erzak ve yem tayini ise aşağıda olduğu gibi idi :

RÜTBESİ	MAAŞI	EKMEK (ÇİFT) GÜNLÜK	ET (KİLO) GÜNLÜK	PİRİNÇ (KİLO) AYLIK	SADEYAĞ (KİLO) AYLIK	YEM (GÜNLÜK) AYNEN	DÜŞÜNCELER
Tümg. (Ferik)	10.000 kr.	40 çift	7 kilo+ 700 gr.	151 kg. 600 gr.	76 kilo+ 800 gr.	12 hayvanın yemi	Okkalar kiloya çevrilmiştir.
Tuğg. (Mirliva)	6.000 kr.	20 çift	3 kilo 850 gr.	76 kg. 800 gr.	25 kilo 600 gr.	8 hayvanın yemi	" "
Albay	3.000 kr.	12 çift	2 kilo 560 gr.	57 kg. 600 gr.	19 kilo 200 gr.	4 hayvanın yemi	" "
Yarbay	2.000 kr.	8 çift	1 kilo 950 gr.	38 kg. 400 gr.	12 kilo 800 gr.	3 hayvanın yemi	" "
Alay Emini	900 kr.	5 çift	960 gr.	19 kg. 200 gr.	6 kilo 400 gr.	2 hayvanın yemi	" "
Binbaşı	1.500 kr.	6 çift	1 kilo	30 kg.	10 kilo	" "	" "
Alay İmamı	900 kr.	4 çift	960 gr.	15 kg. 36 gr.	3 kilo 840 gr.	1 hayvanın yemi	" "
Sağ Kolağası	800 kr.	4 çift	960 gr.	15 kg. 360 gr.	3 kilo 840 gr.	" "	" "
Alay Kâtibi	750 kr.	4 çift	960 gr.	15 kg. 360 gr.	3 kilo 840 gr.	" "	" "
Sol Kolağası	600 kr.	4 çift	960 gr.	15 kg. 360 gr.	3 kilo 840 gr.	" "	" "
Tb. Kâtibi	450 kr.	2 çift	iki erin erzak tayini aynen				
Yüzbaşı	400 kr.	2 çift	ve iki erin erzak tayini aynen verilirdi.				
Tb. İmamı	300 kr.	2 çift	iki erin erzakı aynen				
Üsteğmen	300 kr.	2 çift	bir erin erzakı aynen				
Teğmen	250 kr.	1 çift	bir erin erzakı aynen				
Bşçvş.	80 kr.	1 çift	bir erin erzakı aynen				
Bl. Emini	50 kr.	1 çift	bir erin erzakı aynen				
Onbaşı	40 kr.	1 çift	bir erin erzakı aynen				
Er.	30 kr.	günde 300 dirhem	günde 80 dirhem	günde 27 dirhem	günde 3 dirhem		

NOT : Süvari sınıfının maaş ve tayinatı piyadeye nazaran yüzbaşıdan aşağıya olan rütbelerde 20 kuruş, onbaşılarda 6 kuruş, erlerde 4 kuruş fazla idi. Yüzbaşıda ise 30 kuruş fark vardı.

fek taşı, 100.000 çakmak, 200 sandık fişek, 200.000 nizamiye fişeği, 100.000 deste er fişeği ve her top için 500 atım hesabı ile topçu cephanesi Trabzon yoluyla Erzurum'a gönderilmişti.

d. Diğer İkmal Faaliyetleri

Bu harbe önalan evrede Avrupa'dan yeni silahlar alınmış isede ordunun tümü, alınan bu yeni silahlarla donatılamamıştı. Bu silahlar ancak nizamiye birliklerini donatacak kadar azdı. O zaman için modern sayılan bu tüfekler tetikli idi. Redif ve gönüllü birlikler ise henüz eski tip çakmaklı tüfek kullanıyorlardı.

Süvari alaylarının 1 nci ve 2 nci bölükleri karabina tüfekleri ile, diğer süvari bölükleri de mızrakla teçhiz edilmişti. Bu durumda tetikli tüfeklerin ikmali zor, diğerlerinin ikmali nispeten daha kolaylıkla yapılabiliyordu.

2. Ulaştırma

Ordunun ulaştırma sistemi diye bir planı veya uygulanan bir metodu mevcut değildi. Bu harpte ulaştırma mihveri olarak Batum Ordusu için İstanbul - Batum denizyolu kullanıldı. Kars Ordusu için de İstanbul - Trabzon denizyolu ve Trabzon - Erzurum - Kars karayolu kullanılmıştı. Ayrıca Kars Ordusu için Diyarbakır - Bitlis - Malazgirt - Ağrı - Horasan ile Sıvas - Erzincan - Erzurum - Kars ulaştırma mihverlerinden de yararlanılmıştı.

Hazar zamanında ordularda mevcut olması lazım gelen yedi adet ulaştırma alayı bile bu sırada henüz tamamen teşkil olunmamıştı. Seferde ise, ordunun ulaştırma hizmeti çok bozuk olup yok gibi idi.

Seferde her tabura (100) mekkâre veya bunlara karşılık araba verilirdi. Bu mekkâre veya arabanın bir kısmı cephaneye, bir kısmı tabur ağırlıklarına, geriye kalan kısmı da kazma, kürekten ibaret olan istihkâm aletlerinin taşınmasına ayrılırdı.

Taburlar bu ulaştırma işlerine muharebe gücü aleyhinde, mevcudundan er ayırmak zorunda idi. Arabaların çoğu öküz ile çekilirdi. Yağmur mevsimlerinde öküz arabalarının hızı büsbütün düşerdi. Kışın ise bazı bölgelerde hareket dahi mümkün olamazdı. Bu bakımdan bu devrede Türk ordusu taarruz hareketlerini unutmuş gibi idi.

3. Sıhhiye Veteriner ve Tahliye

a. İnsan Sağlığı

İnsan sağlığı için tedbirler çok ilkeldi. Çünkü ordu da bu önlemi alacak olan doktor sayısı ve hastaneler yeterli değildi. Nitekim 1853 yıl-

larında Türk ordusunda ihmale uğrayan hizmetlerden biri de sağlık hizmetleri olmuştu. Tıbbiyenin kuruluşu (Tıbbiye-i Şahane) Harp Okulu'ndan sonra olduğu için (1843) bu Kırım Harbi evresinde yetişmiş çok az sayıda doktor vardı. Mevcutların çoğu da Osmanlı İmparatorluğu'nu yüzlerce yıl iktisaden sömürmüş olan Hıristiyan azınlığın elindeydi. Hekim adı verilen doktorlardan çoğu tıbbiyeden çıkmış değildi. Hele hiçbir Türk eczacısı yoktu. Oparatör diye bir sınıf bilinmiyordu. Cerrah ve tımarcı adı ile çoğu pratikten yetişmiş olan, hiçbir tıbbi okul eğitimi görmemiş birtakım insanlar bu görevi yapmaya çalışıyorlardı.

O zamanın koşulları içinde doktorların ihtisası da yoktu. Esasen sayıları pek az olan bu doktorlar her türlü hastalıkları ve yaralıları tedavi etmekle yükümlü idiler. Bu evrede İstanbul'da bulunan bahriye ve askeri hastaneler usulüne uygun olarak tertip ve tanzim edilmişti. Ancak seyyar ordunun sağlık hizmetlerini başaracak bir teşkilat harp öncesi henüz kurulmuş olduğundan personel ve malzeme bakımından yetersizdi. Yani henüz kadro halinde olup tamamlanmış değildi.

İlaç ve tıbbi alet ve edevat da çok eksikti. Bu yüzden Kırım Harbi'nde Türk ordusu yaptığı muharebelerde yaralanan er ve subaylarına gereği gibi bakamamış ve onların çoğunu tutulduğu hastalıktan kurtaramamıştı. Orduda sağlık teşkilatı da yeterli olmadığından sıhhi tedbirler alınamıyordu ve çok kere ordu salgın hastalıklara karşı hassas bir durumda bulunuyordu. Nitekim bu Kırım Harbi'nin üç cephesinde de çarpışan Türk ordusu kolera, tifo, tifüs gibi hastalıklardan çok zayiat vermişti.

Seyyar ordunun sağlık kadrosu olmadığı gibi sağlık teşkilatı da bilindiği üzere yok gibi idi. Bu sebeple muharebe alanında ağır yaralanan erler ve subaylar, arkadaşları tarafından kucak ve sırtta taşınırdı. Hafif yaralı olanlarda kendi kuvvet ve dayanakları oranında gerilere kadar yürümek zorunda kalırdı. Gerilerden de bu hastalar çok kere hayvan üstünde veya bazen arabalarla hastane denilen mahallere götürülürdü. Bu yolculuk bazen saatlerce hatta günlerce sürdüğü olurdu. Yaralanan subay ve erlerin bu durumda çektikleri meşakkat ve eziyetler moral yönünden diğer sağlam arkadaşlarını da sarsıyordu.

Her Türk ordusunda ancak 200-250 yataklı bir hastane kurulmaya çalışılmıştı. 30.000 civarında olan bir orduda böyle bir hastane yetersiz kalıyordu. Ağır yaralı ve hastalar için ancak İstanbul'da 150-200 yataklı birkaç hastane daha vardı.

Her orduda bir merkez hastanesinden başka bu orduların tümen kuvvetinde ileriye gidecek birlikleri yanında da geçici seyyar hastaneler kurulması düşünülmüştü. Teşkili öngörülmüş olan merkez hastanelerinde şu hususlara dikkat edilmişti.

— Bu hastanelerin ordu merkezi civarında en temiz ve havadar ve merkezi bir yerde kurulması.

— Güneş ve yağmurda hastaları ve malzemeleri koruyacak şekilde salaştan veya ona benzer bir bina yapılması.

— En azından 1.200 yataklı olması. Merkez hastanelerinin kadrosu şöyle idi: Bir başhekim, iki başhekim muavini, bir baş cerrah, 12 doktor, bir eczacı, iki baş cerrah yardımcısı, 36 cerrah iki baş eczacı yardımcısı, 16 eczacı, 12 hastabakıcı, 24 sülükcü hademe, 12 eczacılıktan anlayan hademe. Bu ordu merkez hastanelerinde her hasta için bir kerevet, iki yatak kılıfı, iki yastık kılıfı, bir yorgan, iki yorgan çarşafı, iki yastık çarşafı, iki gömlek, üç don, üç entari, üç serpuş, bir aba (yoksa hırka), bir kaloş, iki havlu, iki çorap, bir tükürük hokkası, bir maşraba, bir çorba tası, bir tabak, bir tepsi olup bunlar ancak kadro halinden daha ileri gidememişti.

Hastane içinde 12 çift leğen, 12 çift ibrik, 24 çift büyük abdest leğeni, 24 çift güğüm, her ordu merkez hastanesinin ayrıca bir eczanesi, bir çamaşırhanesi, bir mutfağı, bir kerevethanesi, bir eşya ambarı mevcuttu. [93]

İşte bu merkez hastaneleri ile muharebe sahası arasında ayrıca kadro halinde seyyar hastaneler de kuruldu. Bunlar genel olarak 300 yataklı idi ise de ancak 10 tane kerevetli yatağa sahipti. Bu basit seyyar hastanelerin tıbbi kadrosu ve teşkilatı şöyleydi.

İki tabib, bir baş cerrah ile altı cerrah, bir eczası, bir başhademe, 20 hademe, 10 koltuklu ağaç sandalye, 20 yelken bezinden yapılmış hasta taşıma tezkeresi, lüzumlu leğen, ibrik su kovası havluydu. Ancak bu kadronun tabip mevcudu henüz tamamlanamamıştı.

Hastanenin İdari Personeli İse :

İki imam, bir kâtip, bir vekilharç, bir hasta ağası, üç bölük emini, iki ahçı, iki çamaşırcı, 80 hademe ve yeteri kadar muhafız erden oluşuyordu.

Bu seyyar hastaneler meydan muharebelerinin yapıldığı yerin hemen gerisinde yaralıların ameliyatları için kurşun menzilinden uzak bir yerde siperler hazırlayıp üzerleri örtülürdü. [94]

---

[93] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 10, Fih. 25.
[94] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 10, Fih. 25.

Yukarıda açıklandığı üzere bu harpte sağlık teşkilatı yetersizdi. Fakat sağlık hizmetlerini yürütmekle görevli sayıca çok az olan Türk doktorları üç cephede çarpışan ordularına, her türlü zorluğu yenerek fedakârca çalışmış ve büyük gayret göstermişlerdi.

Kırım'a gönderilen bu seçme ordunun bile sağlık teşkilatı hemen yok gibi idi.

Kırım'daki bu güzide ordunun sağlık hizmetlerini, tıbbi malzemeden yoksun olarak bir çift elin parmakları ile sayılacak kadar birkaç Türk ve birkaç gayri müslüm doktor zorluk içinde yürütüyordu.

Hastalar ve yaralılar hastane tertibatı olmayan, koğuş gibi odalarda yatırılırdı. Tıbbi malzeme yokluğundan basit müdahaleler dışında yaralılara herhangi tıbbi bir tedavi yapılamazdı. Hastalar böyle hallerde adeta kaderleri ile başbaşa bırakılmış durumdaydı. [95]

Nitekim Anadolu Ordusu'nda bakımsızlıktan 8.000 er kısa sürede hastalanmıştı. Günde ortalama 30-40 er ölmekteydi. [96]

Osmanlı ordusunda tahliye prensibi ve tahliye hakkında hiçbir faaliyet yoktu.

b. Hayvan Sağlığı

Osmanlı ordusunda bu evredeki dönemde insan sağlığı için alınan önlemlerin ne kadar yetersiz olduğu yukarıda bütün ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Bu harpte ulaştırma hizmetlerinin bütünü, hayvan gücüne dayanmasına rağmen birliklerde hemen hemen hiçbir veteriner hekimin bulunmayışı Osmanlı ordusunda hayvan sağlığının durumunu bize açıkça göstermektedir. Bu bakımdan hiçbir hayvan hastanesine de rastlanmamıştır. Hayvan bakımı, birliklerin kadrosunda bulunan nalbant ustaları tarafından ilkel bir biçimde yapılırdı. Hasta hayvanlar ya vurularak öldürülür veya toprağa gömülürdü. Veya kaderi ile baş başa bırakılarak doğaya terk edilirdi.

Çünkü bu evrede veteriner okulu bağımsızlığına henüz kavuşmadığı gibi okutulan dersler de veteriner hekimliği ile hiçbir ilgisi olmayan ve genel bilgileri kapsayan derslerdi. Öğretmenlerin, çoğu da veteriner değil tabib idi.

---

[95] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 1, Dos. 3, Fih. 3.
[96] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 5, Dos. 13, Fih. 42.

Osmanlı Devleti'nde bilimsel alanda veteriner okulu (baytar mektebi) ancak 1896 tarihinde başlar. Nitekim 1892'de Paris'e gönderilen dört veteriner öğrenci başarı ile Alfor Veteriner Okulu'nu bitirip 1896'da İstanbul'a gelmişler ve her biri bir dersin hocası olmuşlardı. Artık bu yeni kurulan veteriner okulunda yabancı öğretim üyelerinin de takviyesiyle ancak bu tarihten sonra mesleki dersler okutulmaya başlanmıştı. [97]

C. PERSONEL FAALİYETLERİ

1. Personel Kuvveleri

Anadolu Ordusu'nun bütününü gösteren tam bir personel kuvvesi yoktur. Bu orduya bağlı bir kısım tabur ve alayların personel kuvveleri mevcut ise de, bunlardan ordunun kuvvesini çıkarmak olanaksızdır. Bu nedenle ordunun muharebeden önce, muharebe süresince ve muharebe sonunda zayiatla birlikte kuvve durumları eksik olduğundan burada gösterilememiştir.

2. Personel İkmali

Osmanlı ordusunun o zamanki teşkilatında ikmal erlerini yetiştirmek için sonradan kurulan depo birlikleri olmadığından, muharebelerde meydana gelen zayiatların kapatılması yeni kura erleriyle, bakaya, hastane ve hava değişiminden dönenlerle ve yakalanan kaçak erlerden sağlanırdı. Ayrıca İstanbul'dan tabur ve batarya halinde birlikler istenerek, bunlarla ordunun zayiatı karşılanırdı. Bu birlikler de seferber olma faaliyetleri sonunda İstanbul'da toplanarak oluşurdu. İstanbul bu suretle tüm Osmanlı İmparatorluğu'nun depo birlik merkezi halinde idi. Bu bakımdan Kırım Savaşı'nda şehit olan yaralanan veya hasta olan erlerin yerleri kısa sürede doldurulamıyordu. Bu nedenle taburların mevcudu her muharebe de biraz daha düşüyordu. Hatta seferin sonunda 750'den 100 mevcuda düşen taburlar özellikle Kars Kalesi'nde çoktu. Halbuki barışta nizamiye taburları 750, talia taburları 860, redif taburları ise 800-1.000 arasında değişiyordu. Topçu bataryaları 110 erden kurulu idi.

Yeni kura erleri ise, aşağıda açıklanan şekilde toplanarak ordunun ikmali yapılırdı. Bunun için her vilayette Vali başkanlığında Defterdar, Redif dairesi başkanlığı ve bunlara bağlı sivil ve askeri personelden kurulu bir hey'et oluşurdu. Bu hey'et tarafından er ikmali yapılarak emredilen ordulara gönderilirdi.

---

[97] Nevsal-i Baytari; İstanbul, 1334, Agop Matyosyon Matbaası, 1334 s. 16, 18.

Her ordunun redif erlerinin hangi vilayetlerden geldiği belli idi. 1 nci Hassa Ordusu'nun redif erlerini, Kocaeli, Bursa, Kütahya Balıkesir, Saruhan (Manisa), İzmir, Menteşe (Muğla), Denizli, Afyonkarahisar, Hamiteli (Isparta), Burdur, Teke (Antalya), Alaiya (Alanya) sağlardı.

2 nci Dersaadet Ordusu'nun redif erlerini, Bolu, Kastamonu, Viranşehir, Niğde, Ankara, Sıvas, Çankırı, Konya, İçel, Bozok, Çorum, Kayseri sağlardı.

3 ncü Rumeli Ordusu'nun redif erlerini, Manastır, Tırhala, Yanya, Selanik, Üsküp illeri sağlardı.

4 ncü Anadolu Ordusu'nun redif erlerini; Sıvas, Harput, Madeni Hümayun (Ergani), Siverek, Tokat, Amasya, Erzurum, Erzincan Arapkir, Şarkıkarahisar (Şebinkarahisar), Kars, Rize, Trabzon illeri sağlardı.

5 nci Arabistan Ordusu'nun redif erlerini; Hicaz, Adana, Antakya (Hatay), Halep, Şam, Beyrut sağlardı.

6 ncı Bağdat Irak Ordusu'nun redif erlerini; Diyarbekir (Diyarbakır), Mardin, Tunceli, Midyat, Lice, Savur, Musul ve Bağdat sağlardı.

Muvazzaf askerlerin hizmet süresi beş yıldı. Bu beş yılı tamamlayan erler 1834 yılında ilk defa kurulmuş olan redif sınıfına dahil olurlardı. Bunların hizmet süresi yedi yıl olup, hers sürenin mart ayı içinde bir aylık eğitim görmek üzere başçavuş dahil ere kadar bütün askerler kendi vilayet merkezlerinde toplanırlardı. Bu eğitim süresince kendilerine maaş ve tayinat verilir ve eğitimleri sonunda gelip, redif defterlerine gördükleri bu eğitim kayıt olunurdu. Bu gibilerin yeni eğitimlerini tamamlamış olanlara redif tezkereleri verilerek terhise tabi tutulurdu. Terhis olanlar yine geldiği köye ve kasabasına işinin başına dönerdi. Bu yedi yıllık redif hizmeti için her sene ayrı işlem yapılırdı.

Toplanan bu redif erlerinin fazlası ise, İstanbul'a gönderilirdi. Padişah bu birlikleri elinde yedek olarak tutar ve lüzumunda dilediği yerde kullanırdı. Kafileler halinde vilayetlerden gönderilen ikmal personeli ulaştırma imkânlarının azlığından uzun ve yorucu yürüyüşler yapmak zorunda kalırdı. Bunun sonucu bir kısım erler hastalanır, bir kısım erler ölür, bir kısmı da firar etmek suretiyle azalan bu ikmal erleri daima eksik olarak birliklere katılırdı. Bu nedenle, birliklerin ikmal er ihtiyacı hiçbir zaman tam olarak yapılamamıştı.

3. Personel İdaresi

Bugünkü anlamıyla Kırım Harbi döneminde düzenli bir personel idaresi söz konusu değildi. Erler için sınıflandırma, onların fiziki görü-

nüşlerine görgü ve becerilerine göre yapılırdı. Özellikle, asker olmadan önce ata binmiş olanlar veya ata binmeyi başaranlar atın bakımından anlayan süvari sınıfına, fikri yeteneği iyi olup güçlü kuvvetli olanlar topçu sınıfına, bazı sanatkârlar istihkâm sınıfına, geri kalanlar daha ziyade piyade sınıfına ayrılırdı.

Esasen erler arasında okuma yazma oranı çok düşüktü. Okuma yazmayı biraz becerenler yazı işlerinde ve onun gibi okuma yazma isteyen diğer askeri görev ve hizmetlerde kullanılırdı.

Osmanlı ordusunda çalışan yabancı subaylara çok ayrıcalık tanınmıştı. Örneğin Kars Ordusu'na müşavir uzman olarak verilen bir İngiliz subayı olan Yarbay William's kısa sürede, önce albaylığa ve sonra generalliğe terfi ettirilmişti. İngiliz subayı zamanın Padişahı Sultan Abdülmecit tarafından en yüksek nişanlardan biri olan Mecidiye nişanı ile de taltif edilmişti. Bu da Fatih Sultan Mehmet'den sonra yabancılara karşı gösterilen geleneksel ve olağan üstü misafirperverliğimizi ve onlara karşı hoşgörümüzü kanıtlamaktadır. Ancak bu tutumun daha ileriki zamanlarda yararından çok zararı olmuştur.

Harp esirleri sorununa gelince; bunlar eskiden kalma teamüllere uyularak ve hiçbir baskı yapılmadan sorguya çekilir, sorgudan sonra esir kamplarına gönderilirdi. Esirler bu kamplarda rütbelerine göre ayrı ayrı yerlerde bulundurulur ve iyi muamele edilirdi. Kendisinden daha fazla istifade edilecek esirlere bazı ayrıcalıklar dahi tanınırdı.

Her ordunun emir ve komutası müşir rütbesindeki bir zata verilmekteydi. Ordu Komutanı'nın Karargâhı'nda Erkân Reisi adı ile bir Kurmay Başkanı, ayrıca iki ferik paşası, üç liva paşası, iki süvari liva paşası ve bir topçu liva paşası ordu komutanının müşavirleri olarak atanırlardı.

Her orduda bir ordu meclisi ve bu meclisin başında Erkân Reisi adı altında bir ferik paşası bulunurdu. Meclis'te üye olarak bir müftü, kurmay sınıfından bir liva paşası, iki albay, bir yarbay ve ordu muhasebecisi adıyla kalem heyetinin başı olan kişi vardı. Bu Ordu Meclisi sevk ve idare işleriyle meşgul olmaz, bunlar daha ziyade ordunun lojistik işleriyle uğraşırdı. Bu ordu meclisleri orduya ait hastanelerin muhasebesini kontrol eder, alayların defterlerine de bakar ve sonuçlarını Dar-ı Şûra-yı Askeri'ye arz ederdi.

Her ordu meclisinde verilen kararları ve işlemleri yürütmek için, bir meclis kalemi, bir yoklama kalemi, bir jurnal (haber) kalemi ve bir tahrirat (yazı işleri) kalemi mevcuttu. Bu kalem topluluklarının başı ordu muhasebecisi olan kişi idi.

Subay ve erlerin maaş ve ordunun diğer zaruri masrafları için tahsis olunan paranın sarfından sorumlu makam olan Dar-ı Şûra-yı Askeri'yi temsilen ordu merkezlerinde bulunan müsteşar, onun yardımcısı idi.

Orduda tayin ve terfiler mevcut yasaya göre bir prensip esasına dayandırılmıştı. Terfiler kıdemli yüzbaşıya kadar olan rütbelerde yasaya göre imtihanla mümkün olurdu. Kıdemli yüzbaşıdan sonraki rütbelerde seçim suretiyle yapılırdı. Muharebede yararlık ve fedakârlık gösterenlere rütbe ve kıdemler verilmek suretiyle ayrıca terfiler yapılırdı. Bundan başka yine muharebede olağanüstü başarı ve kahramanlık gösterenlere altın para, madalya ve nişanlar da verilirdi. Bu mükâfatlar üstsubay ve komutanların inhası Askeri Şûra'nın tasdiki ile yerine getirilirdi. Mükâfatların verilmesi, kişinin moralini ve kendisiyle birlikte ailesinin onurunu uzun yıllar yükseltecek ve devamını sağlayacak şekilde seromonilerle uygulanırdı.

4. Moralin Geliştirilmesi ve İdamesi

Orduda izin işleri bir plana istinat etmiyordu. Harpte hiç kimseye izin verilmez hatta böyle bir şey düşünülmezdi, dinlenme için bir sistem oluşturulmamıştı. Dinlenme ancak eğitim sırasındaki boşluklarda, yemek sonrası fasılasında ve muharebe dışı hallerde ancak bu gibi boşluklardan yararlanmak suretiyle yapılabilirdi. İzin ve dinlenme gibi sosyal faaliyetlerin o zaman için moral ile ilgisi düşünülmezdi. Buna karşılık posta ve maliye hizmeti genelde oldukça iyi işliyordu. Ancak orduya ait özel bir posta ve maliye hizmeti henüz yoktu. O evrede moralin yükseltilmesi için muharebelerde büyük yararlılık gösteren komutan, subay ve erlere madalya, kılıç, saat, şal, altın para verme usulu geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştı. Osmanlı Devleti'nde bu usul geleneksel bir geçmişe dayanıyordu. Nitekim bu harpte hem Kars ve hem de Batum Ordusu'nda madalya, şal, saat, kılıç ve kese ile altın para bir çok kez gönderilmişti. Başkomutan olan Padişah bazı kerre komutan ve birliği onurlandırmak üzere övgü ile dolu özel bir ferman gönderirdi. Bu hediye ve fermanlar büyük bir seromoni yapılarak sonuçlanırdı.

Mezar kazma ve gömme işleri her birlikte bulunan din adamları marifetiyle düzenli bir keşilde cereyan ederdi.

Birliklerin morali, yukarıda açıklanan hediye ve fermanlarla birlikte onların çektikleri eziyet ve meşakkatları paylaşmakla, er ve subayları iyi beslemekle, onların milli ve dinsel hislerini okşamakla yükseltilirdi. Nitekim bu harpte ordunun morali Kars Kalesi'nin düşmesine kadar çok yüksekti.

Osmanlı Devleti Ordusu'nun moraline tesir eder düşüncesiyle kıyafetine de önem vermişti. Bu evredeki Osmanlı ordusunun kıyafeti bu nedenle sade fakat çok kullanışlı idi. Subay ve erler bu giysinin içinde her türlü hareketi çok kolaylıkla yapma imkânını buluyorlardı. Bu da moral üzerinde olumlu etki yapıyordu. Rütbeler bütün askeri sınıflarda aynı renk olup kırmızı idi. Subayların kollarında rütbelerini gösteren şeritler ise tam anlamıyla bir yenilikti. Bu yenilik Fransız ordusunda ancak 1870'de uygulanabilmişti. Bu rahat, sade kıyafet subay ve erlere bir ağırbaşlılık veriyordu. Subay ve erler bu metin ve ciddi tavırlarıyla dikkati çekiyordu. [98]

5. Disiplin, Kanun ve Nizam

Orduda nizamiye birliklerinde disiplin düzeyi çok iyi idi. Redif ve mustahfızlarda eğitim yetersizliğinden zayıftı. Gönüllü askerlerde ise disiplin yok gibi idi. Onun için bunlar muharebede ve çok zor durumlarda çok kerre firar ederlerdi. Bunlardan süvari kaçakları çoğu zaman yakalanamazdı. Piyade kaçakları ise cephe gerilerinde Jandarma birliklerince kurulan kaçak toplama hattında yakalanırlardı.

Orduda disiplin ve yükselme işleri iyi bir esasa bağlanmıştı. Askeri disiplinin esası, ceza, mükâfat veya terfi ile sağlanırdı. Verilen cezalar mevcut askeri yasa ve nizamlara göre uygulanırdı. O'nun için ordudaki üstün disiplin ruhu, kanun ve nizamlarla pekiştirilmişti. Her rütbedeki subay ve komutanlar da kanun ve nizamlara saygı duyarlar ve hareketlerini ona göre ayarlarlardı. Nitekim Kars Kalesi'nin muhasarasında çekilen meşakkatler, uğranılan felâketler hep elde edilmiş olan bu üstün disiplin sayesinde atlatılmıştır.

D. SİVİL İŞLER

Kafkas Harekât Bölgesi'nde valiler genellikle tecrübeli idarecilerden veya menşei asker olan komutanlardan seçiliyordu. Bu bakımdan sivil teşkilat ile işbirliği kolaylıkla yapılmaktaydı.

Özellikle şehirlerde bulunan halk, tahkimat, inşaat, ulaştırma işlerinde mevcut bütün olanaklarıyla orduya yardım ediyorlardı. Hatta Kars Kalesi'nde savunmaya bile katkıta bulunmuşlardı. Buna karşılık çoğunlukla fakir olan bölgenin halkı çok kere ordunun yiyeceğine ortak olmaktaydı. Bu durum özellikle kale muharebelerini ve yiyecek bakımından orduyu sıkıntılı duruma sokuyordu.

[98] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 200, Dos. 20, Fih. 1-1.

Genkur. Harp Tarihi Dşk. Kütüphanesi

Şehirlerde bulunan Ermeni ve Rum azınlıklara da aynı yardım yapılıyordu. Buna rağmen özellikle Erzurum bölgesindeki Ermeni çeteleri devamlı olarak Ruslara haber ve bilgi sızdırıyor ve onlara yardımcı oluyorlardı. Alınan tedbirlerle bu girişimler önlenmek istenmiş de tam bir başarıya ulaşılamamıştı.

GENEL SONUÇ

Gerekli savaş ve harekât planlarından yoksun olarak girişilen Doğu Anadolu - Kafkas Cephesi'ndeki muharebelerin hiçbiri büyük meydan muharebeleri niteliğinde değildir. Ayrıca Kırım Harbi'nin bir müttefikler savaşı olması ve Doğu Cephesi'nin kesin neticeli muharebelerin cereyan ettiği bölgeden de uzak bulunması dolayısıyla bu bölgeye verilen önemi de o oranda azaltmıştır. Tali cephede bulunmasına rağmen Osmanlı ordusu Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'nde üç sene süren savaş boyunca en büyük kaybı burada vermiştir.

Bundan başka bu cephede cereyan eden muharebelerde büyük sevk ve idare hataları görülmüştür. Ayrıca bir müttefik harbinde siyasetin, milli çıkarların ve ordunun stratejik hedeflerinin saptanmasında ne kadar zorluklar çıkacağı ve bu zorlukların nispeten zayıf bağlaşık devletler üzerinde ne kadar büyük roller oynayacağı ve etki yapacağı çok açık olarak meydana çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'ni Kırım Harbi öncesi dış âlemde pek az taraftarı vardı. Hemen hemen hiçbir hakiki dostu da yoktu. Bu bakımdan Avrupa gazetelerinde Rusya aleyhine başlatılan ve gittikçe yükselen propaganda sesleriyle birlikte İngiliz, Fransız donanmasının Beşike Limanı'na gelmiş olması, kendisini yalnız hisseden Osmanlı Devleti'nin bu dostlarına bir kat yakınlık göstermesine ve onlara bağlanmasına vesile olmuştu. Osmanlı Devleti bu suretle İngiliz ve Fransız milletlerinin kendisi ile beraber ve aynı zamanda müşterek olarak, vakit geçirmeden düşmana karşı kılıçlarını birlikte sıyıracaklarına inanmışlardı. Halbuki siyasetin kaypaklığı birçok değerli zamanı ölü hale getirmiş ve Türk milletinin müttefiklerine beslediği bu iyi niyet hemen tahakkuk etmemişti. Millet kendi gücüne inandığı nispette, onu idare edenler de kendilerine emin olmuş olsaydılar, bu harbe ya hiç girilmez veya daha olumlu sonuçlarla çıkabilirdi.

Osmanlı Devleti kendisini yakından ilgilendirmeyen ve hayati bir sorun ve menfaati olmayan Kudüs'teki bir mezhep meselesinden dolayı yalnız başına Rusya'ya harp ilan etmesi haklı olarak bazı dost devletlerde bile endişeli mütalaalara yol açmıştır.

Çünkü bu evrede Osmanlı Devleti zayıftı. Bu zafiyetin olumsuz etkileri İmparatorluğun siyasi ve askeri alanlarında belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktaydı. Nitekim bu harp sırasında Osmanlı Devleti'nin meşguliyetinden yararlanan Balkanlardaki Rum topluluğu, bağımsızlık için halkı kışkırtma hareketine geçmişlerdi. Tabiatıyla böyle bir imparatorlukta orduya büyük işler ve külfetler düşmekteydi.

Türk milleti uzun yıllar arka arkaya yaptığı harplerde ve özellikle iç isyanlarla çok yorulmuştu. Bu sebeple muhtaç olduğu şey barış içinde çok çalışmak suretiyle kendini toparlamak ve geri kalmışlığını gidermekti. Gerçi Türk milleti yaradılışta cengâver ve savaşla yoğurulmuş, tarihi boyunca fetihden fetihe koşmuş, gelenekleri ve zafer hatıraları ruhuna işlemiş, soylu bir ırkın devamıydı. Bundan ötürü ataları gibi o günkü Türklerin de en göze çarpan vasıfları gururlu oluşlarıydı. İşte bu nitelikleri felâketlerinin de başlıca nedeni olmuştur.

Kırım Harbi öncesi Osmanlı Devleti, kendi milli çıkarlarına ait problemlerde dahi Avrupa devletleri tarafından tali ve tabi bir rol oynamak zorunda bırakıldığı için, bir ara bu harbe bulaşmamak için Viyana Notası'nı kabul etmeyi istemiş fakat, milletin gururu toplanan meşveret meclisinde şahlanarak bunu engellemiştir. Halbuki Fransa, İngiltere, Avusturya, Osmanlı Devleti'nin bu notayı kabul edeceğine inanıyordu. Hakikatte de Osmanlı Devleti bu notayı kabul etmekle şerefini yitirmeyecek gururu kırılmayacak mülki tamamiyet ve hakimiyetini de muhafaza etmiş olacaktı. Bu suretle zedelenmemiş kuvveti ve tükenmemiş mali gücüyle ıslahatına daha emin adımlarla devam etme imkânını bulmuş olacaktı. Gerçi bu mülkü tamamiyet Kırım Harbi'nden sonra da silah zoruyla temin edilmişse de birçok can ve mal kaybına uğrayan Osmanlı Devleti mali gücünü de fazlasıyla yitirmişti. Ayrıca büyük devletlere ıslahatın yapılması için harp sonrasında verilen teminat yüzünden bu devletlerden birinin veya diğerinin zaman zaman yaptıkları müdahalelerle Türk hâkimiyeti ve otoritesi, yine az da olsa zedelenmeye devam etmiştir. Osmanlı Devleti Viyana Notası'nı kabul etseydi, belki de Romanya'nın bağımsızlığı gerçekleşmeyecek, Suriye'nin bir kısmı da Fransa askerleri tarafından işgale uğramayacaktı. Osmanlı Devleti bu muharebe dolayısıyla tarihinde ilk kez yapmış olduğu istikraz ile Avrupa'ya borçlu durumda da kalmayacaktı.

Osmanlı Devleti bu harpte başarılı muharebeler vermesine rağmen, hakikatte uğradığı maddi ve manevi büyük kayıpları dolayısıyla harp sonunda pek kârlı çıkmamış aksine zor durumda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik buhran dolayısiyle bu harbi başlatmasında askeri bakımdan da uygun bir ortam mevcut değildi.

Bilindiği üzere Osmanlı ülkesini Çarlık Rusya'ya karşı ayakta tutmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak, İngiltere ve Fransa'nın o günkü dış siyasi çıkarlarına uygun düştüğü için bu savaşta bu ülkelerle ittifak edilmişti. Fakat buna rağmen harbe giriş birçok tereddütlerden ve uzun süren tartışma ve müzakerelerden sonra ancak yerine getirilebildiği için lüzumsuz olarak çok vakit kaybedilmiştir. Bu yüzden Türk ordusu ve donanması bu uzun süre içerisinde Rus orduları ve donanması karşısında bağlaşıkları tarafından yalnız başına bırakılmıştır.

Bu harpte bağlaşıklarca kati netice yeri hedef olarak Rus ordularının bulunduğu Tuna Havzası ile Kafkas Cephesi yerine Kırım Yarımadasının seçilmesi, müttefiklerin kendi siyasi menfaatlerine, milli çıkarlarına ve bu bölgeden yapılacak taarruzun kendi askeri amaçlarına daha uygun geldiği için yapılmıştır.

O tarihlerde denizlerin yegâne hâkimi olan İngiltere'nin bu savaşın cereyan tarzına donanmasıyla ne kadar etkili olduğunu, Rus deniz gücünü yaratan Sivastopol Müstahkem Üssü'nün ve Rus Deniz Kuvvetleri'nin muhasarasının ana hedef olarak alınması, bu gerçeği açıkça göstermektedir. Bu suretle İngiltere amacına ulaşmıştır.

Nitekim Kırım Harbi'nden sonra denizlerde rakiplerden birisinin ve belkide en önemlisinin uzun seneler İngiltere'nin karşısında bir kuvvet olmaktan çıkmış olmasını sağlamıştır.

Ruslar Kırım bölgesinde daha kuvvetli bir orduyla önceden hazırlıklı olarak bulunmuş olsaydı, çok muhtemeldir ki ayrı ayrı hedef ve menfaatler peşinde koşan müttefikleri müşkül durumlara sokabilirler ve harpten belkide daha kârlı çıkabilirlerdi.

Buna karşılık, müttefikler de bu kadar zaman kaybetmeden Türklerin Ruslarla çarpıştıkları cephelerin yan ve gerilerine yapacakları çıkarmalarla büyük Rus kuvvetlerini, daha az zayiat ve masrafla bertaraf etmek ve Rus donanmasını da abluka altına almak suretiyle zararsız hale sokarak harbi daha kısa zamanda kazanmak fırsatını kaçırmamış olabilirlerdi.

Müttefik savaşlarında, her nedense bu en makul hareket tarzını bağlaşık komutanlar da bildikleri halde, siyasi ve milli çıkarlar araya girince güçlü bağlaşıklar, zayıf bağlaşıklarına bunu yaptırmazlar. Bu da ittifak savaşlarının kaçınılmaz sonuçlarıdır.

Şu husus da ezeli ve tarihi bir hakikattir ki, siyasetin yegâne dayanağı olan askeri güçten yararlanan siyasi liderler, ondan aldıkları kuvvetle kendi yönünü saptarlar ve kendi başarılarını sağlarlar. Siyasetini dayandırdıkları bu güç ittifak halinde bulundukları ülkelerin askeri güçlerinden daha kuvvetliyse, muharebe süresince o ülkenin çıkarlarını çok kere benimsemezler ve onu daima ikinci planda görürler.

Müttefik savaşlarında işini iyi bilen kuvvetli hasım, bağlaşıkların bu özelliğini iyi kıymetlendirdiği takdirde çok değerli başarılar kazanabilir. Çünkü bu husus daima tarih boyunca geçerli olmuştur. Nitekim Ruslar, Doğu Anadolu - Kafkas Harekât Bölgesi'ndeki muharebelerde, bağlaşık savaşların bu olumsuz yönünden faydalanarak Osmanlıları yalnız başına bırakan müttefiklerin bu tutumundan yararlanmış ve Osmanlı ordularını çok kötü durumlara düşürme imkânını bulmuşlardır.

Bununla beraber Doğu Anadolu'da kaybedilen bazı muharebelerde komutanların iktidarsızlıkları ne kadar açık olarak meydana çıkmışsa da gerek Tuna boyunda ve Kırım'da kazanılan zafer ve gerek Kars'ın muhasarası ve muharebesinde gösterilen fedakârlık da Türk erinin geleneksel kahramanlığını o derecede ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

Halbuki Kafkasya bölgesi Rusya'nın o zaman için en zayıf bölgesiydi. Harp başladığında Rusya hazırlıksızdı. Rusya yeteri kadar çeşitli problemlerle meşgul olduğu gibi bu sırada (Şeyh Şamil Ayaklanması dolayısiyle) Kafkasya'da yaşayan ve Rus ırkından olmayan milletlerin hoşnutsuzlukları ile de buradaki mevcut kuvvetlerini dağıtmak zorunda kalmıştı. Nitekim bundan yararlanarak Şeyh Şamil'in ayaklanması ve ilk devrelerdeki başarısı bu hususu doğrulanmaktadır. Eğer Doğu Anadolu Osmanlı ordusunun başında iktidarlı komutanlar bulunsaydı ve bağlaşıklar da yardım etseydi, zafer bayrağı onları takip eder ve Osmanlı ordusu kısa bir süre sonra Tiflis'te bulunabilirdi.

Batı da da durum aynı idi. Eğer İngiltere ve Fransa daha 1854 yazında sessiz ve gösterişten uzak olan fakat harp aşkı, sevk ve idare heyacanı dolu bulunan bu Osmanlı Rumeli Ordusunun meziyetlerini gereği kadar bilmiş olsaydı, durum burada da başka olurdu. Halbuki müttefikler önce Gelibolu'da, sonra İstanbul'da boşuna vakit kaybedip, eğlendirdikleri askerlerini bu kadar gerilerde tutmayıp Tuna boyuna doğru Rumeli cephesine bir an önce göndermiş olaydılar, Rusların daha o tarihlerde durumları güçleşirdi.

Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve kuvvetinin bilinmeyen yönlerinden birisi de, o zamana kadar bütün devletlerden ayrı bir durumda kendini yetiştirmesi ve kendi kuvvetine ve milletine güvenmekten doğan gururudur. Osmanlı Devleti o zamana kadar bir asırdan fazla bir süre-

den beri Ruslar ile tek başına ve baş başa savaşmakta idi. Gerçi Rusya ile bazen başarısız harpler yapmış, hatta mağlup olarak toprak kaybına bile uğradığı olmuştu. Fakat kendine olan güvenini, Rusya'yı daima yenebileceğine olan imanını hiçbir vakit kaybetmemişti. Hatta o kadar ki, Türk Milleti mağlubiyetlerin çoğunu cahil komutanlara atfediyor, cereyan eden savaşlarda yeterince koordinasyon ve kooperasyon yapılmadığını ve ordusunun layıkıyla idare edilmediğine yoruyordu. Millet kendisinde asla bir zayıflık hissetmiyor, böyle bir şeyi kabul etmiyordu. İşte bu takdire değer yüce zihniyet, şimdi tanzimat ve ıslahat ile birlikte yavaş yavaş batıyı taklide yönlendirilmek istenmişti. Fakat bu özendirme batının gelişmiş teknolojisi yerine gitgide benliğini yitirerek bozulmaya, yozlaşmaya meyil etmiş yönlerini benimsemeye çalışılmıştı. Bu suretle bu büyük millet, bu güzel mefkûresinden saptırılarak güzel geleneklerinden yoksun hale getirilmeye itilmiş ve Batı'nın özentisi durumuna sokulmak istenmişti.

Bu harpte geri hizmet ve sağlık işleri de çok bozuk olarak devam etmiştir. Devletin para ile binbir güçlükle muharebe içinde sağladığı çok kere evsafına uygun olmayan sağlık malzemeleri ve ilaçlarıyla ordu elindeki eski sıhhi malzemeler ve ilaçlar arasında büyük farklar vardı. Aynı hal yiyecek ve giyecek için de göze çarpmakta idi. Bu durum harp boyunca lojistik desteği olumsuz yönde etkilemiştir.

Diğer taraftan Ruslar Tuna'yı geçip, Eflâk - Buğdan'ı aylardır ellerinde bulundurduğu halde, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İngiliz ve Fransız askerleri İstanbul'da en rahat bir şekilde oturabiliyorlardı. İstanbullular bu alışılmamış durumu gördükçe, sanki yüzyıllarca süren bir rüyadan henüz uyanmış gibi bir hayal içinde yaşadıklarını hissediyorlardı. Yabancı askerlerin cephe yerine Gelibolu'ya gelmiş olduklarını duydukları zaman bile buna inanmak istemeyen İstanbullular bu askerleri az sonra yanlarında gördükleri zaman hayretten şaşırıp kalmışlardı. Çünkü Türk milleti muharebe sırasında askerlerini daima cephelerde görmeye alışık olduklarından bu durumda ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Hele asker ailelerinin kışlalara girdiğini, hayatları boyunca hiç görmemiş ve hatta duymamışlardı bile. [*] Türkler geleneksel misafirperverliklerini göstermek için, müttefik komutanlarına yalılarını boşaltıp, buyur ederken, bunların Türk mezarlarına ve halkına karşı gösterdikleri saygısızca hareketleri bile kendi yetişme tarzlarına göre mütalaa ederek bir sakınca telakki etmiyorlardı. Çünkü Batı Avrupa milletleriyle Türk Milleti arasındaki sosyal görüş açısı bu kadar farklıydı.

---

[*] İngiliz askerlerinin çoğu eşleri ile birlikte sefere gelmişlerdi. Onlarda asker kocaları ile birlikte Selimiye Kışlası'nda kalıyorlardı.

Osmanlı Devleti, bu evreye kadar yaptığı tüm savaşlarda herhangi bir düşman cephesini, bağlaşıklarıyla bu kadar yakından paylaşmamıştı. Bu nedenle bağlaşık psikolojisini pek bilmiyordu. Nitekim çok iyi hazırlanmış Türk Karadeniz Donanması ile birlikte harekete hazır ve Kafkasya'daki Rusya aleyhine yapılacak ayaklanmayı idare edeceklerden biri olan Çerkezistanlı Sefer Bey'in takviye kuvvetini de günlerce Karadeniz'de lüzumsuz olarak bekletmeye bir mana veremiyorlardı. Halbuki bu askeri olayı akamete uğratan müttefik amiralleri bunda bir mahzur bile görmeyecek kadar milli çıkarlarını önde tutabiliyorlar ve bu hodbince davranışlarını da normal kabul ediyorlardı. Onlar kendi çıkarlarına göre hareketlerini bu dereceye kadar ayarlarken, Kırım Cephesi'nde bağlaşıkların emrine verilen Türk askerlerine kışın soğuğunda ve geceleri bile katı bir tutum içinde siper kazdırıyorlardı. Fakat yardıma gelince hastalanan Türk erlerini hastanelerinde yatırmıyorlardı. İnsanın dayanamayacağı yük altında bu şekilde çalışan Türk askeriyse; ölüme terk edilmeleri pahasına sabaha kadar çalışarak yine de müttefiklerine ellerinden geldiğince ve hiç gocunmadan yardım ediyorlardı. İşte Kırım Harbi müttefiklerce böyle kazanılmıştır.

Kırım Harbi'nde müttefik komutanlarca yapılan bu gibi davranışlar Osmanlı Devleti'ni ve cephelerde çarpışan Osmanlı ordularını zor durumda bırakmıştı. Bu harp süresince Müttefik Başkomutanlığı'nca Osmanlı askerine ve Hükümeti'ne yapılan baskılar ve çektirilen ıstıraplar, bağlaşık harplerinde kuvvetli tarafın güttüğü siyasetin tipik bir örneğini teşkil eder.

Buna karşılık Osmanlı Devleti İstanbul'daki, kışlalarını, okullarını, hastanelerini ve hükümet binalarını İngiliz ve Fransız kuvvetlerine seve seve tahsis etmişti. Harbiye ve Davutpaşa Kışlası, Varna Kışlası Fransızların işgalinde iken, ihmallerinden dolayı yandıkları halde müttefikler ceremeyi yine Türklere çektirmişlerdir. Osmanlılar Avrupa medeniyetini işitmişlerdi ve onu benimsemek istiyorlardı. Fakat şimdi bu durumda onun temsilcilerinin hareket tarzlarını acı bir gerçek içinde şaşkın bir halde seyrediyorlardı. Medeniyet temsilcilerinin ufak bir kısmı da olsa yaptıkları bu girişimlerle, Osmanlı halkı üzerinde olumsuz etki yapıyordu. Harpte olmasına rağmen bu temiz ve parlak doğu güneşinin altında yeryüzü cenneti İstanbul'da günlük hayatını yaşıyan bağlaşık askerleri halk arasında sırıtıp, güya kaynaşıyordu. Padişah ise hâlâ sarayında oturuyor, hükümet üyeleri, şekli olarak yine toplantılarını yapıyordu. Fakat bağlaşıkların almış oldukları kararlar geçerli bulunuyordu.

Karanlık ihtimallerle yüklü ve şeametli düşüncelerle dolu, bu ağır durum altında, Türk Milletinin duydukları elem, tarif edilemiyecek derecede büyüktü ve ibret vericiydi. Nitekim 600 yıllık efendilerinin içine

düştükleri bu acı durumlarını, sevinçle karşılayan Osmanlı Hıristiyan tebasının aşırı hareketlerini bile gün görmüş vakur ve asil Türk Milleti, geleneksel hoşgörüsü ile bu olayları karşılıyor ve telâfiye çalışıyordu. Gerçekten de üstün niteliğe sahip bulunan Türk milleti ve onun ordusu Osmanlı-Rus Kırım Harbi'nde bağlaşıklarının kendi emelleri peşinde koşarak desteğinden mahrum bırakılmamış olsaydı ve şayet 1855 İlkbaharında Müşir Ömer Lütfü Paşa Ordusu Kırım'da, boşuboşuna tutulacağına Anadolu Doğu Cephesi'ne gönderilmiş bulunsaydı, Rusya'nın, Paris Antlaşması yapılırken Çerkezistan ve Dağıstan'ın en azından bir özerkliğe kavuşması ve Kafkasya'nın bir kısmını mecburen Türklere bırakmaya rıza göstermesi kuvvetle tahmin olunabilirdi. Bu yapılmadığı için aksine Kars açlık ve hastalıktan düşmüştü. Harp sonrasında Rusya'nın Kafkasya üzerindeki kesin hâkimiyet hakkı ilk defa olarak bu Paris Antlaşması ile tanınmıştı. Bundan başka Türk ırkından gelen yarım milyon Kafkasyalı halkıda otuz yıl vatanlarını korumak için yapmış oldukları çetin savaşları ve çekmiş oldukları sonsuz ıstırapları pahasına muharebeden sonra ceza olarak memleketlerinden kovulmaz, Sibirya'ya sürülmezler ve bu acı akibete sürüklenmezlerdi.

Nitekim harp içinde Sivastopol bombardımanın gürültüsü ara sıra kesildiği zamanlarda, Kırım ve İstanbul'da Kars Kalesi'nin zayıf iniltileri, şikâyetleri adeta işitiliyordu. Fakat müttefik devletlerin generalleri buna hiç kulak asmıyorlardı. Halbuki bu Kars Kalesi'nin düşmesiyle Doğu hududunun başlıca savunma kuvveti olan buradaki Osmanlı ordusunun da teslim olmaya mecbur kalacağını pek alâ bilmektydiler. Ayrıca, muharebelerde yetişmiş pişkin kıymetli birliklerin mahv ve perişan olması ağır ve hafif bunca Türk silahlarının Rusların eline geçmesi, onları o kadar ilgilendirmiyordu. Hatta Kars'ın düşmesinin Ruslar için siyasi ve askeri büyük başarı olacağını düşünmek bile istemiyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu hududundaki ordusu, harbin başlangıcından beri bir talihsizliğe uğramış ve denebilir ki, düşmandan ziyade müttefik dostlarından kötülük görmüştü. Bu orduda olan birliklerin meziyetleri, nitelikleri bilinip komutanları tarafından yeterince sevk ve idare edilmedikleri halde bozulmamış, harbin birinci dönemindeki Bayındır, Ahıska, Sent Nicola muharebelerinde kahramanca dövüşmüş ve başarı sağlamıştı. Bu cephelerde yapılan diğer muharebelerde de daima komutan kifayetsizliği sevk ve idare hataları yüzünden kayba uğramış ve fakat kahraman Türk askeri asla ezilmemiştir. Türkler muharebe sahasını harbin sonuna kadar elde bulundurmuşlardır. Hatta, Kütais yakınlarına kadar ilerleyebilmişlerdir. Yine bu savaşta bağlaşıklardan Osmanlı ordusu nezdine gönderilen müşavir subayların da yerli, yersiz müdahaleleri ve komutanlarla uyuşmaz halleri, emir ve komuta münasebetlerini zede-

lemiş ve olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin Kars'ta bulunan yabancı müşavir İngiliz albayla (sonra general) Osmanlı komutanlarının arasında da birbirini çekememezlik son haddine gelmişti. Bu yabancı müşavir albay ve diğerleri Osmanlı ordusunu ve halkını kullandıkları Ermeni ve Rus tercümanları vasıtasıyla tanımaya çalıştıklarından, Türkleri iyi değerlendirememişlerdir. Daima efendilerinin aleyhinde olan bu gibi Hıristiyan tebasının (reaya) gözleri ve hisleriyle Türkleri görmüş, tanımış ve ne yazık ki hükümlerini de yine ona göre vermişlerdir. Asli görevleri askeri müşavir olan bu şahıslar çok kerre görevleri dışına da çıkarak Türk komutanlarına amirlik taslamışlardır. Ayrıca mensup oldukları kendi milli komutanlıklarına, yanında bulunduğu Türk komutanlarının kendilerine saygısızlık ettiği gerekçesiyle de devamlı olarak kötülemiş ve şikâyet etmişlerdir. Hatta İngiliz Müşaviri daha da ileri giderek çok kere her şeyi suistimal açısından mütalaa bile etmiştir. Nitekim yapılan azil ve tayinlerde de bu şikâyetler etkili olmuşlardır. Müşir Abdi Paşa, Müşir Şükrü Paşa ve nihayet Zarif Mustafa Paşa ve Ferik Şükrü Aslan Paşa, Şahin Paşalar da bu yüzden görevlerinden olmuşlardı. [*] Ne yazık ki bu durumları bilinmeyen ve üst makamlarca iyi takdir edilemeyen bu Müşavir İngiliz Albayı ile bir binbaşı da Başkomutanlıkça general yapılmıştı. İyi geçineceğini ve O'nun tavsiyelerini dinleyeceğini vaadeden Müşir Mehmet Vasıf Paşa'nın tayini de yine İngiliz Müşaviri'nin isteğiyle olmuştu.

Türk ordusu tarihinde Doğu Anadolu serhatlerinde muharebe eden bir ordunun erzakını İstanbul'dan tedarik ettiğine dair ne kayıt ne de örnek vardır. Eski harplerde Doğu Anadolu ve Kafkasya'da muharebe eden bütün Türk orduları erzakını bulunduğu Doğu Anadolu kaynaklarından sağlamıştır. Halbuki bu harpte İngiliz müşavirleri Trabzon yoluyla Erzurum'a istediği özel erzak gönderilmemesinden dolayı Bab-âli'yi muaheze ediyordu. Fakat İngiliz hükümeti buna karşılık, Kırım'daki Türk ordusunu, kendi büyük imkânlarına rağmen, beslemek zahmetini Osmanlıların üzerinden bir türlü almıyordu.

Türk ordusu, Avrupa kıtasında ve Anadolu'daki cephelerde düşmanla uğraştığı kadar içte de kendisine sözde bağlı olan ve öyle görünen Osmanlı Hıristiyanlarının çoğuyla da uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır.

Nitekim Türk ordusunun ve halkının fazlasıyla bunaldığı bu Kırım Harbi'nde, Yunanlılar mensup oldukları ırkın özelliğine uyarak yine başkaldırmıştı. İşte bu çetin şartlar altında oldukça uzun süren bu savaş boyunca Türk orduları, Tuna, Kırım, Doğu Anadolu Kafkas cephelerinde

[*] Son iki general aslen Macar olan generallerdir. Bunlar Türkiye'ye bir süre önce iltica eden Macarlardandır.

yapılmış olan çeşitli muharebelerde, Ruslarla çetin bir şekilde döğüşmüşlerdir. Yapılan bu savaşlarda onbinlerce şehit kanı akıtılmış olduğu halde, müttefik Fransız, İngiliz ve Sardunya orduları yalnız Kırım Cephesi'nde çarpışmışlardır. Dünya tarihlerinde bu harbin daha ziyade Kırım Muharebesi olarak adlandırılmasıysa, neticenin orada alınmış olmasından ve özellikle müttefiklerin yalnız Kırım'da kan dökmüş bulunmalarından ileri gelmektedir. Kaldı ki, bu harpte sefer müddetleri de çok farklı olup, Rusya'ya bağlaşıklarından önce harp ilan etmiş olan Osmanlı Devleti sonuna kadar tam iki sene, beş ay yirmiyedi gün harbin bütün ağırlığını ve meşakketlerini yüklenmiştir. Buna karşılık İngiliz ve Fransızlar iki sene, dört gün ve Sardunya Krallığı ise ancak, bir sene, iki ay, beş gün harp halini devam ettirmişlerdir. Bundan başka müttefiklere harp süresince Türk hükümeti, Türk halkı, ev sahipliği etmiş olduğundan, memleketin birçok kışlaları harap olmuş, halk bu misafir etmenin acısını çok ağır şekilde çekmiştir.

İşte bu açık duruma rağmen müttefiklerimiz, Kırım Muharebesi'nin bütün şerefini kendilerine ayırmışlar ve ne yazık ki, bu propagandanın etkisinde kalan Avrupa tarihçileri de Kırım Harbi'nde Osmanlı ordusunu önemsiz bir kuvvet olarak mütalaa etmişlerdir. Halbuki bağlaşıkların harbe giriş tarihlerinin Osmanlılara nazaran daha sonraları olması dolayısiyle akıtılan Türk kanının, verilen zayiatın daha fazla bulunması ve nihayet bağlaşıklar Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün kaynaklarından yararlandıkları halde bu gerçekler dikkate alınmamıştır. Kaldı ki bağlaşıkların harbe katılmadığı süre içerisinde müttefiklere Kırım yolunu açan, Tuna boylarında zafer kazanan ve bu uğurda pekçok şehit veren Türk orduları olmuştur. Diğer taraftan, Kafkas Cephesi'nde büyük zaferlerin kazanılmaması nedeni de oraya kuvvet gönderilmesine her fırsatta mani olan yine kendileri olmuştur. Buna karşılık zayıf da olsa Türk ordusunun o bölgede büyük bir Rus ordusunu muharebe sonuna kadar angaje etmesi, kati netice bölgesinde çarpışan müttefik kuvvetler için en büyük faydalar sağlamış olduğunu söylemeye lüzum bile yoktur.

Bundan başka İngilizlerle yapılan bir anlaşma gereğince, onların emir ve komutasına verilen 20.000 Türk erini unutmaksa, hataların en büyüğüdür. Bazı kaynaklar bu rakamı 50.000 olarak göstermektedir.

Şu halde insafı en az olanlar dahi, Kırım'da elde edilen zaferlerin en azından müttefikler kadar hatta daha fazla Türk ordusuna ait olduğunu, bu eseri okumuş olanlar tarafsız olarak en içten gelen bir inanışla tasdik edeceklerdir.

(Ek : 1)

RUMELİ ORDUSU KOMUTANI SERDAR-I EKREM ÖMER LÜTFÜ PAŞA'NIN RUS ORDUSU CEPHE BAŞKOMUTANI PRENS GORÇAKOF'A BİR ANLAŞMAYA VARILMAK MAKSADIYLA MUHASAMATIN KESİLMESİ HAKKINDAKİ MEKTUBU

(Bugünkü dile çevrilmiştir)

İşbu mektubu, devletimin emriyle tarafı asilanelerine göndermekle kıvanç duyarım (şeref duyarım). Yalnızca barışı korumak ve istiklâlin muhafazası için yüce saltanat, bütün problemleri te'lif etmek için çalışırken, Rusya Devleti, Osmanlı idaresinde bulunan Eflâk ve Buğdan memleketlerini istila ederek, sözleşmeyi yok saymaktan (bozmaktan) sakınmamıştır. Osmanlı Devleti ise barış prensiplerine riayet ederek, mukabele-i bilmisil hususuna teşebbüs etmeden, bir barış yoluna götürecek yoldan ayrılmaksızın, durumu yalnızca protesto etmekle yetinmiştir. Rusya bu duruma uyacağı yerde, yüce saltanatın yüksek namusuna ve emniyetine lüzumlu olan büyük devletlerin tekliflerini dahi tamamen red etmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nce muharebe etmekten başka bir çare kalmamıştır. Fakat muharebenin sebebi olan memleketlerin istilasıyla bozulan sözleşmeyi yerine getirip bu yerlerden çıkmanızı benim aracılığımla Osmanlı Devleti iyi niyetinin bir eseri olarak tarafı asilanelerine teklif eyler ve buna muvafakatiniz için size on beş gün mühlet verir. İşbu mühlet esnasında uygun bir cevabınız gelmediği takdirde muhasemata (savaşa) başlanacaktır. Durumun açıklığa kavuşturulması, asil varlığında mevcut olan üstün saygının yeniden teminatına vesile olacaktır. [1]

---

[1] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 11, Fih. 61.

(Ek : 2)

OSMANLI-RUS, KIRIM HARBİ'NE SON VEREN PARİS ANTLAŞMASI SURETİ (ÖZET OLARAK)

1. İşbu antlaşmanın tasdiknamelerinin mübadelesi gününden itibaren bir taraftan Zat-ı Hazret-i Padişahi ve Haşmetlû Fransa İmparatoru ve Haşmetlû Grand Britanya ve İrlanda Kraliçesi ve Padişahı ve Haşmetlû Sardunya Kralı ve Padişahı hazaratı ve diğer tarafta dahi Haşmetlû bütün Rusyalar İmparatoru hazretleri beyninde ve gerek ahlâf ve vereseleri memalik ve tebaaları arasında müebbeden sulh ve musafat olacaktır.

2. Hükümdaran-ı müşarünileyhim hazaratı beyninde teyemmünen iade-i sulh olduğundan esna-yı muharebede orduların teshir veya temekküm etmiş oldukları arazi, her taraftan tahliye olunacaktır. İşbu emri tahliyenin suret-i icrası için tanzimat-ı mahsusa yapılarak mümkün olduğu derece sür'at üzere icra olunacaktır.

3. Haşmetlû bütün Rusyaların İmparatoru, Kars Şehri ve Kalesi ve gerek Rusya asakiri yedinde bulunan sair arazi ve memaliki Devlet-i Âliye-i Canib-i Seniyye'ye red ve iade eylemeği tahaddüt eder.

4. Zat-ı Hazret-i Padişahi ve Haşmetlû Fransa İmparatoru, Haşmetlû Grand Britanya ve İrlanda Kraliçesi ve Padişahı ve Haşmetlû Sardunya Kralı ve Padişahı Sivastopol ve Balıkova ve Kamış ve Gölova ve Kerç ve Yenikale ve Kılburnu şehir ve limanlarını ve gerek asakir-i müttefika tasarrufunda bulunan arazi-i saireyi Haşmetlû bütün Rusyalar İmparatoru hazretlerine red ve iade etmeyi taahhüt ederler.

5. Zat-ı Hazret-i Padişahi ve Haşmetlû Fransa İmparatoru ve Haşmetlû Grand Britanya ve İrlanda Kraliçesi ve Padişahi ve Haşmetlû bütün Rusya İmparatoru ve Haşmetlû Sardunya Kralı ve Padişahı hazaratı kendi tebaalarından olup da, düşmana müsait surette maharebe-i hazıra vukuatından hissedar olmuşları cümleten affı umumi ile affederler. Şurası dahi mahsusen mukarrerdir ki, düvel-i muharibe tebaasından olup da, muharebe esnasında diğer bir muharip tarafın hizmetinde bulunmaya devam etmiş olanlar hakkında dahi affı umumu-i mezkurun şumulû olacaktır.

6. Harpte esir olanların cümlesi derhal yekdiğere iade olunacaktır.

7. Haşmetlû Fransa İmparatoru ve Haşmetlû Avusturya İmparatoru ve Haşmetlû Grand Britanya ve İrlanda Kraliçesi ve Padişahı ve Haşmetlû bütün Rusyalar İmparatoru ve Haşmetlû Sardunya Kralı ve Padişahı hazaratı, Saltanat-ı Seniyye'nin Avrupa Hukuk-u Umumiyesi ve cemiyeti menafiinden hissedar olmaya dahil olduğunu ilan ederler ve hükümdaran-ı müşarünileyhin her birisi ayrı ayrı memaliki Saltanat-ı Seniyye'nin tamamiyle istiklâli âlisine riayet etmeyi taahhüt ederler ve işbu taahhütlerinin tamami-i icrasına müştereken mütekeffil olurlar.

Binabirin bunu mucip olacak her bir harekete menfaat-i umumiyeye dokunur bir mesele nazarı ile bakacaklardır.

8. Devlet-i Âliye ile düvel-i muahidenin biri veya birkaçı beyninde ihlâl-ı münasebatlarına badi olacak bir ihtilâf vukubulduğu takdirde Saltanat-ı Seniyye ve düveli müşarünileyhinin her birisi kuvve-i cebriye istimaline karar vermezden evvel işbu uygunsuzluğu tavassut tarikiyle menedebilmeleri için düvel-i muahide-i saireye meydan vereceklerdir.

9. Zat-ı Hazret-i Padişahi tebaalarının saadeti hallerinde masruf olan himmet-i mütevaliyeleri iktizasınca kavmiyet ve dinayet ayırmayarak cümlesi için mucit-i islah-ı hal olmakla beraber memaliki şahanelerinin Hıristiyan ahalisi haklarında riyat-ı inayetkâranelerin (yardım ve iyiliklerini)'i teyit eden bir kıta ferman-ı âli ihsan buyurmuş olduklarından ve bu babda olan efkâr-ı şahanelerine bir delil-i cedid ibrat etmek istediklerinden irade-i müstahille-i şahanelerinden sadır olmuş olan işbu ferman-ı âlinin düvel-i muahedeye tebliğini tensip buyurmuşlardır. Düvel-i muahede işbu tebliğin kade-i âlisini isbat ve te'yit ederler. Şurası kattiyyen mukarrerdir ki, işbu tebliğ Zat-ı Hazret-i Padişahı'nın ve kendi tebaası ile olan muamelâtı şahanelerine ve ne de Saltanat-ı Seniyye'lerinin idare-i dahiliyesine gerek münferiden ve gerek müştereken müdahale etmek için hiçbir halde düvel-i muahedeye bir hak ve selahiyet vermeyecektir.

10. Bahr-isefit ile Bahr-isiyah Boğazlarının insidadına (tıkanmasına kapanmasına) dair kaide-i kadime-i Devlet-i Âliye'nin bekasını mutazammın olan 1841 senesi Temmuzu'nun 13 ncü tarihi ile mün'akit muahede bilittifak rüyet olundu.

İşbu kaide ve usule tatbikan bu bapta düvel-i muahide beyninde aktolunmuş olan muahede-i hazıraya rebat ve tezyil kılınmış olduğundan bunun eczay-ı mükemmelesinden bulunmak gibi kuvvet ve kıymeti olacaktır.

11. Bahr-isiyah bitaraf kalıp her milletin teknelerine meftuhtur. Bahr-i mezkûrun suları ve limanları işbu muaehedenin 14 ncü ve 19 ncu maddelerinde zikr olunan istisnalardan maade gerek bahr-i mezkûrun sevahiline mutasarrıf olan devletler ve gerek sair devletler cenk sefinelerine kat'iyyen ve daimi olarak memnu ve mesdud olacaktır.

12. Emri ticaret her bir müşkülâttan ve tas'ibattan vareste olarak Bahr-isiyah'ın liman ve sularında muamelât-ı ticariyenin tevessüne müsaid suretle tertip olunmuş sıhhiye ve gümrük ve polis nizamatından başka şaylere tâbi olmayacaktır ve kâffe-i milelin fevaidi, ticaret ve seyr-i sefainine muktazi olan emniyeti ihya etmek üzere Devlet-i Âliye ve Rusya Devleti Bahr-i siyah sevahilinde kâin limanların hukuku milel kavaidine tatbiken konsoloslar ikamesini kabul edecektir.

13. 11 nci maddenin meali mucibince Bahr-i siyah bitaraf kalmış olmakla sevahilinde harp tersanelerini ibkası ve icad ve inşası bilâ lüzum ve lâ maksud olmakla binaenaleyh Zat-ı Hazret-i Padişahi ve Rusya İmparatoru hazretleri sevahil-i mezkûrede hiç bir harp tersanesi yapmamak veya ipka etmemek hususunu müteahhit olurlar.

14. Zat-ı Hazret-i şahane ve Haşmetlû Rusya İmparatoru hazretleri savahitlerinin hizmetine lâzım olacak kadar Bahr-i siyah'ta bulundurulacak süferi hafifenin kuvvet miktarını tayin etmek zımnında beyinlerinde muahede-i mahsusa akdetmişler olup, muahede-i mezkûre senedi işbu muahedeye zaptolunacak ve muahedenin cüz'ü mütemimi gibi kuvvet ve kıymeti olacaktır ve düvel-i muahidenin inzimamı muvafakatı olmadıkça ne ilga ve ne de tâdil olunmayacaktır.

15. Viyana Kongresi meclis-i mükâlemesi senedi birkaç devlet memalikini tefrik eden veyahut içinden geçen nehirlerde seyr-i sefain maddesini tanzim etmeye tahsis olunan usul ve kavaidi te'sis etmiş olduğundan düvel-i muahide bu usul ve kaidenin badezin kezalik Tuna Nehri ve Boğazları hakkında dahi meriyülicra tutulmasını da mukavele eder ve bu kararı bundan böyle Avrupa'nın hukuku düveliyesi eczasından addettiklerini ve

taht-ı kefaletlerine aldıklarını ilân ederler. Tuna Nehri'nde Seyr-i sefain maddesi mavaddı atiyede münderiç şeraat ile sarahatan tayin olunmamış olan hiçbir mevani ve tekâlif tahtına konulmayacaktır.

Binaenaleyh nehri mezkûrda yalnız geştügüzar etmesi maddesi üzerine müessez olarak ve sefainde ve ne de sefain derununda bulunan eşyadan hiçbir resim ve vergi ahzolunmayacaktır.

Nehri mezkûrun tefrik veyahut derunundan mürur eylediği devletler memalikinin emniyeti için tesis olunacak zabıta ve sıhhıye nizamları mümkün mertebe seyr-i sefaini teşkil edecek surette tertip ve tanzim olunacaktır.

Bu nizamnamelerden başka serbesti-i seyr-i sefaine her nasıl olursa olsun hiçbir türlü mevani ika olunmayacaktır.

16. Bendi Sabık'ta muharrer olan kararı kuvveden fiilen ihraç etmek zımnında Saltanat-ı Seniyye ve Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya, Sardunya devletlerinin her biri taraflarından birer memur tayin olunarak teşkil olunacak olan komisyon Isakçı'dan beri Tuna Boğazları ile bu Boğazlar civarındaki denizi tıkamakta olan kumlar vesair mevaniden kurtarıp nehri mezkûrun bu cüzünü ve denizin zikrolunan taraflarını seyr-i sefain hakkında en ziyade mucib-i sühulet ve meniyet olacak bir hale koymak için yapılması lâzım gelen şeyleri arz ve iraç ile icra ettirmeye memur olacaktır. Gerek bu şeylerin ve gerek Tuna Boğazlarını seyr-isefaine temim ve teshil zımnında yapılacak olan ebniyenin masarifine karşılık ittihaz olunmak için ekseriyet-i âra ve fii münasib ile komisyon tarafından tayin olunacak rüsumat-ı mukanneme gerek bu hususta ve gerek ciheti saire ile kâffe-i milel bayrağı hakkında bir müsavatı kâmile ile muamele olunmak şartı sarahi ile ahzolunacaktır.

17. Saltanat-ı Seniyye ile Avusturya, Bavyera, Vurtemberg devletlerinin her biri tarafından tayin olunacak birer memurdan mürekkep bir komisyon teşkili olunacak ve bu komisyona Tuna sevahilinde kâin uç beyliklerinin nasıp ve tayini, Saltanat-ı Seniyye tarafından tasvip olunacak komiserleri munzam olacaktır. Daimi olacak olan işbu komisyon evvelden nehirce seyr-isefain ve zabıta nizamlarını tertip ve tanzim ve saniyen Viyana Muahedesi'nde münderiç bulunan kararın Tuna Nehri hakkında icrasına mani olan mevanii her neden ibaret ise, tasviye ve bertaraf edecek ve şahsen nehri mezkûrun bütün boyuna yapılması lâzım gelen şeyleri emir ile icra ve imal ettirecektir.

Düvel-i muahide memurlarından ibaret olan komisyonun infisahından sonra nehri mezkûr Boğazları ile deniz civarında olan etrafı bahrin sefain hakkında emniyet ve suhuletin beka ve muhafazasına nezaret eyleyecektir.

18. Düvel-i muahide memurlarından mürekkep olan komisyon memuriyetini ve Tuna sevahiline malik olan devletler memurlarından mürekkep olan komisyon dahi madde-i sabıkada birinci ve ikinci rakamları ile murakkam olan işlerini iki sene zarfında itmam ve ikmal eyleyeceklerdir. Vazı'ı imza devletler bu keyfiyeti istihbar eyledikleri gibi akti meclisi mükâleme ile tespit ve kayd eyledikten sonra düvel-i muahide memurlarından mürekkep olan komisyonun olvakte değin kâmil olduğu iktidar ve mezuniyetten istifade eyleyecektir.

19. Balâ'da beyan olunan sulh esası üzerine ittifak-ı âra ile yapılmış olan nizametin tamam-ı icrasını temin için düvel-i muahidenin her birini Tuna'nın Karadeniz'e mensup olan mahallesinde her zaman ikişer ufak sefine bulundurmaya hakkı olacaktır.

20. İşbu akidnamenin dördüncü maddesinde tadad olunan ve tahliyesi mukarrer olan şehir ve limanlarla arazi-i saire mukabilinde ve Tuna Seyr-isefaini serbestliğinin daha ziyade te'mini zımnında Besarabya hududunun tashihine Rusya İmparatoru Hazretleri izhar-ı muvafakat ederler. Hudud-u Ceride Karadeniz sahilinden ve Bornasula Gölü'nün bir kilometre, yani takriben yarım mili Osmanî ciheti şarkisinden bed ile amuden Akkerman tarikine ve oradan bu tarikçe gelerek Tırajan Deresi'ne müntehi olduktan sonra Bolkrad Kasabası'nın tarafı cenubisine geçerek Palyok Nehri boyundan Saratiska üzerine kadar çıkıp Prut üzerine vaki kanamori nam mahalle müntehi olacaktır. Saltanat-ı Seniyye ile Rus Devleti fahimanesinin işbu noktanın yukarı tarafında vaki hududu hey'eti sabikası ile ibka olunacaktır. İşbu hattı hududun tafsilatı sairesi düvel-i müahidenin memurları marifetiyle tayin ve tahsis kılınacaktır.

21. Rusya Devleti canibinden terk olunacak işbu arazi-i mezkure Devlet-i Âliye'nin tahtı tabiiyetinde olmak üzere Buğdan Evaleti'ne zam ve ilâve kılınacaktır. Arazi-i meskûre ahalisi memleketinin hukuk ve imtiyazat-ı mukarreresinden hissedar olacaklardır ve ahali-i merkume üç sene müddet esnasında isterlerse emlâklarını serbestçe satıp başka mahallere nakli hane etmekte muhtar olacaklardır.

22. Eflâk ve Buğdan Beylikleri Devlet-i Âliye'nin tabiiyet-i seniyyesi ve düvel-i muahidenin kefaleti tahtında olarak malik oldukları imtiyazat ve muafiatın menafiinden mütemetti olmaya devam edeceklerdir. Düvel-i mütekeffilenin hiçbirisi canibinden işbu beyler üzerine bir himayet-i müstakille icra kılınmayacak ve mesalih dahiliyelerine dahi hiçbir tarafın müdahale hakkı mahsusu olmayacaktır.

23. Saltanat-ı Âliye işbu beyliklerin idare-i müstakille ve milliye-i dahiliyelerini ve tamami-i serbesti-i diyanet ve ticaret ve seyr-i sefain hususlarını ifayı taahhüt buyurur.

Elyevm cari olan kavanin ve nizamat-ı memleket yeniden rüyet kılınacaktır. Bu maddede ittifak-ı âra hasıl olmak için suret-i tesbiti hakkında düvel-i muahide taraflarından verilecek karar veçhiyle bir mahsus komisyon teşkil olunacaktır ve işbu komisyon bilâ imhal Bükreş'te Devlet-i Âliye Komiseri'ne ilhak eyleyecektir. Ve memuriyet-i, memleketin hali hazırını tahkik etmek ve nizamat-ı atiyesinin esasını arz eylemek maddesinden ibaret olacaktır.

24. Zat-ı Hazret-i Padişahi mümleketeynin her sınıf ahalinin menafiini gayet sıhhat ve hakikatı üzere arz ve beyan etmeye muktedir olacak surette memleketeynin her birinde birer divan-ı mahsus teşkilini vaid buyurur.

Bu divanlar ile olacak münasebat, meclis-i mükâleme tarafından tanzim kılınacak talimatta beyan ve tayin kılınacaktır.

25. Zikrolunan divanların beyan edecekleri efkâr, komisyon tarafından mütalaa kılınarak, badehu kendi mütakat ve tetkikatı mahsusanın neticesi merkezi meclisi mükâleme olan Paris'e arz olunacaktır. Devlet-i matbua ile bu hatta vasıl olacak ittihadi ahır Paris te düvel-i muahide canibinden tanzim kılınacak mukavele-i mahsusa ile te'kit ve te'yid olunacaktır.

26. Beyliklerde emniyeti dahiliye ve hududiyenin muhafazası zımnında bir kuvve-i askeriye tertibi karargâh olmuştur. Tecavüzatı ecnebiyenin ref'i için Devlet-i Âliye ile bilittifak memleketeynin fevkalâde olarak ittihaz edecekleri esbab-ı müdafaaya hiçbir taraftan mümanaat ve taarruz olunmayacaktır.

27. Memleketeynde dahilen bir rahatsızlık zuhur edecek veyahut asayişi dahili halelpezir olacak olduğu halde emniyet ve zabıta-i memleketin muhafaza ve tahkimine lâzım olan esbap ve tedabiri, Saltanat-ı Seniyye düveli saire-i müteahide ile bilmüzakere icra eyleyecektir.

İşbu devletler ile evvel beevvel bir karar hasıl olmaksızın harben tavassuta müracaat olunmayacaktır.

28. Sırp Beyliği dahi bundan böyle düvel-i muahidenin kefaleti müşterekeleri tahtında bulunacak olan hukuk ve muafiyatını tesis ve tayin eyleyen hududu hümayun mucibince Saltanat-ı Seniyye tebaiyetinde devam eyleyecektir. Binaenaleyh zikrolunan beylik idare-i mustakilleri ile umuru mezhebiye ve kanuniye ve ticaret ve seyr-i sefain serbestisini muhafaza edecektir.

29. Saltanat-ı Seniyye'nin asakiri müstahfaza ikamesi hukuku bundan evvelki nizamnamelerde neşruh bulunduğu veçhiyle ibka olunmuştu ve düvel-i muahide ile evvel emirde bir ittifak hasıl olmaksızın Sırbistan'da hiç bir vesaiti musliha vukubulmayacaktır.

30. Zat-ı Hazret-i Padişahi ve Haşmetlû bütün Rusyalar İmparatoru hazretleri Asya'da mutasarrıf oldukları memaliklerinin hududunu inkita-i münasebattan mukaddem ne halde bulunmuş ise tamamen yine ol halde ibka buyuracaklardır. Her türlü münazaatı mahalliyeyi kablelvuku menetmek için tarafından hiçbirisine arazice yarar iras edemeyecek surette hatt-ı hudud tahdit ve iktiza ederse tashih olunacaktır ve bu husus için Saltanat-ı Seniyye ile Rusya Devleti beyninde münasebat-ı politikiyenin iadesini müteakip iki nefer Devlet-i Âliye ve iki nefer Rusya Devleti ve bir nefer Fransa ve bir nefer İngiltere Devleti komiserlerinden mürekkep olduğu halde bir muhtelif komisyon mevki-i hududa irsal olunacaktır ve bu komisyonun işleri dahi işbu ahidnamenin mütadelesi tarihinden itibaren sekiz ay zarfında hitama reside olması lâzım gelecektir.

31. Dersaadet'te 1854 sene-i İseviyesi şehri Martının alafranga 12'si tarihi ile Devlet-i Âliye ile Fransa ve İngiltere devletleri beyninde akdolunmuş ve yine sene-i mezkûre Haziran'ın 14'ünde Devlet-i Âliye ile Avusturya Devleti ve 1855 sene-i İseviye Martının alafranga 15 nci tarihi ile Saltanat-ı Seniyye ile Sardunya Devleti beyninde münakid olmuş olan muahedeler iktizasınca Haşmetlû Avusturya İmparatoru ve Fransa İmparatoru ve İngiltere Kraliçesi ve Padişahı ve Sardunya Kralı ve Padişahı hazarat-ı asakirinin esnayi harpte bulundukları arazi işbu muhadename tasdiknameleri mübadelesinden sonra ve mümkün olduğu mertebe süratle tahliye olunacaktır. Bu maddenin mühlet ve esbab-ı icrası için Devlet-i Âliye ile memaliki mahrusebe asakiri bulunan devlet-i muazzama beyninde bir suret-i tanzimiye yapılacaktır.

32. *Muharebeden evvel* düvel-i muharebe beyninde mevcut olan muahedat ve mukavelât tecdid olununca veyahut bunların yerine senedat-ı cedide yapılıncaya kadar ithalat veyahut ihracaat ticareti muharebeden evvel her bir tarafta mer'iyülicra bulunan usul ve kaide mucibince icra olunacaktır ve tebaaları ve mevaddı saire için dahi en ziyade mazhar-ı müsaade olan milliyet gibi mazhar-ı müsaade olacaklardır.

33. Bir taraftan Haşmetlû Fransa İmparatoru ve İngiltere Kraliçesi ve Padişah-ı Hazaratı ve diğer taraftan dahi Haşmetlû bütün Rusyalar İmparatoru hazretleri beyinlerinde Eland adalarına dair bugün akdolunan muahede işbu muahedeye merbut kalacak, muahedeyi mezkûrenin bir ecza-yı asliyesinden gibi kuvvet ve kıymeti olacaktır.

34. İşbu muahede tasdik olunarak tasdiknameleri dört hafta ve mümkünse daha az müddet zarfında Paris'te mübadele kılınacaktır. Binaenaleyh her bir devletin murahhasları muahede-i mezkûreyi imza edip ve armaları mührünü vazeylemişlerdir. İşbu muahede 1856 sene-i miladisi Martı'nın alafranga 30'ncu günü Paris'te tanzim edilmiştir.

Kont Valewski	Baron de Burgueney	Lord Clarenden	Lord Kawley
Cont Buol	Baron Hubner	Prens Orlof	Baron Burunow
Cont Kavur	Marki de Villamarina	Paul Schvanstein	Mantaifel
Hatesfeld	Ali	Mehmet Cemil	

NOT :

Bu muahedeye ayrıca Boğazlar ve Karadeniz hakkında geçici ek maddeler tertip edildi.

KRONOLOJİ

28 Şubat 1853	:	Rus Bahriye Nazırı, Donanma Komutanı, aynı zamanda Finlandiya Genel Valisi olan Amiral Frens Mençikof olağanüstü elçilik görevi ve yetkisi ile İstanbul'a geldi (Bazı tarihi eserlerde bu tarih 2 Mart 1853 olarak gösterilmektedir).
28 Şubat 1853	:	Dışişleri Bakanı Keçecizade Fuat Paşa, Karadeniz Donanma Komutanı ve Finlandiya Umumi Valisi Mençikof'un kendisini ziyaret etmemesi üzerine istifa etti.
28 Şubat 1853	:	Rifat Paşa Dışişleri Bakanı oldu.
10 Mart 1853	:	Amiral Mençikof Padişah tarafından huzura kabul edildi.
16 Mart 1853	:	Amiral Mençikof ilk şifahi notasını Bab-âli'ye verdi.
22 Mart 1853	:	Amiral Mençikof Makamat-ı Mübareke meselelerinin siyasetine göre halledilmesi için bir muhtırayı Osmanlı Hükümeti'ne verdi.
19 Nisan 1853	:	Mençikof ikinci şifahi notasını Osmanlı Hükümeti'ne verdi.
5 Mayıs 1853	:	Mençikof üçüncü şihafi notasını da Osmanlı Hükümeti'ne verdi (Bu nota ültimaton) mahiyetinde idi ve beş gün müddetli idi). (Bazı tarih kitaplarında bu tarih 7 Mayıs olarak ve mühletinin de üç gün olduğu yazılıdır).
10 Mayıs 1853	:	Dışişleri Bakanı Rifat Paşa eliyle verilen cevabi notada Ortadoks Osmanlı tebaası üzerine istenen Rus himayesi kısmi olarak red edildi.
13 Mayıs 1853	:	Sadrazam Damat Mehmet Ali Paşa görevinden alındı. Serasker yapıldı. Yerine Giritli Mustafa Naili Paşa Sadrazam oldu. Rifat Paşa istifa etti ve Koca Reşit Paşa'da Hariciye Nazırı oldu.

18 Mayıs 1853 : Mençikof Türkiye ile Rusya arasındaki siyasi münasebetlere nihayet verdi. Bunun üzerine Türk ordusu harp hazırlıklarına başladı.

19 Mayıs 1853 : Mençikof İstanbul Şehri'ni terk ederek Büyükdere önlerinde yatan ve kendisini beklemekte olan muharebe gemisine bindi. Fakat hava muhalefetinden hareket edemedi. Aynı gün diplomatik ilişkilerin kesildiği hükümet tarafından halka ilan edildi.

21 Mayıs 1853 : Mençikof İstanbul'daki Rus Sefareti heyetini de beraberine alarak limandan ayrıldı. (Bazı tarih kitaplarında Mençikof'un ayrılış tarihi için 23 ve 24 Mayıs diplomatik heyetin ayrılması için de 26 Mayıs 1853 günleri de yazılmaktadır).

21 Mayıs 1853 : Rus Dışişleri Bakanı Osmanlı Hükümeti'ne verdiği bir nota ile Mençikof'un verdiği ültimatom'un kabulüne kadar Memleketeyn'in (Eflâk-Buğdan) işgal edileceğini bildirdi.

28 Mayıs 1853 : Rusya'nın istekleri, Türk diplomatları tarafından Avrupa hükümetlerine bildirildi.

10 Haziran 1853 : Rus Hariciye Nazırı'nın mektubunu havi bir diplomat İstanbul'a geldi. Mektupla Ültimatomun reddi meselesinin bir daha teemmül edilmesi bildirilmekte idi. Bu memur 17 Haziran'da Osmanlı Devleti'nin red cevabını alarak gitti.

11 Haziran 1853 : Rus Dışişleri Bakanı, Rus sefirlerine bir tamim göndererek, Memleketeyn'in işgali Türkiye'ye karşı bir harp ilanı demek olmadığını ve bunun Osmanlıların Ortadokslara vermek istemediği manevi teminatın yerine alınmış olan bir maddi teminat olduğunu bildirdi.

22 Haziran 1853 : Ruslar General Gorçakof Komutası altındaki ordusu ile Eflâk ve Buğdan'a girdiler.

25 Haziran 1853 : İngiliz ve Fransız donanmaları Beşige Körfezi'ne geldi (Bazı tarih kitaplarında bu gelişin 14-15 Haziran 1853'e rastladığı yazılıdır).

3 Temmuz 1853 : Rus Batı Orduları Başkomutanı Prens Gorçakof ve O'nun emrindeki General Donenberg batıda Osmanlı-Rus hududu olan Prut Nehri'ni ordusu ile (35.000 er ve 72 topla) geçti ve Eflâk-Buğdan'ı (Memleketeyn'i) tamamiyle işgal etti.

3 Temmuz 1853 : Osmanlı Hükümeti Rusların bu hareketini protesto etti.

8 Temmuz 1853 : Karadeniz Boğazı'nın kuzey kısmında ve Boğaz'ın 10 mil uzaklarında ilk defa bir Rus fırkateyni göründü.

8 Temmuz 1853 : Viyana Kongresi toplandı (Avusturya, Prusya, Fransa, İngiltere) Kongre sonunda harbin başlaması için, ihtilâfın Viyana'da toplanacak bir kongrede çözümlenmesi istendi. Rusya ve Türkiye'ye bu hususta birer nota verildi.

9 Temmuz 1853 : İki Türk fırkateyni Boğaz'dan karakol görevi ile, 20 yıldır Türk harp gemilerine kapalı olan Karadeniz'e çıktı.

9 Temmuz 1853 : Sadrazam Mustafa Naili Paşa azledildi. Aynı gün Dışişleri Bakanı Koca Reşit Paşa'da görevinden af edilmişti (Sebep Sadrazamla aralarında olan geçimsizlikti).

10 Temmuz 1853 : Dost sefirlerin de araya girmesi ile bu iki zat Padişah Abdülmecit tarafından tekrar eski görevlerine.

Ağustos 1853 : 14.000 kişilik bir kuvvet Mısır filosu ile birlikte İskenderiye'den İstanbul'a geldi. Kısa bir istirahatten sonra bu kuvvetler Varna'ya çıkarıldılar. Oradan Isakçı ve Şumnu'ya gönderildiler.

20 Ağustos 1853 : Osmanlı Hükümeti Viyana Notası'na (Türkleri Ruslarla uzlaştırma için Viyana'da toplanan konferans) cevap verdi ve bunda notada belli tadilat yapılmadıkça bu notanın kabul edilmeyeceğini bildirdi (Halbuki Rusya bu notayı kabul etmişti).

25 Eylül 1853 : Tanınmış devlet adamlarından kurulu 160 kişilik bir Meşveret Meclisi (Fevkalâde Meclis) Çırağan Sarayı'nda Sadrazam M. Reşit Paşa'nın Başkanlığında toplandı. İki gün süren bu meclis içtimaında Rusya'ya karşı harp ilan edilmesine karar verildi. Alınan bu karar Padişah'a bildirildi.

28 Eylül 1853 : Rus tebaasında bulunanların en geç 19 gün içinde Türkiye'yi terk etmeleri ve Boğazların tarafsız ticaret gemilerine açık olduğu ilan olundu.

29 Eylül 1853 : Padişah Meşveret Meclisi'nin kararını onayladı ve Rumeli Ordusu Başkomutanı Ömer Lütfü Paşa'ya bu hususta talimat verildi.

Ekim 1853 : Ekim ayı başlarında bir hafif Türk filosu Karadeniz nakliyatını korumak (Fırkateyn - Korvet) ve kışın Sinop'ta üslenmek üzere Karadeniz'e çıktı.

4 Ekim 1853 : Osmanlı Devleti Ömer Lütfü Paşa kanalı ile General Gorçakof'a 15 gün içinde Eflâk-Buğdan'ın boşaltılması için bir ültimatom verdi. Gorçakof bunu red etti. Rusya'ya bu suretle resmen harp ilan edilmiş oldu. Bu suretle siyasi münasebetlerin kesildiği 18 Mayıs 1853 gününden itibaren 4 ay, 17 gün ve Memleketey'in işgali olan 3 Temmuz 1853 gününden itibaren de üç ay, 2 gün sonra resmen harp ilânı yapılmıştır. Tabii bu geçen devrede ordu bir taraftan Varna ve Tuna boylarında ve Doğu Anadolu'da yığınaklarını tamamlamaya çalışmış, diğer taraftan Anadolu ve Rumeli hudut kaleleri ve Karadeniz Boğazı tahkim edilmişti.

Ekim 1853 : Harbin başlamasından birkaç gün önce bir Rus filosu Karadeniz Boğazı'nın 120 mil açığında dolaşmakta olduğu haberi İstanbul'a geldi. Bunun üzerine bir ağır ve bir hafif fırkateyn Sinop'a doğru yola çıkmış bulunan hafif fırkateyni takviye için Karadeniz'e gönderildi.

23 Ekim 1853 : Kalas'a doğru giden iki Rus vapurunun içi asker dolu olarak yola çıktığı haberi alındı. 8 dubadan müteşekkil bir Rus Tuna filosuna Isakçı önlerindeki adada bulunan Türk bataryasından ateş açılmak suretiyle Rumeli Cephesi'nde harp fiilen başladı.

27 Ekim 1853 : Kalafat Türk ordusu tarafından işgal edildi. ✓

27/28 Ekim 1853 : Batum civarındaki Şekvetil (Saint-Nicolas) Kalesi Türkler tarafından bir baskın ile alındı. ✓

2 Kasım 1853 : İngiliz ve Fransız donanması İstanbul'a geldi. ✓

3 Kasım 1853 : Abdi Paşa Doğu'da (Bayındır) Muharebesi'ni kazandı (Leninakan Muharebesi). ✓

5 Kasım 1853 : Ömer Lütfü Paşa Batı'da Oltaniçe Zaferi'ni kazandı. ✓

11 Kasım 1853 : Oltaniçe'yi alan kuvvetler Rusları şaşırtmak, Vidin ve Kalafat tahkimatında vakit kazanmak amacı ile geri alındılar.

26 Kasım 1853 : Ali Rıza Paşa komutasındaki kuvvetler Ahıska'da bozguna uğradı. ✓

30 Kasım 1853 : Bir süre önce Karadeniz'e çıkan, nakliyatı koruyan ve Sinop'ta bulunan hafif Osmanlı donanması Karadeniz Rus donanması tarafından baskına uğradı ve yapılan muharebe sonunda Osmanlı hafif filosu liman içinde yakıldı. ✓

1 Aralık 1853 : Başgedikler bozgunu oldu (Ahmet Paşa kuvvetleri). ✓

3 Ocak 1854 : İngiliz ve Fransız donanmaları Karadeniz'e çıktılar. ✓

5 Ocak 1854 : Çatana Zaferi elde edildi. ✓

6 Şubat 1854 : 5.000 kişilik bir sefer kuvveti Trabzon'a, 3.000 kişilik bir kuvvet de Batum'a çıkmak üzere İstanbul'dan hareket etti. 16 Şubat'ta Trabzon'a, 17 Şubat'ta da Batum'a varıldı.

27 Şubat 1854	:	Eflâk-Buğdan'ın tahliyesi için İngiltere ve Fransa, Rusya'ya bir ültimatom verdi (Talebin red edilmesi veya cevapsız bırakılması harp sebebi olacaktır). Çar bu ültimatomu red etti.
1 Mart 1854	:	Epir ve Tesalya'da ayaklanan Yunanlıları tedip için Keçecizade Fuat Paşa görevlendirildi.
12 Mart 1854	:	İngiliz ve Fransızlar Rusya'ya karşı Osmanlılarla ittifak antlaşması yaptılar.
23 Mart 1854	:	Ruslar Dobruca'yı işgal ettiler.
27 Mart 1854	:	İngiltere ve Fransa Rusya'ya harp ilan etti.
31 Mart 1854	:	İlk Fransız İngiliz Kara Kuvvetleri Gelibolu'ya geldi.
1 Nisan 1854	:	Ayaklanan Yunan asilerine karşı Narda Zaferi kazanıldı.
17 Nisan 1854	:	Kalafat Zaferi elde edildi.
22 Nisan 1854	:	İngiliz-Fransız Müttefik Donanması Odesa'yı bombaladı.
22 Nisan 1854	:	İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı Hükümeti'ne karşı ayaklandıkları için Yunanistan'a sert bir tebliğ gönderdi.
5 Mayıs 1854	:	Fransız Kolordusu, bir tedbir olarak ve Atina-Pire'yi işgal etmek üzere gönderildi.
15 Mayıs 1854	:	Silistre Kalesi'nin muhasarası başladı.
24 Mayıs 1854	:	Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin bir kısmı Gelibolu'dan Varna'ya denizyolu ile gitti. Diğer kısmı 28 Mayıs'ta karayolu ile hareket etti.
29 Mayıs 1854	:	Sadrazam Mustafa Naili Paşa azledildi. Yerine Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa getirildi.

9 Haziran 1854 : Rus Başkomutanı Mareşal Paskiyeviç Silistre Muhasarası'nda yaralandı ve yerine yine eski Başkomutan General Gorçakof atandı.

13 Haziran 1854 : Türklerin Silistre Kalesi'nden yaptıkları huruç hareketi ve Rus Başkomutanı Prens Gorçakof'un da yaralanması Rus kuvvetlerini sarstı.

14 Haziran 1854 : Avusturya, Osmanlı Devleti ile Eflâk-Buğdan'ın Osmanlılarda kalmasını ve burasının tahliyesi için herşeyi yapacağını öngören bir mukaveleyi Boyacıköy'de imzaladı.

15 Haziran 1854 : Silistre kahramanlarının ikinci huruç hareketi ve Rusların muhasarayı kaldırma kararı.

25 Haziran 1854 : Silistre'nin Rus muhasarasından kurtulması.

8 Temmuz 1854 : Yerköy-Giurgiçwo Zaferi ve Türk ordusu tarafından Eflâk'ın tekrar işgale başlaması.

21 Temmuz 1854 : Varna'da yapılan Müttefik Harp Meclisi'nin Kırım Seferi'ne karar vermesi.

6 Ağustos 1854 : Türk ordusunun Bükreş'e girmesi.

13 Eylül 1854 : Türk ve Müttefik orduları denizden Kırım sahillerine geldi.

14 Eylül 1854 : Türk ve Müttefik Kuvvetleri (Eskihisar'a-Aldfort) Kırım'a çıktı (4 Fransız Tümeni + 4 İngiliz tümeni + 1 Türk tümeni) 24.250 + 22.000 + 7.000 = 53.250 er.

19 Eylül 1854 : Müttefikler Ordusu'nun Eskihisar civarında Sivastopol'a hareketi.

20 Eylül 1854 : Aima Zaferi.

20 Eylül 1854 : Avusturya'nın Boyacıköy Antlaşması'na göre Eflâk-Buğdan'ı geçici olarak Türk ordusuna yardım maksadı ile işgale başlaması.

23 Eylül 1854 : Sivastopol Limanı'nın Ruslar tarafından tıkanması.

23 Eylül 1854 : Müttefik Ordusu'nun Kaça Çayı'nı geçmesi.

24 Eylül 1854 : Müttefiklerin Belbek Çayı'ndan geçmesi.

23 Eylül 1854 : Balaklava Limanı'nın İşgali.

28 Eylül 1854 : Müttefiklerin Sivastopol'u kuşatmaya başlaması.

9/10 Ekim 1854 : Müttefiklerin Sivastopol etrafında tahkimata başlaması.

17 Ekim 1854 : Müttefikler, Sivastopol muhasara hattından 126 topla bu sabah 06.30'da ateş açtı. 26 gemi de denizden bu bombardımana iştirak etti.

25 Ekim 1854 : Balaklava Zaferi.

5 Kasım 1854 : İnkerman Zaferi.

23 Kasım 1854 : Sadrazam Mehmet Emin Paşa azledildi. Koca Reşit Paşa dördüncü defa Sadrazam oldu.

2 Aralık 1854 : Eflâk - Buğdan hakkında Avusturya - İngiltere - Fransa antlaşma yaptı.

15 Ocak 1855 : Azak ve Karadeniz'deki Rus limanları Müttefik donanmalar tarafından abluka altına alındı.

26 Ocak 1855 : İngiliz ve Fransızların Torino Antlaşması ve Sardunya Krallığı'nın bu ittifaka katılması.

3 Şubat 1855 : Türk İngiliz Askeri Antlaşması (20.000 askerin mukavele ile İngilizlerin emrine verilmesi).

17 Şubat 1855 : Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa'nın Epatoria-(Gözleve) Zaferi.

2 Mart 1855 : Rusların mağlubiyetine çok üzülen Çar I. Nicolas intihar etti. Yerine büyük oğlu II. Alexandre geçti.

15 Mart 1855 : Osmanlı Sardunya ittifakı. Bu ittifak neticesinde Sardunya Kralı 15.000 kişiyi Kırım'a yardım için göndermiştir.

2 Mayıs 1855	:	Sadrazam Koca Mustafa Paşa istifa etti. Yerine Dışişleri Bakanı M. Emin Ali Paşa geldi.
Mayıs 1855	:	Kerç Boğazı'na asker çıkarıldı.
25 Mayıs 1855	:	Çermayya-Karasu hattının işgali.
28 Mayıs 1855	:	Rusların Anapa Kalesi ile Karadeniz sahil tahkimatını tahliye ve tahrip etmesi.
7 Haziran 1855	:	Yeşil-Tümsekli Aktabyalarının zaptı.
16 Haziran 1855	:	Ruslar Kars Kalesi'ne yürüdü.
18 Haziran 1855	:	Malekoff başarısızlığı.
28 Haziran 1855	:	Osmanlıların hariçten yaptıkları ilk istikraz.
28 Haziran 1855	:	İngiliz Başkomutanı Feld Mareşal Lord Rağlan hastalıktan öldü. Yerine General Simpson geçti.
15 Temmuz 1855	:	Rus Kuvvetleri Kars Kalesi'ni sıkı bir muhasara altına aldı.
4 Eylül 1855	:	Müttefik başkomutanları genel taarruz kararı verdi.
5 Eylül 1855	:	Karadan ve denizden müttefik topçular hep birden Sivastopol'u bombaladı.
7 Eylül 1855	:	Müttefik Harp Meclisi toplandı. Genel taarruzun planı yapıldı.
8 Eylül 1855	:	Malokof istihkâmının zaptı ve Rus mukavemetinin kırılması ve Sivastopol'un tahliyeye başlaması (Müttefik zayiatı 12.340, Rus zayiatı 13.500 idi).
9 Eylül 1855	:	Rus ordusunun tahliye ettiği Sivastopol Şehri'nin işgali.
9 Eylül 1855	:	Türkiye'de ilk telgraf hattının işlemeye başlaması.
29 Eylül 1855	:	Bir süreden beri Kars'ı muhasara etmiş olan Rus ordusu bugün yaptığı taarruzda başarı sağlayamadı. Aksine bozuldu. (Mufassal Osmanlı Tarihi'nde bu tarih 22 Eylül olarak gösterilmiştir).

3 Ekim 1855	:	Müşir Ömer Lütfü Paşa, Sohum civarına çıkarma yaptı.
6 Kasım 1855	:	Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa'nın Ingur Zaferi.
28 Kasım 1855	:	(Mufassal Osmanlı Tarihi'nde Kars'ın sukutu 25 Kasım olarak gösterilmiştir). (Kronoloji) ve (Kars Tarihi) Kahraman Kars şanlı bir savunmadan sonra açlık ve cephanesizlik yüzünden 28 Kasım 1855'te teslim oldu. (Türkistan Tarihi, C. XII, s. 16).
8 Aralık 1855	:	Müşir Ömer Paşa hiçbir tazyik görmeden kış yüzünden Karadeniz sahiline doğru ordusuna çekilme emrini verdi. Geri çekilmeye başladığı gün Kars'ın sukutu haberini aldı.
1 Şubat 1856	:	Sulh esaslarına ait Viyana protokolunun imzası.
18 Şubat 1856	:	Gülhane Hattı'nın ahkâmını teyit ve tevsi eden ve aynı zamanda Viyana protokoluna uymak için Islahat Hatt-ı Hümayunu bugün neşr edilmişti.
25 Şubat 1856	:	Paris Sulh Konferansı'nın açılması ve 35 günlük mütareke kararının alınması.
30 Mart 1856	:	Paris Sulh Antlaşması imza edildi.
16 Nisan 1856	:	Sulh Antlaşması'nın tali kısımları karara bağlandı.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ALLEN; William Edward - Dawid, Poll Muratof; Kafkas Harekâtı (1821-1921), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966.

ALİ REŞAT; Asrî Nazır Tarihi.

ARMAOĞLU H. Fahir; Siyasi Tarih 1789-1960, Ankara Sevinç Matbaası, 1964.

ALİ FETHİ; Askeri Coğrafya Notları, 1930-1931.

DANİŞMENT - İsmail HAMİ; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi; c. IV, Türkiye Yayınevi, 1955.

DUKAKİNZADE, Feridun; 62 sayılı Askerî Mecmua.

ENER, A. Suat; Süel Coğrafya, Harp Akademisi Basımevi, 1951.

ENER, Suat; Türkiye'nin Havzaları, Anayolları, Akşam Matbaası, 1936.

ENİSİMUF, Serkez; Kafkas Kıvazu, Tercüme: Binbaşı Sadık, İstanbul, Genelkurmay Askeri Matbaa.

ERİM, Nihat; Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c. I, Ankara, Hukuk Fakültesi Yayını, 1953.

FEVZİ; 1853-1855 Osmanlı Rus Harbi ve Kırım Seferi.

GAZİ Ahmet Muhtar Paşa; Silistre Müdafaa-i Kahramanesi.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz; Şeyh Şamil Dağıstan Arslanı, İstanbul, Gün Basımevi.

GÜLER, A. Tevfik; 1853-1856 Kırım Savaşı, İstanbul, Askeri Matbaa, 1935.

HAYRETTİN; 1270 Kırım Muharebesi'nin Tarih-i Siyasisi, İstanbul 1326.

HIZALOĞLU, Mustafa Zihni; Şeyh Şamil, Şimali Kafkasya İstiklâl Mücadelesi, Ankara, 1958.

KARAL, E. Ziya; Osmanlı Tarihi c. V, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1947.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; Kars Tarihi (1855 Kars Zaferi c. I, İstanbul.

PAŞAKEY, Reşat; Türk-Rus Harbi Tarihine Bakış, Ankara, 1951.

LAUVRENSE, Oliphant; Kars Niçin Düştü (Tercüme) 1327-1328 Ali Rıza Seyfi Donanma Mecmuası. 18. The Siege Of Kars: Kars Muhasarası.

ROHDE, Hans; Asya İçin Mücadele ve Şark Meselesi, Mürtercim: Kurmay Yarbay M. Nihad.

SLADE, S. Adulphus; Türkiye ve Kırım Harbi, Çeviren: Ali Rıza Seyfi, İstanbul Askeri Matbaa, 1943.

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Kafkasya'da Yaşayan Kavimler

Harita: 2

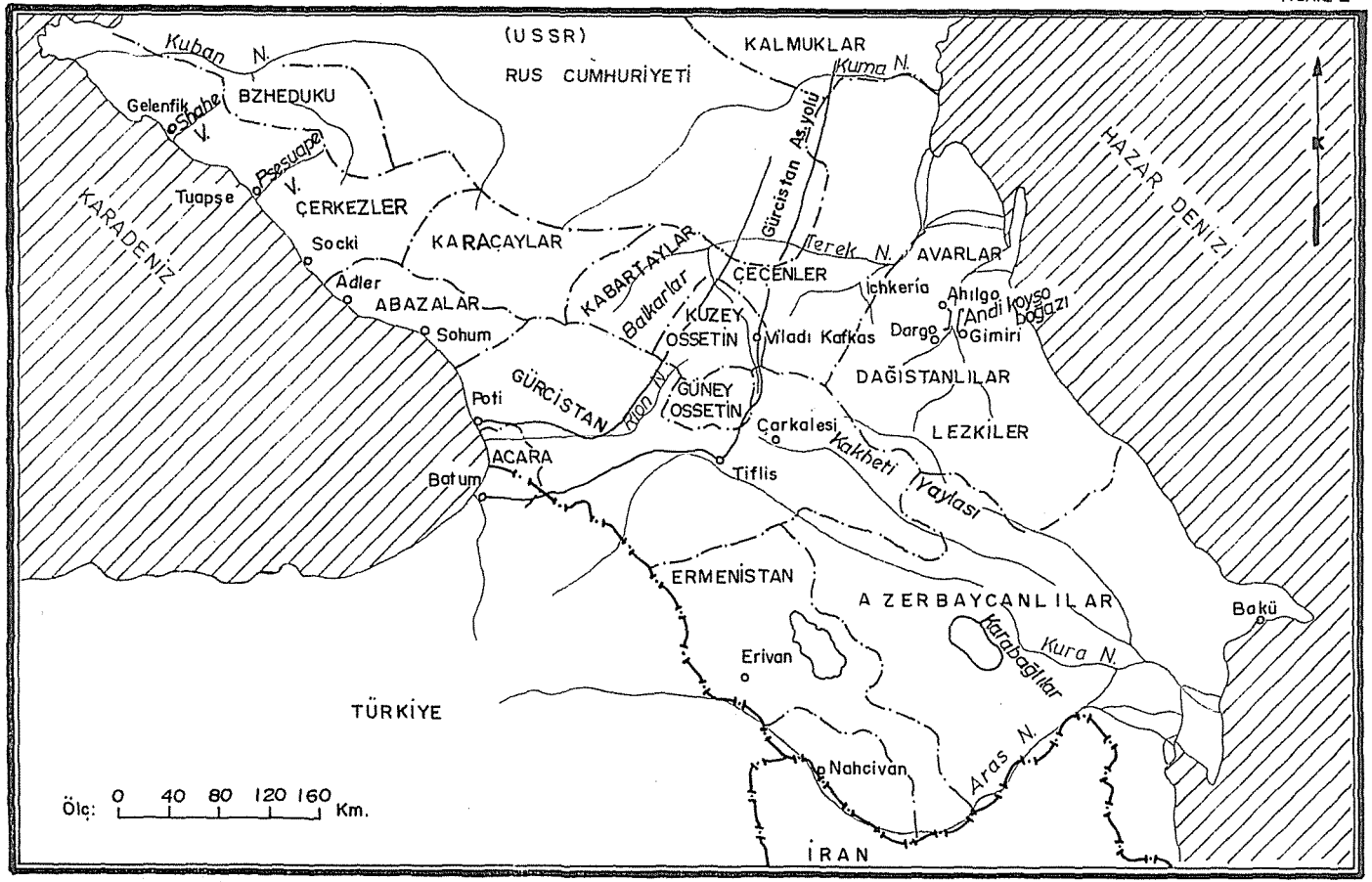

Gnkur.
Harp Tarihi Bşk.
Kütüphanesi

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Osmanlı Ordusunun Konuşu

Kroki:1

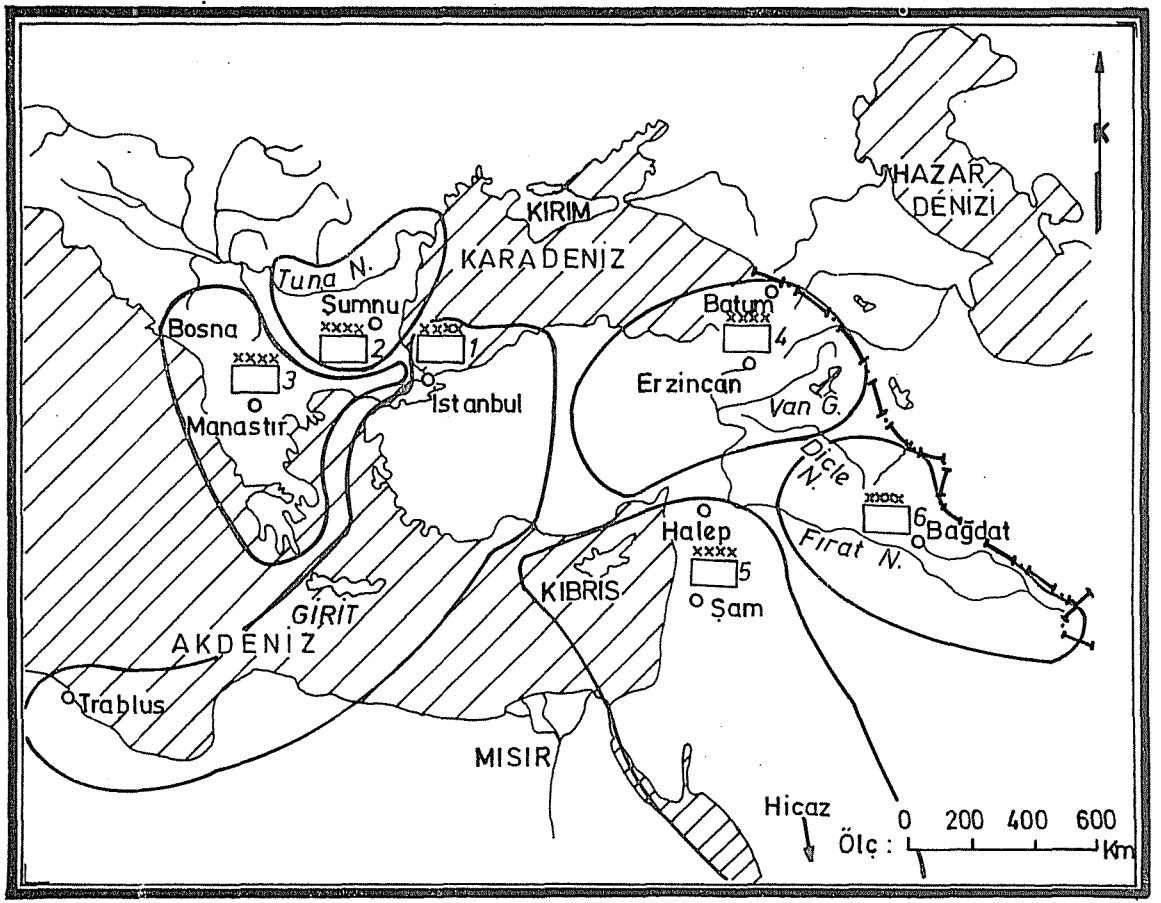

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Rus Ordusu nun Konuşu

Kroki: 2

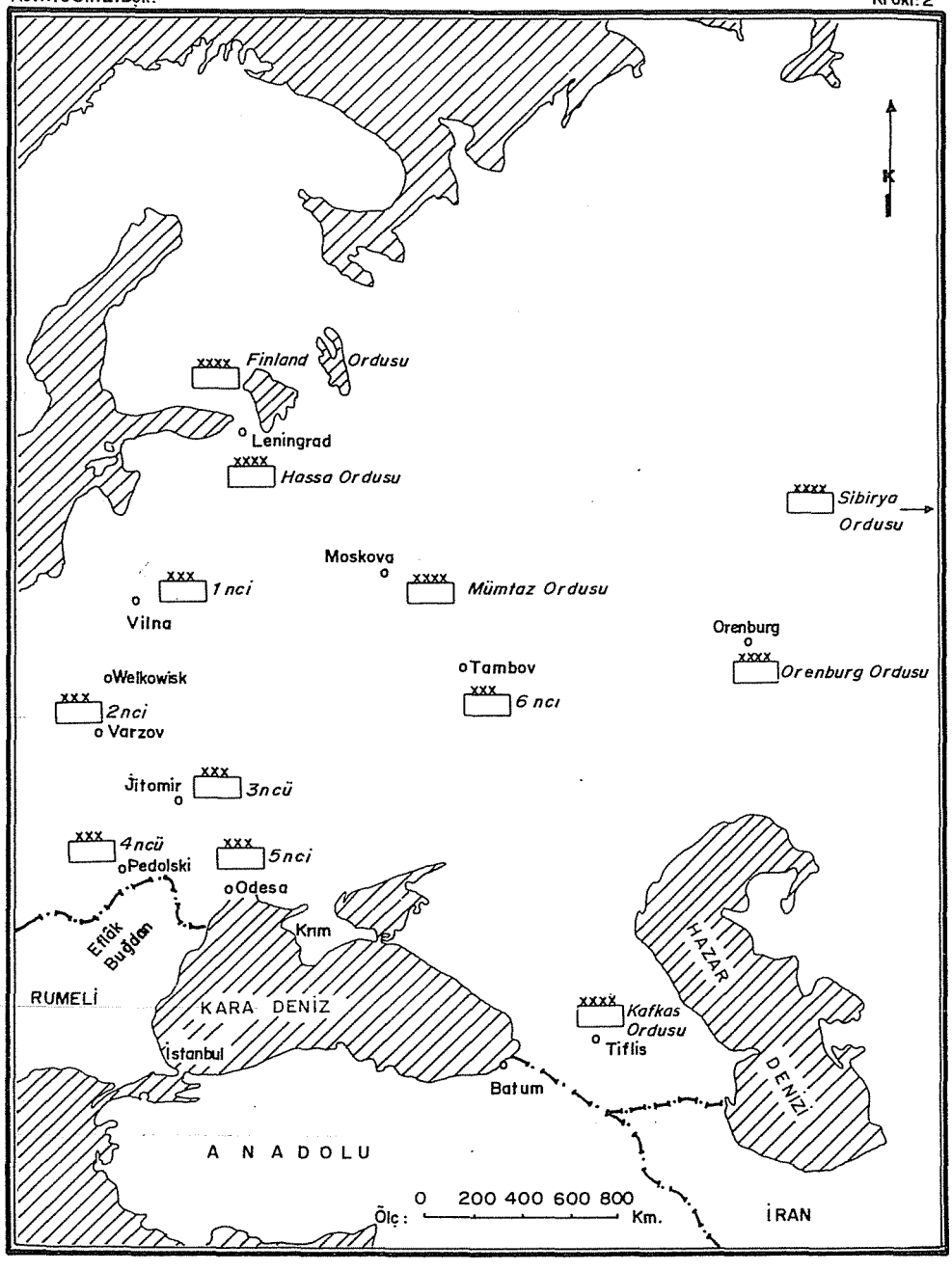

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Rus Kafkas Ordusunun Konuş ve Yığınağı

Kroki: 3

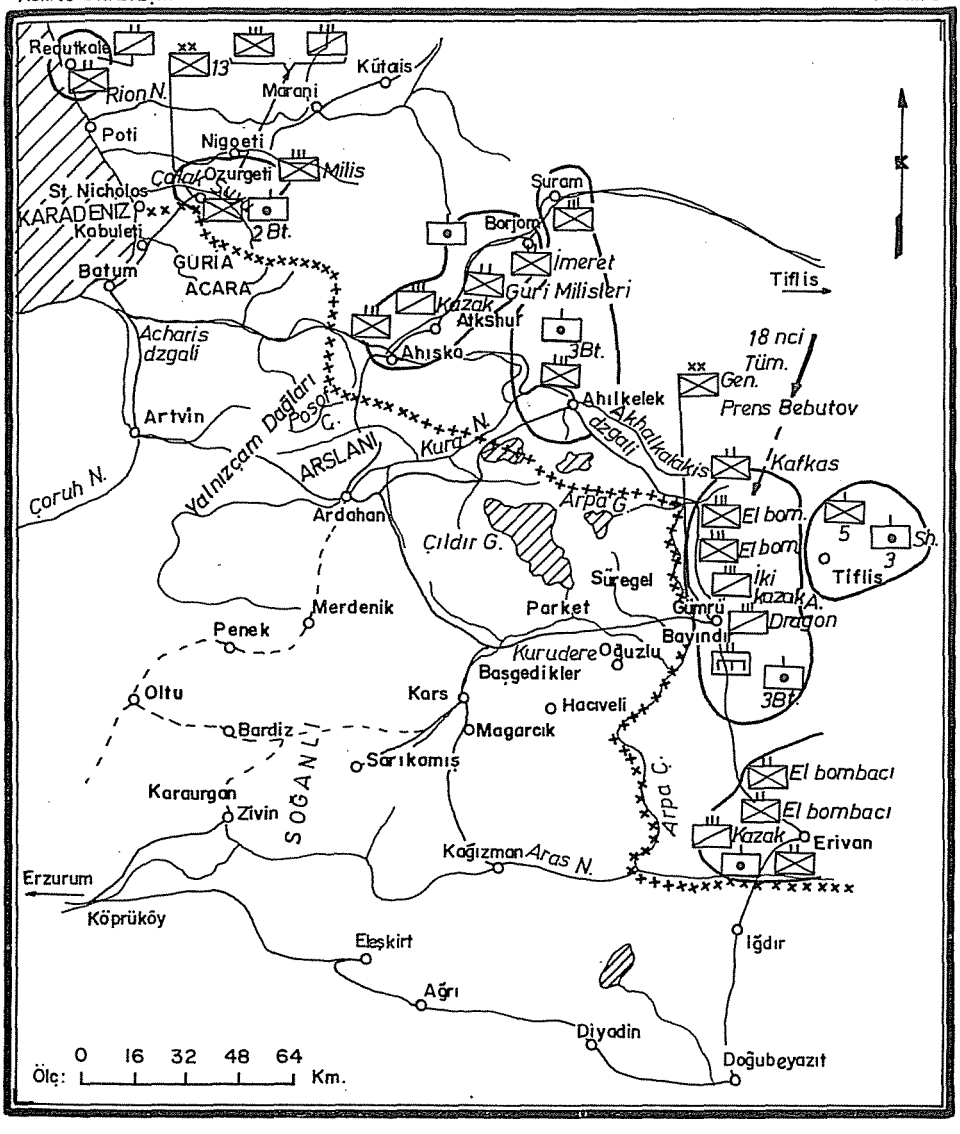

Gnkur.
As.I.ve Str.E.Bşk.

Kafkas Cephesinde İki Tarafın Yığınak Durumu

Kroki: 4

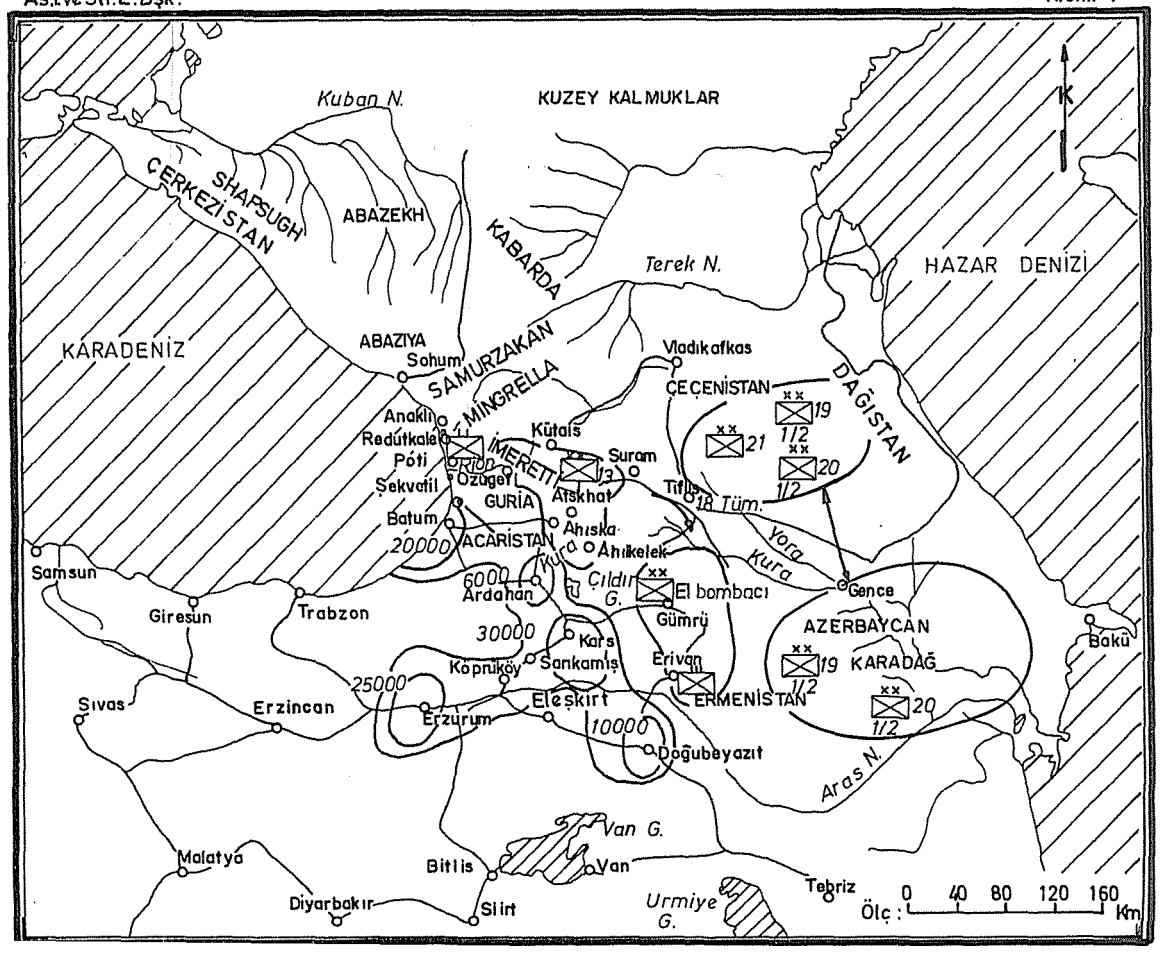

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Şekvetil Muharebesi

Kroki:5

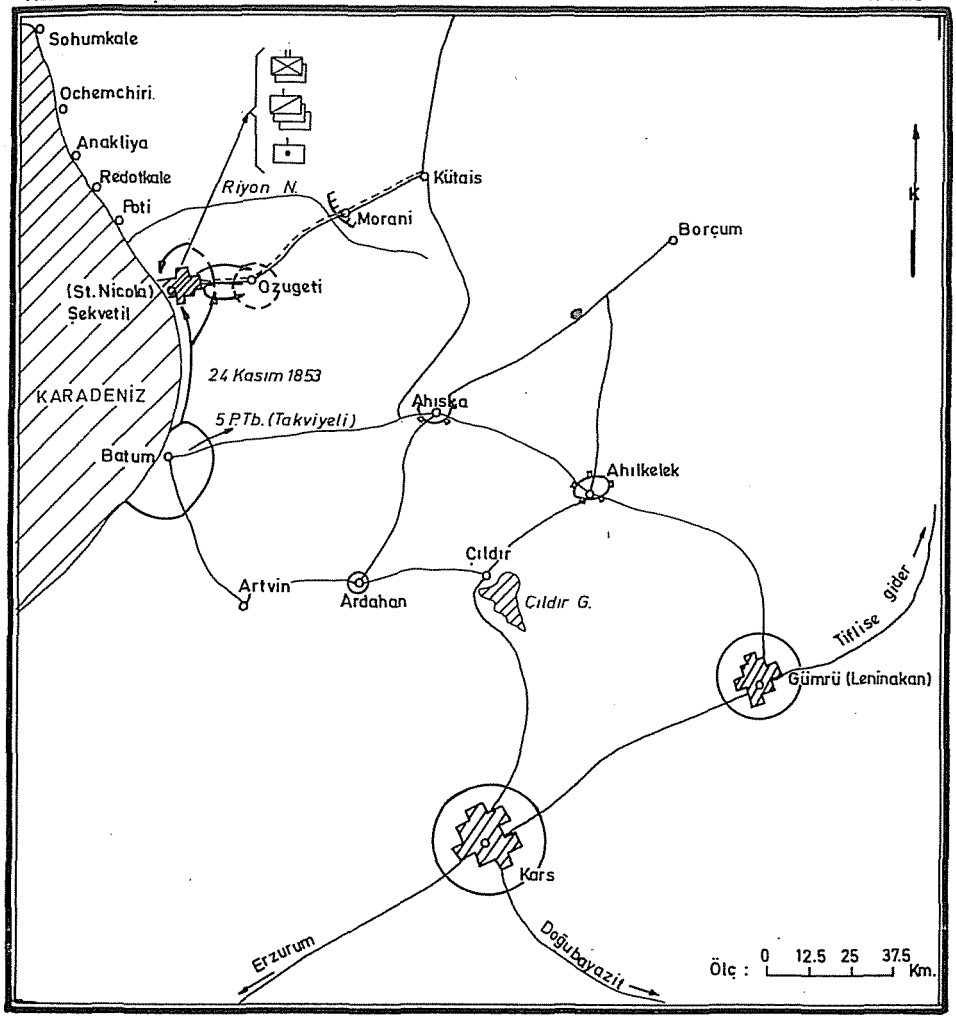

Gnkur.
As.T. ve Str.E.Bşk.

Ahıska ve Ahılkelek Muharebeleri

Kroki: 6

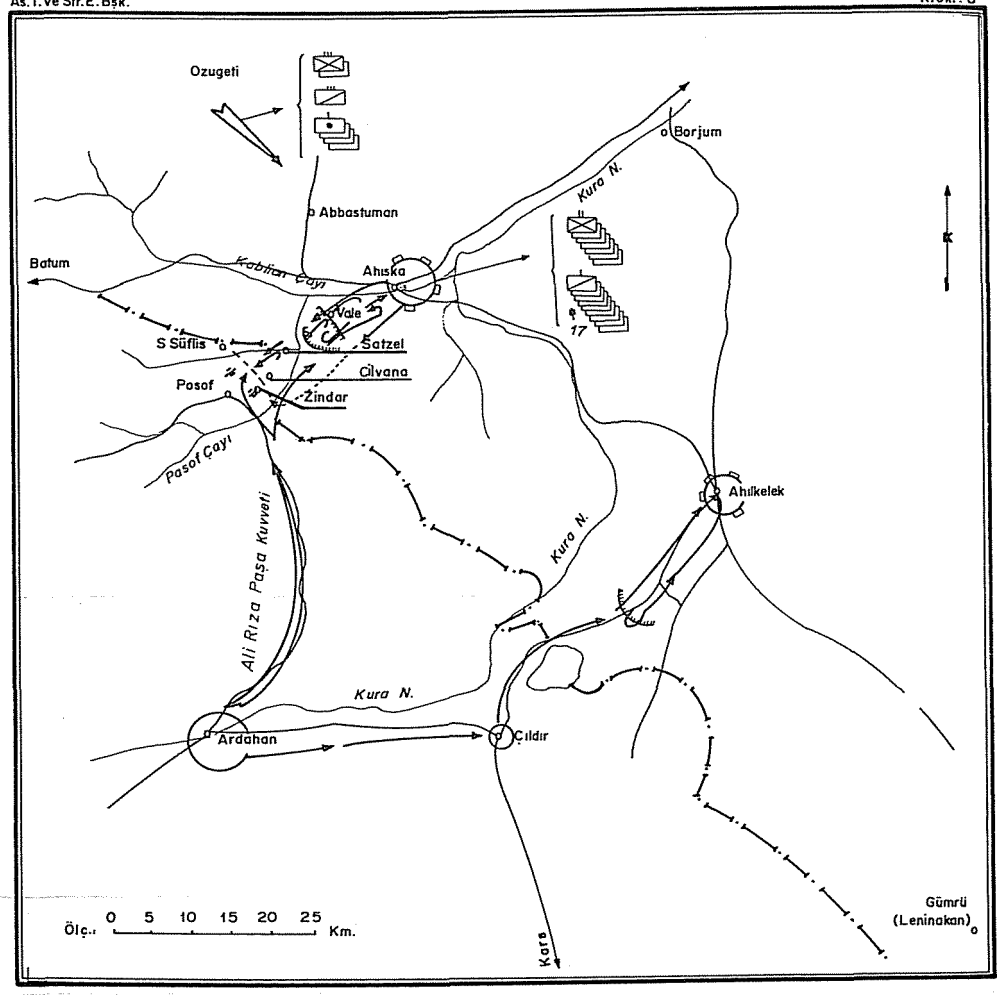

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Bayındır Muharebesi

Kroki: 7

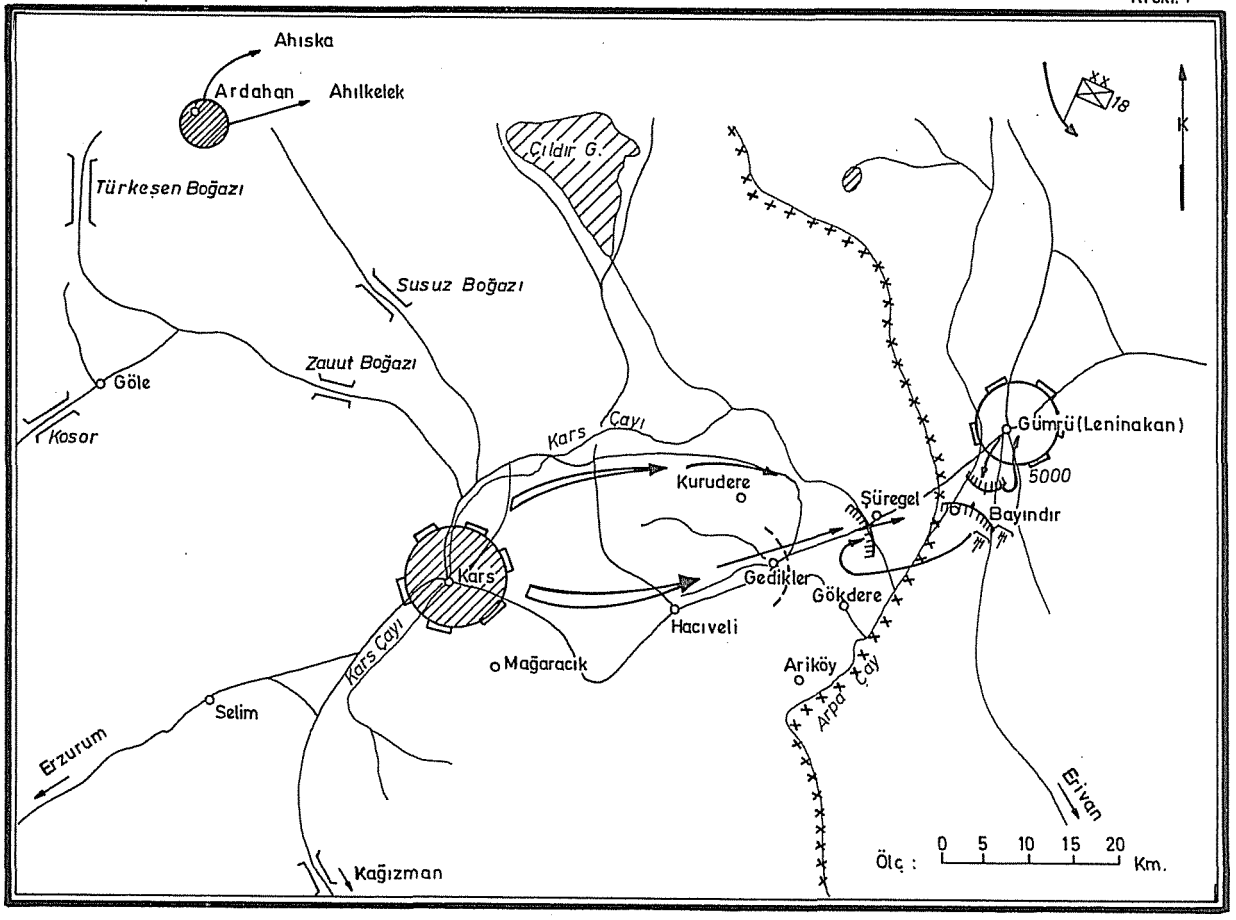

Gnkur.
As. T. ve Str. E. Bşk.

Gedikler Muharebesi

Kroki : 8

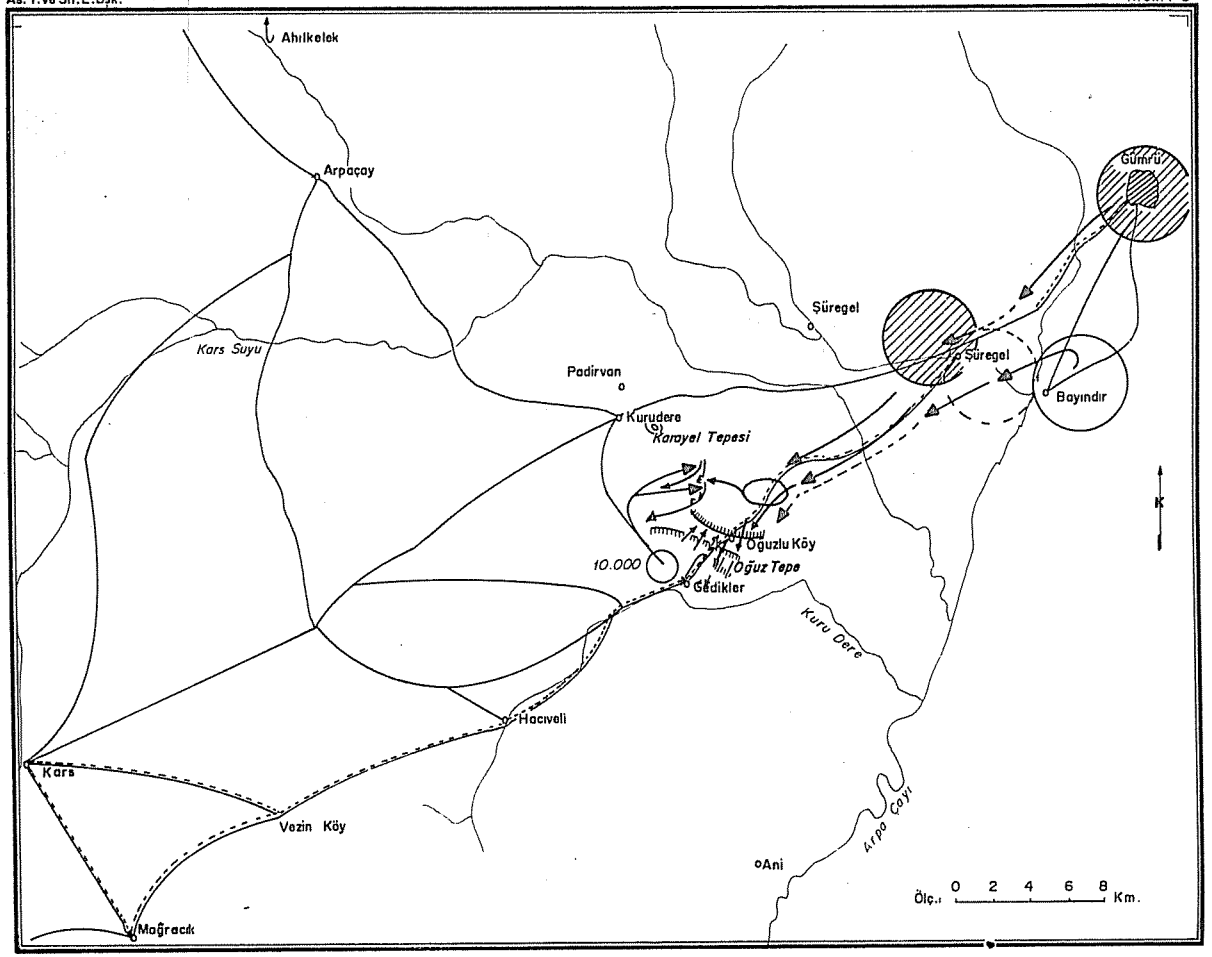

Genkur.
As T.ve Str.E.Bşk.

Guria Muharebesi

Kroki: 9

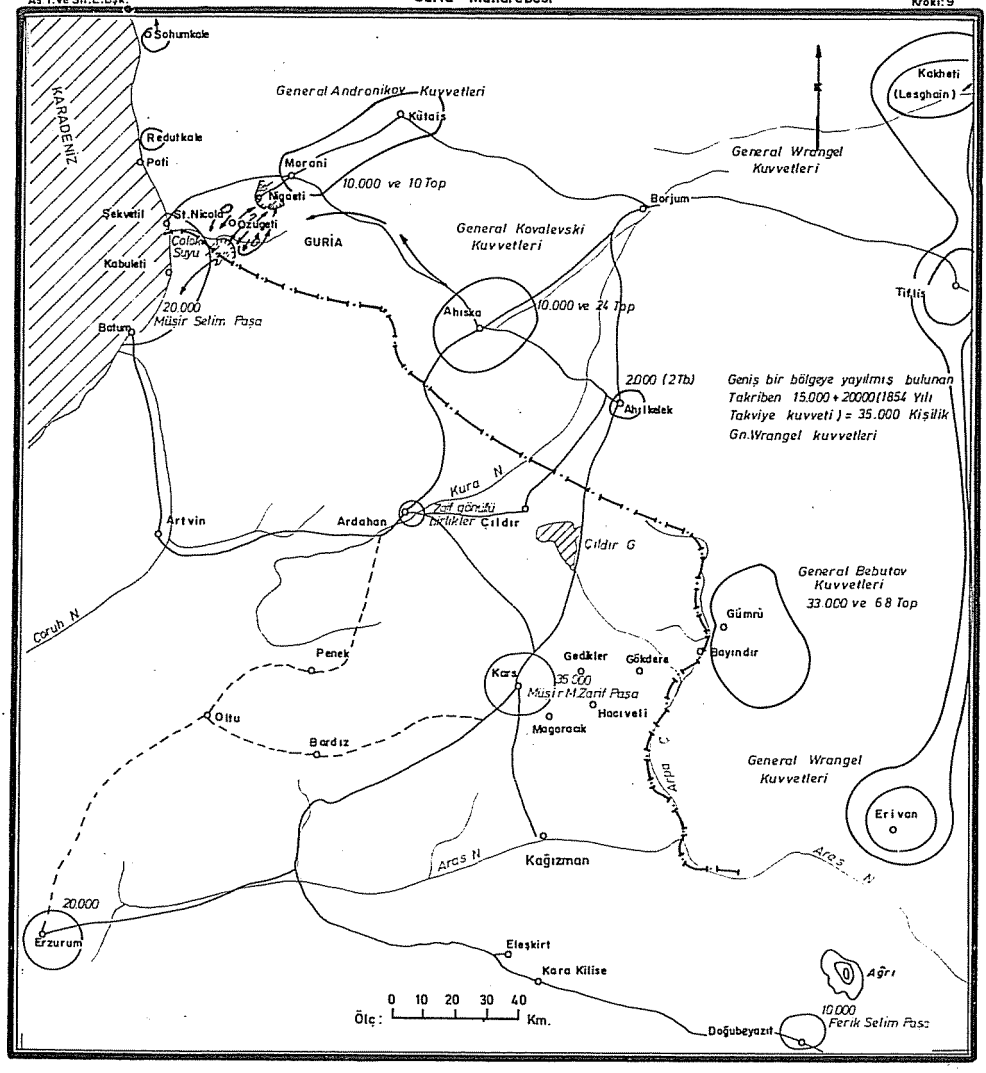

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Doğubeyazıt Muharebeleri

Kroki:10

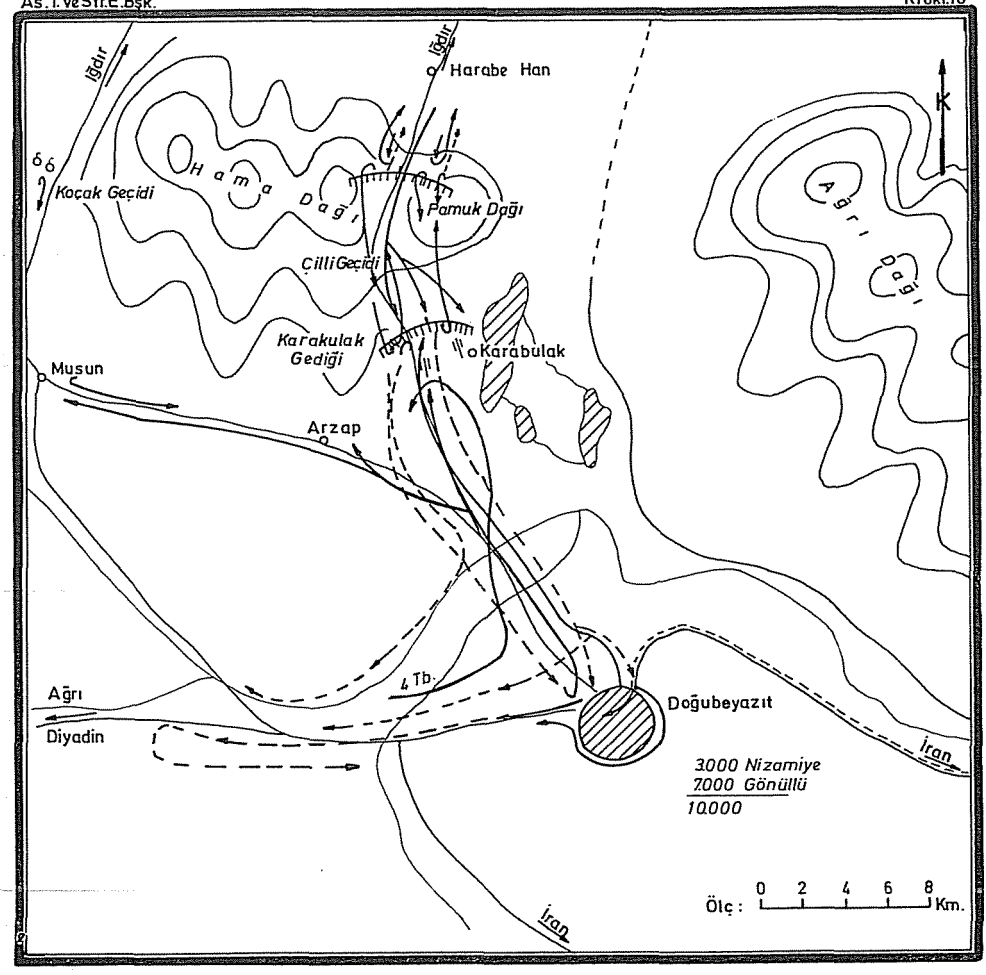

Gökdere Muharebesi
(5 Ağustos 1854)

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Kroki:11

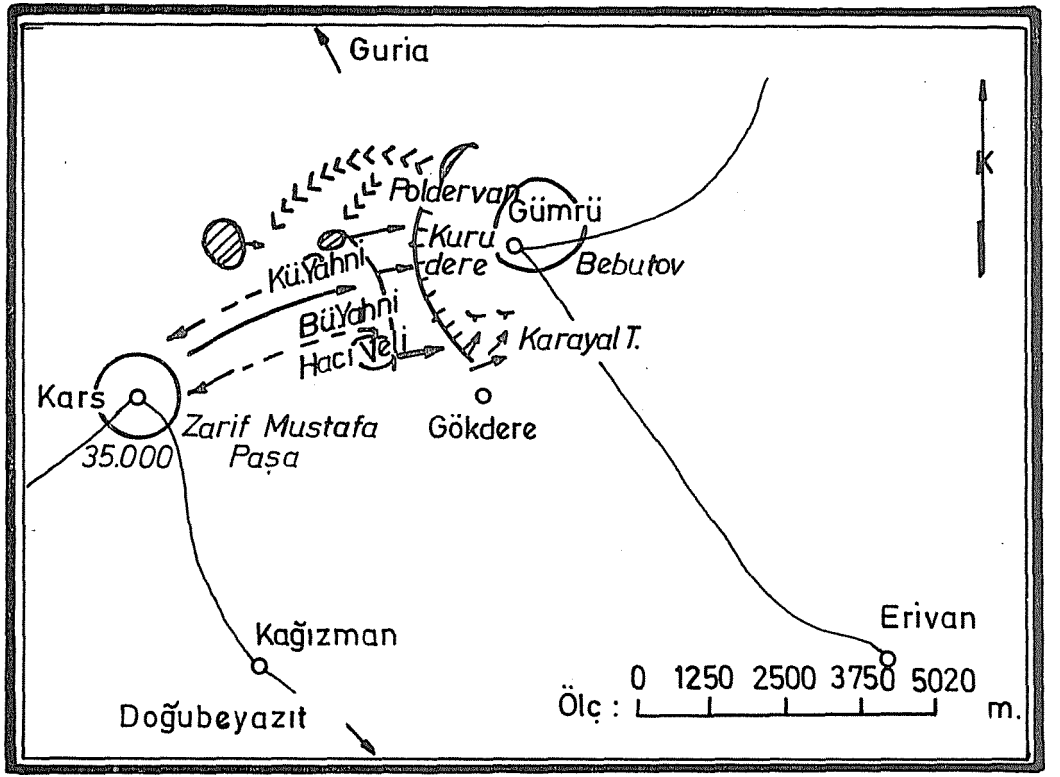

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Kars Kalesi Tahkimatı

Kroki:12

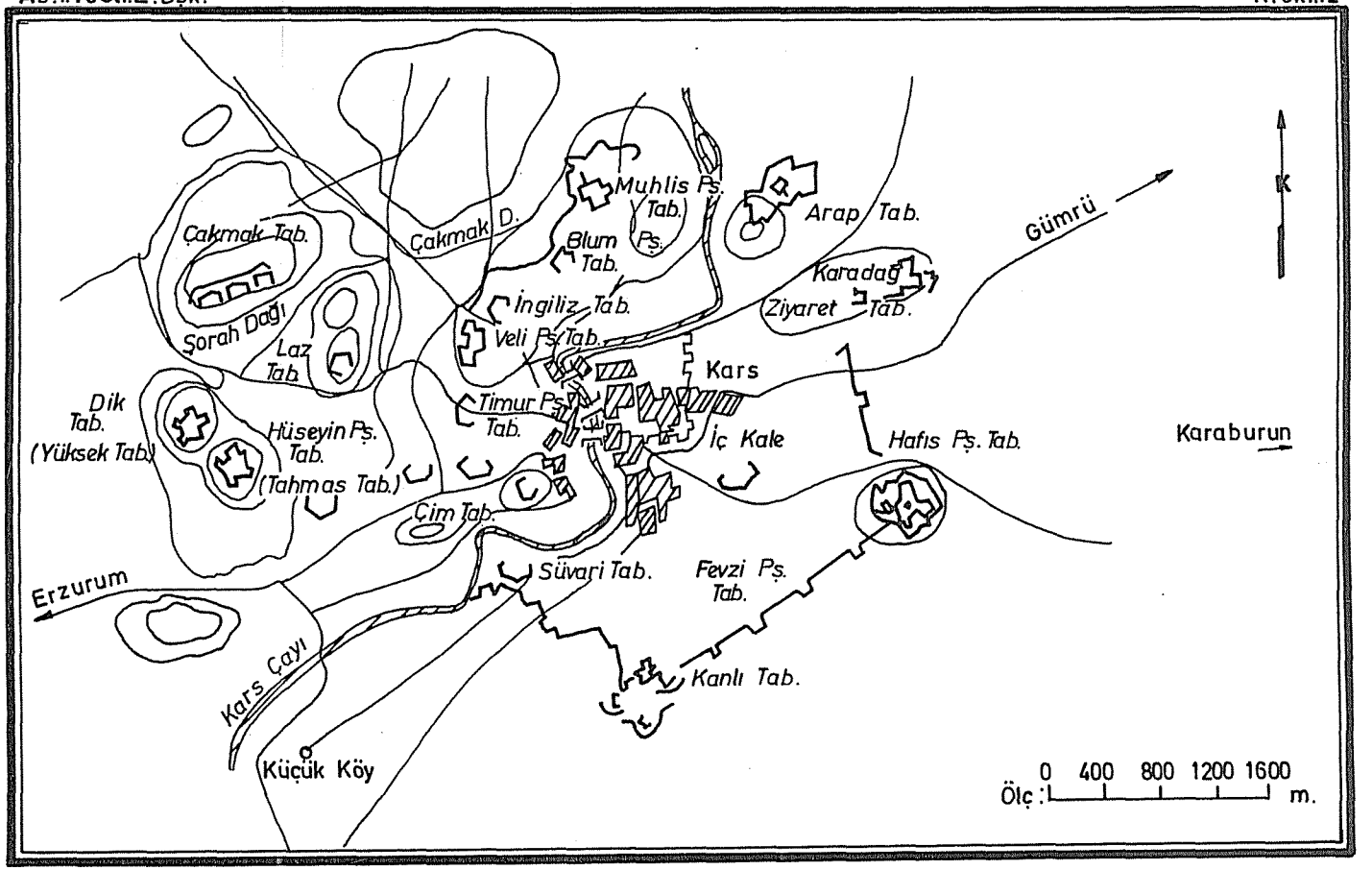

Gnkur.
As.T.ve Str. E. Bşk.

Kafkasyadaki Rus Kuvvetlerinin Kars_Erzurum İstikametinde İleri Harekâtı

Kroki: I 3

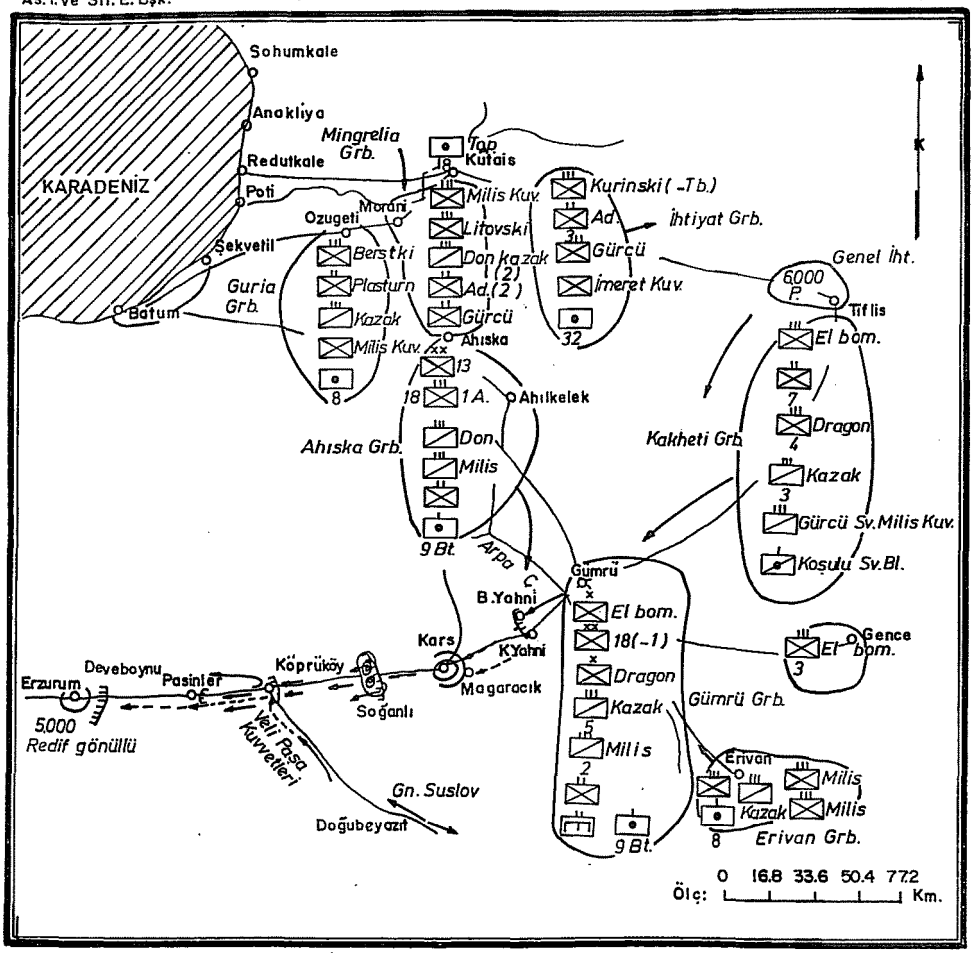

Gnkur.
As.T.ve Str. E. Bşk.

Kroki: 14

Kars Kalesine Rus Taarruzu
(29 Eylül 1855)

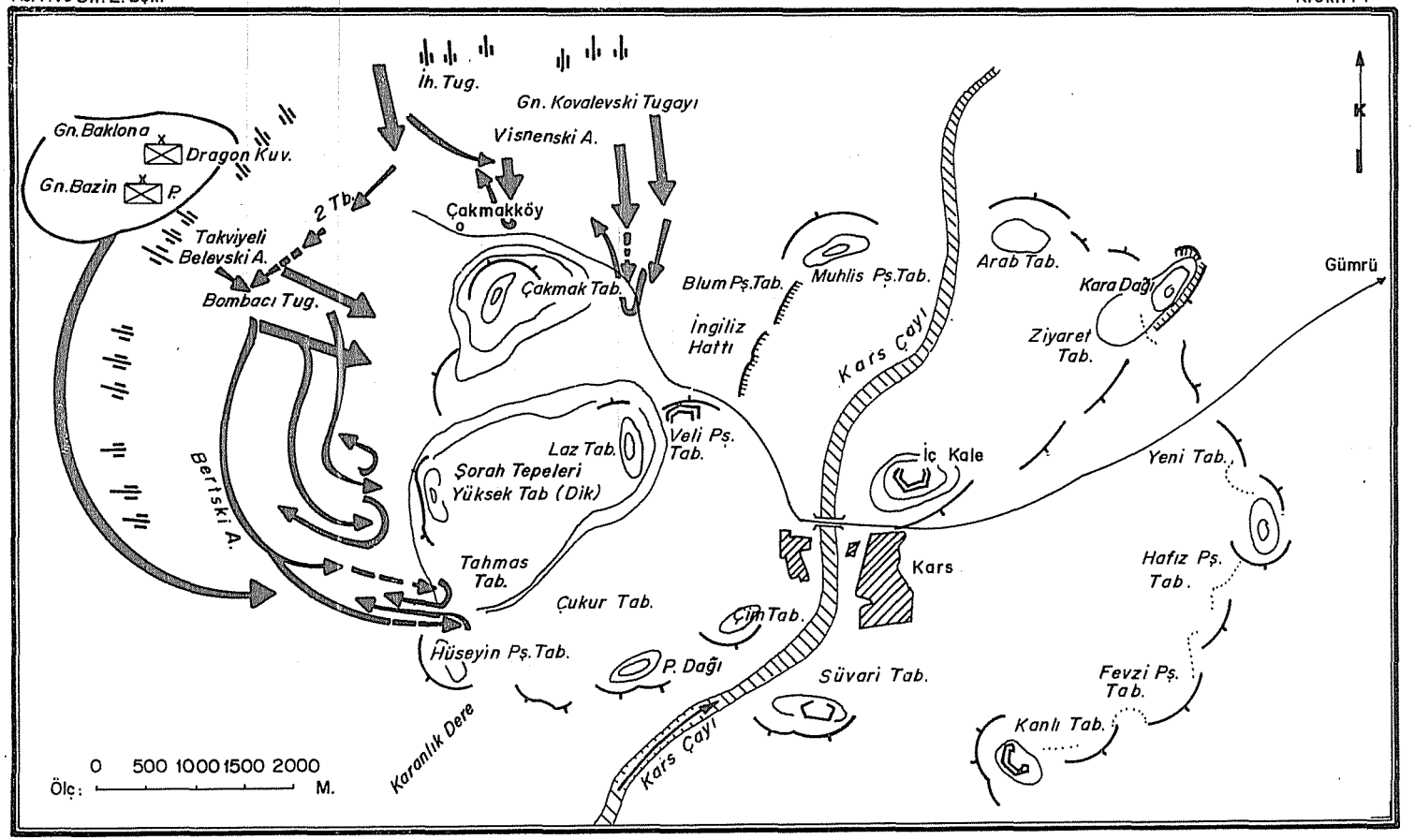

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Sohum Çıkarması ve İngur Muharebesi

Kroki: 15

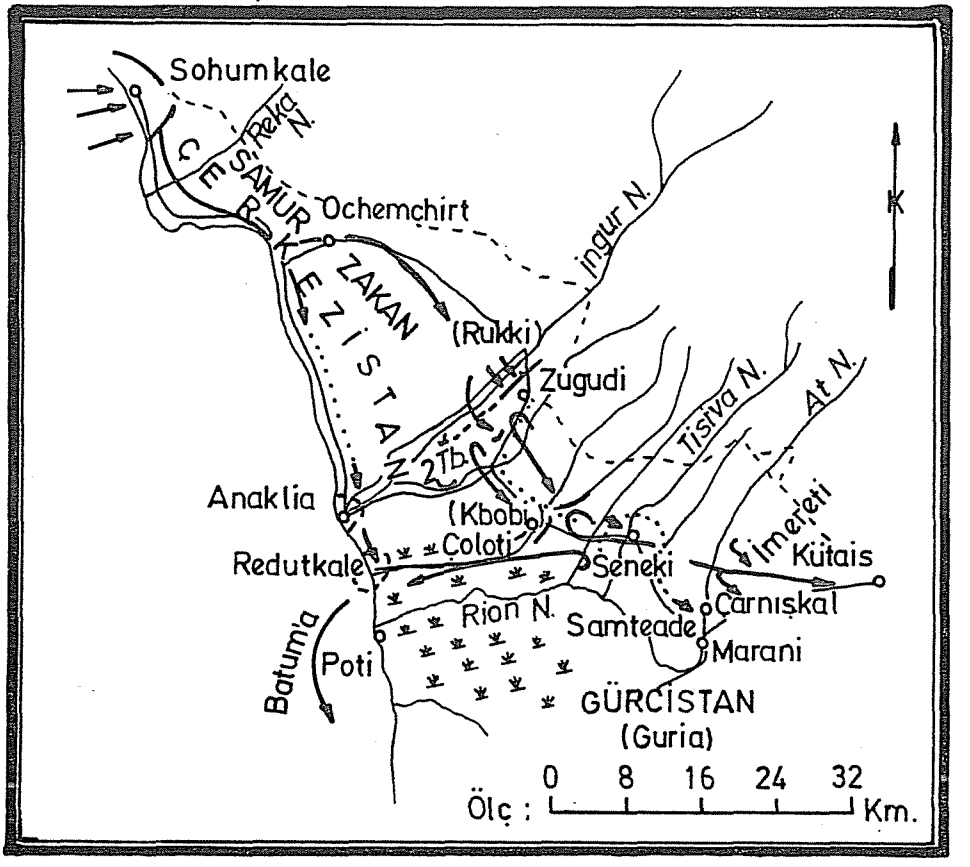

Osmanlı Kara Kuvvetleri Kuruluşu

Gnkur.
As.T.ve Str.E. Bşk.

Kuruluş: 1

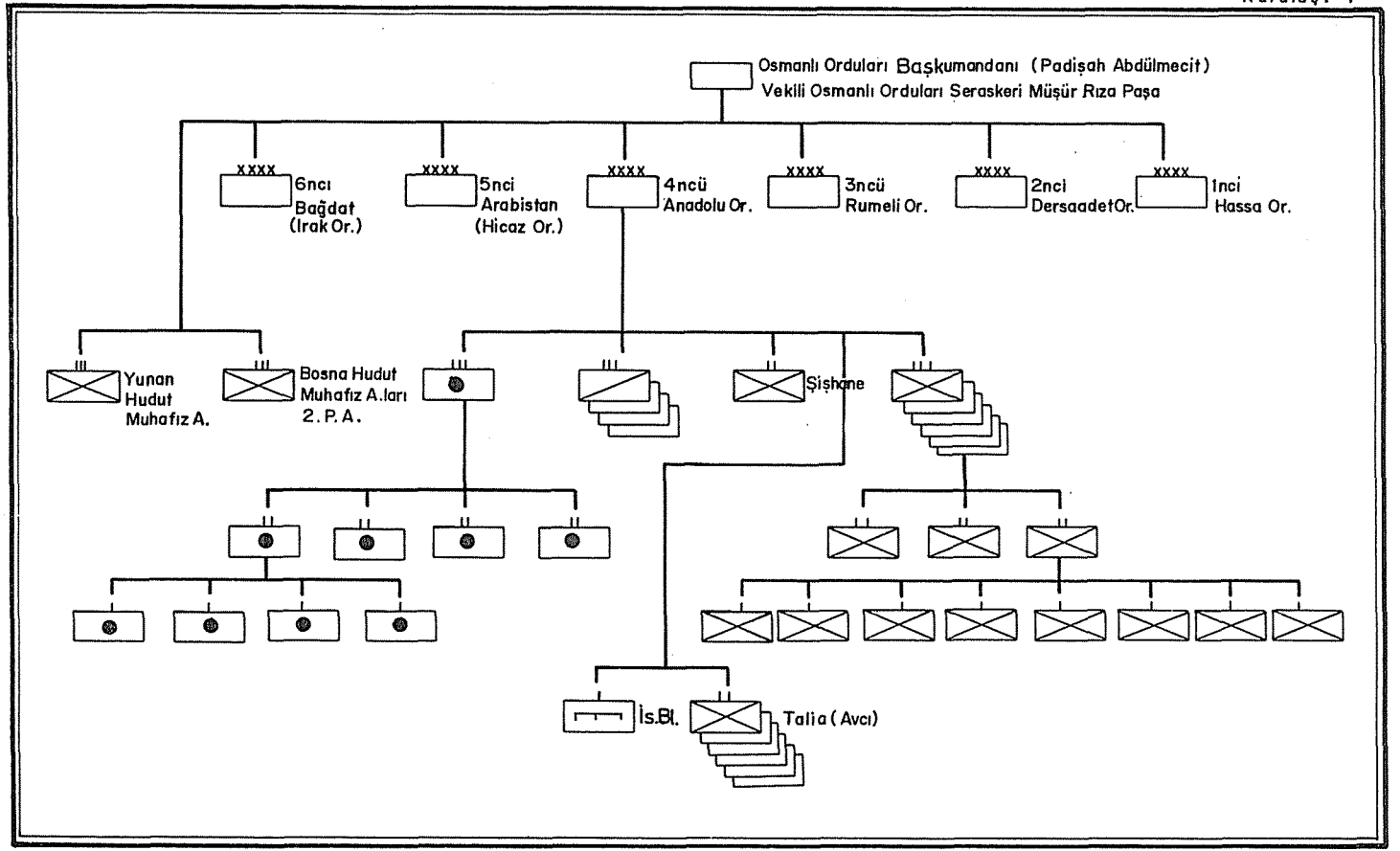

Rus Ordusunun Kuruluşu

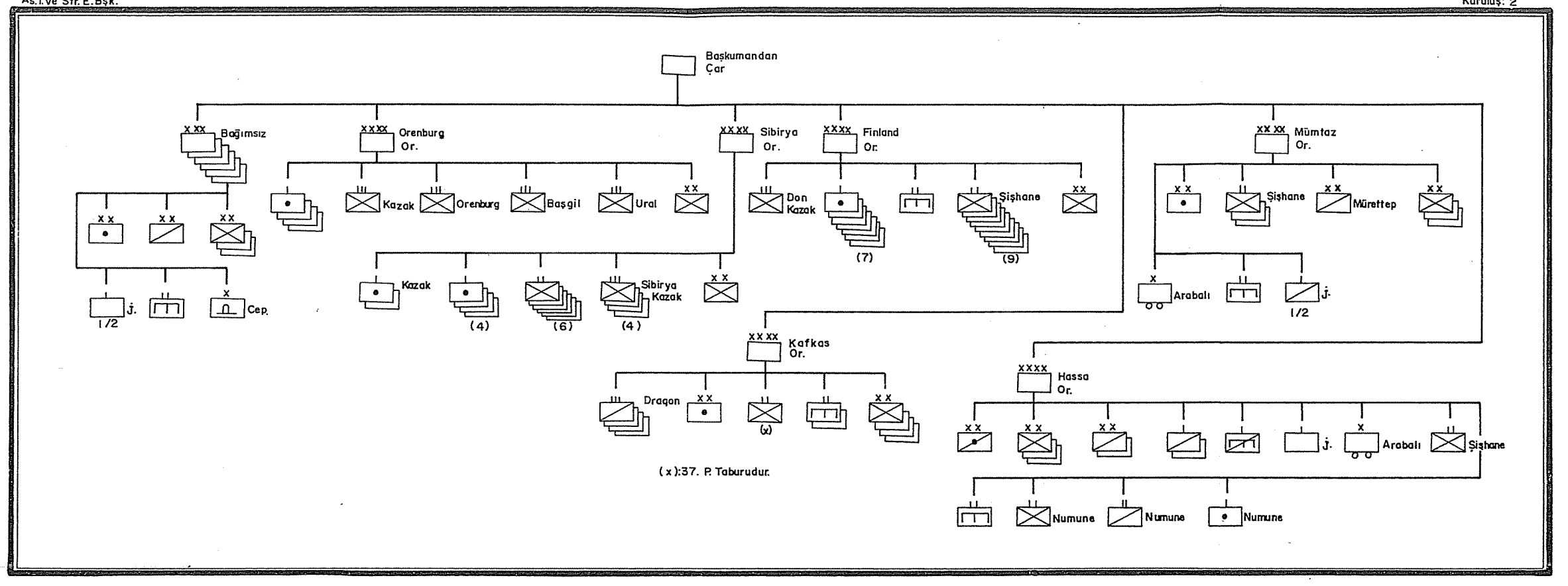

Doğu Anadolu Kafkas Cephesinin Coğrafi Durumu

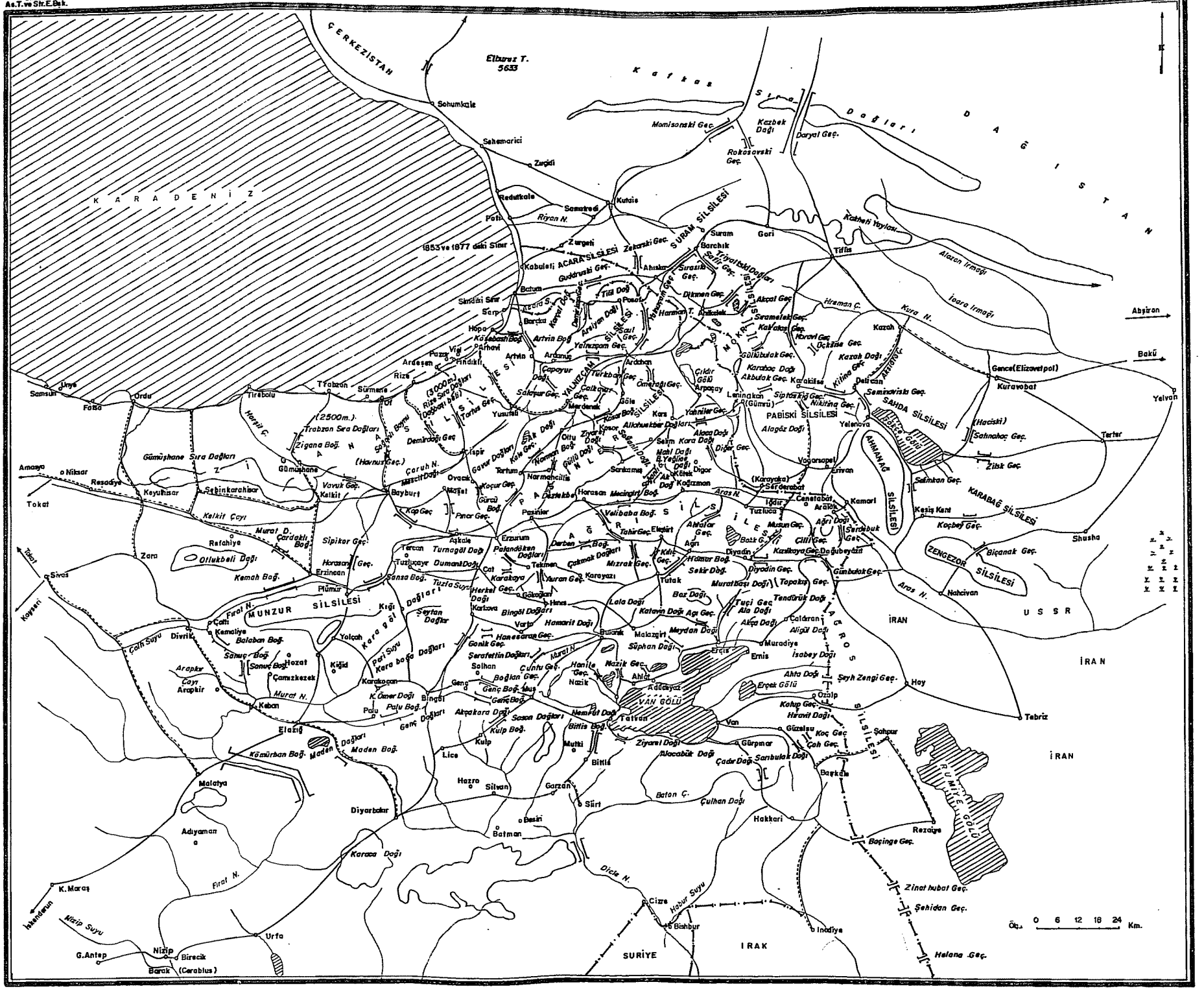

(Resim:1) Kırım Savaşı'nda Osmanlı İmparatoru Sultan Abdülmecid

(Resim:2) Kırım Savaşı'nda Bağlaşık Orduları Başkomutanları Mareşal Saint Arnoud, Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa, Lord Ragdand

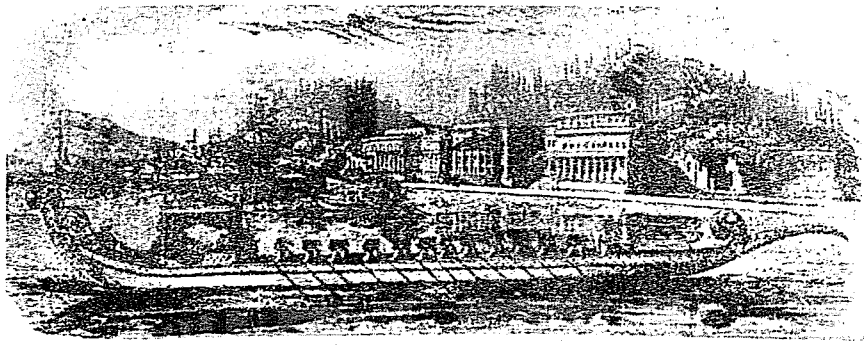

(Resim:3) 25 Eylül 1853'de Siyasi müşkül durum dolayısıyla içinde fevkalâde bir toplantı yapılan eski Çırağan Sarayı

(Resim:4) Sadrazam Büyük Mustafa Reşit Paşa

(Resim:5) Sadrazam Giritli Mustafa Naili Paşa

(Resim:6) Dışişleri Bakanı sonra Sadrazam olan M.Emin Âli Paşa

(Resim:7) Sadrazam Damat Mehmet Ali Paşa

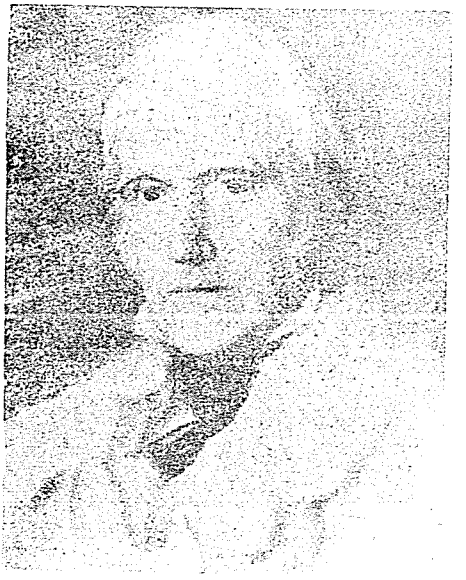

(Resim:8) İngiltere Büyük Elçisi Lord "Sir" Stredfort de Redeliffe (Lord Stredfort Canning)

(Resim:9) Olağanüstü Başdelege olarak 1853'de İstanbul'a gelen Karadeniz Donanma Komutanı Mençikof

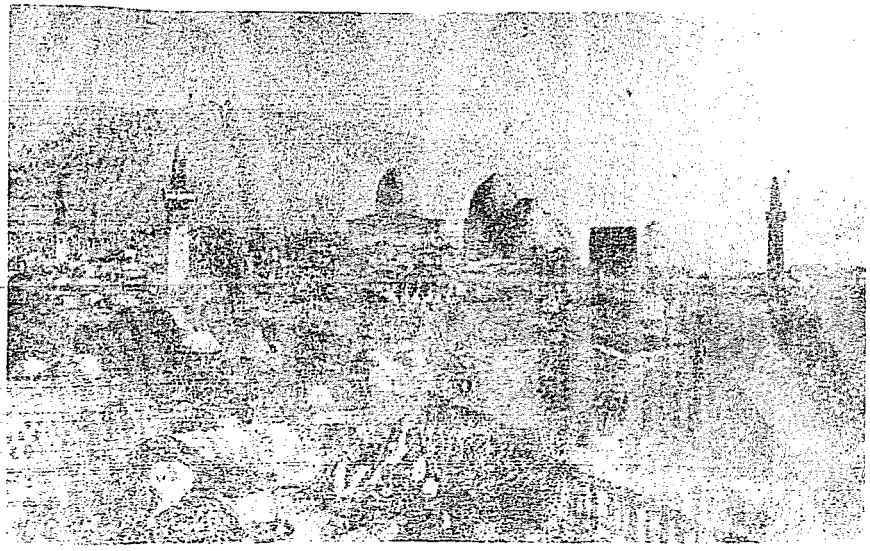

(Resim:10) 1853-1856 Osmanlı-Rus Kırım Harbi'ne neden olan Mukaddes şehir Kudüs'ten bir görünüş

(Resim:11) Dağıstan Lideri Şeyh Şamil

(Resim:12) Kırım Harbi'nde İngiltere Kraliçesi Viktorya

(Resim:13) Kırım Harbi sırasında İngiltere Kraliçesi Viktorya ile Fransa İmparatoru III.ncü Napolyon bir arada

(Resim:14) 1853-1856 Kırım Harbi'nde Türk donanmasında çalışan Tuğamiral A.Slade (Müşavir Paşa)

(Resim:15) Kırım Harbi'nde Türk hastahanelerinde çalışan hemşire Nightingale (Naytingel)

(Resim:16) 1853 yıllarında Avrupa'ya meydan okuyan Rus Çarı I. Nicola

(Resim:17) Rusların Batı Orduları Komutanı General Gorçakof

(Resim:18) Paris Konferansı'nda Osmanlı Delegeleri Âli Paşa ve Mehmet Cemil Bey

(Resim:19) Paris Konferansı'nda Rus Delegeleri Prens Orlof ve Baron Brunof

(Resim:20) Kırım Harbi'nde bağlaşıklarımızdan Piyemonte (Sardunya) Kralı II. Viktor Emanuel

(Resim:21) Kırım Harbi'nde Yeni Avusturya İmparatoru Fransuva Josef

(Resim:22) Kırım Harbi'nden önce Avusturya İmparatoru I. Ferdinand

(Resim:23) Sadrazam (Başbakan)
Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa

(Resim:24) Sadrazam ve Hariciye
Nazırı Keçecizade Fuat Paşa

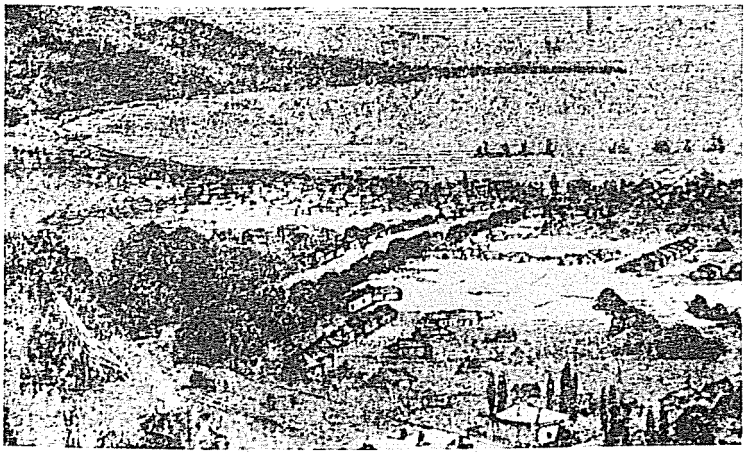

(Resim:25) Müşir Ömer Lütfü Paşa'nın çıkarma yaptığı Sohum Kalesi'nin görünüşü.

(Resim:26) Rusların Karadeniz Donanma Komutanı Amiral Nahimof

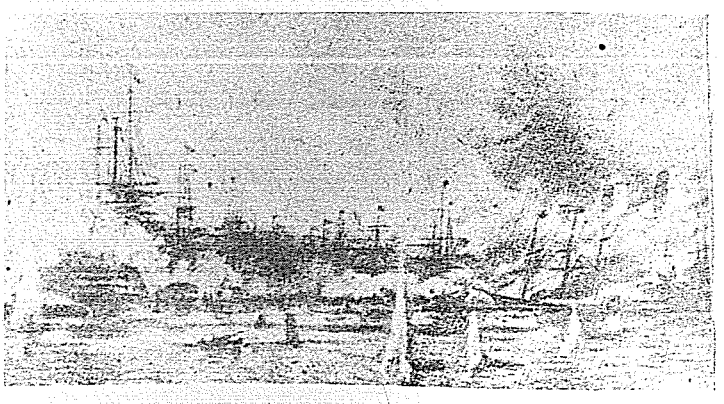

(Resim:27) Sinop Deniz Muharebesi

(Resim:28) Başıbozuk Rus askerleri

(Resim:29) Muntazam Rus askerleri

(Resim:30) Rus Orduları Başkomutan Vekili
Mareşal Paskiyeviç

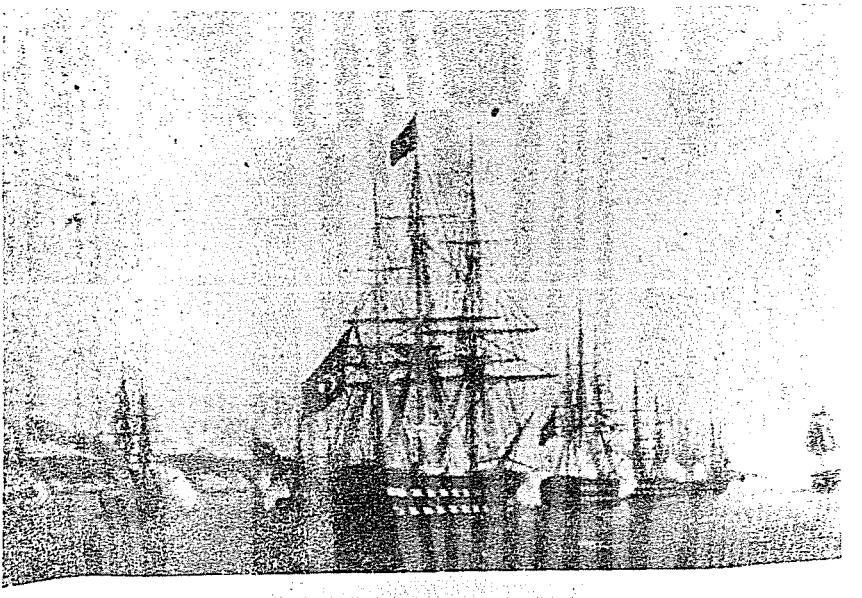

(Resim:31) 1853-1856 Harbi'nde bir Türk filosu

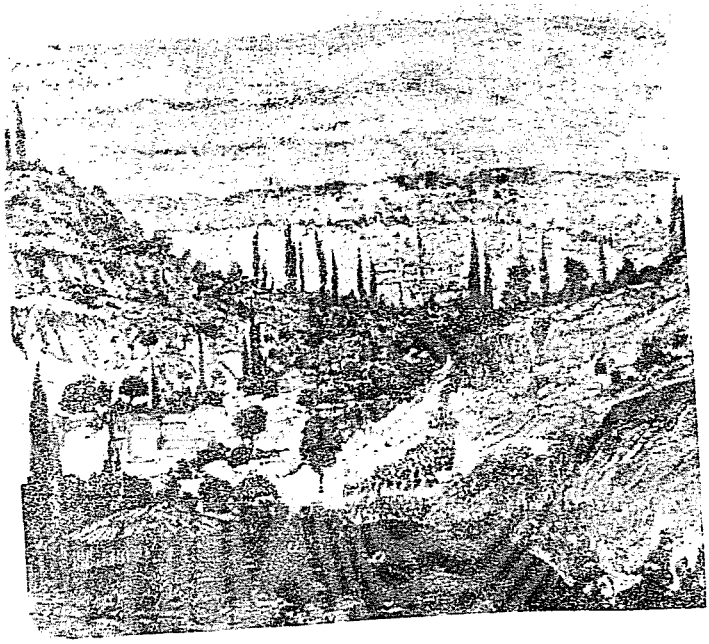

(Resim:32) Eski Şumnu'dan bir görünüş

(Resim:33) 1853-1856 Harbi'nde
Fransa Kralı III. Napolyon